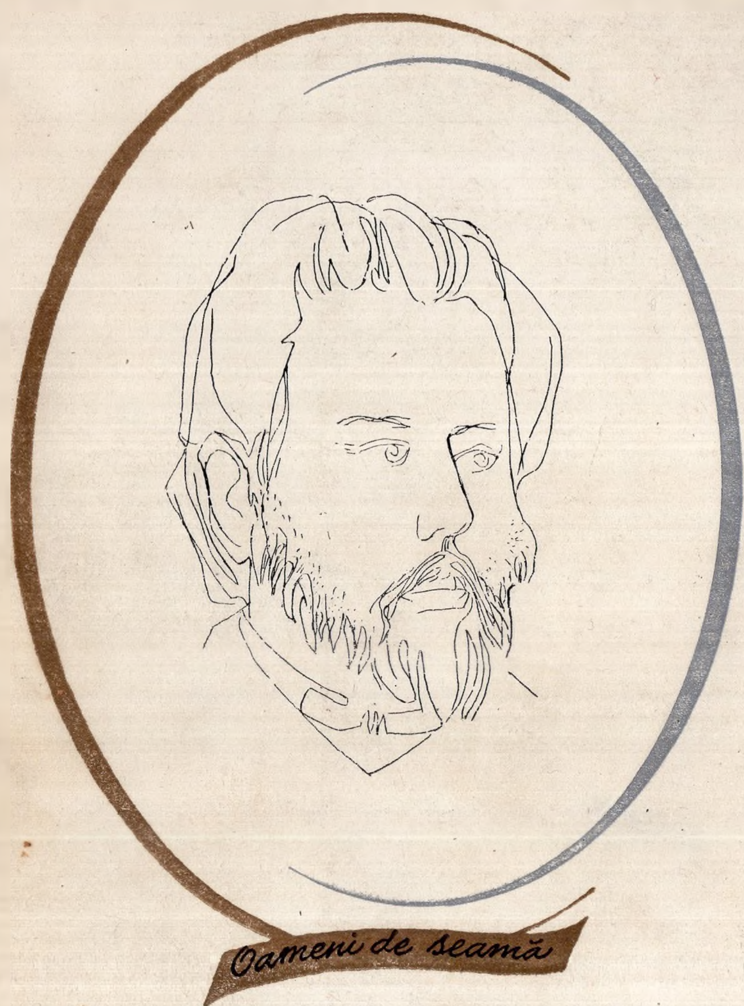

SAVIN BRATU

ION CREANGĂ

SAVIN BRATU

ION CREANGĂ

Portretul de MARCELA CORDESCU

SAVIN BRATU

ION CREANGĂ

Oameni de seamă

EDITURA TINERETULUI

I

GENEALOGIE

Într-o vreme a confruntărilor dintre o lume veche — sau numai bătrînă, și o alta nouă — sau numai tînără, un țăran de la munte a coborît din satul lui, pe drumul fără întoarcere care duce către tîrgul cel mare din vale...

Iată, poate, cele dintîi coordonate pentru destinul propriu al lui Creangă și pentru originalitatea artei sale.

Muntele e patria lui străbună.

Prin tradiții nemăsurate și existență în fond identică, oamenii sînt, din vechime și pînă în pragul epocii noastre, aceiași de amîndouă laturile Carpaților. Din timpuri imemorabile au trecut dintr-o parte într-alta, cum au mers și mai departe pe coamele munților, dincolo de hotarele pe care le cunoșteau, mînîndu-și oile, așezînd „dormitoare", întemeind sate și „țări". Din Maramureș pînă în Munții Vrancei și Țara Bîrsei, oamenii aceștia s-au întîlnit mereu, în limbă, în port, în obiceiuri și în itinerarii imuabile ca și în destinul lor milenar. Erau oameni liberi, fără pămînturi și nelegați de pămînt, ducîndu-și din popas în popas și din veac în veac turmele și bătrîna civilizație păstorească. Balada Mioriței *s-ar fi născut în Vrancea, dar muntele repetă la nesfîrșit povestea baciului de la miori, pe toate piscurile lui, și o comunică, prin generații nesfîrșite, la poale, unde s-au rînduit, într-o rînă, satele oierilor. Nechifor Lipan, cel ucis cîndva la Crucea Talienilor, între Suha și Sabasa, a trăit în mii de ipostaze, ca și Vitoria care visa întinderi largi și însorite, dar știa să se*

închidă în strîmtorarea ei, cutreierînd bărbătește munții, de-a călare. Pînă să intre și el în vălmășagul lumii schimbătoare, muntele, retras și nepătruns, a păstrat, într-o stranie și poetică izolare istorică, omenirea care a zămislit odată, pe acest pămînt, de la Dunăre pînă-n Țara Oașului, sub semnul lui Zamolxis și al lui Burebista.

Rămași în afara istoriei, cît uitați de ea, cît ieșind cu încăpățînare din calea ei, muntenii și-au conservat neamul și familia, ferindu-le de imixtiuni, ca și de risipiri. Cu restul lumii nu s-au războit, dacă n-au fost ei provocați, ci au stabilit legături de schimb arhaic, scoțînd foloase pentru traiul zilnic și pentru minte, dar fără a se confunda cu alții, precum făcuseră și strămoșii lor daci. Feciorul și fata au crescut, generație după generație, la școala părinților și a bătrînilor : au fost cununați după datină și după voia celor vîrstnici, cu socoteală temeinică, menită să păstreze și averea și spița ; numai în vremurile noi oamenii au început să-și uite stufosul arbore genealogic, a cărui evidență exactă, deși nescrisă, nu e mai puțin orgolioasă ca aceea a marilor case nobiliare.

Răzvrătirile tinerești au fost totdeauna curmate brutal, pentru că așa se cuvenea, dar n-au fost nici ele, în fond, în afara ordinii lucrurilor, și oamenii știau asta. Vîrsta așezării trebuia să conțină catharsisul unor întîmplări năprasnice în care sîngele tînăr să se fi ogoit. Bătrînul din vechime are îndărătul lui o istorie proprie și muntele e plin de balade care o spun și în care oamenii cred, pentru că sursa e autentică.

Condiția integrării în colectivitate e a acceptării regulelor imuabile de conviețuire. Fata adusă pe prispă fără voia părinților poate isca un război violent, dar de scurtă durată, în sînul marii familii, căci devine repede a noastră, *iar cuscrii reintră în respectul reciproc prestabilit. Cumetria e sfîntă, ca și frăția de cruce și, în ciuda aparențelor, nu e practic intolerantă. E drept că munteanul are dispreț oarecum pentru restul omenirii, care nu cunoaște bunacuviință a vieții lui. Sînt și oameni de aceeași lege și de aceeași limbă cu el, dar care trăiesc la șes, unde se întretaie toate valurile ce trec peste lume, și care au părăsit liniștea și curățenia pe care el le cultivă în suflet și în trup. Căci la munte „apele-s dulci, limpezi ca cristalul și*

reci ca gheața“ — „oamenii mai sănătoși, mai puternici, mai voinici și mai voioși, iar nu ca iști de pe la cîmp: sarbezi la față și zbîrciți, de parcă se hrănesc numai cu ciuperci fripte în toată viața lor“... Sînt și multe neamuri pe lume, unele de demult, altele ieșite din tot felul de încrucișări. Munteanul le vede într-un zbucium zadarnic. El e frate bun cu păstorul din Tatra, de la Crîm și din Balcani și are repulsie pentru zarva tîrgurilor pestrițe cum are ură pentru cei ce trăiesc în huzur și lene. Dar străinul care cere găzduire e primit oricînd și, dacă acceptă rînduielile, poate rămîne, ca unul de-al lui. Străin e numai acela care atacă sufletul omului, aduce dezagregarea obștii, se infiltrează cu gînduri dușmănoase, tulbură automatismul ceremonios al celor așezate din veac.

Căci sobrietatea munteanului înseamnă și o etică și o estetică. Tot ce-i prea mult strică. Vorba trebuie să fie la locul ei. Culorile trebuie să se armonizeze. Fapta să fie cumpătată, gestul — echilibrat. Stridența e vinovată față de auz și de ochi cum e față de cuget și de simțire. Omul are a judeca în toată clipa și în tot locul ce se cuvinte și ce nu. Ritualul e o chezășie a împlinirii celor de trebuință după cum e proverbul o chezășie a înțelepciunii nesmintite, pentru că îți dau răgazul să judeci în fiecare împrejurare anume. Tăcerea e de aur pentru că vorba azvîrlită fără rost n-o mai poți lua îndărăt. Dar și vorba dulce mult aduce, iar munteanul o cunoaște și știe să o folosească pentru că, în izolarea lui arhaică, își ascute totuși neîncetat simțul orientării.

E realist și practic munteanul, la urma urmelor, pentru că virtutea lui conservatoare nu e a ignorării schimbărilor ce ajung să i se impună din lumea înconjurătoare; ci a studierii empirice a condițiilor în care asemenea schimbări pot fi util asimilate fără să zdruncine așezările esențiale. Cu intuiție, adaptează și se adaptează lin, încît, după o vreme, observi saltul calitativ, surprins că ai pierdut șirul acumulărilor cantitative organic însușite în ceremonialul aparent încremenit. Tradiționalismul nu e confundat cu gustul înapoierii și munteanul se mîndrește cu știința potecilor lui, dar nu-și arată neștiința cînd aude întîia dată de tren. Mașinile „nemțești“ le ia în rîs pînă pune mîna pe vreuna. Ce poate ajuta economiei sale au-

tarhice nu e niciodată de lepădat și, cînd înțelege că poate avea mai ușor produse care lui îi imobilizează forțele și îi scad cîștigul, renunță și la autarhie, pe nesimțite și evitînd declarațiile. Iscusința lui nu exclude șiretenia, însușire ce intră firesc în marginile moralei sale străvechi. Nu poate fi sfînt ceea ce îl împiedică pe om să trăiască mai bine, iar cine îl împiedică îi e dușman ; față de acesta n-are de ce respecta propriile-i legi. Repulsia lui e egală față de neputință și față de agresivitate, ambele dezechilibrate. Schivnicia e absurdă, lăcomia — o hipertrofiere a instinctului gospodăresc. Munteanul avar, munteanul călugărit sînt stridențe acceptate excepțional, ca niște îmbolnăviri ale sufletului sau ale cugetului, pe care nu le mai poți lecui sau ispășesc cine știe ce păcate. Religiozitatea nu e decît o formă în care e asigurată inalterarea datinelor fundamentale, menite să dureze milenii și deci să se adapteze măcar exterior. Ortodoxismul munteanului e structural străvechiul păgînism, în alte veșminte. Și l-a adaptat asimilîndu-l. Îl respectă în rit și îl ignoră în doctrină deși îl cam minimalizează în oficianții săi, față de care, după regulele jocului, are însă toate purtările poruncite în cadrul ceremonialelor stabilite. Superstițios, crede în semne și minuni „care n-au chip nici nume", dar înjură de dumnezei fără să clipească, lăsînd femeia să-i răscumpere păcatul prin cruci și lumînări la biserică. Pe femeie se bizuie oricum pentru cîștigarea lumii de apoi, de care altfel își rîde cînd e cu ulcica de vin în mînă. La o adică, se scutește singur și de superstiții. Principalul e să se arate în orice împrejurare om tare și bărbat, mîndru și fără teamă pe pămînt și în cer.

Trufia lui e subtilă în fața tîrgoveților care-l privesc ca pe o sălbătăciune, căci are gustul superiorității mascate. Plăcerea mare a lui, în asemenea întîlniri, e să facă pe prostul, să afișeze o țărănie ostentativă — acasă inadmisibilă ca orice ostentație — și să-l facă praf pe „domn" tocmai cînd nu se așteaptă. Știe și să se amuze copios, cu un haz uriaș, de efectul snoavelor sale în lumea asta naivă și artificializată care nu le cunoaște deși, în munte, sînt în gura oricui. Poate să se prefacă umil, cum știe că le place boierilor, cu satisfacția lăuntrică a tacticianului

care-şi urmează scopul. Altfel, de unde poate învaţă şi adaugă tezaurului de înţelepciuni şi practici moştenite.

Numai cînd îşi părăseşte vatra şi se mută în lumea străină a tîrgurilor e în primejdie munteanul să se piardă. Viteza reacţiilor solicitate de altă viaţă îl scoate din calmul adaptării experimentate de secole. Propriul joc îl înşală şi riscul de a ieşi din echilibrul duplicităţii îl pîndeşte la tot pasul. Cînd îi merge uşor, aparent, ducîndu-i de nas pe alţii, îşi pierde sobrietatea şi, tot mimîndu-şi duşmanii, spre hazul lor prostesc, poate oricînd ajunge saltimbancul lor. Frecîndu-se de oamenii zilei, îşi uită orgoliul neamului şi aleargă după încuscriri mai la modă. Imun, acasă la el, faţă de tot ce încearcă să i se infiltreze în trai fără voia lui, e, departe de baştină, total dezarmat. Cum nu-i imunizat faţă de tuberculoză, pentru că în aerul pur al înălţimilor nici un proces organic nu l-a pregătit pentru aceasta, aşa nu-i imunizat de fel faţă de toate cursele, fără precedent în experienţa seminţiei lui, care-l pasc. Pînă şi vorba lui frumoasă se strică în bruşte hiperurbanizări, iar gustul său în port şi gesturi face loc stridenţelor din străbuni condamnate şi intuitiv evitate în mediul familiar. Asemenea curse şi riscuri trebuie să fie depăşite pentru ca omul coborît la oraş din satul lui de munte să nu devină un străin printre ai săi, rămînînd străin şi printre străini, străin şi lui însuşi...

Cu jumătate de veac mai înainte, bunicii lui Ion Creangă abia de începuseră a întrevedea ameninţarea unei confruntări între vechimea lor statornică şi oarecare rînduieli vremelnice dar de neocolit. De la ei pînă la nepotul stabilit cu domiciliul, slujba şi moravurile în marele tîrg al Ieşilor, curba încercărilor unui destin ce părea imuabil a cunoscut o evoluţie brusc grăbită. Diferenţierea individualului, din ceea ce păruse o soartă esenţial şi indestructibil colectivă, s-a arătat dintr-o dată posibilă, cu ispita, nevoia şi riscul unei iniţiative izolate, ale unei alegeri care pune pentru prima dată în discuţie ceea ce fusese indiscutabil. Ion Creangă va fi cel dintîi, în neamul său, care va fi pus să-şi hotărască drumul, liber, fie solitar, *fie* solidar *(formula camusiană e aplicabilă!) cu masivul bloc al generaţiilor de pînă la el.*

Pe coordonatele acestei drame a optării, Creangă — dedublat în țăran și tîrgoveț, cum îl va intui Ibrăileanu — avea să-și caute soluția existențială și, asemeni lui Columb dînd peste America în ambițioasa lui căutare a Indiilor, va descoperi o soluție artistică.

Pînă spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, muntenii noștri nu avuseseră, însă, de înfruntat experiențe inedite în istoria lor.

Ei treceau, cu rînduielile lor primitive, de-a lungul și pînă la capătul lumii feudale, menținîndu-se după niște proprii socoteli oarecum ca țărani liberi, răzăși fără pămînturi. În zorii epocii burgheze, care răzbăteau pînă la poalele munților, omul Mioriței își adapta treptat gospodăria, lărgindu-și industria casnică.

Astfel, munteanul trăia, sus, la el, aparent în afara istoriei, dar se pregătea să aibă cu ce coborî în lumea cea nouă și mereu în prefacere ; cu aceasta făcea schimb în natură, ca pe timpuri, dar și prin intermediul banilor, de care nu prea avea trebuință în aerul înălțimilor dar pe care a învățat totuși să-i mînuiască, să-i înmulțească și să-i strîngă, după legile celeilalte economii, din restul lumii.

Libertatea de răzeș virtual, păstrată prin tradiție și oarecum îngăduită de rînduielile feudale mai vechi, s-a mlădiat și ea după împrejurări iar muntenii au încercat să se bucure de ea cît le-a mai rămas, ciuntită și cenzurată. Cînd muntele a devenit și el *pămînt* și *moșie*, stăpînit de domni, boieri și mănăstiri, au găsit căi pentru a-și ușura birul și corvezile la care era tot omul supus.

Jurisdicția Moldovei dinainte de 1800 nu-i cuprindea chiar pe de-a-ntregul iar puterea executivă, aici, era mai slabă și deci mai puțin brutală decît la deal și la cîmpie unde răzășii, despuiați de ocină, duceau zadarnice războaie cu stăpînii și slugile lor. Dincolo, pe partea ardeleană, de asemenea, pînă în ultima sută de ani, străvechii locuitori, cu turmele lor, trăiau altfel decît întreaga țărănime, în genere șerbită, și decît restul țărănimii valahe, cu atît mai mult. Greu controlabili în văgăunile munților, oierii din tată-n fiu puteau fi mai curînd cu binele subjugați, printr-o tranzacție reciprocă. Dacii din

înălțimi rămîneau oarecum liberi, într-un fel de stătulețe vasale deși, juridic, erau sate birnice ca toate celelalte, cum oamenii înșiși erau, cel puțin juridic, iobagi. Se înfățișau periodic la curtea grofilor, dînd socoteală și venit, ca niște slujbași, cum le plăcea lor să se creadă, sau ca niște clăcași privilegiați, cum îi considerau stăpînii și cum erau într-adevăr. În orice caz, dacă trebuiau, ca orice iobagi, să ceară învoire grofului, căruia îi aparțineau, cînd doreau să se căsătorească, altfel își vedeau de treburile lor, fără vătafi și logofeți ca șerbii de rînd. Turmele lor proprii puteau spori neîncetat, iar averea unora dintre ei nu rămînea de loc mică.

Totuși, cei de dincolo de munți au simțit mai devreme decît cei de dincoace biciul vremii. În ultimul veac, libertatea li s-a îngustat mereu și averea le-a fost primejduită. Împărăția, temeinic organizată după legile epocii, își întindea tot mai mult stăpînirea. Băștinașii din singurătățile piscurilor nu s-au mai putut feri de asuprirea și grea, și străină. Dincoace de munți erau oameni de aceeași limbă și de aceeași lege, țara se așeza mai încet în organizările cele noi și atotcuprinzătoare, datinele de altă dată dăinuiau, iar poruncile obștii strămoșești încă nu erau lepădate. Pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, din Țara Bîrsei pînă în Maramureș a început exodul mocanilor spre Moldova, adică spre celălalt versant al munților... Ca înainte cu cîteva sute de ani, cînd au descălecat maramureșenii, oierii de dincolo au venit peste satele fraților de dincoace dintre Bistrița și Trotuș, iar neamul lor hărțuit și-a întins vatra pînă spre tîrgurile Sucevei, Fălticenilor și Pietrei. N-a fost o cucerire, ci o integrare a unor munteni în familia ospitalieră a altora, cu schimbul de bunuri spirituale și materiale al oricărei adaptări reciproce. Satele vechi nu erau intens populate și valul noilor veniți le-a înviorat. După jumătate de veac, locuitorii nu se mai deosebeau între ei. Unele așezări începeau să fie alcătuite mai cu seamă din „ungureni", adică din coborîtorii celor descălecați de dincolo. Satele opincarilor din moși strămoși au devenit, uneori, sate de „ciubotari", adică de purtători de ciubote, cum se obișnuiseră cei de dincolo.

De aceea, Moldova de sus, de la munte, de la începutul secolului și pînă în anii copilăriei lui Ion Creangă, era

Moldova cea dintotdeauna, cu așezările ei de pe vremea lui Ștefan-Vodă, dar era în același timp și Moldova munților de pe ambele laturi, cu tradițiile lor și cu propria lor înțelegere a împrejurărilor.

De aceea, de pildă, în ciuda aparențelor, Creangă va putea spune că „humuleștenii nu-s trăiți, ca în bîrlogul ursului, ci au fericirea de a vedea lume de toată mîna". Nu numai pentru că dintotdeauna domnitorii și mitropoliții „au trebuit să treacă măcar o dată prin Humulești spre mănăstiri", ci și pentru că Humuleștii erau, de asemenea, „treacăt spre iarmaroc", spre tîrgurile din Piatra și din Fălticeni, centre comerciale. Astfel de condiții, care puneau un sat la încrucișare de drumuri, nu puteau rămîne nefolosite de către muntenii veniți din Ardeal cu o mai mare înțelegere a împrejurărilor abia descoperite decît a muntenilor de baștină, obișnuiți cu ele și duși de inerția obișnuinței... În cîteva decenii, satele din Munții Neamțului își capătă faimă nouă; bărbăția, cinstea și demnitatea omului lor erau vechi și știute virtuți; se adăuga însă mîndria meșteșugurilor, priceperilor și negustoriilor cărora li se duce vestea: cutare sate „înjugă numai boi ungurești la carăle lor", altele se laudă că „alungă cioara cu perja-n gură tocmai dincolo peste hotar"; livezile mari de pe Pometea, în marginea Tîrgului Neamț, sînt de mult cunoscute, dar se adaugă acum laudă nouă pentru „țuțuienii veniți din Ardeal", „vestiți pentru teascurile de făcut oloiu" și pentru „condrenii cu morile de pe Nemțișor și piuăle de făcut sumani"...

Unde au poposit, după bejenia lor, ardelenii s-au pus pe treabă, care cum au putut, după satul în care s-au statornicit și după averea pe care au adus-o cu ei, după tradițiile fiecărei familii și după meșteșugurile sau deprinderile pe care le aveau.

Pipirigul, în care s-au așezat cei dintîi *Creangă* pe care-i cunoaștem, era moșie a Mănăstirii Neamț; „loc de munte" unde oamenii trăiesc „hrănindu-se pe alte moșii străine". „Chiverniseala și alișverișul lor cu vite, lucrul mîinilor." Tot satul plătea, în devălmășie, birul către mănăstire, socotindu-se partea fiecărui gospodar înăuntrul obștei. Cei „trecuți cu vîrsta" sau „nevolnici" erau „ier-

tați de sat“, adică partea lor de bir se împărțea între ceilalți.[1]

Aici, în Pipirig, trăiește, la 1774, un *Ștefan Creangă, bîrseanul*[2], venit deci nu prea demult, astfel încît amintirea baștinei lui era încă alăturată numelui. Jumătate de veac mai tîrziu, se află în Pipirig cel puțin patru gospodari cu numele de Creangă, din care trei sînt, în orice caz, frați buni : *Ion, Gheorghe* și *Ștefan*, oameni născuți pe la 1770. Ar putea fi coborîtorii celui dintîi. Ar putea fi, deopotrivă, noi veniți, căci bejenarii sînt, acum, principalii locuitori ai Pipirigului, în cea mai mare parte „ungureni“ — cum spune catagrafia. Satul care, în 1774, avea doar 38 de familii, ajungea, în 1820, la 122.[3]

Ion Creangă, urmaș al lui Ștefan sau venit el însuși, cu familia, pe la 1790, era, în Pipirig, înregistrat printre *fruntași*. Era, fără îndoială, om cu stare și cu vază, trăind nu atît din „lucrul mîinilor“ cît din „alișverișul cu vite“. Trebuie să fi fost din vechi neam de oieri, îmbogățit din turmele sale mai mari decît ale fratelui său Gheorghe, trecut printre *mijlocași*. Era, de asemenea, cel puțin de la un moment dat, și unul dintre *privilegiații*[4] satului, categorie bine precizată juridic, în care intrau mai ales ungurenii bogați care ocupaseră o slujbă la paza graniței sau aveau în familie o față bisericească. „Privilegiatul“ nu se situa în afara obștei, nu era scutit de bir, dar avea anumite drepturi deosebite pentru el și ai săi, privitoare la ocuparea unor funcții administrative sau preoțești. Pe Ion Creangă întîiul îl aflăm la 1831 scutit de bir, dar ca „nevolnic“, deși nu avea decît vreo 60 de ani. Pricina va fi fost trecătoare, de vreme ce, în chiar anul următor, în 1832, apare din nou pe lista birnicilor[5].

La această dată, neamul lui număra alți capi de familie. Smaranda, fata lui Vasile Surlă, îi dăduse cel puțin trei feciori : *David*, probabil cel mai mare, născut prin 1796 ; *Vasile*, născut pe la 1800, și *Ioan (Nică)*, pesemne mezinul. Poate să fi fost și un *Petrea*, dispărut înainte de 1832, cînd catagrafia îi înregistrează pe ceilalți.[6]

David Creangă moștenește, firesc, averea și ocupațiile tatălui său. Este *fruntaș, fecior de privilegiat* și *pacinic*[7]. Era om „„așezat la mintea lui“ și muntean ca toți muntenii, obișnuit oricînd s-o pornească la drum cu tarnițele și

desagii pe caii legați unul de coada celuilalt, după datină. Avea dispreț pentru încălțările ciubotarilor, pe care le socotea „scroambe pocite" și prețuia mai mult opinca pe care și-o croia singur dintr-o piele de porc sălbatic și și-o „îngruzea frumos". Purtau plete, el și feciorii săi, ca oamenii vechi.

Pe nevastă-sa, *Anastasia (Nastasia)*, mai tînără decît el cu cîțiva ani (născută pe la 1799), o luase, pe cît se pare, „de neam bun". Bunicul ei, sau „unchiul unchiului ei" (adică, mai degrabă, fratele bunicului) fusese faimosul *Grigorie Ciubuc*, poreclit *Clopotarul*, „al cărui nume stă scris și astăzi pe clopotul bisericii din Pipirig". Acest strămoș venise și el din Ardeal și „atît era de cuprins de s-au umplut munții : Hălăuca, Peatra lui Iepure, Bărnariul, Cotnărelul și Boampele pînă dincolo peste Pătru-Vodă, de turmele și tamazlîcurile lui". Își ținea atîta amar de bucate „cu cei slabi de minte și tari de vîrtute" ; altfel, fusese „om de omenie", vestit ca gazdă primitoare încît pînă și vodă cică ar fi tras odată la Ciubuc și de-aici i-ar fi rămas numele de *Omul lui Vodă* pe cînd dealul pe care-l stăpînea a rămas cu numele de *Dealul Omului*. Porecla *Clopotarul* i-ar fi venit din aceea că la bătrînețe se călugărise și făcuse un clopot mare la Mănăstirea Neamțului pe care „avea dragoste să-l tragă singur la sărbători mari." Un alt „bunic al bunicului" lui Creangă ar fi fost cimpoieș la cumătria lui Moș Dediu din Vînători, alt mocan bogat, venit o dată cu Crengii din Ardeal și căruia un Vodă Ciubăr (!) i-ar fi fost cumătru. Oricum, neamurile ungurenilor aveau orgoliul vechimii și al legăturilor lor de rudenie, iar familia Nastasiei se socotea, după Ciubuc, „oleacă de cimotie" chiar cu mitropolitul Iacob Stamate al Moldovei, și acesta de baștină ardeleană și țărănească.

Urmașa vestitului Ciubuc pare să fi fost mai curînd o simplă femeie de la țară, temătoare de cele sfinte, bună gospodină, mare specialistă în leacuri băbești, „miloasă din cale-afară" și veșnic îngrijorată, bocind „toți morții din țintirim, fie rude, fie străini" și căinîndu-și copiii sau nepoții pentru orice necaz.

Nastasia „carne de vită nu mînca în viață" și „plîngea de toate cele" ; David Creangă, ca omul, „își căuta de

trebi cum ştia el" şi pe ea o lăsa „într-ale sale, ca un cap de femeie ce se găsea". Astfel au trăit amîndoi mult şi bine (îi mai găsim, în 1862, printre cei „spovediţi şi împărtăşiţi")[8] şi au crescut şapte copii, iviţi de-a lungul a vreo 17—18 ani : trei fete şi patru băieţi.

Dar, de fapt, David Creangă abia trecuse de 50 de ani cînd începuse a ofta gîndindu-se la împărăţia cerească, „căci şi noi ca mîine avem a ne duce acolo !" Trebuie să fi avut anume suferinţi peste măsură de mari ca să ajungă a zice, referindu-se la alinarea găsită în cărţi ; „Eu să nu fi ştiut a ceti, demult aş fi înnebunit, cîte am avut pe capul meu".

Cel puţin în parte, suferinţele lui David Creangă erau cele ale întregului sat, arendat către familia serdarului Iordache Stan. O jalbă din 1833 dă la iveală „bîntuielile şi sărăcie şi prigonire" ce îndură satul din partea arendaşului şi, printre altele, cere să se ţină seamă, la fixarea boierescului, de condiţiile specifice ale aşezării : „nu ca la satele ce lăcuiesc la loc larg de hrana vieţii, ci ca la munte, unde lăcuim fără loc de hrană şi peritori de foame şi cîte puţin ce sămînăm pîine nu să face şi tot cu bani cumpărăm de pe la tîrguri".[9] Chiar în vremea în care David Creangă vorbea despre „cîte a avut pe capul lui", pipirigenii cădeau din nou la bunătatea stareţului sfintei Mănăstiri Neamţu şi Secu „pentru multe şi grele asupriri ce ne-au încongiurat de către dumnealui aga Dimitrie Stan", fiul serdarului şi arendaş de pe la 1830. O plîngere de coşmar medieval apare astfel, în vara lui 1849, întărită şi cu sigiliul bisericii din Pipirig, sub iscălitura multor locuitori printre care şi David Creangă *pacinic*, împreună cu doi dintre fraţii săi şi feciorul său cel mai mare : „Iarăşi cei care am fost mai scăpătaţi şi nu găseam închipuire de a ne plăti... ne-au oprit şi cu mare silnicie au pus zapcii asupra noastră, pînă şi cu picioarele ne-au băgat în gîrla morii în vreme de iarnă şi, după ce ne-au scos din gîrlă, ne-au pus de am mutat bolovani din loc în loc ; şi nici aşa nu ne-au lăsat şi ne-au băgat în zemnice şi ne-au închis şi ne-au dat şi fum de potloage şi abia de n-am murit...[10]" Citind *Vieţile sfinţilor*, David Creangă cugeta că „ale noastre sînt floare la ureche pe lîngă cele ce spune în cărţi" şi astfel se mai ogoia.

Atitudinea lui față de carte, cel puțin astfel cum ne-o va înfățișa nepotul său, e mai bogată în sugestii decît pare la prima vedere. E vorba, fără îndoială, și de tradițiile mocanilor ardeleni, mai luminați decît cei de dincoace. Dar nu numai de asta. David știa „puțină carte", cît și Ciubuc-clopotarul de altădată. Știa, cu alte cuvinte, să descifreze o carte, fără să știe să scrie. La el e însă și altceva : o convingere în primul rînd socială, pe care o propaga conștient și activ : aceea că întemeierea de școli „mai ales pentru noi țăranii munteni este o mare facere de bine". Mai întîi pentru că, în vremurile noi, „dacă nu știi a însemna cîtuși de cît, e greu". Apoi, „din cărți culegi multă înțelepciune ; și la dreptul vorbind, nu ești numai așa, o vacă de muls pentru fiecare"...

Poate cea mai grea apăsare pentru David Creangă, ca șef de familie, era tocmai aceasta : să nu rămînă ai lui „numai așa, o vacă de muls pentru fiecare". Feciorul cel mare, Ioan, născut pe la 1819, a luat de nevastă, la 1841, pe o Catrina, fata lui Gavril Vrînceanu. Nu știm nimic altceva despre el dar e de crezut că va fi căutat o legătură bună, de vreme ce are ca naș la nuntă un „cuconu Iancu" tocmai din Bacău. Dar, mai ales, pentru ceilalți băieți, capul familiei s-a orientat la timp, folosind împrejurările noi ce s-au ivit pentru învățătură mai temeinică decît a lui și a lui Ioan. Cu vreo 6 ani mai mic decît acesta, Gheorghe (n. în 1825) și Vasile, ceva mai tînăr, nu erau de vîrsta claselor primare cînd tatăl i-a trimis la Broșteni, în cea dintîi școală înființată în regiune. Era o hotărîre luată cu o deosebită acuitate pentru nou în mentalitatea munteanului tradițional.

Școala fusese întemeiată pe la 1840 de marele logofăt Alecu Balș, pe moșia sa. [11] „Întîiul învățător în valea Bistriței" deveni Nicolae Nanu, și el ardelean de origine, deși născut la Tg. Neamț. Absolvise cinci clase la seminarul din Socola și primea de la Balș, ca plată, 100 de galbeni anual, „masă și odaie", „un cal de grajd" și „o vacă la scuteală". Școala lui avusese la deschidere 40 de elevi dar ajunsese, în al doilea an, pînă la 90, apoi pînă la 120 și mai bine. Ceea ce înseamnă că mentalitatea lui David Creangă nu era singulară și că faima lui Nanu s-a răspîndit repede („profesor înțelept și iscusit". „Cucuzel al

Broştenilor", „meşter cuvîntăreţ" şi „tipicar fără pereche"). Şcolarii erau de vîrste foarte felurite, aduşi la Broşteni din cine ştie ce depărtări, asemeni feciorilor lui David Creangă porniţi în zorii unei zile din Pipirig, trecînd prin Boboieşti, suind pe la fundul Hălăucii şi poposind după un tîrziu în Fărcaşa peste noapte, pentru a o porni a doua zi iar, pe la Borca spre Pîrîul Cîrjei şi Cotîrgaş. Nu încape îndoială că, totuşi, în cea mai mare măsură, afluenţa de şcolari se datora perspectivei practice imediate: se spunea că „cine căpăta atestat de la Nanu era ca şi preot", absolvenţii săi putînd să se ducă la Iaşi „unde se hirotonisea fără nici o greutate, ca şi absolvenţii gimnaziului Socola."

Ce şi cît vor fi învăţat fraţii Gheorghe şi Vasile Creangă n-avem de unde şti. Tatăl lor era, în orice caz, „tare mulţămit, cît au învăţat acolo", „de cînd mi-au venit băieţii de la învăţătură, îmi ţin socotelile ban cu ban şi huzuresc de bine". De fapt, ştim că şcolarii, mai tineri şi mai bătrîiori, erau puşi mai întîi să înveţe „a scrie pe năsip, care era pus într-un uluc; deasupra ulucului era înfipt în părete un carton, pe care Nanu scria alfabetul. Învăţătorul arăta şi numea fiecare literă de pe carton şi-apoi o scria pe năsip; după aceea, venea rîndul elevilor. Exerciţiile acestea ţineau pînă ce copiii deprindeau bine alfabetul, apoi erau trecuţi la placă şi pe urmă la scriere pe hîrtie". În felul acesta, absolvenţii învăţau, cum le arată atestatele, „cetirea şi scrierea regulată", „cele patru speţii a numerilor întregi şi însoţite, fracţiele şi regula de trii simplă cu tovărăşia", „geografie îndeobşte, Europa şi Asia", pe lîngă „Vechiul şi Noul Testament în prescurtare", mînelnicul, tipicul şi „cîntările bisericeşti pe musichie şi pe dinafară". Vasile Creangă nu va fi avut, poate, gînduri mari. Curînd după terminarea şcolii a luat-o de nevastă pe fata popii din Borca, sat aflat pe drumul bătut de la Pipirig spre Broşteni. Gheorghe, şi el, s-a căsătorit repede, luînd-o pe fata săchilarului din Pipirig, Ecaterina a lui Vasile Răzmeriţă. Dar chiar în anul următor a umblat să se hirotonească diacon şi a putut constata cît de neadevărat era că „cine capătă atestat de la Nanu era ca şi preot". Mărturia poporănilor de la biserica Sf. Mucenic Dimitrie din Plotun nu i-a folosit

prea mult. Candidatul la diaconie trebuia să aibă şcoală catihetică şi să dea examen la Seminaria Centrală de la Socola, astfel încît Gheorghe cel nu de mult căsătorit trebui să plece la Piatra Neamţ, din nou la şcoală, şi abia după încă un an să se prezinte la Iaşi, la examen. În iulie 1850 „au răspuns, de mijloc" la Seminarie şi abia după aceea mai trebui David Creangă să alerge destul, folosind legăturile pe care şi le făcuse între timp, pînă să-şi vadă fiul hirotonisit, ca diacon, în biserica Văratecului (bătrînul se rugase de boierul Cazimir din Tg. Neamţ care îl cunoştea pe Apamias, locţiitorul de mitropolit, aflat peste vară în împrejurimi, la Agapia etc...). Peste doi ani avea să fie preot la Tg. Neamţ. [12]

Fireşte, alte griji avea David Creangă în ce priveşte măritarea fetelor. Pe Ioana, aceea pe care o uitase, la 1821, în albie, cînd fugiseră de turci, a dat-o după un Ioan, fiul lui Zahei Bucur, naşul fiind un „coconu Dimitrache" din tîrgul Pietrei. Despre Maria, cu vreo trei ani mai mică, nu ştim nimic. Dar, fără îndoială, prima grijă trebuie să fi fost Smaranda, fata cea mai mare, născută, probabil, pe la 1818. E de crezut că bătrînul chibzuise temeinic asupra celui dintîi ginere pe care avea să-l aibă şi că şi-l alesese bine, din punctul lui de vedere.

Acesta e Ştefan a Petrei Ciubotariul, scoborîtor dintr-o altă numeroasă familie venită din Ardeal în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Cum familia Creangă s-a aşezat la Pipirig, familia Ciubotarilor s-a aşezat la Humuleşti.

Spiţa din care se trage omul Smarandei lui David Creangă începe cu Petrea Ciubotariul în chip sigur, dar Ciubotari sînt în Humuleşti încă dinainte de 1775, cînd se naşte acesta [13]. La 1814, Petre Ciubotar era trecut printre *mijlocaşi*, cu grădini şi curături din vechi în Humuleşti. Cu Axinia, născută pe la 1779, avusese cel puţin şapte copii, a căror succesiune de vîrstă e imposibil de stabilit după datele existente : Vasile, Ştefan, Chiriac, Ecaterina, Nastasia, Ancuţa şi Andrei. În orice caz, Vasile şi Ştefan sînt dintre cei mai mari, primul născut pe la 1809, al doilea pe la 1814.

Pe Ştefan a Petrei Ciubotariul îl găsim într-un act ca fiind căsătorit, din 1835, cu o *Smaranda fiica lui Ioniţă*

Cujbă din Pipirig [14]. Asemenea act provoacă, firesc, stupoare și deschide drumul oricăror presupuneri cu privire la acela pe care îl știm soțul Smarandei lui David Creangă din Pipirig. Să se fi căsătorit omul de două ori ? Se poate, deși e destul de ciudat că pe amîndouă nevestele le cheamă Smaranda și sînt din Pipirig. Apoi, pe un Petre sîn Ioniță Cujbă îl găsim printre fruntașii din Plotun care, peste vreo 15 ani, iscălesc „mărturia" pentru hirotonirea lui Gheorghe, fiul lui David Creangă. Plotunul era un cătun din comuna Pipirig, dar oamenii nu-i ziceau cuiva din Plotunu că e din Pipirig, deși David Creangă și Ion Cujbă semnau alături învoielile pentru alți locuitori din Pipirig, împreună cu cătunele Boboiești și Plotunu. De asemenea, primul născut al Smarandei lui David Creangă, cel ce va fi marele Ion Creangă, apare, după ipotezele emise pînă azi, cel mai tîrziu în 1839, dar foarte probabil încă din 1837. Oricum, căsătoria Smarandei nu putea avea loc mai tîrziu de 1838 (cînd se căsătorește, de altfel, și Ioana), dar mai devreme da. Ștefan și-ar fi schimbat deci nevasta la 2—3 ani distanță, ceea ce nu prea e în moravurile satului tradițional. Smaranda putea avea la căsătorie 18—20 de ani ceea ce în nici un caz nu e o vîrstă atît de înaintată încît fata să fi devenit o piatră în casă, dată în grabă după un om căsătorit a doua oară. Decît presupunerea că și Smaranda ar fi fost la a doua căsătorie, mai curînd putem crede într-o eroare obișnuită în condițiile primitivelor notariate din satul lui 1835. Ștefan a Petrei Ciubotariul lua de nevastă o Smarandă care era fiica unui gospodar fruntaș din alt sat. Actul nu slujea tinerilor căsătoriți și înregistrarea se făcea după ureche. Bietul diac putea pune, din greșeală, Ioniță Cujbă în loc de David Creangă, dacă îi știa pe amîndoi oarecum în treacăt, ca pe oameni cu oarecare vază dar din sat străin. Cei în cauză nici nu cunoșteau ce s-a scris în registru, nici n-au primit o copie, nici n-aveau de ce să facă vreo contestație.

Întreaga bănuială stîrnită de încurcătura unui act de căsătorie greu explicabil se leagă și de o mai veche presupunere, că David Creangă ar fi acceptat oricum o mezalianță înrudindu-se cu alde Ștefan din Humulești. Lucrurile însă nu stau, probabil, astfel. Creangă, mocanul fruntaș în satul lui, era totuși un „opincar" ; disprețul lui pentru „ciubotari" îi pune într-un fel pe aceștia mai pre-

sus de el în ierarhia socială, după cum munteanul strîmbă din nas, în genere, la toate nacafalele cuconilor de la tîrg, dar le caută cumetria. Turmele aduceau venit bun, dar vremurile se schimbau, iar munteanul oier preţuia cum se cuvine pe munteanul gospodar care ştie să facă şi negoţ. Pipirigul era un sătuc fără însemnătate şi mlăştinos. Humuleştenii nu erau bogaţi, dar satul lor se afla, cum am văzut, la răscruce de drumuri, astfel încît un „ciubotar" harnic şi tenace putea fi un om al zilei de mîine. David Creangă socotise bine ce avea de socotit. [15]

Ca şi pipirigenii, humuleştenii din prima jumătate a secolului al XIX-lea „şăd pe moşia Mănăstirii Neamţ". Pămîntul lor e „loc de cîmp", nu „loc de munte", ca al celorlalţi. Humuleştenii pot fi, deci, agricultori, fie şi pe sol puţin : „chiverniseala lor — munca cu mîinile ; să hrănesc şi pe alte moşii străine, neavînd loc cu îndestulare". Catagrafia din 1820 conchide : „starea lor proastă" — pe cînd a celor din Pipirig era „de mijloc". Dar humuleştenii şi-au adăugat, între timp, la munca cu mîinile, şi tot soiul de „alişverişuri" astfel încît, încă din 1830, ocupaţia lor e „lucrarea pămîntului, ciubotăria, cojocăria".

Răzeşi numai cu numele, humuleştenii, de la o vreme, fac mai ales „negustoria din picioare" : „Cu asta se hrănesc mai mult humuleştenii"... Şi, mai cu seamă, noua generaţie humuleşteană, care căuta, în noile împrejurări, să iasă din starea proastă sporindu-şi produsele cerute la tîrg, intrînd în comerţ cu negustorii experimentaţi care veneau din oraşe depărtate să le cumpere specialităţile şi bătînd ei înşişi drumurile prin tîrguri şi pe la mînăstiri. Nu era mai puţin şi mai uşor lucrul decît, poate, munca pe moşii străine, dar, în orice caz, negustoria îi sălta mai lesne deasupra nevoilor, iar gospodarii, cu întreaga familie în stare de treabă, o puneau pe roate producîndu-şi singuri marfa.

Nu încape îndoială că la însufleţirea acestei „negustorii din picioare" contribuţia principală o vor fi adus ardelenii, bejenarii. Spre deosebire de mocani, mulţi dintre „ciubotari" sînt la origine oameni *aduşi* de peste hotar, ca mînă de lucru harnică şi calificată, pentru grădini şi ţarină, sau chiar ca meşteşugari. Fuseseră atraşi pe moşii mînăstireşti de către călugăriţe bogate şi de neam care aveau dreptul să-şi aibă oameni la lucru. Prin hrisov domnesc, aceşti

oameni ai monahiilor boiereşti erau scutiţi de bir. Catagrafiile le zic „băjenari hrisovuliţi“ şi, în fond, ei sînt mai privilegiaţi decît „privilegiaţii“ birnici ca aceia din neamul lui Creangă.

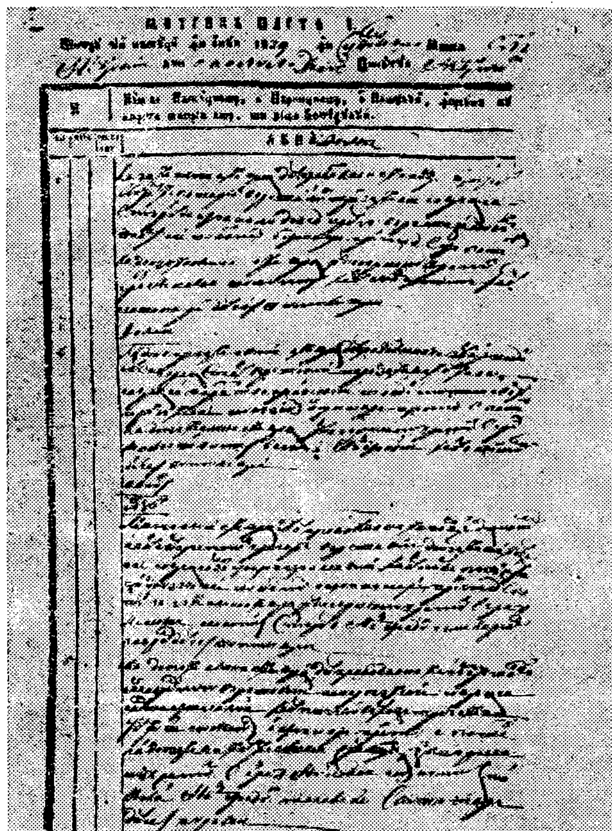
Petrea Ciubotariul, om al monahiei Agafia Balş, fusese un asemenea băjenar hrisovulit. La 1838, cînd feciorul său, Ştefan, e ginerele lui David Creangă, îl găsim printre fruntaşii satului şi ctitorii bisericii din Humuleşti, semnînd o *Mărturie* pentru un candidat la hirotonire.

Feciorii săi trăiau din ce trăiau toţi humuleştenii care roboteau din zori pînă-n noapte ca să-şi sporească negustoria. Belşugul relativ al casei lor trebuia să fie plătit cu sudoarea muncii tenace şi diversificate, acasă şi la grădină, la cîmp şi la pădure, la tîrg şi la mînăstiri, ca să iasă bazarul ambulant pe care-l ofereau cumpărătorii, cînd în sat, cînd la drum.

Vasile, cel mai mare dintre feciori, e căsătorit cu Maria, fiica lui Iftimie Cucu : aceasta e *mătuşa Mărioara* din *Amintiri*. Fiul lor Ioan, născut la 1833, e acela poreclit aici *Mogorogea*. Vasile a Petrei Ciubotariul pare să fi ajuns la o stare destul de bună, făcînd şi negustorie în lege, cumpărînd şi vînzînd adică, nu numai ca producător. De aceea se ducea el din cînd în cînd „sub cetate, la o chiuă din Condreni, s-aducă nişte sumani“. Pe lîngă casă avea livadă mare şi loc de cînepă, bine cultivată ca să iasă „deasă cum îi peria“. Averea însă nu se poate face fără avariţie şi, cum avea să spună nepotul lui de frate : „moş Vasile era un cărpănos ş-un pui de zgîrie-brînză, ca şi mătuşa Mărioara. Vorba ceea : Au tunat şi i-au adunat“. Chiriac, fratele poate cel mai apropiat ca vîrstă, se căsătoreşte în 1839 cu o fată din Bălţăţeşti ; peste un an are un băiat care-i moare la 6 luni, iar în anul următor îi moare şi nevasta. După aceea şi-a refăcut viaţa, adică a trăit necăjit şi retras cu *mătuşa Anghelita,* singura dintre mătuşi despre care nepotul avea să spună că-i „o femeie de înţeles“. În ce-l priveşte pe „Moş Andrei, fratele tatei cel mai mic“, el se căsătoreşte în 1842 cu o Maria care e fiica diaconului din Grumezeşti : *mătuşa Măriuca* din *Amintiri,* rea de „scoate mahmurul din om“ [16].

Ştefan a Petrei, care a luat-o pe Smaranda lui David Creangă, s-ar părea că are toate însuşirile fratelui cel mare,

nu şi cusururile acestuia. Satul îl ştie „om bun". Ca şi Vasile, umblă „prin tîrg, cu cotul subsuoară, după cumpărat sumani, cum îi e negustoria". Pe lîngă casă, are şi el o mică livadă, unde creşte şi păpuşoi. Stăpîneşte şi o bucată de ţarină „tocmai în Valea Seacă, aproape de Topoliţa", pe

care o lucrează cu prăşitori tocmiţi, lingurari de felul lor. Mai ţinea nişte oi la o stînă în dumbrava Agapiei, lîngă podul Cărăgiţei... Ceva vaci avea, de asemenea, şi le trimitea, cu ale altora, la ocol, sub paza văcarului, ca orice gospodar. Mergea singur să-şi cosească ovăzul, pe care-l

semăna pe un lot de dincolo de sat. Lemne își aducea de la Dumesnicul. Făcea poate și cărăușie. Nu-și precupețea umbletul și munca și, iarna, venea acasă noaptea „de la pădure, înghețat de frig și plin de promoroacă".

Din toate acestea, averi înșirate în *Amintiri* și poate îndoielnice, sigur e mai curînd doar ce se află, din cînd în cînd, consemnat în documente. Într-o statistică economică a Humuleștilor, din 1849, Vasile a Petrei apare stăpîn doar pe doi boi și 30 de oi ; Chiriac are drept toată averea un singur bou ; Andrei are o vacă, 30 de oi, 2 mascuri și 6 stupi ; iar Ștefan are o vacă, 10 oi și 2 stupi. Dar toți frații sînt în primul rînd „precupeți", cu „patentă pentru neguțătorie de starea a treia" prin care „are toată voia și slobozenia a neguțători numai cu amăruntul în dughenile tîrgurilor țării", după plata taxelor și a „obișnuitei zeciuieli" la Casa eforiei orașului.[17]

Frații lui Ștefan puteau, oricum, răzbi mai lesne și pentru că aveau casă mai ușoară. Ștefan, însă, are de la Smaranda parte îmbelșugată : vreme de douăzeci de ani, de la căsătorie pînă la moarte, i se înmulțesc urmașii.

Primul e *Ion Creangă* însuși. Un al doilea băiat, identificat în mitrice sub același nume, printr-o eroare absurdă care infirmă orice document de acest tip, trece fără urme. Al treilea ar fi un *Petre*, mort la 2 ani. Al patrulea : *Zahei*, născut, după declarațiile lui, în ianuarie 1842. Urmează *Catrina*, a cărei naștere poate fi situată, fără dovezi, la distanțele obișnuite de 1—3 ani. Apoi *Maria* — pruncul din albie, pe care-l legăna Nică ; ar fi născută pe la 1848—1850. *Teodor* s-a născut mult după ceilalți, adică, precum arată actul de botez, în 1856. În fine *Ileana* avea să se nască la 12 noiembrie 1858, adică la cîteva luni după moartea tatălui ei [18]. În felul acesta, Ștefan a Petrei a avut, spre deosebire de fratele său mai mare, mereu mai multe guri de hrănit. Pînă să-i poată veni în ajutor feciorul dintîi, se adaugă cîte un alt plod ; nici unul din ceilalți încă nu apucă a fi flăcău de muncă, iar fetele sînt prea multe. Viața, așadar, nu prea era ușoară pentru el, dar el e om cu inimă deschisă, vesel și puternic, pînă să-l răzbească boala ori oboseala înainte de vreme. Cu cițiva copii în casă și unul abia mai răsărit, își vedea de treabă fără să se plîngă, își bea aldămașul la tîrg după o vînzare bună și se bucura

de bucuria pruncilor. Pentru el viaţa nu poate fi decît cum este şi aşa cum este trebuie să fie trăită. Numai copiii şi popii nu muncesc în sat, după vorba : „Dacă-i copil, să se joace ; dacă-i cal, să tragă ; şi dacă-i popă, să citească". El trage ca orice om, iar copiilor „le-a trece zburdăciunea, cînd vor fi mai mari şi i-ar lua grijile înainte".

Cam aşa trebuie să-l fi văzut şi socrul David Creangă, cînd i-a dat-o pe Smaranda de nevastă. Oricum, şi pentru unul şi pentru celălalt, belşugul, cît este, trebuie să fie privit cu mulţumire cînd „lemne la trunchi sînt ; slănină şi făină în pod este de-a volna ; brînză în putină asemine ; curechi în poloboc slavă Domnului !"

II

LUMEA COPILĂRIEI

Cînd Smaranda a născut primul copil [1] — și era băiat, bucuria trebuie să fi fost mare în casa lui Ștefan a Petrei, ca-n casa oricărui gospodar cinstit. Era semn de noroc și pricină de nădejde în ziua de mîine. L-au numit Ion, ca pe atîția alții în neamul Smarandei și ca pe vărul lui, feciorul lui moș Vasile, născut mai devreme cu vreo cinci ani. Naș i-a fost un vecin din sat, Ion Cojocariu, care-i era sau avea să-i fie foarte curînd unchi, căci e soțul Nastasiei, sora lui Ștefan.

Apoi, lucrurile au urmat cum trebuiau să urmeze : Ștefan cu treburile, Smaranda cu copiii... Trebuie să fi fost, ca și mama ei, femeie inimoasă și, cît era tînără și voinică, veselă de felul ei, ba chiar „vestită pentru năzdrăvăniile sale". Mai în glumă, mai în serios, punea în aplicare, spre minunarea copiilor, toate învățăturile bătrînelor din neamul ei, pentru a conjura forțele naturii și a le supune cu farmece anumite.

Pruncii înmulțindu-se, nu-i era urît să-i privească jucîndu-se, cît erau mărunței și nu răsturnau casa cu fundu-n sus, nici n-o zvîrleau în aer de chiote. Le lega chiar ea o sfoară cu motocei la capăt, de stîlpul hornului, spre bucuria mîțelor și a copiilor. Și nu-i putea fi nesuferită nici vremea cînd băieții au început să se joace de-a mijoarca ascunzîndu-se după cuptor.

Dar, pentru gospodina din sat, vremea năzdrăvăniilor durează puțin, iar plăcerea de a vedea adunîndu-i-se copiii

în poală şi mai puţin. O mulţime de trebi i se îngrămădesc mai totdeauna pe cap, cînd are „copil de ţîţă în albie", pe lîngă alţii care aşteaptă să le facă de mîncare.

Smaranda nu era nici mai bună, nici mai rea ca alte mame neîncetat hărţuite de muncă şi griji. Răbdarea i se pierdea, ca oricăreia, cînd băieţii „ridicau casa în slavă" tocmai cînd ea „nu mai putea de obosită şi se lăsa cîteoleacă ziua, să se odihnească". Putea să zică şi ea, ca şi megieşele ei fără îndoială, că „s-a săturat de ei, ca de mere pădureţe", ba să şi ia varga din coardă şi să le croiască unele de să le meargă petecele, să-i „săcele" cum se cuvine şi să le facă, din cînd în cînd, „cîte un şurup, două prin cap".

Nici copiii ei nu erau nici mai buni, nici mai răi ca alţii cînd făceau cîte drăcării le veneau în cap. „Stropşitul de Ion" şi Zahei „cel cuminte" socoteau că toată lumea e a lor, cum sînt „toţi copiii, de cînd îi lumea asta şi pămîntul".

Altfel decît Smaranda îi privea Ştefan, care venea acasă tocmai noaptea şi pleca în zori. Filozofia lui despre soarta oamenilor şi a vîrstelor nu se lovea de nehodina „ghiavolilor" lui, căci, vorba Smarandei, el „nu şedea cu dînşii în casă toată ziulica, să-i scoată peri albi"... El putea „să le dea nas" şi „să le ţină hangul", gîndindu-se că n-or scăpa nici ei de griji, cînd le-a veni vremea şi că atîta le e „vîrsta cea fericită". Pentru omul mereu purtat pe drumuri, e mare bucurie să-şi găsească feciorașii aşteptîndu-l şi bucurîndu-se de venirea lui.

Între el şi băieţi era un fel de înţelegere bărbătească, fără răutate, împotriva mamei care se necăjea cît e ziua de mare că pruncii, buni de drăcării, „se codesc, se drîmboiesc şi se sclifosesc" cum îi scoală la treabă. Gospodarul ştia cînd să dea semnalul de încetare a gălăgiei, strigînd „ajungă-ţi de-amu, herghelie !" şi fiind încredinţat că va fi ascultat cum era încredinţat şi că, peste cîţiva ani, va avea în băieţii săi ajutoare de nădejde la muncă.

A socoti, însă, că în casa lui Ştefan stăpînea neîncetat sfada între părinţi şi războiul Smarandei cu copiii ar fi absurd. Stăteau băieţii treji şi se uitau ţintă în ochii părinţilor, cînd se certau, parcă aveau „de gînd să-i zugrăvească", începeau ei a doua zi toate din capăt şi seara iar

o încheiau la fel, cu îngăduința tatei și în ciuda mamei; dar nici prin minte nu le trecea că îi fac mamei lor rău, pentru că aveau atîta minte cît aveau toți, de-o seamă cu ei, pentru că erau întocmai la fel cu „copiii și copilele megieșilor" care erau „de-a pururea în petrecere cu ei". Îi blestema, la necaz, biata Smaranda, vărsîndu-și năduful, dar îndată își cerea iertare de la Dumnezeu, pentru vorba cea păcătoasă, căci era același suflet de mamă care-i răsfățase cît au fost „un boț cu ochi" și-i va răsfăța cînd vor porni și ei pe drumul vieții de griji și frămîntări. Era rea de gură fiica lui David Creangă, dar bună la inimă, cum fără pic de dușmănie era Ștefan a Petrei cînd o lua peste picior, domol și sfătos, mai mult în glumă necăjind-o că e „bisericoasă de s-a dus vestea"...

De fapt, Smaranda era bisericoasă întocmai ca toate femeile din neamul ei, care erau încredințate că-și „caută de suflet" dacă împlinesc toate prescripțiile lăsate din bătrîni. Iar Ștefan se îngrijea „să nu-i ajungă sufletul în fundul iadului" cît se îngrijea orice om de ce va fi în viața de apoi cînd abia o scoate la capăt cu viața de acum. Nu-și frămînta creierul cu probleme metafizice, că n-avea timp de ele, și, dacă nu știa că timpul înseamnă bani, știa în orice caz că n-are de ce să și-l piardă fără rost. De aceea nu vedea de ce ar merge la slujbă și la spovedanii, bune pentru femeile care găseau în asta prilejuri de sporovăială. Preceptul lui moral atingea, empiric, adevărul, cînd socotea că „biserica-i în inima omului" și, gîndindu-se doar că omul și după moarte trebuie să fie cinstit de oameni, pe pămînt, se liniștea destul cu certitudinea că „dacă va muri, tot la biserică are să șadă"...

În ce privește biserica, Ionică trăgea, fără îndoială, de partea tatei și nimic din ce se lega de ceremoniile religioase nu-i apărea în solemnitatea sacră care le copleșea pe femei. Băiatul se arată bărbat și nu se lasă mai prejos de atitudinile zeflemitoare ale tatălui cînd vine vorba de cele popești. Apoi, copilul, la țară, crește în mijlocul realității cotidiene și vede totul cu ochii lui limpezi, care nu pot descoperi haina împăratului cînd ea nu există. Cum observă de mic legile viețuitoarelor din jur și basmul cu barza care aduce pruncul în cioc nu-i pentru el, așa observă

preoţimea şi dăscălimea ca pe o lume care-i e megieşă şi nu poate fi decît cum este.

De la casa lui Ştefan a Petrei pînă la biserică era numai o zvîrlitură de băţ — „îţi intră biserica în casă de departe ce-i", îi spune omul Smarandei, cu paşnică batjocură. Ionică şi Zahei îi făceau femeii biserică „aici pe loc", mimînd cu mare plăcere ce li se părea un spectacol extrem de amuzant. Cel mic, cînd începea a toca la biserică, toca şi el în stative, de pîrîiau pereţii casei şi duduiau ferestrele. Cel mare făcea o hodorogeală şi un tărăboi de-ţi lua auzul, acompaniindu-l pe celălalt cu talanca de la oi, cu cleştele şi cu vătraiul. Apoi îşi puneau amîndoi cîte o ţoală în spate şi cîte un coif de hîrtie în cap şi cîntau *Doamne miluieşte, popa prinde peşte*. De săruta cu smerenie mîna popii, Ionică o făcea după regulile bunei-cuviinţe şi după cum îl va fi învăţat Smaranda. Dar nu trebuia să fie mai mare decît era ca să cunoască părerea despre popi nu numai a moşului Vasile, ci a oricărui om cu mintea la cap şi nu cu un cap de muiere : că „picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarţă şi pîntece de iapă se cer unui popă, şi nu-i mai trebuie altă ceva", „că popa are mînă de luat, nu de dat ; el mănîncă şi de pe viu şi de pe mort..."

Cînd fu „mărişor" ca să se ducă şi el cu pluguşorul de sfîntul Vasile (ceea ce înseamnă la sate, cam de la 5—6 ani în sus), uratul la popa Oşlobanu rămase de neuitat. Căci într-adevăr „hursuz şi pîclişit" trebuie să fi fost popa, ca să pună pe fugă, cu o scurtătură de lemn, nişte ţînci (dacă cel mai mare dintre ei ar fi fost vărul Ion al lui moş Vasile).

E drept că pe Oşlobanu cel „ceapcîn" copiii îl ştiau şi „venetic", adică, după credinţa lor, „curat ucigă-l crucea l-a colăcit să vie şi să-şi facă budihacea casă la noi în sat". Aşa se va fi vorbit între oamenii mai bătrîni, pentru că în realitate Oşlobenii erau cel puţin dinainte cu o generaţie în Humuleşti, unde, la 1820, printre cei şase preoţi ai satului slujea şi Ion Oşlobanu [2], trecut, la 1814, printre locuitorii care au grădini şi curături din vechiu în Humuleşti.

De altfel, o „boaită îndrăcită" în ochii consătenilor nu era numai cel căruia copiii i-au menit să-l vadă „dus pe năsălie la biserica Sf. Dumitru, de sub cetate, unde slujeşte". O catagrafie din 1820 [3] îi calificase pe slujitorii bise-

ricii din Humulești, aproape fără excepție, *bețivi*. Preotul Iordachi, duhovnic — om la 58 de ani, pe atunci — *bețiv*, spunea catagrafia ; preotul Chiriac, la 52 de ani — *bețiv* ; preotul Grigorie, de 48 de ani — *bețiv* ; sachelarul Gavril, de 75 de ani — *bețiv*. *Bețiv* era calificat, de asemenea, și dascălul Iordachi care avea în 1829 numai 24 de ani, deci ajungea cam la 44 cînd Nică a lui Ștefan a Petrei se ridica băiat de vreo 10—12 ani.

Și acest dascăl Iordachi, dacă nu e cumva la mijloc o confuzie de nume, nu era un oarecare de vreme ce a fost dascălul cîtorva serii de feciori ai unor preoți, dascăli și diaconi din satele regiunii. Iconomul Vasile din Borca, pesemne socrul lui Vasile al lui David Creangă, își trimisese și el feciorul la acest dascăl destul de depărtat pentru el. Tot la dascălul Iordachi a învățat carte și părintele Ioan din Humulești, singurul despre care poporănii par să fi avut într-adevăr respect. Căci e limpede că, în ciuda disprețului lor pentru popime, gospodarii nu disprețuiau în sine rostul preotului și, batjocorindu-le pe toate „boaitele fățarnice", cugetau în același timp că bine-ar fi „ca fețele bisericești să fie mai altfel".

Părintele Ioan era încă foarte tînăr pe vremea copilăriei lui Creangă (dacă într-adevăr avusese 15 ani în 1829, cum îl arată catagrafia). Era unul din cei șase copii ai părintelui Grigorie, și acesta trecut printre popii bețivi ai Humuleștiului. După ce „carte au învățat a ceti și a cînta la dascălul Iordachi" (psaltirea cunoscînd-o de la 15 ani) la 25 de ani, în calitate de „cliric", făcea „jalobă" către mitropolit să fie hirotonit preot la biserica cu hramul sf. ierarh Nicolai din satul lui. Era atunci de cîtăva vreme căsătorit. Fruntașii satului, printre care și Petrea Ciobotar, bunicul lui Creangă, îi dădeau cuvenita *Mărturie* în care precizau și că „bețiv nu-i" [4].

Cum preoți erau însă destui în sat, i se aproba, atunci, doar hirotonirea ca diacon, așa încît diacon era la nașterea lui Nică al lui Ștefan a Petrei pe care se spune că l-ar fi botezat. Pe la 1846 putea fi preot abia de cîțiva ani.

Se poate ușor presupune că popa cel tînăr căuta legături mai strînse cu gospodarii cam de-o vîrstă cu el, cum era Ștefan a Petrei. Preoteasa Zamfira, nepoata unui călugăr din satul Albești, ținutul Botoșani, va fi urmărit și

ea prietenia bunelor neveste. Diaconul și Ștefan de fapt se cam căsătoriseră în același timp și cam în același timp avuseseră primii lor copii : Smărăndița popii și Nică a lui Ștefan, ambii, după mitrică, născuți în 1839 [5]. În orice caz, sătui de vechii slujitori ai bisericii, oamenii cumsecade din Humulești trebuie să-l fi privit cu simpatie pe „părintele Ioan de sub deal“ cum începuseră să-i spue. Era vrednic și blajin și se dovedea în stare să mobilizeze gospodarii numai prin puterea îndemnului său. De pe atunci va fi ieșit vorba că are „o mînă de învățătură, un car de minte și multă bunătate de inimă“. Toate acestea îi erau de trebuință părintelui Ioan cînd a pornit să cheme tot satul la sădirea pomilor în țintirim. Îi erau de trebuință, însă, mai ales cînd, spre iarna lui 1846, porni o acțiune de pomină în istoria Humuleștilor.

Înainte de toate, prin îndemnul său „ce chilie durată s-a făcut la poarta bisericii, pentru școală“ ! Apoi, „să fi văzut pe neobositul părinte cum umbla prin sat din casă în casă“ și „sfătuia pe oameni să-și deie copiii la învățătură“. Așa ceva încă nu se întîmplase niciodată în Humulești și cine știe de se va fi întîmplat vreodată în alte sate, din jur. Alde David Creangă din Pipirig își trimitea în această vreme feciorii pînă la Broșteni, cum am văzut, ca să poată învăța carte. Școală chiar în sat, ca aceea a dascălului Iordachi, mai fusese oarecum, dar numai pentru cîțiva feciori de fețe bisericești, chemați să învețe „a ceti și a cînta“. Dar de școală sătească, așa cum o întemeia părintele Ioan, nu se mai auzise, căci el chema la carte pe toți băieții gospodarilor, fără deosebire, ba chiar și pe fetele lor, ceea ce chiar nu se mai pomenise. Căci femeie să știe citi și scrie era destul de mare ciudățenie și, mai-mai, treabă cu totul fără de rost. Omului firește că-i prinde bine măcar olecuță de carte, să știe a citi și a însemna, cînd el duce pe umeri atîtea treburi și negustorii. Dar la ce-i poate fi de folos învățătura femeii care de cînd se știe toarce și țese și face demîncare și laie copiii fără să fi citit pe undeva toate astea și fără să le însemne pe tablă ca să nu le uite cumva. Dacă îndemnul părintelui Ioan a fost urmat, deși fără îndoială oamenii cam așa gîndeau și socoteau, se cheamă că forța lui de convingere era într-adevăr mare și că instinctul de orientare al munteanului funcționa bine,

făcîndu-l să ajungă mai lesne la înţelegerea împrejurărilor. Nevoia de carte ţinea de vremurile noi, care-şi croiau drumul istoric. E sigur că se simţea pînă şi pe acolo că, oricum, parcă se primeneşte ceva în aer. (Sîntem în preajma lui 1848 !) Încă dinainte cu vreo 8 ani ieşise, la Iaşi, un hrisov domnesc care hotăra să se înfiinţeze „prin toate satele şcoale, urmînd a lor învăţătură numai în vreme de iarnă, adică de la 1 noiembrie pînă la finitul lui martie, ca în lunile celelalte să se îndeletnicească pentru ajutorarea părinţilor la lucrarea pămîntului“ [6]. De asemenea hrisov nu aflaseră, poate, humuleştenii, dar „pomana“ pe care şi-o făcuse cu muntenii Alecu Balş nu era străină de ei. Altfel, nimic nu se alesese din hîrtia cu peceţi domneşti căci şcolile nu puteau răsări peste noapte, după poruncă, fără nimic şi fără nimeni. Părintele Ioan se încumeta să înceapă într-adevăr o şcoală pentru toţi copiii sătenilor — şi acţiunea lui avu succes, evident, în mai toate casele căci „unde nu s-au adunat o mulţime de băieţi şi fete la şcoală“... Ca dascăl al şcolii, părintele îl adusese pe dascălul bisericii, pe „bădiţa Vasile“, „un holtei zdravăn, frumos şi voinic“ — „cuminte, harnic şi ruşinos ca o fată mare“... Îl chema Vasile a Ilioaei sau a Vasilcăi. Un Vasile fiu al unui *Toader a Vasilcăi* se însurase, pe la 1840, cu o soră a mătuşii Mărioara lui Vasile a Petrei, adică o luase pe Ancuţa, altă fată a lui Iftimie Cucu. [7] Dacă cei doi *a Vasilcăi* vor fi fost neamuri, dascălul ar fi fost puţin cimotie şi cu Ştefan a Petrei.

Sigur e că, pe la 1848, cîţi Avasilcăi (sau Avasiicăi) erau în Humuleşti se aflau printre oamenii cu totul lipsiţi de avere. În statistica economică din 1849 apar printre aceştia un Ilie a Vasiicăi, nevolnic, şi o Ioana lui Toader a Vasiicăi, văduvă fără nici un fel de bunuri. Nevolnicul Ilie a Vasiicăi e, după toate probabilităţile, tatăl dascălului Vasile. Căci, peste cîţiva ani, în 1851, în vîrstă de 75 de ani, se va ruga „cu fierbinţi lacrimi din săriceşti ochii mei vărsate“ să fie scutit de birul pe care-l plătise vreme de 40 de ani : „şi numai un fecior au avut, cu numele Vasile, care pentru satul Humuleşti slujeşte în Miliţia pămîntească“ [8].

Că Ştefan a Petrei îşi trimisese şi el băiatul cel mare la şcoala părintelui Ioan nu ne poate uimi. El însuşi nu ştia „boabă de carte“, cum nu ştiuse, probabil, nici tatăl său

Petrea, deşi iscălitura lui figurase pe *Mărturia* părintelui Ioan din 1838, cînd îl va fi semnat altcineva. Dar un sorocovăţ pe lună, cît i se dădea dascălului Vasile pentru truda lui, nu era prea mult, băiatul era destul de mare ca să nu mai stea toată ziua de „drăcării“ şi destul de mic ca să nu-i poată fi cu ceva de folos gospodarului. Mai tîrziu poate-i va prinde bine să ştie oarecît a scri şi socoti cînd îl va lua cu sine la tîrg şi la muncă. Iar Smaranda, pe lîngă că era mulţumită să mai scape de el, mai gîndindu-se şi la pilda fraţilor ei, va fi judecat, ca atîţia alţii înaintea ei, că-şi trimite băiatul la şcoală „ca să nu ştrengărească pe uliţă şi ca să înveţe să cananarhisească, să ţie ison cîntăreţilor din strană, să citească *Apostolul*, să zică *Tatăl nostru* şi *Crezul* şi să meargă de-a-ndărătele, cu sfeşnicul într-o mînă şi cu cădelniţa în cealaltă, dinaintea preotului cînd ieşea cu sfintele daruri“ (după vorba mai veche a învăţatului Ioan Ghica din Ţara Românească)[9].

Ce vîrstă avea atunci Ionică? După *Amintirile* lui, tîrzii şi aduse artistic din condei, 11 ani — ceea ce nu era cu putinţă, căci ar fi trebuit să fie născut în 1835... Sigur e doar că nu trebuie să ni-l închipuim în vîrsta şcolarilor care intră azi în clasa I, ci mai mare cu vreo 2—3 ani.

Că părea, printre ceilalţi, „un băiat prizărit“, ba chiar „sfrijit“, înseamnă că la şcoala popii din sat el era printre cei mai mărunţi, şi ca vîrstă şi ca statură şi putere. Cei cu care fusese „de-a pururea în petrecere“ cu el, pînă acum, — un Zaharia al lui Simeon Gîtlan sau un Chiriac al lui Goian, vor fi fost, probabil, de-o seamă cu el, oarecum, cum era şi Smărăndiţa popii, „cea dintîi şcolăriţă“. Dar vărul Ion al lui Moşu-Vasile era cu vreo cinci ani mai mare, iar alţii, ca Nic' a lui Costache şi Toader a Catrincăi erau nişte „hojmălăi“ ; că era cutare „balcîz şi răutăcios“ nu înseamnă nimic, dar dacă era şi „răguşit“, fără îndoială vrea să spună că, fiind „băiet mai mare“, avea vocea în schimbare.

Ce şi cum se învăţa la dascălul Vasile ?

În chilia durată de humuleşteni „la poarta bisericii“ şi lîngă ţintirimul acesteia, toată şcoala ţinea mai mult de trecut decît de prezent. Şi părintele Ioan, cînd învăţase la dascălul Iordachi, şi dascălul Vasile, pe unde va fi învăţat şi el cîte ceva, duceau mai de grabă tradiţia singularelor

școli de slovenire care apăreau și dispăreau, în secolele trecute, pe lîngă mînăstiri și biserici, pentru o mînă de tineri candidați la preoție. Asemenea școli continuă să ființeze, din modeste inițiative locale, ale unor preoți și dascăli, chiar în capitalele țărilor noastre, la Iași și la București, paralel cu toate școlile înalte care luau ființă și cu toate reformele rămase mai mult pe hîrtie. E drept că, la Iași, pedantul Gh. Săulescu, cu sprijinul inimos al lui Gh. Asachi, înființase de vreo 20 de ani, pe lîngă Trei Ierarhi, un curs de predare a metodei lancasteriene pentru uzul școalelor elementare și că *Regulamentul Organic* prevedea organizarea învățămîntului după această metodă, pentru care Asachi tipărise și un *Prescript* anume [10]. Totul era, în condițiile vremii, o iluzie deșartă, care urmărea o bruscă și masivă alfabetizare pe temeiul că metoda propagată ar izbuti să pregătească, într-o singură sală de clasă și simultan, cîte 400 de elevi cu un singur profesor. Pentru aceasta trebuia doar o încăpere destul de mare ca să cuprindă, într-o jumătate a ei numai, 12 bănci lungi, și, în cealaltă jumătate, 24 de semicercuri de cîte „o jumătate stînjen de diametru". Profesorul urma să predea în fiecare zi cîte un ceas numai pentru școlarii mai răsăriți, care devin *monitori* (de aceea sistemului i se mai zice și *monitorial)*; școlarii ceilalți intră mai întîi în bănci „unde vor scrie un ceas", „pe urmă vor trece cu monitorul lor la semicercuri ca să citească încă un ceas" ; „în timpul cît unii scriau pe năsip și alții la placă sau la hîrtie, de la celelalte cercuri te asurzea silabitul cel monoton"... La școala lui Nanu din Broșteni, feciorii lui David Creangă întîlniseră oarecum acest sistem, redus la proporții mai mici și la mai multă simplitate fără îndoială. Dar nici părintele Ioan, nici bădița Vasile nu făceau — și nici nu puteau să facă în chilia lor — școală lancasteriană. Aici nici vorbă nu putea fi de bănci și de semicercuri ; mai degrabă, ca-n alte chilioare asemănătoare, școlarii humuleșteni „citeau și scriau pe genunchi și pe brînci" [11], cu toții laolaltă și în același timp.

Începeau cu *buchile,* adică învățau mai întîi numele fiecărei litere din alfabetul slavon, în ordine alfabetică : az, buche, vede, glagoli și așa mai departe. Pentru aceasta, fiecare literă în parte dascălul o scria pe cîte o filă. Fiecare

filă era prinsă într-un băţ, pe care dascălul îl ridica deasupra capului, ca să fie bine văzută. Copiii trebuiau să-i reţină chipul, în vreme ce-i repetau în cor numele de-atîtea ori încît să n-o mai uite niciodată.

După ce toate erau presupuse a fi fost definitiv memorate, se putea trece la stadiul următor, adică la *trătaji*. Era vorba de un caiet cu foi groase, pe care dascălul însuşi îl întocmea în chip de „abecedar". După care, veneau *silabele*, din cîte două şi trei slove, apoi adunate la un loc, cîte două şi cîte trei la rîndul lor, pînă ce alcătuiau cuvinte din ce în ce mai lungi. Şi în acest sistem fiecare treaptă se învăţa prin repetare în cor, de zeci de ori, după străvechea metodică :

„On, mislete, ucu : omu
pocoiu, on, mislete, ucu : pomu"...

Cînd după atîta exerciţiu sărmanii şcolari ajungeau să buchisească tot textul *tratajilor*, treceau la *ceaslov*, prima lor carte de lectură.

Aşa a procedat dascălul Vasile cu şcolarii săi, ca toţi dascălii de atunci, şi nu era el vinovat. Îi învăţa pe alţii cum alţii îl învăţaseră pe el şi nici lui, nici şcolarilor nu le trecea prin cap că s-ar fi putut altfel. Savanţii cu sistemul lancasterian rămîneau şi ei, în esenţă, la aceeaşi metodică a citirii, deşi complicau formula de organizare a „clasurilor". Bădiţa Vasile ţinea singur toate orele. Părintele Ioan venea „mai în toată ziua" pe la şcoală, să vadă ce se petrece şi mai ales pentru a pune capăt „nebuniilor" şi a aşeza ordinea. În acest scop a introdus şi „calul bălan" şi l-a pus pe moş Fotea, om acum la 70 de ani, să împletească un „sfînt Niculai", adică un „biciuşor de curele", din cele mai „bune". În fiecare sîmbătă, părintele venea la „procitanie" ; dascălul îl asculta în parte pe fiecare „de tot ce a învăţat peste săptămînă", urmînd ca, de fiecare greşală, şcolarul, încălecat pe Bălan, să primească pe spinare cîte un sfînt Nicolai. Pe cît se pare, cîteodată îl împingea „păcatul" pe bădiţa Vasile să folosească şi el oarecum „sistemul monitorial" şi să-i lase în loc pe unii băieţi mai mari, să-i „procitească" pe cei mai mici, cît lipsea el. Ceea ce însemna mare primejdie pentru şcolari, căci hojmalăii aveau

desigur plăcerea de a trece la catastif cît mai multe greşeli celor cu care aveau ceva.

Nică a lui Ştefan a Petrei avea fără îndoială un cap isteţ la învăţătură şi se speriase mai puţin de grozăvia buchisirii cît de aceea a calului bălan. Rămăsese „înlemnit“ ca şi ceilalţi, cînd părintele dăduse prima pildă de intransigenţă poftind-o chiar pe Smărăndiţa lui să facă „pocinog sfîntului Niculai“, „cu toată stăruinţa lui moş Fotea şi a lui bădiţa Vasile“. Dar, dacă şcolarii au putut trece cu bine de la filă la trătaji şi de la trătaji la ceaslov, înseamnă că învăţaseră cu destulă voie bună şi fără multe intervenţii ale sfîntului din cui. Dascălul, tînăr şi blajin, era iubit de copiii care-i ziceau „bădiţa Vasile“ şi care ştia să le zîmbească prietenos, ca spinăria slovenirii să fie urcată mai uşor. Iar părintele Ioan, care fusese „de tot posomorît“ cînd hotărîse pedepsirea copilei, ştia să împartă cu aceeaşi înţelepciune şi răsplăţile. Ca să meargă treaba strună şi să-şi îmblînzească şcolarii speriaţi, n-a întîrziat să aducă fiecăruia pitaci şi colaci de la biserică. Cu cît se pricepeau şi cît puteau, atît părintele cît şi dascălul se vede că întemeiaseră şcoala numai din dragoste pentru răspîndirea ştiinţei de carte şi că aveau pentru copiii din sat o căldură de apostoli naivi şi tenaci. Popa cel de-o seamă cu Ştefan a Petrei îl va fi ochit, poate, mai devreme ca alţii, pe Ionică cel mic pentru mintea lui sprintenă la învăţătură şi-l va fi îndrăgit îndeosebi. Cînd băiatul fuge de la şcoală de teama procitaniei lui Nică a lui Costache care-i însemna „la greşeli cu ghiotura, pe o draniţă“, părintele vine acasă, se înţelege cu gospodarul şi-l ia pe Nică blînd că „e păcat să rămînă fără leac de învăţătură“ după ce trecuse „de bucheludeazla şi bucheriţazdra“ şi „mîine-poimîine“ avea să treacă la psaltire, „care este cheia tuturor învăţăturilor“... Nică era încă un ţînc, ca şi copila părintelui, dar la ţară copiii ştiu de mici bătrînescul mers al lucrurilor şi preotul putea să-l îmbie, ca pe un fecior în lege, cu gîndul că tot dintre şcolarii lui îşi va alege el ginerele... Nică era în stare să se pună pe treabă după mintea lui bună şi să înainteze degrabă „şi la scris şi la făcut cădelniţa în biserică şi la ţinut isonul“ ca „un băiet“. Că era fermecat văzînd că părintele „îl ia la dragoste“, că „Smărăndiţa începe din cînd în cînd a-l fura cu ochiul“ şi că bădiţa Vasile îl pune

acum pe dînsul să-i procitească pe alții, e firesc. Copilul se simte bărbat cînd se vede prețuit și ridicat deasupra altora cu oarecare putere. Să se facă popă, adică persoană însemnată în sat, desigur că era o ispită pentru el, dar destul de potrivită cu vîrsta. Cum copilăroasă era și închipuirea unei dragoste pentru Smărăndița căreia abia deunăzi „îi trăsese o bleandă" „cu toată părerea de rău", pentru că nu-l lăsase în pace să prindă muște. Toate acestea trebuie să fie văzute în planul real al gîndirii și simțirii lui Nică a lui Ștefan a Petrei care putea să aibă pe atunci cel mult 9 ani și orice speculații interpretative ar fi ridicule. Indiferent de ce-și spunea el în anii aceia și de ce-și va aminti mai tîrziu, cert e că prinsese mai ales dragoste de carte, pur și simplu. Îi plăcea să citească și fără îndoială citea și acasă, fără să-l silească nimeni, de vreme ce, pe lîngă el, începu și Smaranda, la 30 de ani, să învețe carte. Școala primitivă a părintelui Ioan schimbase vădit mersul vieții în casa Ciubotarului și băiatul trăgea acum de partea mamei și a neamului ei, stabilindu-se noi raporturi între copil și părinți. Smaranda găsea o mîngîiere nebănuită în descoperirea cărții și citea singură nu numai la psaltire, ca femeie bisericoasă, cum îi zicea bărbatul ei, ci și din *Alexandria,* avînd deci revelația unui univers al poveștilor aflate din lectură proprie. Pentru ea ideea că într-adevăr „cine are carte are parte" căpăta un înțeles deosebit, care-l proiecta pe omul învățat într-o lume superioară, inaccesibilă celor de rînd. Pentru feciorul ei, care dobîndise de mic o asemenea stare încît să o fi învățat și pe ea să descifreze tainele cărților de demult, Smaranda nutrea în sinea ei mult mai mult decît îndrăznea s-o mărturisească. Voia numaidecît — zicea — să-și facă băiatul popă, dar în gîndul ei îl vedea mult mai departe de hotarele Humuleștilor și de pragul bisericii din sat. Îl visa „un al doilea Cucuzel, podoaba creștinătății" și cercetase, cu privire la soarta lui Nică, „toți zodierii și cărturăresele" ca să afle că îi e dat „să petreacă printre oameni mari". Că despre băiatul ei se vorbea oarecum în sat, pentru înzestrarea cu minte pe care i-o va fi lăudat-o părintele Ioan, e cert, de vreme ce Smaranda se întîlnea cu „femeile bisericoase din sat" care-i băgau și ele în cap „o mulțime de bazaconii", „care mai de care mai ciudate", despre viitorul lui. În căsuța de pe ulița

care peste un veac avea să poarte numele lui *Ion Creangă*, în Humulești, sfada dintre Smaranda și omul ei avea acum pricini noi, în care cel care ținea copilului hangul și isonul, cu o imaginație aprinsă de mari ambiții, era mama. Tatăl, potolit și robit ca totdeauna, fără disperări dar și fără nădejdi, măsurînd toate după albia vieții lui și a neamului său, avea oroare de planuri mărețe. Nici nu visa să-și vadă feciorul ajuns popă, nici nu credea că lucrul e posibil. Fără carte, omul care muncește cum a apucat din părinți e oricînd la locul lui, nici cu capu-n nori, nici cu traista goală, ca să aștepte să-i dea stăpînul de mîncare. Oricît de sărac, țăranul are bordeiul lui și se hrănește cu ce scoate din truda lui, fără a da nimănui socoteală. Dar ce fac slujbașii care au plecat de la vatra strămoșească duși de amăgirea științei de carte ? Umblă cu vîntul prin buzunar pînă-și primesc simbria, cîtă o au, și-și cumpără cu bani pînă și pîinea cea de toate zilele. Nici în sat nu-s fruntași și-n tîrg sînt codași.

Mai bine să rămînă cum îi e dat : „Nic' a lui Ștefan a Petrei — om de treabă și gospodar în Humulești". Pînă să ajungă asemenea om și gospodar, cum se cuvine, Smaranda „cu școala ei" nu face decît să-l „deprindă cu nărav". Pînă una alta, cît e mic, Nică se arătă mai degrabă „o tigoare de băiet, colbăit și leneș, de n-are păreche" ; nici gînd „să pască cei cîrlani și să-mi deie ajutor la trebi, după cît îl ajută puterea". „Cînd s-a face mai mărișor, are să înceapă a-i mirosi a catrință și cu astă rînduială n-am să am folos de el niciodată".

Cea dintîi încercare a visurilor Smarandei fu o întîmplare năprasnică : bădița Vasile e prins cu arcanul, pentru „slujbă în miliția pămînteană", din partea Humuleștilor. Școlarii lui s-au întors plîngînd pe la casele lor. Școala, care n-a durat nici un an, s-a închis, căci părintele Ioan degeaba „umbla acum cu pletele în vînt, să găsească alt dascăl". Copiii, „peste patruzeci la număr", s-au împrăștiat.

Abia „după vrun an iarăși s-a deschis școala", cu dascălul Iordache care, dacă e să ne luăm după catagrafie, n-ar fi avut atunci mult peste 40 de ani. Dar fie că acela care avusese școală în sat mai de mult era altul decît cel din catagrafie, fie că din cauza beției ajunsese rău de tot, copiilor li se părea că abia „clămpănea de bătrîn ce era".

îi ziceau „fîrnîitul de la strana mare“ și „chilaciu“ (adică bețiv) și nu-l găseau bun de nimica.

Încă îndată după pierderea dascălului Vasile, Nică a lui Ștefan, ca alți cîțiva, „se ținuse de părintele Ioan“ și, tot petrecînd pe la praznice, îi slujea și drept ucenic încît „în biserică citeam și cîntam pe dinafară toate troparele ca și dascălul Iordache“. Așadar, „ce să mai învăț în Humulești ?“... Pe lîngă asta, dascălul de acum își ridica școlarii de urechi „pînă la *fîrta*“ (adică pînă la înălțimea filei din băț cu această slovă), „deasupra ușii“ și-i prea „îndesa la spinare cu sfîntul Neculai“, astfel că „de unde pînă atunci mă duceam cu drag la școală, am început a umbla huciumarginea ; o zi mă duceam, două nu...“

Acum sfada Smarandei cu omul ei abia se înteți, pentru că băiatul trebuia să fie trimis, după părerea mamei, la alți dascăli și ea îl „cihăia“ mereu pe bietul Ștefan să-l „mai deie undeva la școală“. Vrînd-nevrînd, urmă un armistițiu, peste vara lui 1848, cînd izbucni o faimoasă holeră care începu „a secera prin Humulești în dreapta și în stînga de se auzea numai chiu și vai în toate părțile“. Ion fu trimis mai departe de sat și de molimă, la stîna din dumbrava Agapiei. Dar tocmai acolo se îmbolnăvi, probabil însă nu de holeră ; Ștefan veni și-l luă cu căruța acasă și „doftorii satului“, care-l și așteptau chemați din vreme, îl vindecară peste noapte, cu leacuri băbești. După asemenea grea încercare, gospodarul nu se mai lega de băiatul lui cel mare, oricîte năzdrăvănii făcea acesta : îl lăsa în voie, bucuros că-l vede în viață.

Abia peste iarnă, în pragul anului 1849 deci, ostilitățile fură reluate, cu aceleași argumente de-o parte și de alta, în jurul trimiterii lui Ion la școală, mai departe. Smaranda îl va fi descoperit pe dascălul Simion Fosa, din Țuțuieni, în Tîrgul Neamț, dincolo de Ozana. Ștefan adăuga că „nu face băietul ăsta atîția husăși, cu straie cu tot, cîți a dat el pentru dînsul pînă atunci“ și făcea socoteli peste socoteli ! Se împăcase cu dascălul Vasile, care nu lua decît un sorocovăț. Dar „postoronca de dascălul Simion Fosa cere cîte trei husăși pe lună“ ! Smaranda, care altfel se mulțumea cu riposte încăpățînate la toate argumentele : „Așa o fi, n-a fi așa, vreu să-mi fac băietul popă“ — sărea cu gheare femeiești cînd auzea de

socoteli şi-i scotea omului ochii pentru sorcovăţii daţi la crîşme ; ba îi mai amintea şi de nişte sume care ar fi fost date de bărbat Ruştei lui Valică şi Măriucăi lui Onofrei, poate şi acestea cîrciumăriţe...

Intervenţia lui David Creangă, care veni într-o zi, prin cîrneleagă, să-şi vadă fiica, ginerele şi nepoţii, curmă deocamdată conflictul. Pe lîngă argumentele care trebuiau şi să-l convingă pe Ştefan şi să o potolească pe Smaranda, mai aducea pilda feciorilor săi. Pe Gheorghe tocmai umbla să-l hirotonească diacon. Pe Vasile îl vedea căsătorit cu fata popii din Borca. Toate mergeau mai bine de cînd îi dăduse la şcoală, la Nanu din Broşteni. Acum mai avea numai pe Dumitru, mezinul, să-l vadă căpătuit. Dumitru abia dacă era cu cîţiva ani mai mare decît Nică, băiatul fetei sale celei mai vîrstnice. Bătrînul îi va lua deci pe amîndoi, pe fiu şi pe nepot, şi-i va duce la Broşteni. A mai rămas el la Humuleşti a doua zi, căci era tîrg şi mai ales pentru aceasta sosise, şi a treia zi plecă şi-şi luă cu sine nepotul. Trei zile se mai duseră, apoi, la Pipirig, unde şi Ionică şi Dumitru fură pregătiţi cu de toate pentru drum lung, în bocetele obişnuite ale Nastasiei. Şi, ca-n alte dăţi, David Creangă o porni la Broşteni cu cei doi candidaţi la învăţătura profesorului Nanu. Acestuia i-a înfăţişat de îndată ce au ajuns, i-a trecut apoi pe la biserică şi pe urmă i-a lăsat singuri în gazdă, „cu toată cheltuiala lui".

Lui Ionică nu i-au plăcut nici Broştenii, nici gazda. Broştenii nu era sat aşezat, ca Humuleştii, în margine de tîrg şi pe drum bătut. Era un sătuc cu adevărat de munte, împrăştiat, cu „o casă ici sub tihăraia asta, alta dincolo de Bistriţa, tot altă tihăraie", aşa încît „nu se ruşina lupul a se arăta ziua-namiaza-mare prin el". Pe gazdă o chema Irinuca şi era o femeie săracă şi fără vîrstă. Bărbatul şi fata ei plecau de luni dimineaţa şi se întorceau acasă numai sîmbătă seara : lucrau „în munte la făcut ferestrea" şi amîndoi, pe timp de iarnă, „abia îşi puteau scoate mămăliga". Aşa munceau şi trăiau mai toţi locuitorii Broştenilor şi „la mulţi se întîmpla de veneau sîmbătă noaptea cu cîte un picior frînt sau cu boii stîlciţi, şi aceasta le era cîştig pe deasupra". Casa gazdei era „o cocioabă veche de bîrne, cu

ferestrele cît palma, acoperită cu scînduri, îngrădită cu răboji de brad și așezată chiar sub munte, pe malul stîng al Bistriței"... Un țap și două capre rîioase „dormeau pururea în tindă".

Școala, care era într-o casă luată cu chirie, nu pare să-l fi impresionat pe Ionică din Humulești în nici un chip. Era toată, în mic, cam cum o visase, pentru toate satele, referendarul Gh. Asachi : adică avea o singură sală de clasă, lungă de 8 m. și lată de 6,40, în care se aflau vreo 9—10 bănci lungi, ca pentru 12 școlari fiecare, un uluc cu nisip pentru scriere, o tablă în părete și o masă pentru învățător.[12] Nici profesorul, despre care se spune că era „un om de mijloc, roșcovan, uscățiv, bun la inimă și glumeț, dar iute la mînie și aspru", și pe care David Creangă, ca atîția alții, îl ridicase în slăvi, nu pare să fi lăsat urme în amintirile aceluiași Ionică. Cum i-a văzut, și pe unchi și pe nepot, cu plete, a pus să fie tunși amîndoi, fără să-i pese de plînsetele și rugăciunile lor. Apoi i-a pus în rînd cu ceilalți școlari și le-a dat de învățat „după puterea lor" și, pe dinafară, „Îngerul a strigat".

Prea multe n-au putut apuca ei să învețe aici, din tot programul școlii. Pe la Mezii-Păresii se treziră „plini ciucur de rîie căprească" și dascălul, cu grijă pentru higiena clasei, nu-i mai primi la școală, pe drept cuvînt. Știri pînă la Pipirig n-aveau cum trimite și, după Buna-Vestire, făcînd împreună o pozně de pomină, de dărîmară căsuța Irinucăi și-i omorîră una din capre, o șterseră cum putură de repede. Adică se suiră pe o plută și ajunseră la Borca, unde se mutase Vasile Creangă, fratele și unchiul, în casa socrului. Apoi, a doua zi, porniră spre Pipirig, întovărășindu-se cu cine puteau la așa cale. Bătrîna Nastasia, văzîndu-i acasă „de bucurie a și tras un bocit" și în mai puțin de-o săptămînă îi și vindecă de rîie. Bătrînul plăti „fără vorbă" stricăciunile făcute de băieți către Irinuca sărmana. Iar în sîmbăta paștilor Ionică se întorcea iar în Humulești, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Urmase la Nanu doar cîteva luni, deci știința de carte n-avea cum să-i fi sporit, la dreptul vorbind. Smarandei, totuși, îi venea „să-l înghită de bucurie", și părintele Ioan l-a pus la masă lîngă el și Smărăndița a ciocnit cu el o mulțime de ouă roșii, numai pentru că în ziua de paște a știut, după dăs-

călia lui Nanu, să tragă la biserică un „Îngerul a strigat", „de au rămas toţi oamenii cu gurile căscate."

Dar lucrurile se întoarseră, în casa lui Ştefan a Petrei, de unde rămaseră prin cîrnoleaga. De la paşti şi pînă-n iarna cealaltă, nici o urmă de învăţătură nouă. Peste iarnă, Smaranda îl făcu pe Ştefan să plătească cei trei husăşi pe lună pe care nu voise, mai an, să i-i dea lui Simion Fosa. Deci Ionică mai învăţă „psaltihie la un psalt de la biserica Adormirea din Tîrgul Neamţului peste baltă, la vreo două zvîrlituri de piatră departe de satul nostru".

Asta durase cam pînă-n primăvara lui 1850.

Deocamdată şi parcă pentru totdeauna, era de cîţiva ani oprit în loc, ca isonar al bisericii. Învăţătura părea încheiată definitiv, după trecerea pe la Nanu şi tocirea pe dinafară a Psaltirei.

Cum însă nu ştii niciodată de unde sare iepurele, gîndul unei alte şcoli şi al altor perspective cu siguranţă că nu dispăruse, nici în capul Smarandei, nici în cel al lui Nică.

Şi iepurele a răsărit ca din pămînt, în toamna lui 1852, numai şi numai pentru că „Humuleştenii nu-s trăiţi ca în bîrlogul ursului" — sau cel puţin aşa credea Nică.

În realitate, probabil că foarte puţine veşti din lume ajungeau pînă la ei. Că ar fi aflat humuleştenii despre vreo reformă a învăţămîntului din Moldova, proiectată de Grigorie Ghica-vodă, e greu de crezut, deşi tocmai de-aici avea să vină, şi pentru Nică şi pentru alţi flăcăuaşi din sat, o nouă ispită a şcolii.

Întors de la studii, din Germania, vodă Ghica a vădit într-adevăr interes pentru şcoală. Pe cînd Nică ţinea isonul la biserică sau torcea în preajma Măriucăi celei dragi, îşi începea activitatea o comisie numită de domn şi alcătuită din oameni luminaţi, ca M. Kogălniceanu, A. T. Laurian, Anastasie Panu şi alţii. În 1851, Divanul ad-hoc cercetă şi vodă sancţionă legea cea nouă care declara „instrucţiune publică" — „gratuită pentru toţi locuitorii ţării" — şi poruncea înfiinţarea şcolilor primare săteşti. Bineînţeles, legea a rămas mai ales pe hîrtie. Şcolile săteşti tot nu s-au înfiinţat, în ciuda *Regulamentului şcolariu* al lui Ghica şi gratuitatea pentru copiii sătenilor n-avea unde se aplica. Nu erau create condiţii nici măcar pentru împlinirea altei

prevederi a regulamentului, care cerea să se facă școli, de-aici încolo, „în fiecare oraș principal, în fiecare tîrg și tîrgușor". Cinstitul „departament al averilor bisericești și al învățăturii publice" n-avea nici fonduri, nici putere să întemeieze atîtea școli peste noapte, găsind și tot corpul didactic necesar.

De unde se vede că totuși Creangă a avut noroc de satul său, e însă de-acolo că Humuleștiul e chiar în coasta unui tîrg ca Tg. Neamț și că se află pe moșia unei mînăstiri bogate ca Mînăstirea Neamțului. Căutînd mijloace măcar acolo unde se putea, Departamentul amintit recurse la o stratagemă îngăduită de lege și lăsă în spinarea Mînăstirii Neamțului sarcina de a face școală pe moșia ei, în tîrgul ei cel mai de seamă. Feciorul lui Ștefan a Petrei se întorsese din Broșteni și încă nu începuse dăscălia cu psaltul de la Biserica Adormirea din Tg. Neamț, cînd, fără ca mulți poporăni și tîrgoveți să știe, starețul Neonil al mînăstirilor Neamțu și Secu primea o adresă destul de ciudată. Purta data 30 noiembrie 1849 și îi comunica următoarele : „Comunitatea locuitorilor Tîrgului Neamțu, printr-o jalbă iscălită de mai multe persoane, face cerere acestui departament ca să se înființeze o școală publică în acel tîrg, pentru învățătura tinerimii de acolo". Legea obliga, în principiu, la asemenea înființări, pe proprietarul moșiei care stăpînește tîrgul. Deci starețul să ia de îndată măsuri pentru a asigura deocamdată „un local cu încăpere în numitul tîrg carele să fie pentru totdeauna la dispoziția școlii ce se va înființa". [13]

„Mehenghea de mînăstire" n-avea încotro. Putea însă tărăgăna lucrurile și, mai ales, putea cere ca școala, de ea înființată, a ei să rămînă, ca școală a mînăstirii, nu a satului, adică particulară și religioasă, nu publică și laică. Abia la 18 aprilie 1850 Starețul răspundea cu smerenie că „sfînta Monastire Neamțul i Săcul cu bucurie să primește ca împreună a făptui la întemeierea unei școli naționale în Tg. Neamțului proprietate a monastirei" ; ba „monastirea au și cumpărat o casă potrivită"... Numai o condiție punea starețul : „ca Monastirea Neamțului să aibă dreptate de a alege profesorul școlii"...

Destul pentru ca lucrurile să rămînă în loc și să înceapă discuția în jurul unei asemenea condiții care-l sco-

tea pe profesorul viitoarei şcoli din fireştile reguli ale departamentului public. Mînăstirea punea, în 1850, temelia şcolii, cum raporta către domn, dar şcoala nu se deschidea, iar casa cea potrivită va fi primit între timp altă destinaţie. Abia la 12 octombrie peste doi ani, în 1852, avea să aibă loc deschiderea şcolii, deocamdată doar prin... festivitatea punerii unei „pietre de temelie“ la un local ce se va construi special. Atunci avu loc şi „solenela deschidere a spitalului“ din tîrg şi, pentru ambele evenimente, veni să fie faţă însuşi Ghica-vodă.

La festivitate, Nică a lui Ştefan stătea şi el aproape de vodă, împreună cu alţi băieţi, isonari ai bisericii, „mai toţi de-a rîndul îmbrăcaţi cu cămeşuice cusute cu bibiluri, şi albe cum e helgea, cu bondiţe mîndre, cu iţari de ţigaie şi încălţaţi cu opincuţe, spălaţi curat şi pieptănaţi, cu ruşinea zugrăvită în faţă şi cu frica lui Dumnezeu în inimă“. Vodă, la care băieţii „nu se mai săturau privindu-l“, le-ar fi aruncat o privire părintească şi le-ar fi spus :

— Iată, copii, şcoala şi sfînta biserică, izvoarele mîngîierii şi ale fericirii sufleteşti ; folosiţi-vă de ele şi vă luminaţi şi pre Domnul lăudaţi“.

Cam aşa, dar nu tocmai aşa se vor fi petrecut lucrurile, după care, pentru că „vorbele rostite din gura domnească“ ar fi „brăzdat adînc inima norodului“ şi „fără întîrziere“ şcoala s-ar fi „umplut de băieţi doriţi de învăţătură“, între care, desigur, şi Nică a lui Ştefan a Petrei.

În realitate, şcoala nu s-a deschis de loc în 1852 şi rămăsese pentru Smaranda bucurie în mînă străină.

Abia la 22 august 1853, după multe controverse pe care ni le putem închipui, un hrisov domnesc definitivează caracterul şcolii ce trebuie să se deschidă. Sistemul învăţăturilor rămînea hotărît cel public, stabilit de autorităţile laice. Mînăstirii i se făcea concesia „întru administraţia dinlăuntru“ a şcolii, care urma să fie „supusă tuturor regulilor ce se vor statornici numai de către autoritatea numitei sf. monastiri, care va ave neatîrnată inspecţia morală şi materială asupră-i.“ De asemenea, i se accepta vechea condiţie de a alege ea, dintre monahi, profesorul şcolii, cu rezerva, totuşi, că această alegere nu poate avea loc decît „dintre acei care vor avea autorizaţia departamentală“, „pentru exerţarea profesiei de învăţător“.

De fapt, mînăstirea îl şi angajase, de la 1 iunie 1853, pe ieromonahul Isaia Teodorescu, care îndeplinea şi prescripţiile departamentului public, astfel încît, în toamna 1853, şcoala domnească din Tg. Neamţ în sfîrşit se deschidea. „În matricula generală a şcolarilor — va arăta profesorul ieromonah — se văd 303, adică la auzire de veste bună de şcoala Monastirei Neamţului, ei s-au adunat cu mare grăbire..."

Nică al lui Ştefan din Humuleşti a intrat, probabil, de-a dreptul în clasa a III-a, cum îl arată un catalog al acesteia, pe semestrul II al anului şcolar 1853 — 1854. [14] După obiceiul de a se stabili numele de familie al celor care îşi spuneau altădată doar „al lui cutare", Ion al lui Ştefan deveni, „în şcoala publică", Ion Ştefănescu. Pe Zaharia lui Simion Gîtlan, tovarăşul din noaptea de pomină a sfîntului Vasile, avea să-l cheme Zaharia Simionescu. Humuleştiul se umple de persoane omogenizate prin numele lor cu *escu* în coadă. În clasa a III-a, catalogul număra 22 de şcolari. Cum 8 rămîneau mereu absenţi, Ştefănescu Ion are doar 13 colegi, probabil de vîrste foarte felurite. Humuleştenii. ceilalţi, în genere întîrziaţi cu învăţătura, aveau poate, ca şi el, 15—17 ani (Ştefan al Tomei Posa e, în orice caz, născut prin 1838). Dar Vasile Conta, feciorașul popei Grigorie Conta care venise de la Ghindăoani la Neamţ, avea cel mult 9 ani (născut în 1845). Ştiinţa de carte a acestor şcolari diferea probabil, şi ea, după învăţătura primită anterior. Însăşi programa ţinea oarecum seama de această situaţie şi cuprindea elemente de caligrafie, gramatică, aritmetică şi geografie, pe lîngă cetirea „după abeţădariu". În fiecare sîmbătă, şcolarii erau încărcaţi într-o droagă de-a mînăstirii şi duşi să fie ascultaţi de însuşi stareţul Neonil, care-i îndemna pe şcolari să se ţină de ceaslov şi psaltire. „Căci toate celelalte învăţături, zicea el, sînt numai nişte ereticii, care mai mult amărăsc inima şi tulbură sufletul omului."

Însăşi respectarea programei hotărîte de departamentul public, cu accentuarea disciplinelor laice, era un act de curaj din partea profesorului ieromonah şi astfel va fi apărut chiar copiilor, cărora li se părea că „fost-a scris părintelui Duhu să nu asculte în totul sfaturile cuviosului stariţ"...

De altfel, acest popă căruia i se zicea *Duhu* nu era de loc un oarecare supus mînăstiresc și istoria lui ne apropie de înțelegerea istoriei lui Creangă însuși. Țăran și el, din satul Cogeasca Veche din județul Iași, prețuia într-o măsură dogmele și tipicurile pe care le învățase, dar mai presus de ele punea judecata bunului simț și setea de cunoștințe. Încă de pe cînd era cliric la seminăria Socolei apăruse ca o figură originală într-o societate prin definiție croită după același calapod. Credea nu credea, el vroia să cerceteze și să înțeleagă lucrurile și, după cum circula legenda, „se lovea cu pumnul în cap cînd vedea că nici dascălul nu putea să-i tălmăcească bine ceva“. De aceea „a învățat carte mai mult singur decît de la profesori“ iar aceștia l-ar fi poreclit „duh diavolesc“, de unde i-ar fi venit și numele cel faimos cînd, ajuns el însuși profesor, „duh din duhul său a dat școlarilor săi“... Era din toate punctele de vedere un „duh neastîmpărat și neîmpăcat chiar cu sine însuși“. Profesor la Tg. Neamț ca și la seminarul Socolei, apoi fruntaș al dăscălimii ieșene, revizor școlar și membru fondator al „Societății pentru învățătura poporului român“ (înființată în 1867), avansat și în ierarhia monahicească pînă la rangul de arhimandrit, cel prea puțin cunoscut sub numele de Isaia Teodorescu avea să fie neîncetat un spirit inovator, îndrăzneț din cale-afară și răzvrătit fără odihnă. Veșnic „îmbrăcat cu straie sărăcuțe, scurt la stat, smolit la față, cu capul pleș“, părintele nesupus „înțepa ca viespea“ toate mărimile clericale, pînă la mitropolit inclusiv. Sărac se născuse și sărac avea să rămînă pînă la sfîrșitul vieții ca o consecință fatală a conduitei sale consecvente : „Mare de inimă, dar de gură și mai mare, părintele Duhu nu se învrednicise de o viață mai bună ; dar se vede că nici poftea el una așa, de vreme ce nu-și astîmpăra gura către mai marii săi, măcar să-l fi picat cu lumînarea“. Declara ostentativ, cu glas tare, că nu vrea „să umble morțiș, ca alți popi după cerșit, luînd și de pe viu și de pe mort, să aibă cu ce se împopoțona“ și, cînd fu înălțat arhimandrit, consideră că i se dă „voie să poarte straie de mii de lei, fără să aibă cu ce să și le cumpere“. Chemat la hramul unei biserici, arhimandritul, în bătaie de joc, își atîrnă de piept o cruce mare de lemn, legată cu sfoară de cînepă, zicînd :

„Iartă-mă Doamne că te-am spînzurat cu ață, neavînd lanț de aur, nici de argint, cu care te spînzură mai-marii mei, arhiereii“...

În predicile sale, „cîte ponturi și ponosuri nu da dintr-însul“, blestemînd „lepra ignoranței și a trîndăviei“. Pentru bătălia sa continuă, monahul cel răzvrătit voia „încă de la 1844, de a deschide un ziar bisericesc“, după concepția lui, dar a avut „piedici prea mari“. La 15 iunie 1864 va dori „a cerca încă și acum a treia oară“ și, la 13 iulie, va obține aprobarea sfintei Mitropolii pentru scoaterea ziarului său „însă — i se va preciza — în redactarea lui să vă țineți strîns în materii bisericești numai“...[15] Ziarul avea să apară abia la 3 octombrie, sub titlul ***Predicatorul moralului evanghelic sau al Umanității*** și arhimandritul avea să fie însoțit, ca redactor, de un iconom Const. Știubei. ***Predicatorul*** se tipărește în tipografia Buciumului Român, din Iași, a lui Th. Codrescu și e dat în vînzare miercurea și sîmbăta. Vreme de șapte numere, aproape tot ziarul e scris de Isaia și iconomul co-redactor nu-și manifestă prin nimic prezența. De fapt, se publică mai ales cuvîntările lui Isaia, încă din 1859. Un loc aparte îl ocupă „cuvîntul rostit în Biserica Seminariei înaintea elevilor“ la 27 septembrie 1864, cînd arhimandritul-profesor se adresează cu vorbele lui mușcătoare, în ciuda cadrului solemn, „onoraților domni profesori și studioșilor domni școlari“ : „Pe băncile de școlari și pe catedrele de profesori de aice am șezut. Mîncarea acestui institut am mîncat și învățătura lui am luat“ — spunea predicatorul, amintind că „providențial“ i „s-au dat numele de Isaia, dupre numele ieroarhimandritului Isaia Giușcă, înmormîntat împregiurul acestui sfînt locaș și fost igumen aici în timpul meu de aur, în timpul tinereților mele“. Dar discursul ajungea mai ales la concluzia, mai mult laică, după care „învățăturile fără educație puțin folosesc“ și că scopul lor ultim este *„omenia“*. Ca mai tîrziu fostul său elev la școala din Tg. Neamț, popa Duhu privea numai spre tinerețe ca spre „timpul de aur“ și amintea, în fața mai-marilor săi, că „în anii acești mai de pe urmă am fost lovit și persecutat“... În ziarul său, lucru cu totul ciudat pentru un organ bisericesc ortodox, reproducea „Stilul cărților sfinte“ după Chateaubriand și dădea „Reflexii“

după Lammenais, catolicul comunist utopic. După numai șapte numere „Predicatorul“ începe să se clatine în apariție. Abia trecuseră trei săptămîni și Isaia trebuie să-și schimbe tovarășul „deîmpreună redactor“, alăturîndu-și-l acum pe iconomul Const. Buțureanu, fiul „iconomului Grigorie din Botoșani“ și „acum prezident Dicasteriei“. Dar în total vor apărea numai 32 de numere, pînă la 8 iunie 1865 cînd, probabil, „i-a luat Chiriarhia puterea de predicator“.

Ca revizor școlar, predicatorul va continua însă să lupte și să ințepe. El se va ocupa de școalele „ce, potrivit poruncilor ocîrmuirii, urma a se deschide prin sate“ și, pentru aceasta, va viza cu predilecție proprietățile mînăstirești. Cînd, încă o dată, „acest proiect mîntuitor au căzut“, el va denunța „împotrivirile ce monastirea totdeauna au arătat în privința învățăturii“. Călugării și stareții lor „nu vor școli ! Nu vor lumină ! Și aceea ce o au în monastire mai numai cu numele mai mult o țin“... [16]

Așa stînd lucrurile, desigur că, și pe vremea cînd Ștefănescu Ion urma la școala din Tg. Neamț, popa Duhu, încălcînd poruncile lui Neonil, încerca să aducă în mintea copiilor lumina învățăturilor adevărate și a educației în spiritul *omeniei,* ce vrea să zică, oarecum, și *umanism.* Ceea ce nu poate însemna, însă, că părintele care traducea din Lammenais putea fi altfel decît îi îngăduiau lui însuși și școlii lui contradicțiile vremii. Ca să-i îmbie la învățătură și să-și țină „băieții în rînduială“, el trebuia, la urma urmelor, să repete gestul părintelui Ioan din Humulești, de vreme ce lucrarea amîndurora era asemănătoare în împrejurările date. Cumpăra „din banii săi“ „cofe de zmeură și fel de fel de puricale“, pentru școlarii săi, cărora le administra însă și cîte „un pui de bate“, cînd îl scoteau din sărite. Cu toată *omenia* lui, nu putea să nu izbucnească de năduf cînd un vlăjgan îi zdruncina toată orînduiala clasei, cu atîta trudă realizată :

— „Pesemne păcatele mele cele mari și grele m-au aruncat și aici, să învăț niște țopîrlani sălbatici. Mai fericit erai de o mie de ori să paști porcii la Cogeasca-Veche, Isaie, decît să mai fi ajuns și zilele acestea !“

Cînd exista, printre școlarii lui Isaia Duhu, fel și chip de „țopîrlani sălbatici“ e absurd să-l credem pe Creangă

că el era „cel mai bun de hîrjoană și slăvit de leneș". Leneș va fi fost el acasă, unde Smaranda, „după cîtă minte avea, nu se îndura să-l mai trimită acum nici la o cofă de apă, numai să învețe carte și să se facă popă, ca părintele Isaia Duhu, profesorul"... La drept vorbind nici n-avea cînd să mai facă treburi pe lîngă casă, pentru că școala se ținea și dimineața și după-masa, astfel că, împreună cu drumurile, se cam ducea toată ziua. Să mergi pe jos de-acasă pînă la „Școala publică" trebuia să faci aproape o oră dus și aproape o oră întors, de fiecare dată, chiar dacă nu ești flăcăiandru și nu pierzi timpul zgîindu-te mereu și oprindu-te la fiece pas pentru orice năzdrăvănie (de cînd ai ieșit în uliță, ai trecut de livada mătușii Mărioara, ai ajuns la drumul care duce spre Pipirig și ai luat-o spre dreapta, ca să treci podul peste Ozana și să o iei apoi pe ulița mare a tîrgului, pînă la poarta școlii). Leneș la învățătură în nici un caz nu era Ion Ștefănescu, de vreme ce la toate obiectele căpăta calificativul „bine I", cu excepția *purtării,* unde e notat *rău.* Rămîne deci într-adevăr „bun de hîrjoană", deși nici o drăcărie anume nu e înregistrată în *Amintiri* pentru această perioadă. Mai curînd s-ar putea ca însuși calificativul să fi fost dat de părintele Isaia într-un ceas rău al lui, cînd era „în toane". Nică zis Ștefănescu ar fi fost mîndru dacă ar fi putut memora pozna teribilă pentru care a primit pedeapsa. Dacă el însuși, însă, consideră că o primise fără vină, „din senin", așa va fi fost. Ca și la dascălul Vasile, cînd s-a simțit nedreptățit de Nic' a lui Costache, el va fi fugit și acum de la școală, adunînd cele „8 absențe" cu care e trecut în catalog.

Cu toată strădania părintelui Duhu, școala nu putea merge cumsecade și asupra școlarilor se revărsa fără îndoială toată supărarea pe care o avea profesorul pe stareț. Curînd după deschiderea școlii, Neonil, persecutorul, moare, însă urmașul său se dovedește și mai înverșunat împotriva ei, încercînd chiar să o desființeze. Școala continuă să funcționeze într-un boicot masiv organizat de forul ei tutelar. „Mică este școlicica aceasta la vedere, precum o arată hrisovul ei din 12 august 1853 — spunea Duhu — dară pedicile, greutățile și strigătele asupra ei au fost mari și pre mari." Pe cît de repede s-au adunat la întemeierea ei, mulți școlari, încă în ultimele luni ale primului ei an,

„la auzire de veste ră de stricarea școlii, cu aceeași grăbire s-au împrăștiat“. [17]

Cînd ar fi început Nică al lui Ștefan să-și „cihăie“ mama ca să-l trimită și pe el la „fabrica de popi“ din Fălticeni, după pilda altor feciori humuleșteni? „Fără tovarăși de ispravă“ rămase, în fond, de mult. Dintre cei pe care-i numește el însuși, Trăsnea, adică Gheorghe al dascălului Ștefan Trăsnea, probabil băiatul megieșului cu pere sînt-iliești, era la Fălticeni încă din primăvara lui 1852, deci nu trecuse de fel pe la Isaia. Vărul Ion, poreclit Mogorogea și numit în catalog Vasiliu Ioan, împreună cu cel numit acum Simionescu Zaharia, adică Zaharia al lui Simion Gîtlan, ca și Ștefan Posa și Nică Oșlobanu, se aflau la Fălticeni oricum de la începutul anului 1853. Creangă continua să urmeze școala popei Duhu în orice caz pînă-n vara lui 1854, cînd se încheie clasa al cărei absolvent este, dacă nu va fi început și clasa următoare tot aici și numai după aceea va fi fugit supărat pe „puiul de bate din senin“. Pentru că la „shoala bisericească din Fălticeni“ îl găsim înscris în clasul I (1854—1855) abia la 27 noiembrie 1854... [18]

Dacă am crede întru totul Amintirile *și ne-am opri numai la ele, am putea spune că Nic' a lui Ștefan a Petrei, de cînd a început a merge copăcel și pînă la 13—15 ani, și chiar mai tîrziu, a rămas mereu același, neîncetat „vesel ca vremea cea bună, și știurlubatic și copilăros ca vîntul în tulburarea sa“. Tot șirul anilor n-ar fi decît „jocuri și jucării pline de hazul și farmecul copilăresc“. Abia de-ți poți închipui ce se va fi petrecut înainte și ce după cutare eveniment — școala din Humulești, școala din Broșteni — și în ce corespondență cu o vîrstă ori alta. Cam toate s-ar fi putut întîmpla oricînd, într-un timp nedeterminat și indiferent, „o dată“, „în anul acela“, „într-o zi“, „într-o dimineață“, „odată, vara, pe-aproape de Moși“, „într-o zi, pe-aproape de Sînt-Ilie“... Ce s-a petrecut „pe-aproape de Sînt-Ilie“ nu s-ar fi putut petrece „pe la Buna-Vestire“, dar, desigur, una ar fi putut avea loc în orice an, de Sînt-Ilie și cealaltă în orice an, de Buna-Vestire... Unele au fost, la vremea lor, cu oarecari supărări și necazuri, dar toate laolaltă sînt numai pozne și năzdrăvă-*

nii de care, amintindu-ți, parcă-ți „saltă și acum inima de bucurie". „Iaca așa ne-a fost umblarea cu plugul în anul acela"... „D-apoi cu smîntănitul oalelor, ce calamandros făceam !" „D-apoi cu moș Chiorpac ciubotarul, megieșul nostru, ce năcaz aveam"... Și, cînd a trecut la ceaslov, ce mai „potop era pe capul muștelor" !... Dar cînd cu cireșele din livada mătușei Mărioara ? „Mă rog, mi se dusese duhul despre pozna ce făcusem"... Dar cînd îl „zăpsise" megieșul Trăsnea, în livada lui, „la furat mere domnești și pere sînt'iliești" ? D-apoi cu pupăza din tei ? „Și doar mă feream eu într-o părere să nu dau peste vreo pacoste, dar parcă naiba mă împingea, de le făceam atunci cu chiulita". „Ș-apoi mai aveam și alte bunuri : cînd mă lua cineva cu răul, puțină treabă făcea cu mine ; cînd mă lua cu binișorul, nici atîta ; iar cînd mă lăsa de capul meu, făceam cîte o drăguță de trebușoară, ca aceea, de nici Sfînta Nastasia, Izbăvitoarea de otravă, nu era în stare a o desface cu tot meșteșugul ei". Încolo : „prin somn, nu ceream de mîncare ; dacă mă culcam, nu mai așteptam să-mi deie alții ; și cînd era de făcut ceva treabă, o cam răream de-acasă". Și : „Mă trezește mama într-o dimineață din somn cu vai-nevoie"... „Și mă scoală mama atunci mai dimineață decît alte dăți"... „Ș-apoi socotiți că se mîntuia numai cu atîta ? Ț-ai găsit ! A doua zi dis-dimineața le începeam din capăt". „Și cîte nu ne venea în cap și cîte nu făceam cu vîrf și îndesat"... Toate cu voie bună și fără nici o răutate, fie că e vorba de necazurile făcute mamei, fie că e vorba de casa Irinucăi — toate deopotrivă, pe vremea cînd Ștefan îl mai ridica pe băiet pînă-n grindă ca și pe vremea cînd același băiet îi trăgea la biserică un Îngerul a strigat *cum numai el știa în tot satul...*

Nu trebuie să uităm însă că Amintirile *lui Creangă nu-s propriu-zis* memorii. *Ele nu iau faptele nici în ordine cronologică, nici nu le duc de la un cap la altul urmărind o evoluție autobiografică definitorie.* Amintirile *sînt, în concepția lor,* niște *amintiri, adică un număr de întîmplări din copilărie. Tonul lor e acela al palavrelor vînătorești, al anecdotelor și al snoavelor : să vedeți ce mi s-a întîmplat într-un rînd... Creangă se ocupă de sine în ipostaza copilăriei, nu pentru a se analiza și defini în perspectiva*

unei vieți, ci pentru a înfățișa, prin sine, copilăria însăși. Artistul preia și transformă în viziune ideea tatălui său, care e fără îndoială și a sa, despre legile fiecărei vîrste: „Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă și nevinovată“ — căci ea e „vîrsta cea fericită“. Fiind astfel, copilăria e unică în timp și spațiu, ca psihologie. Întîmplările anumite diferă, cum diferă întîmplările lui Harap-Alb de cele ale lui Făt-Frumos, dar nu felul cum se comportă, în fiecare întîmplare, copilul care întruchipează copilăria, ca și viteazul care întruchipează vitejia. În alte împrejurări, crede Creangă, pățaniile sale nu puteau fi altele; cele povestite au avut loc, desigur, la anumite date, într-un anume sat, în legătură cu cutare și cutare oameni; dar, dincolo de asemenea concretizări și, într-o măsură, determinări, aceleași pățanii le au „toți copiii de cînd îi lumea și pămîntul; măcar să zică, cine ce-a zice“. Creangă ilustrează *„zburdăciunea“, care a fost a lui ca și a tuturor copiilor, aceasta fiind legea vîrstei lor, pînă trec în cealaltă vîrstă, în care legea esențială e „grija“. Universalitatea copilăriei ar consta tocmai în aceea că, în opoziție cu restul vieții, în care omul e stăpînit de griji, ea îngăduie nelimitat puiului de om „să zburde“, adică să n-aibă grijă de nimic și de nimic să nu-i pese, decît... să-i meargă toate „după plac“; ceea ce nu înseamnă decît să fie: „sănătos, să mănînce și să se joace“, după poftă. Adversitățile vin numai cînd e vorba de boală, de foame și de... disciplină. Fără îndoială, vor fi fiind și copii care au alte adversități sau pentru care asemenea adversități se transformă în griji adevărate. Sînt copii bolnavi de felul lor, adică mai mult bolnavi decît sănătoși, alții — care n-au ce mînca și chiar unii care nu se joacă, pentru că trebuie să-și poarte singuri de grijă. Aceștia sînt însă numai prin vîrstă copii, fără să-și realizeze copilăria. Porunca aceasta a firii:* Dacă-i copil, să se joace *implică o condiție fără de care nici ea nu poate fi împlinită, nici copilăria nu poate exista. Copilului trebuie să aibă cine să-i poarte de grijă. Tocmai de aceea poate el zburda nepăsător, cum îi e nevoia, pentru că mama și tata poartă grijă și pentru el. Nic' a lui Ștefan a Petrei Ciobotariul din Humulești e universal reprezentativ pentru că toate grijile părinților și ale lumii trec deasupra lui*

fără să-l atingă, chiar dacă parte din ele le află și le pricepe. E chiar un joc foarte frumos să stai treaz și să te uiți țintă în ochii părinților, parcă ai avea de gînd să-i zugrăvești, cînd se ceartă din pricina ta, cînd ba unul ba celălalt te apără și cînd fiecare îți vrea binele în alt chip. Tu poți zîmbi șiret și să te aliezi în gînd cu unul sau cu altul, poți face pe prostul și să-i lași pe amîndoi să se descurce cum știu sau poți chiar să te rîzgîi îndemnînd și tu să se facă așa cum ți se pare ție, în clipa aceea, că ți-ar fi mai pe plac. Nică e universal reprezentativ pentru că toată copilăria lui pare pusă sub semnul împlinirii depline a condițiilor de care are nevoie : „căci și părinții și frații și surorile îmi erau sănătoși, și casa ne era îndestulată, și copiii și copilele megieșilor erau de-a pururea în petrecere cu noi..." Copilul e sănătos, într-o casă în care nu se vorbește măcar de boală ; nu știe ce e foamea, decît atîta cît trebuie ca să mănînce mai cu poftă și să-i fie mereu poftă de alte bunătăți ; și de jucat, se poate juca atît cît nici un copil nu se poate mai mult...

Pentru că reprezintă prin întîmplările sale copilăria universală, Creangă nu se confundă, nici în vîrsta sa cea fericită, cu Nică al Amintirilor. Artistul alege și dă deoparte, făcînd din Nică un prototip, ca și din Harap-Alb. Cadrul e realist, adică tipic pentru epocă și loc. Oamenii (nu copiii) sînt și ei tipici, adică ai epocii și locului, pentru că fac parte din cadru, sînt necesari și suficienți pentru a arăta „ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre" cînd se desfășura copilăria universală a lui Nică. Copiii însă țin de lumea eternă a prototipiilor. Sînt copii și atîta tot. Unii sînt isteți, alții prostănaci, unii — lacomi ca Flămînzilă, alții — leneși ca Leneșul din poveste și așa mai departe. Basmele doar sînt proiecțiile lor și ei se aseamănă cu personajele din basme. Lumea lor e mai mult fictivă decît reală cîtă vreme nu se izbesc, cum e și principala coordonată a vîrstei, de lumea cea reală. Nici un copil din Amintiri nu e orfan, nici unul nu e bolnav, sărac din cale-afară, oprit de la joacă din diferite pricini, chiar de va fi existat în sat asemenea copil. Pățaniile lui Nic' a lui Ștefan și ale tuturor tovarășilor săi de joacă, cum sînt relatate în Amintiri, nu pot fi decît pățanii ale lumii copiilor de pretutindeni în ciocnire cu lumea

reală, dar numai cu o lume reală care are grijă de lumea copiilor, chiar dacă o tulbură din cînd în cînd. De aceea sînt pățanii care nu ajung niciodată la gravitate. Eroii-copii nu trec niciodată de limita unei sperieturi. Plîng între două etape ale veseliei, fără a fi vreodată triști. Suferă exact atîta cît pot uita pînă a doua zi. Curgerea timpului n-o simt decît după măsura nerăbdării. Ziua de mîne e ziua de ieri cu alte nebunii. Boala se vindecă peste noapte și rămîne doar ca încă o poznă. Moartea e o abstracție care are hazul ei cînd se înfățișează sub chipul lui „budihacea de la groapă", pe care-l boscorodesc cu cimilituri toți copiii pentru că nu e cu nici unul neam sau tovarăș de joacă. Gonirea micilor plugari de Sf. Vasile e și ea, în cele din urmă, veselă, cum e și răfuiala „ca aceea" a lui moș Chiorpec. După ce plînge și stupește, Nică se spală binișor pe la gură și cum uită ciuda — „fuga iar la moș Chiorpec". Dacă Sf. Vasile ar fi în fiecare zi, necăjiții de urători s-ar arvuni și pe a doua zi să umble tot împreună, chiar dacă acum au ieșit, din toată pățania, „răbigiți de frig și hămesiți de foame".

Cum copilul, numai sănătos să fie, trebuie să mănînce după poftă, cele mai multe peripeții de-aici vin. Dar niciodată din pricină că ar „muri de foame", ci pur și simplu din lăcomie infantilă și răsfăț. Smîntîna cînd s-a face, tot pentru el va fi, dar el, „fie post fie cîșlegi" linge grosciorul de pe oalele cu lapte pus la prins. Livada părinților lui nu-i e de ajuns pentru că i se face a cireșe tocmai pe-aproape de Moși și cireșele văratice trebuie să fie furate din livada mătușii Mărioara, chiar dacă treaba asta e cu primejdie pentru el și cu daune pentru bugetul casei. Și gustul perelor sînt-iliești din livada lui Trăsnea compensează spaima cîinilor lui răi, cum se echilibrează între ele, în genere, toate, încît cele bune le anulează pe cele rele. Rîia e un prilej de a scăpa de la școală și de a se scălda în Bistrița tocmai în martie; Ceaslovul cel unsuros e bun pentru prinderea muștelor și bondarilor; slujbele la biserică — bune pentru căpătat colivă și colaci. Nică e flămînd pentru că e copil, nu pentru că e înfometat, nici pentru că e mai lacom decît alți copii. Și pentru că așa-i e dat copilului, toate evenimentele legate de belșugul unor bunătăți de mîncare capătă proporții fabuloase, după pofta

și plăcerea lui. Popa Ioan, care iubește copiii, știe la Crăciun și la Bobotează că „niște zile mari ca aceste le așteaptă și ei cu bucurie tot anul". Și pentru că așa știu și copiii că trebuie să fie, tabără cu toții pe masa pregătită, „rîzîndu-le gura", după zicală, și de plăcinte și mai tare de vărzare, deși nu duc lipsă nici acasă de acestea. La praznicile mari, cînd era hramul bisericii, „numai să fi avut pîntece, unde să pui coliva și bucatele atît de multe erau" ; și dacă-i auzi pe copii lăudîndu-se cu cîte s-au înfruptat, crezi că mai tot praznicul numai ei l-au consumat, în pîntecele lor de uriași. Nică, exponent al copilăriei, e un mîncău, și toți copiii din jurul lui sînt la fel, pentru că n-au alte griji și pentru că goana după colaci, alivenci, plăcinte și alte bunătăți căpătate și nemăsurate intră în jocul vîrstei. Nu e nici un viciu fizic la el, pentru că nici un copil n-are vicii în universul sănătos *al lui Nică : „polifagia" lui e pur și simplu o copilărie, ca toate poftele pe care le are, satisfăcute cu conștiința că „toată lumea e a lui". Dacă vrea, se poate închipui un mic Flămînzilă, cum se poate închipui călăreț cînd își încalecă bățul. Scoase din dimensiunile basmului, toate revin la proporții firești, pe care copilul le refuză : alivencile trebuie să rămînă „un cuptor de alivenci", cum bățul trebuie să rămînă cal.*

In purificarea universului infantil pe care o întreprinde, de fapt, ca artist, în Amintirile *sale, după o intuitivă estetică pur clasică ajutată de concepțiile despre viață ale lui Ștefan a Petrei, Creangă dă la o parte orice nu e esențial pentru* copilărie. *Nici nu i-a murit vreun frate mic. Nici Smaranda nu e vreodată bolnavă. Nici Ștefan nu e cu adevărat necăjit uneori. Nici, mai ales, nu trece vremea copilăriei lui Nică.*

Trecerea vremii, conștiința *acestei treceri, e întîiul semn de depășire a „vîrstei celei fericite". Inseamnă, ca pentru Ștefan, adică pentru* tată, *care e simbolul maturității, că apare realistă și pregnantă, fără anxietăți metafizice, dar totuși grea, și conștiința condiției tragice a omului care, cum crește* om, *cum nu poate scăpa de griji. Ca să dea imaginea copilăriei integrale, Creangă oprește, pentru Nică cel de demult, timpul în loc și desființează însăși cronologia pe cît poate, pentru că unde e succesiune iden-*

tificabilă cronologic nu mai e atemporalitatea evenimentelor copilărești. Altfel, îndată ce vorbești de copilul care crește, *concret, acumulînd ani de viață ce nu se pot substitui unii altora, ajungi dintr-un tărîm într-altul și vezi cum pruncul care abia merge copăcel pe lîngă prichiciul vetrei e purtat fără să-și dea seama spre bătrînețe și moarte. Cînd începe să aibă trecut și viitor, copilul nu mai e copil.*

Ca să trăiască Nică în eternitatea vîrstei lui, Creangă cel matur trebuie să ascundă din povestea lui tot ce adaugă, privind îndărăt, omul cînd „se ia pe gînduri". Pentru Nică, „vremea trece cu amăgele" și el „crește pe nesimțite". Amintirile *rețin doar* amăgelele, *pentru ca Nică cel din carte, oricum va fi fost cel adevărat, să nu simtă de fel* creșterea. *Dacă „tot alte gînduri îi zburau prin cap și alte plăceri i se deșteptau în suflet",* Amintirile *rețin numai* gîndurile *care, chiar în schimbarea lor unul după altul, rămîn copilărești; și* plăcerile *inedite numai cînd cel puțin aparent încă sînt ale* jocului. *Mai complicată și mai complexă este lupta dintre* înțelepciune *și* neastîmpăr *care nu e doar a copilăriei, deși e și a ei, într-un fel.* Înțelepciunea *înseamnă, în planul ideologic al lui Ștefan a Petrei,* cuminţ̦enie. *Un Creangă* cuminte, *nu copil, ci adult, înseamnă un Creangă care „putea să rămînă cum era mai bine; Nic' a lui Ștefan a Petrei, om de treabă și gospodar în Humulești", fruntaș în satul lui. Creangă pe care-l știm „nici cuminte pînă la treizeci (de ani) și nici bogat pînă la patruzeci nu s-a făcut". În copilăria lui cea adevărată, care era supusă timpului și începea să nu mai fie copilărie, „în loc de înțelepciune se făcea tot mai neastîmpărat și dorul lui era acum nemărginit". Gîndul* copilului *devenea* gîndul omului, *adică altceva, calitativ diferit, „căci sprințar și înșelător este gîndul omului, pe ale căruia aripi te poartă dorul necontenit și nu te lasă în pace, pînă ce intri în mormînt". De asemenea gînd trebuia ferit Nică, cel din poveste, care n-are habar că „din veselia cea mai mare poți să cazi deodată în urîcioasa întristare"... De aceea, deși îl urmărim pînă ce ajunge, după socotelile cercetătorilor, la 13 sau la 15 ani și mai bine, Nică nu bănuiește cîtuși de puțin ce înșelător e fondul lui sprințar, pe ale cărui aripi nu-l poartă nici un dor nemăr-*

ginit, adică nici unul dintre acelea care, infinite, nu pot fi niciodată satisfăcute și nu te lasă în pace pînă ce intri în mormînt cu povara neliniștilor lui. Nică are numai doruri cum are „incuri", se răsfață și vrea mereu altceva, dar numai ceva ce se poate și avea într-o lume care e toată a lui; un buhai de la tata, demîncare de la mama, curele de la ciubotar, colaci de la biserică, ochi dulci de la cîte o fată sau prețuirea poporănilor și a popei pentru strigările sale... Cînd vrea să fie înțelept, *adică un copil cuminte, nu un om așezat, nu iese din cuvîntul mamei, nici cu fapta, nici cu vorba, ceea ce înseamnă că „la trebi e hărnicuț cît se poate", „deretică și mătură prin casă ca o fată mare" și folosește „vorba dulce" cu șiretenia copilăroasă, bună de dus o mamă, chiar dacă, în același timp, simte el și „mai multă mustrare în cugetul lui decît oricînd". Sau, ca să-l cîștige pe popa Ion, „își ia alte gînduri, alte măsuri", adică începe a se da și la scris și la ținut isonul „ca un băiet". Toată înțelepciunea copilului e deci să se poarte ca și cum ar fi altcineva și altceva — un* băiet *(un flăcău, nu un ținc) sau o* fată mare, *ba chiar un gospodar în lege sau un dascăl bătrîn. Mimarea ține „de joi pînă mai d-apoi", cît ține orice joacă — chiar cele mai plăcute și mai comode, apoi „naiba" îl împinge iar pe cealaltă parte a jocului, pe partea* neastîmpărului, *care e mai adevărată. Cam atîta e viața sufletească a lui Nică din* Amintiri.

Cînd a început însă celălalt Nică, sau Nică cel întreg, cum va fi fost în realitate Creangă, să simtă trecerea vremii, cînd a început acesta să pășească dincolo de copilărie? Cînd au început să-i zboare prin cap alte *gînduri și a i se deștepta în suflet* alte *plăceri decît cele copilărești? Cînd i-a crescut dorul la dimensiunile nemărginirii și neastîmpărul a ajuns altceva decît drăcărie nevinovată pe cînd înțelepciunea începea să însemne nu imitarea, ci trăirea efectivă a aceluiași destin pe care l-au trăit părinții?*

E greu să-ți dai seama numai după Amintiri *care ascund cu tot dinadinsul procesul de* creștere. *Abia de poți ghici printre rînduri cîte ceva, scăpat din greșală de focul purificator al artistului care scoate din timp ceea ce i se pare a fi singură esența vîrstei înfățișate.*

Revelatoare ar fi, într-o măsură, momentele care pot fi identificate ca aparținînd pragului dintre copilărie și pubertate, dacă ținem seama de particularitățile vîrstei în lumea satului și în epoca respectivă.

Sîntem înclinați, de obicei, să-i vedem pe preadolescenți mai ales prin prisma celor care, mai mult sau mai puțin intelectualizați, și-au introspectat-o și și-au descris-o. Însăși introspecția și însăși descrierea accentuează, firesc, laturile care țin de vîrsta cea nouă, pe care puberul le descoperă cu uimire și cu emoție, cu spaimă și cu mîndrie. Dar, de fapt, el încă nu e ce i se pare a fi așa cum nu mai e copil pur, *deși e încă destul de mult* copil. *Cu ochi de copil extaziat de fenomenele pe care și le descoperă în sine le vede el pe acestea în vreme ce adultul de lîngă el abia dacă e atent la schimbarea ce se produce și-l vede mai departe copil. Dacă e mai subtil, băiatul de 13-14 ani își discerne* neastîmpărul *nou de poznele pe care le făcea altă dată, dar, de fapt, numai dacă introspecția îl pervertește începe el să se rușineze de poznele pe care continuă să le facă. El sare gardul pentru că are chef de joacă și pentru că își continuă obiceiurile copilărești, dar, aflat de partea cealaltă, în grădină, începe să observe că e visător. Roșește cînd se întîlnește cu fata cutare, de-o seamă cu el, și descoperă iubirea, dar pe altă fată, deaceeași seamă, cu care se joacă de ani de zile, o trage de cozi ca înainte cu cîțiva ani. Are neliniști pe care încearcă să și le explice, dar trece fără să-și dea seama de la plîns la rîs, ca orice copil.*

Flăcăul care devenea pe nesimțite în chiar copilul Nic' a lui Ștefan trăia, fără îndoială, și el, ca și ceilalți băieți din satul lui și de pretutindeni, aceleași contradicții ale vîrstei. Tot ce mai era copilărie *în el cunoaștem. Ce începea să fie* adolescență *nu era însă accentuat prin introspecție și descriere, deși se afirma cu intensitate firească. Flăcăoașul nu se exteriorizează prin cuvinte, nici nu cade pe gînduri, dar jocurile lui înregistrează schimbările și unele nu mai încap în formula jocului vechi. Tulburările vîrstei noi îl surprind mai puțin, pentru că el nu confundă planurile și, realist cînd trebuie să fie realist, știe îndată că dacă au venit e pentru că le-a sosit vremea. Mai fiind copil și începînd să fie bărbat, nici nu-și privește excesiv*

de matur copilăria, nici nu pică emoționat privindu-și bărbăția. Ia din copilărie ca și din bărbăție cît poate și cît vrea ca să fie privit de unii drept copil încă și de alții drept flăcău, ca să se bucure și de răsfățul unora și de căutarea altora. Nu se rușinează să mai facă pozne, dar pune în ele tot mai mult din neastîmpărul lui cel nou. Iubirea o descoperă și în preajmă, printre tovarășele de joacă, pe care, fără să întrerupă jocul, le vede acum cu alți ochi așa cum știe că și ele încep cu alți ochi să-l vadă. Neliniștea nu și-o cultivă, dar și-o trăiește în felul lui, cu un dramatism nemărturisit. Încearcă să mai fie copil fără griji și fără doruri și simte că nu se mai poate. Sau încearcă să sară în rîndul oamenilor și simte că încă nu se poate. Nu știe unde să se așeze și dacă trebuie să-și vadă de treabă sau să-și ia zborul. Fără să filozofeze în jurnale intime, își pune problema vitală care privește libertatea și necesitatea omului de a-și croi drum propriu în lume — și încearcă să-și răspundă prin înțelepciunea credințelor milenare în proverbe și zicale pe care urmează să le verifice, de-aici înainte, prin el însuși. Știe că surcica nu cade departe de trunchi și că să nu te întinzi mai mult decît plapoma, dar gîndul lui nimeni nu-l poate opri, chiar dacă știe, și el, că nu-i cum gîndește omul, ci cum vrea domnul și că ce ți-e scris în frunte ți-i pus...

Nic' a lui Ștefan a Petrei a trecut prin toate aceste stări, pe care le ghicești în subtextul Amintirilor.

Cu Smărăndița popii a copilărit. Oare îi caută prietenia numai pentru că prin ea ar ajunge și el popă în sat, cine știe cînd ? Copilul era mîndru de făgăduința părintelui Ioan, cum mîndru ar fi fost dacă i-ar fi promis Verde-împărat pe fata lui de nevastă și jumătate din împărăție. Se poate spune despre un erou din basme că mai ales pentru acea jumătate de împărăție o visa pe fata împăratului ? Smărăndița era și ageră și sprințară și plină de incuri. Cînd a făcut pocinogul sfîntului Nicolai „ședea cu mîinile la ochi și plîngea ca o mireasă, de sărea cămeșa de pe dînsa". Avea pe-atunci vreo 8-9 ani și Nică tot cam atîția. Nu trebuie să-i presupunem nici unuia instinct erotic precoce. Jocul dragostei începe, și la țară și la oraș, și la munte și la șes, înaintea oricărui instinct și idilele sînt frecvente în toate școlile mixte, din prima clasă. Spiritul de imitație și

vorbele oamenilor mari stimulează ușor fantezia copiilor și ideea că unul ar fi destinat celuilalt prinde repede, mai ales la țară, unde după încă vreo 7 ani o fată ca Smărăndița era bună de măritat (nu și Ionică flăcău de însurătoare, chiar dacă ar fi fost încă mai mare cu vreo doi ani decît ea). Dar șapte ani, în atemporalitatea copilăriei, nu înseamnă nimic și nu trebuie să credem că cei doi școlari își făceau într-adevăr vreo socoteală ; șapte ani puteau fi chiar *mîine*, cum puteau fi în cine știe ce viitor misterios, în care el, Nică cel prizărit, ar fi un fel de părintele Ioan, gata hirotonisit și chiar cu barbă albă... Deocamdată, îi dă Smărăndiței „o bleandă" deși cu părere de rău. Dar, de cînd se bucura că Smărăndița începe „a-l fura cu ochiul" și pînă peste vreo trei ani, cînd șade la masă și Smărăndița ciocnește cu el ouă roșii, sigur s-a schimbat ceva. Realitatea a devenit mai concretă și în „bucuria peste bucurie pe care o simțea, intră laolaltă și conștiința că e acum aproape flăcău, și că Smărăndița e cu el, și că această Smărăndiță e fata popii din sat, pe care l-ar putea urma dacă va fi ca în sat să rămînă și să se facă popă, adică nici să nu ajungă un „al doilea Cucuzel", nici să nu rămînă doar un simplu gospodar. Abia făcuse grozava năzdrăvănie cu casa și capra Irinucăi din Broșteni și va mai face altele, ca un copil ce încă este, fără griji și fără răspundere. Dar timpul nu mai e chiar atît de stabil pentru el și fără etape, gîndul nu mai e pur și simplu copilăresc, dorurile mici se măsoară cu cele care încep să nu aibă margini, iar susceptibilitatea începe să fie a flăcăului și se simte atinsă de fetele „drăcoase" ce chicotesc după cum e felul fetelor, nu al copilelor cu incuri.

Pe Smărăndița popii o observă și ca pe vechea tovarășă de joacă și ca pe o eventuală nevastă viitoare. Cu Măriuca Săvucului e însă altceva. Aici idila apare la o altă vîrstă și e de-a dreptul adolescentă. Nică nu face poezii ca liceenii de la orașe și de peste cîteva decenii, nu știe ce e o declarație de dragoste și nu transformă femeia nici în înger, nici în demon, pentru că nici n-o înalță în ceruri, nici n-o coboară în tină. La oraș, primii îndrăgostiți au discreția gesturilor timide și indiscreția vorbelor grandilocvente. Feciorul lui Ștefan a Petrei nu simte mai pu-

țin decît ei, nici mai superficial ; n-are timiditatea gesturilor pentru că nu vede nimic nefiresc între el și fata pe care doar o știe bine, din sat ; dar îndărătul comunicării verbale prin definiție discrete, e toată adîncimea de patimi a iubirii dintîi, care e și a inimii și a simțurilor deșteptate. Șezătoarea, în care se nasc de obicei dragostele juvenile, nu e de loc lipsită de romantism, deși lipsește ipocrizia sentimentului pe care adolescenții pervertiți de conveniențe livrești o intitulează „amor platonic". Nică petrece noaptea la șezători cu băieții și fetele de-o seamă și Măriuca Săvucului îi e *dragă*. Toarce alături de dînsa, la umbra nucului, „cîte o movilă de drugi de canură", spre marea bucurie a mamei care îl sărută pentru atîta hărnicie, dar numai el știe de unde vine hărnicia asta, oarecum și ea o declarație de dragoste. Și toarce de zor, numai ca să aibă prilej să stea cît mai mult lîngă draga lui căreia nu-i face confesii și care tot dragă îi este deși îi bate în pumni și-l poreclește Ion Torcălău, după numele unui țigan din Vînători. „Cum torceam eu de-a mai mare dragul, pe întrecute cu Măriuca, și cum sfîrîia fusul roții, așa-mi sfîrîia inima-n mine de dragostea Măriucăi ! Martor îmi este Dumnezeu !" Că reținerea verbală aprinde și mai mult jăraticul, e altceva, și Nică trece firesc la pozne de flăcău, care seamănă și nu mai seamănă cu acelea de copil, cînd „odată, noaptea, la o clacă de dezghiocat păpușoi, i-a scos Măriucăi un șoarec din sîn, care era s-o bage în boală pe biata copilă, de n-ar fi fost el acolo".

Cel care „o șparlește la baltă" cînd mama îl așteaptă la treabă, e și zburdalnicul de Nică, veșnicul copil, și flăcăoașul deșteptat. El se scaldă în pielea goală, zburdînd ca toți copiii din sat „de pe cînd Adam-Babadam", apoi se trage încetișor pe-o coastă, se uită „pe furiș cum se joacă apa cu piciorușele cele mîndre ale unor fete, ce ghileau pînză", și, pentru tot ce face, nedeslușit și în devălmășie, e „cuprins de fericire", uită că „mai trăiește pe lume". Cînd mama îi ia hainele și-l lasă gol în baltă, iar fetele „își dau ghiont una alteia" și „chicotesc pe socoteala lui", îi vine să intre în pămînt de rușine și cît pe ce să se înece de ciudă ce-i e ; „și din dragostea cea mare de mai odinioară, îmi venea acum să le strîng de gît, nu altă ceva".

Că-i place, vara, în zilele de sărbătoare, să umble „cu fetele pe cîmpie, pe colnice și mai ales prin luncile și dumbrăvile cele pline de mîndrețe, după cules răchită de făcut gălbenele, sovîrv de umplut flori, dumbravnic și sulcină de pus printre straie“ — e firesc, adică e în legea firii. Nică nu mai e copil, nici nu a început „a-i mirosi a catrință“ prea devreme. E cum îi cere vîrsta și de fel precoce, cum nu-i de fel arierat în raporturile cu fetele. Mai mult arde de un dor necunoscut decît umblă să-și potolească setea cea nouă, pe care n-o poate ogoi cu cireșele din livezile oamenilor. Știe ce vrea cît orice puber, solicitat de tot ce-i ațîță sensibilitatea. Îi „sfîrîie inima-n el de dragoste“ pentru o fată anume, dar dacă face orice să stea numai cu ea într-o noapte de clacă, îi place și să fie mereu printre fete, cu mai multe o dată și fără să le identifice ca individualități, pentru că-l atrage feminitatea însăși, anonimă și tulburătoare : „unde erau trei, el era al patrulea“. Atitudine perfect adolescentă și nevinovată. Și, pentru că, asemeni oricărui puber, e și el, în felul lui, livresc, și pentru că tatăl sau mama îl vor fi certat cîndva că-i plac fetele, își recită singur vorbele cîntecului :

Fă-mă, Doamne, val de tei
Și m-aruncă-ntre femei !

Deși mai multe decît atît nu mai aflăm în Amintiri *în ce privește aventura psihică a lui Nică la trecerea spre o nouă vîrstă a vieții, fără a fi preveniți că I. Creangă păstrează eroului său numai* copilăria *și-i ascunde* tranziția, *nu putem merge mai departe. Căci, și de-aici încolo, Nică face numai trăsnăi, apărînd la 15 și la 17—18 ani, cam în aceeași „vîrstă a fericirii“... Nici frămîntări, nici doruri, nici măcar învățătură, căci toate școlile ce s-au înșirat și se înșiră de-aici încolo apar tot numai ca prilej de drăcării fără urmări. Celălalt Nică, autenticul, cel care are geniul artistic, fără îndoială exista, și el. Îl ghicise Smaranda, părintele Ioan „femeile bisericoase“ din sat și, după semnele lor desigur, babele care dau în bobi, zodierii și cărturăresele. De aceea învăța ușor, de aceea cucerea poporănii, de aceea îl iubeau fetele. Era* cineva *în sat, printre flăcăuași, și nu numai el se întreba, dar* și *el în orice caz, dacă va fi o surcică picată alături de trunchi și atîta tot.*

III

PE DRUMURI BĂTUTE

De fapt, plecînd de la „școala domnească“ din Tg. Neamț la „școala catihetică“ din Fălticeni, Creangă dădea îndărăt, căci părăsea instrucțiunea publică și se oprea la una bisericească.

Asemenea școală, căreia i se spunea cu cinism, printre săteni, „fabrică de popi“, data de pe cînd Creangă nici nu începuse școala bădiței Vasile.

Încă în 1845, mitropolitul Meletie ceruse încuviințarea domnească pentru a înființa „pe la ținuturi cîte un clas de învățături bisericești“, cu scopul de a scoate preoți pentru sate, fără să mai fie nevoie neapărat de urmarea Seminariei centrale de la Iași. Aceasta trebuia să rămînă, cum spunea anaforaua, doar o „răsadniță pentru cei mai buni dintre absolvenții clerului catihetic“. Primele școli de acest fel începură efectiv din 1846 ; cea din Fălticeni datează din 1847. [1]

Învățămîntul acesta își avea un regulament propriu *(Despre catiheți îndeosebi)* și e total scos de sub egida celui public. El urma să se țină peste tot numai „în casele pe care ei (catiheții) ca preoți cu parohie a acelor tîrguri le vor avea pe lîngă deosebite biserici“. Astfel, profesorul care „paradosea catihisul“ (și de aceea se numea catihet) în școala lui rămînea obligat și „la îndeplinirea datoriilor preoțăști, ci va avea către bisărica unde va fi liturghisitoriu“, precum și „în școala politicească publică“ dacă funcționa oricum. De aceea, „spre a nu să împiedica“ la

celelalte îndatoriri ale sale, „pe fieştecare zi catihetul va paradosi în şcoala cliricală trei ceasuri după programa pe care o va potrivi după împrejurări“. Durata şcolarizării nu era nici ea, în principiu, stabilită, „ci atîrnă de sîrguinţa şi pregătirile ce vor fi avînd tinerii la intrarea lor în şcoală“. Cursanţii puteau fi *candidaţi*, adică oameni căsătoriţi care aspirau la popie, sau *clirici*, adică feciori în aceeaşi ipostază. Şi pentru unii şi pentru alţii, regulamentul prevedea că „în şcolile catiheţilor de prin ţinuturi nu au a să primi decît numai fii de ai celor bisericeşti“, adică fii de preoţi, diaconi şi dascăli. „În timpul vacanţei de vară“, după fiecare an şcolar, catihetul avea „a face alegere şi a trimite pe cei mai vrednici din tinerii necăsătoriţi la seminarie spre urmare a mai departe a ştiinţelor în acest institut“...

Nică a lui Ştefan a Petrei nu era fiu de faţă bisericească, cum nu vor fi fost mulţi dintre ei cei ce învaţă o dată cu el, la catihetul din Fălticeni. Dintre humuleşteni, doar Oşlobanu era fecior de popă şi Trăsnea de dascăl. Pentru ceilalţi, treaba se făcea, fără îndoială, cu sfinţia sa catihetul Conta care găsea posibilitatea să încalce regulamentul în schimbul unor „galbeni, stupi, oi, cai, boi, şi alte bagateluri de-alde acestea, prefăcute în parale“; „ş-apoi lasă-te în *Conta* sfinţiei sale că te scoate poponeţ ca din cutie“. Aşa vor fi intrat toţi pe care-i ştim, fără să aibă măcar în neamul lor vreo faţă bisericească. Pentru Nică al nostru însă s-ar părea că „numai două merţe de orz şi două de ovăz a dat tata cui se cuvine, de am fost primit în Folticeni“... Cum s-ar explica aceasta?

„Cihăit“ şi el de Smaranda, Ştefan a Petrei se va fi lăsat convins că trimiterea la şcoala catihetică îşi are rostul. Dacă într-un an de zile îi ieşea feciorul popă, treaba nu era rea şi ostenelele de pînă acum cu şcolile puteau fi cel puţin răscumpărate. Pentru o pătrundere mai ieftină la catihet, Nică al lui, cum îl va fi sfătuit socrul David, putea însă fi înfăţişat altfel decît ca feciorii din birnici de rînd. După mamă se trăgea din neam de „privilegiaţi“ cu cîţiva preoţi în viaţă. Popă era Gheorghe Creangă — şi socrul său Sachelarie. Căsătorit şi el cu o fată de popă, Vasile intrase de asemeni în preoţie şi avea oarecare poziţie de vreme ce peste vreo 10 ani avea să fie protoereu

la Suceava. Cele patru merțe de orz și ovăz vor fi fost date mai ales pentru cine știe ce hîrtie pe baza căreia Nică a lui Ștefan, numit pînă mai ieri Ștefănescu, să poată intra la catihet sub numele de Creangă Ion, sub care se și înscrie bucurîndu-se oarecum de drepturile regulamentare. Așa va fi apărut numele cu care-l va păstra, de-aici înainte, istoria. [2]

La Fălticeni, clericul Creangă nu avea de ce să se simtă tocmai străin. Imposibil să nu-l fi însoțit pînă acum vreodată pe tatăl său la marele iarmaroc „care acela este ce este".

Fălticenii (sau Folticenii, „satul lui Foltic") era un tîrg cu vechime, crescut pe temelie rurală, ca mai toate în Moldova.

O parte era, într-adevăr, ca în orice tîrg moldovenesc : o uliță mare „alcătuită din două șiruri de prăvălii lipite unele de altele" [3], mai toate din lemn și „învălite cu șindrilă putredă, verde de mușchi" ; numai din loc în loc apare cîte o casă de cărămidă, a unui negustor înstărit, și cîte un acoperiș de tinichea ; din ulița mare se desfac celelalte ulițe care, într-o direcție, repetă aspectul celei mari, în alta se pierd pînă în partea tipic rurală a tîrgului, care urcă spre Rădășeni, cu căsuțe țărănești și livezi nesfîrșite.

Numai în zilele de iarmaroc, în toiul verii, de sfîntul Ilie, Fălticenii cunosc o aglomerație uneori neobișnuită. Țărani, negustori, țigani și chiar „bărbați și dame în haine europene" se învîrt într-o îmbulzeală nemaipomenită. Hanurile, cu dușumele de lut, sînt arhipline. Negustorii cu case cît decît mai cuprinzătoare (de obicei au doar vreo două odăițe întunecoase și murdare chiar în dosul prăvăliei) devin și ei, pentru cîteva nopți, hangii. De dis-dedimineață răsună amestecat „mii de glasuri acoperite de strigătul tărăgănat al unui cerșetor, cîntecul scîrțîitor al unei flașnete, cîteva vioare", „trăsuri ce gonesc în țipătul surugiilor și pocnetul bicelor și multe alte asemenea". Pe ulița mare, la fiecare pas se ridică un fel de cafenele care durează cît iarmarocul : „ceva ramuri verzi, cîteva proptele de brad, o zdreanță de pînză fîlfîind în vînt" ; și aici sînt nelipsite viorile. Prăvăliașii își strigă marfa, cărăușii își fac loc cu mari țipete prin înghesuială, peste

tot se înalță dealuri de pielărie, olărie, varză și sfeclă. Într-o parte, țăranii ; în alta, sute de cai de lux, de la trăsurile domnilor. Pe un maidan, „vite culcate în trîndăvie, rumegînd în liniște în cirezi nenumărate", așteaptă să fie cumpărate, cu stăpînii lor culcați pe alături. În afara cîrciumilor care nu mai încap pe lume, e îndesată și un fel de cofetărie, în care lumea subțire poate consuma înghețată și prăjituri și unde, în zilele iarmarocului, vin în turneu tot felul de „artiști" nemți să se mai căpătuiască.

Asemenea zile, clericul Creangă nu avea cum să le cunoască decît dinainte. Din toamnă pînă-n vară, cît avu el să urmeze școala catihetului, Fălticeniul era liniștit și locuitorii lui de diverse categorii sociale nu se amestecau niciodată într-o învălmășeală asemănătoare. Ruralii coborau din partea de sus spre tîrg, cum treceau humuleștenii Ozana ca să-și vîndă sumanele la Tg. Neamț. Mahalalele erau ale negustorimii de rînd și ale sărăcimii. Pe ulița mare era Biserica Adormirii, ca și la Tg. Neamț. Aici se aflau și casele cele mai arătoase ale boierilor de viță din tîrg. Aici era casa postelnicului Ganea, ca și a ispravnicului, cu multe camere și cu balcon, în care boierii își beau cafeaua și trag din ciubuc spre admirația trecătorilor. Dincolo de această lume înfoiată și pestriță era ulița Rădășenilor și întinderile Fălticenilor Vechi în care toate rînduielile erau sătești...

Nică a lui Ștefan, numit acum Creangă Ion, va fi venit, poate, ceva mai înainte de a se fi înscris oficial în scriptele catihetului. „Toamna tîrziu" poate fi și începutul, nu numai sfîrșitul lui noiembrie. Dacă printre alți flăcăi din Humulești l-a găsit încă, acolo, pe băiatul dascălului Trăsnea, se cheamă că a ajuns în Fălticeni înainte de 21 noiembrie 1854. La această dată, Trăsnea primea din partea catihetului o adeverință că-i urmase școala un an și opt luni, după ce arătase „că-i este peste a sa putință a mai săvîrși cursul învățăturilor la Seminaria Centrală". Ceilalți humuleșteni se aflau în clasul II, adică erau în al doilea an de învățătură la catihet, dar cursurile, cîte erau, se țineau laolaltă cu toți, fără îndoială. În clasul I, Creangă avea încă 39 de colegi, din mai toate satele ținutului. [4]

După programa „paradosirii învățăturilor" așa cum o stabilise mitropolitul Sofronie chiar în toamna lui 1854 [5],

cînd intra Creangă la catihet, în clasul I se preda, pe lîngă *catihis* și *cetirea bisericească, gramatica română, scrisoarea* și *aritmetica*, probabil la nivelul școlilor primare. Orarul catihetului din Fălticeni prevedea cursuri în fiecare zi, afară de joi și duminică, dimineața de la 8,30 la 11 și după-masă de la 2 la 4. De asemenea, cliricii erau obligați să vină pentru „a se practisi și care puteau cînta, cîntau, care nu, citeau Apostolul". [6]

În clasul I, catihetul nu preda decît *catihisul* și, probabil, *cetirea bisericească*. Pentru disciplinele laice avea un „suplent".

Nici unul, nici celălalt dintre acești doi profesori pe care-i are acum Creangă nu pot lăsa urme în formarea elevului lor, cum va fi lăsat Isaia Teodorescu.

Catihetul era N. Conta, om, în 1854, la vreo 26 de ani. Era fiul preotului Nistor Conta dintr-un alt sat al Neamțului și frate cu preotul Grigore Conta, tatăl lui Vasile. Urmase cursurile Seminariei Centrale, pe care le terminase pe la 20 de ani, și la 21 se și căsătorise cu fata celuilalt preot din satul lui și se hirotonisise preot acolo. La 1850, cînd urma să se deschidă școala din Tg. Neamț, umblase să intre profesor, dar dascălul Neonil cerea neapărat un dascăl monah (sau ieromonah). La Fălticeni venise din 1851, cînd fostul catihet își dăduse demisia. [7] Aici, cel puțin pe vremea lui Creangă, „făcea ziua noapte și noaptea zi, jucînd stos, rar venea pe la școală". Ni-l putem închipui ușor într-o societate asemenea aceleia pe care la 1852 o întîlnise, la Fălticeni, Wilhelm de Kotzebue : opt sau zece „domni" joacă „stos", „vîrîți unii într-alții la două mese cu cărți" ; popa venea și-și arunca și el pe masă „un ciorap femeiesc plin cu galbeni" și intra în joc. „Jumătate din adunare era alcătuită de tineri din boierimea cea mai aleasă, care se supunea cu răbdare la purtarea necioplită a celeilalte jumătăți, numai spre a putea juca. Cel ce ținea banca ședea în dosul unei movile de galbeni și la fiecare carte căzută spunea cîte ceva hazliu" ; „sume însemnate treceau din mînă în mînă" ; „căldura din odaie te înăbușea" ; „toți erau roșii la față" ; pe dușumele zăceau „mucuri de țigări și scrum de tutun", laolaltă cu „gherocurile" și „legătoarea de la gît" pe care unii și le scoteau și le lepădau prin prejur. [8]

Suplentul, Vasile Grigorescu, era şi el de-o seamă cu catihetul, şi el fiu de preot sătesc. Urmase Seminarul Veniamin din Iaşi, de pe la 20 de ani, şi pe la 25 îl întrerupsese pentru că se îmbolnăvise de ochi şi nu mai putea ceti. Peste un an fusese numit suplentul catihetului Conta, post în care abia intrase de cîteva luni cînd venea, la Fălticeni, Ion Creangă. Ca să-şi sporească leafa, abia intrat în slujbă se aranjă să ţină şi „particularnic un clas de psaltichie în ceasurile cînd nu am ocupaţie la şcoală". Cum el trebuia să asigure clasului I majoritatea lecţiilor, avînd a preda scrierea, gramatica şi aritmetica, ne putem închipui cît se ocupa el de şcoală ca să-i rămînă timp şi pentru clasul cel „particularnic". Trecut mai tîrziu în învăţămîntul public şi trăind mulţi ani, părintele avea să ajungă un fel de figură culturală a Fălticenilor, filantrop şi ocrotitor al şcolii. De la şcoala primară de fete, unde predă la cl. II şi III, avea să ajungă profesor la gimnaziul local. La bătrîneţe, avea să-şi amintească, pentru gloria lui, că-l avusese elev pe Creangă, dînd chiar amănunte. [9] Se va referi însă neîncetat la Ştefănescu Ioan, aşa cum vor mai crede pînă tîrziu cercetătorii că se numea Creangă şi la Fălticeni, după propria lui memorie care putea, fără păcat, să confunde lucrurile. Amestecînd o vagă amintire cu cele aflate prin lectură, popa născocea pur şi simplu, ori îl confunda pe Creangă, după nume, cu un alt elev al său cam din aceeaşi perioadă, pe care-l chema într-adevăr Ştefănescu Ioan, dar era din satul Moişa şi unul dintre cei mai vechi clirici din Fălticeni (căci se înscrisese la şcoală încă din 1852) [10]. *Amintirile* sfătoase şi uneori hăzoase pe care i le publică postum biblioteca „Păstorul Tutovei" ni-l arată pe popa Vasile Grigorescu, prin 1854—1855, preocupat mai numai de găsirea unei partide bune pentru căsătorie şi, într-adevăr, se şi căsătorea, la începutul anului şcolar următor.

Cu o astfel de conştiinciozitate a profesorilor e limpede că „şcoala era numai de mîntuială ; boii să iasă", şi că, urmînd exemplul catihetului, şcolarii „se duceau şi mai rar" decît el la orele de clas prevăzute.

Timpul lui Creangă aici trebuie deci să-l vedem împărţit între aceste ore, cîte se ţineau şi la cîtă vreme, orele de practică la Biserica Adormirii unde slujea de cîntăreţ

și orele libere, pe care și le făcea cît mai multe, după cum îi îngăduiau împrejurările și-i cerea vîrsta. Mare lucru n-avea ce învăța de la catihet, iar în ce privește „scrisoarea", gramatica și aritmetica știa probabil mai multe din clasa făcută la Tg. Neamț. Oarecum lăsați de capul lor în timpul orelor de școală, clericii, laolaltă cu candidații, dintre care „mulți lăsîndu-și nevestele cu cîte doi-trei copii acasă în creierii munților" repetau singuri ce le dădeau profesorii „de ici pînă ici", la clasul I și la clasul II. „Unii cîntau la psaltichie", „pînă ce răgușeau ca măgarii" (pesemne pentru cursul particular al „suplentului"); „alții dintr-o răsuflare spuneau cu ochii închiși cele șapte taine din catehisul cel mare" ș.a.m.d. Aceeași treabă o continuau acasă, la gazdele lor, unde stăteau claie-grămadă cîte 5—6.

Gramatica pare să fi fost cea mai mare povară pentru clericii și însurățeii catihetului, care își pierdeau „din pricina ei" și timpul și viața. Paradosită, după program, numai în clasul I, de către părintele Grigorescu, în practică se făcea probabil în ambele clasuri, și anume învățată și ea pe dinafară, cu reguli și exemplificări, după cum le dădea profesorul din manualul lui N. Măcărăscu, curent pe atunci în toate școlile. Era, pentru toți, „cumplit meșteșug de tîmpenie" — „turbare de cap și frîntură de limbă", căci le era greu să înțeleagă măcar rostul celor memorate papagalicește. Pe lîngă absurditățile didactice ale manualului, erau confuziile terminologice ale limbii încă instabile și cele mai simple lucruri apăreau într-o păsărească de nepătruns din cauza „băzdăgăniilor" ca „rostitură, artea, corect, pronunțe, analisul, sintesul" etc... Neologisme încă puțin circulatorii alături de inovații lingvistice total nefirești, creau pentru feciorii de săteni impresia că trebuie să învețe întocmai niște formule misterioase, într-o limbă străină, care poate fi *românească*, dacă așa scrie la carte, dar e în orice caz fără asemănare cu limba țărănească.

Clericul Creangă Ion nu se omora însă cu toate acestea. Nu numai pentru că lui „nu-i plîngeau copiii acasă", nici numai pentru că el „nu dăduse catihetului cel plocon mare pînă pe-acolo". Ci și pentru că lui îi era mai ușor decît altora: avea și minte isteață, și mai multă învățătură. Cutare cleric înțelegea doar că „n-ai ce face cu gramatica la

biserică", „dar dacă se cere" trebuia s-o ia din nou „din capăt" şi îşi punea nădejde în ajutorul lui Creangă, căci : „poate cu tine, care ai trecut pe la părintele Duhu, să mă pot desluşi"...

În timpul liber, destul de mare pentru el, Creangă petrecea deopotrivă cu ceilalţi, continuînd o viaţă de care i se îngrijeau încă părinţii.

În gazdă, stăteau cu mai mulţi deodată la Pavăl, ciubotar din uliţa Rădăşenilor, într-o casă care va purta, mai tîrziu, numărul 48. [11]

În unele zile, pe la asfinţitul soarelui, se adunau la fluierul lui moş Bodrîngă, în casa lui Pavăl ciubotarul, „o mulţime de dăscălime", „căci aici era staniştea lor". La asemenea petreceri se mai adăuga cîteodată şi popa Buligă, altfel cunoscut de poporăni ca părintele Neculai Soldănescu care, ca faţă bisericească „iubitoare de cele sfinte", „ţinea la mare preţ băutura, adică sîngele Domnului, precum şi celelalte petreceri laice". Locuia, ni se spune, şi el pe uliţa Rădăşenilor, într-o căsuţă mai mîndră decît altele, „împrejmuită cu un zaplaz lucrat cu meşteşug din fierăstrău". Cum era om „cam fudul şi lăudăros", popa Buligă ar fi avut plăcerea să şadă pe un scaun în ogradă, „îmbrăcat cu anteriu de şiiac, încins cu taclit" şi să-l vadă lumea cum stă pe gînduri şi fumează, „ca un boier din vremea veche", deşi „luleaua ciubucului n-avea tutun şi filigeanul turcesc era gol." Pe uliţă „ieşea în straiele-i frumoase" şi „păşea măreţ" sprijinit într-o „cîrjă de protopop". Dar nu odată, se vede, „îşi lăsa mîndria şi boieria şi se încurca cu dascălii de la Pavăl Ciubotariul. Atunci îşi ridica poalele anteriului în brîu, se prindea de după cap, la joc, cu flăcăii şi ajungea ca cel mai din urmă dintre pravoslavnicii creştini". După ce părintele pleca mai ameţit decît venise, abia o luau dascălii, pe înserate, cu Bodrîngă cu tot, spre o cîrciumă „din marginea unei dumbrăvi, între Oprişeni şi uliţa Rădăşenilor", căutată mai mult „de dragostea crîşmăriţei, decît de dorul vinului". „Crîşmăriţa cea frumoasă era fata vornicului de la Rădăşeni", „măritată de curînd după un văduvoi bătrîn"... Dascălii aveau aici un fel de separeu rezervat pentru ei, într-o cameră mare care servea de magazie pentru toate bunătăţile şi avea de asemenea obloane la fereşti. Acolo continua cheful, bucurat

de dărnicia crîşmăriţei încîntate, care cît le dădea, cît îi lăsa să se înfrupte din bucatele adunate şi din sărutări.

Creangă Ion, printre asemenea tovarăşi de învăţătură şi cu asemenea profesori, trecuse pesemne de treapta năzdrăvăniilor poznaşe şi a vegherilor timide pe lîngă o Măriucă a Săvucului. Pentru crîşmăriţă împărtăşea deopotrivă cu ceilalţi şi dragostea şi îmbrăţişările, fără să se deosebească şi, pare-se, fără să fie deosebit, căci dintre toţi, favoritul parcă era Zaharia Gîtlan. Ca şi în sat, el pare mai degrabă să cultive o idilă, cam echivocă în amintirile tîrzii. „Ceva mîngîiere pentru el" s-ar fi aflat, astfel, la Fălticenii-Vechi, unde, încă din primele săptămîni de dăscălie la catihet, l-ar fi aşteptat să o mîngîie, la rîndu-i, „copila popei" de acolo. O dată, găsind-o „singură-singurică" — „căci mamă n-avea şi tată-său, ca popa, umbla după căpătat", „s-a jucat cu dînsa în ticnă pînă-n desară".

Ne putem închipui lucrurile cum şi le-a închipuit cîndva Sadoveanu [12] : „în ziua aceea rece de noiembrie", „Creangă flăcăuaş fără mustaţă, umblînd repede şi strîngîndu-şi pe trup minteanul de şiac", „a cotit pe două hudiţi" şi „la pîrleazul unui fund de grădină s-a oprit". Acolo era casa preotului Ion, văduv, cu o fată pe care „ o chema Ilincuţa şi avea ochi negri şi obrajii albi şi rumeni". „Prin grădini nu se vedea ţipenie de om." Clericul „a sărit sprinten pîrleazul, şi la fereastra mică, unde erau înflorite flori roşii într-o oală, ca-ntr-un fulger a zărit obrazul fetei... Clampa a sunat şi fata a ieşit pe prispă zîmbind. A zis c-o mare bucurie :

— Tătuţa nu-i acasă.

Ionică a intrat după ea în tindă. În umbră, pe cînd fata deschidea uşa odăii, el a cuprins-o de mîna stîngă. Ea şi-a răsucit tăcută braţul, l-a tras la piept, a deschis uşa şi a intrat. Apoi s-a întors spre oaspe să vadă dacă nu l-a supărat. El nu era supărat, dar ca unul ce n-avea mustăţi şi ca unul ce venea abia a treia oară la fata popii Ion, sta cam stînjenit. Fata era mai îndrăzneaţă şi mai veselă, aşa cum trebuie. Avea o cămăşuică curată ca helgea, căci era zi de duminică, şi o zgărdiţă de mărgele albastre şi negre la gît, ş-o năframă de borangic la brîu...

Ionică nu era om îndrăzneţ, dar fetele-i erau dragi. Pînă să puie mîna pe inelul cu piatră roşie din stînga fetei,

pînă să cerce a fura năframa, începu să spuie multe lucruri de la dînsul din sat, despre obiceiurile și despre frumusețile de la apa Ozanei. Fata îl asculta, și încet-încet căzu pe gînduri privindu-l drept. Într-o vreme tăcură, între scorțuri, lîngă zestrea fetei, în umbra blîndă a odăii, sub tavanul afumat, cu coarda plină de buruieni mirositoare.

Apoi ieșiră pe prispă... Sub șopronul din coasta casei erau scaune vechi lustruite : bucăți de lemn cioplit în care erau înfipte patru picioare. Se așezară acolo vorbind și șăguind... În fundul șopronului se deschidea gura pivniței. O rază de soare străbătu deodată în fund și lumină grămada de mere galbene și roșii. De-acolo, din răcoarea pivniței, izvora mirodenia aceea dulce care plutea în șopron și înfășura ca o tămîie pe cei doi copii.

Dar vremea trece repede. Fata își lăsă mînuța aspră o dată, numai o dată, între degetele flăcăului ; se lăsă să-i dezlege zgărdița și să-i ieie naframa, și o dată, numai o dată, se lăsă sărutată în colțul gurii și la coada sprîncenii...

Pe urmă trebuia să vie părintele Ion acasă.

Fata coborî repede în pivniță și ieși cu sînul plin de mere. Mîncară zîmbind un fruct mustos și cu părere de rău și foarte încet merseră amîndoi pînă la pîrleazul din fundul grădinii. Acolo și-au făgăduit să se mai vadă și s-au despărțit"...

Se poate să se fi petrecut lucrurile întocmai așa. Creangă era destul de copil, încă, încît să se uite-n oglindă și să-și vadă „barba și mustățile ca în palmă", deși le pîrlea și le ungea în toată sara cu său amestecat cu muc de lumînare și alună arsă. Dar avea totuși 15—17 ani și trăia printre tovarăși de chef mai vîrstnici și mai ieșiți în lume. Idila va fi fost idilă, dar poate nu numai atît, de vreme ce parc-ar fi știut de ea însuși părintele Ion, sau cel puțin părintele Soldunescu, zis Buligă, care, pînă nu-i zice, cam tare, Gîtlan „să nu mai umble sfinția-sa cu scorniturі", tot îi „trage cîte un ibrișin pe la nas" dascălului Creangă „despre fata popii de la Folticenii-Vechi : ba că-i fată cuminte, ba că-i bună de preuteasă, ba c-ar fi potrivită cu el, ba că are să i-o lege tată-său de gît și cîte ponosuri și tîlcuri..."

Pe lîngă diverse petreceri, „dascălii" mai aveau în comun și grija hranei. Cît primeau de-acasă, cît mai li se

dăruia de către o crîșmăriță sau cît mai „furluau“ cu diverse prilejuri, candidații la popie strînseseră o respectabilă cantitate de alimente. Stăteau la masă, în casa lui Pavăl ciubotarul, toți împreună, „făcînd mîncare cu rîndul, fiecare dintr-al său pentru o zi“. Această rînduială frumoasă fu și prilejul faimoaselor „poște“ : barbară invenție, menită să „taie gustul de popie“ tovarășilor mîncăi din cale-afară. Cum poznele căpătau însă proporții neprevăzute, Pavăl îi alungă pe toți și dascălii se mutară „la un fierar peste drum“, dimpreună cu moș Bodrîngă. Căsuța fierarului se află și azi, pe strada Rădășenilor, cu nr. 42. [13]

Toate întîmplările acestea par să fi avut loc mai ales pînă în Crăciunul lui 1854. Pesemne înaintea vacanței urma o examinare a harnicilor clirici care hotărăsc că trebuie să se mai pună „și cîte pe oleacă de carte“. Vacanța o fac apoi acasă, în sat, și după Bobotează se întorc la școală. Humuleștenii însă și în timpul cursurilor „se repezeau“ din cînd în cînd pînă acasă : „toamna tîrziu și mai ales prin cîșlegile de iarnă, făcînd nopțile mari, mă puteam răpezi din cînd în cînd, pîșlind-o așa cam pe după toacă și tot înainte, sara pe lună, cu tovarășii mei la clăci în Humulești, pe unde știam noi, ținînd tot o fugă ca telegarii ; și după ce jucam cît jucam, furam cîte un sărutat de la cele copile sprințare, și pînă-n ziuă fiind ieșiți din sat... cam pe la prînzul cel mare ne aflam iar în Folticeni, trecînd desculți prin vad, în dreptul *Băii*, Moldova, înghețată pe la margini, și la dus și la întors, de ne degera măduva-n oase de frig ! Inima însă ne era fierbinte că ce gîndeam, și izbîndeam !...“

Cum e limpede că, în școala catihetului, nu era greu să izbîndească ce gîndeau dascălii lăsați mai mult de capul lor, vremea va fi trecut destul de repede.

Pe semestrul de iarnă al anului școlar, în *Catalogu clasificatoriu de sîrguința cliricilor* [14], Creangă Ion, înscris la numărul 25, are nota *bun* la *gramatica română, aritmetică, tipicul, cetirea și scrierea, cîntările bisericești* și... *purtările*. De asemenea, e trecut cu frecvență regulată, de la început și pînă în luna mai, cînd, pînă la încheierea anului școlar, e dat total absent.[15] Atunci trebuie să se fi răspîndit zvonul, datat în *Amintiri* cam prin zilele postului cel mare, „despre desființarea catiheților“. Zvonul era fals.

școlile catihetice continuînd să ființeze pînă în 1859—1860.[16] Dar vestea va fi produs dezorientare „și așa, aproape de paști, ne-am răzlețit unii de alții"... Totuși, în iunie, cel puțin unii se vor fi întors la școală pentru examenele de absolvire. La 9 iulie 1855, catihetul Conta raportează „Onorabelului comitet a Seminariei centrale" că, după examen, „clirícii pregătiți și cu talente să va trimite în număr de zăce la întîi septemvrie". Și, într-adevăr, la 1 septembrie lista celor 10 clirici e trimisă, cu adeverință alăturată pentru fiecare.[17]

Adeverințele poartă numărul de înregistrare între 9 și 18 și sînt datate, toate, *1855 august 29*. Creangă primește prima dintre ele, cu nr.9 :

„Prin aceasta să adiverește cum că clíricul Ioan Kreangă, fiul locuitorului Ștefan a Petrei din satul Humulești, în vîrstă de 15 ani, următoriu fiind învățăturilor rînduite pentru candidați în shoala bisericească din Fălticeni pe care parte au și săvîrșit cu deplinitate drept care avînd pregătire de a intra în Seminaria Centrală ; după poroncile primite să trimite onorabelului comitet informat cu chizășia cerută spre a regula a lui intrare în cursul învățăturilor seminaricești, slobozindu-i-se totodată această adeverință din partea shoalei întărită dupre forme". Semnează : I. N. Conta, *catihet*, și Vasile Grigorescu, *suplent*.

Adeverințe identice primesc ceilalți nouă clirici, „bine pregătiți și cu talente". Vîrstele trecut în adeverințe sînt evident puse pe dinafară, dovedind doar că erau foarte felurite. Catihetul sau suplentul său le va fi pus după cum îl apreciau pe fiecare, împărțindu-i în „mai mici" și „mai mari". Creangă e singurul căruia i se dau *15 ani* doar (după care ar fi născut în 1840 !). Dintre ceilalți, trei au 16 ani, alții 17-18, dar sînt și doi în vîrstă de 22 și 24 de ani !

În toamna anului 1855, Creangă avea, în realitate, 16 sau 18 ani. Oricît ar vrea povestitorul de mai tîrziu să-l păstreze pe Nică într-o vîrstă eternă, copilăria acestuia rămăsese în urmă. Vîrsta cea nouă era a unei zburdălnicii *tinerești*, a unei tinereți încă lipsite de griji și frămîntări. Școala din Fălticeni nu impunea nici un fel de proces al maturizării : dimpotrivă, ea prelungea posibilitatea petrecerii infantile, pe nesimțite, în petrecere de flăcău fără

căpătîi. De vreme ce examenele puteau fi luate fără prea multă osteneală, feciorul Smarandei n-avea decît să urmeze pilda vieţii duse de cei din jur. Catihetul cu stosul lui, suplentul în căutare de nevastă şi biserică, colegii mai mari cu aventurile lor naive şi uşoare, ofereau tabloul unei vieţi alcătuite din plăceri şi răsfăţuri, în care cine ajungea popă cucerea implicit drepturi şi privilegii necunoscute gospodarilor de rînd. În ochii ţăranului, chiar relativ înstărit ca moş Vasile, existenţa înseamnă firească trudă de zi cu zi. Ziua de mîine poate fi privită cu linişte dacă azi i-ai asigurat belşugul ; dar mîine nu vine odihna, ci grija pentru ziua de poimîine. Răgazul nu e de închipuit, pentru că niciodată omul nu-şi strînge capitalul care să-i aducă de la sine, fără muncă, dobînda trebuitoare pînă la capătul zilelor sale. Treaba asta e acceptată cu naturaleţă de orice ţăran. Deşi întrezărită ca o posibilitate paradisiacă, traiul asigurat fără muncă rămîne pentru el o monstruozitate. Sînt un fel de oameni care cunosc asemenea trai, dar sînt din altă lume, în ale cărei legi n-are ce se amesteca munteanul cuminte : aşa li-i dat să trăiască boierilor şi călugăriţelor de soi. Li se cuvine pentru aceasta dispreţ destul, pe care nu trebuie să li-l arăţi, însă, decît făcînd pe prostul, pentru că sînt stăpîni şi puternici. Ei cu-ale lor, noi cu-ale noastre. Numai popii, în lumea noastră, mai trăiesc din truda altora, cu învoirea noastră însă. Trebuie cineva să ne slujească la biserică, pentru că aşa am apucat din moşi-strămoşi şi nu se cuvine să stricăm rînduiala, cine ştie ce s-ar întîmpla. Cît nu sîntem noi de evlavioşi şi ne lăsăm în seama muierilor noastre să ne răscumpere păcatele, tot nu ne putem certa cu biserica, chiar de tot. Prea multă vreme să-i dăm nu avem, dar să trăim şi să murim ca *oamenii* trebuie neapărat şi cînd se apropie bătrîneţea oricum nu putem să nu încheiem tîrgul şi cu lumea de apoi, de o fi existînd, cine ştie. Pentru socoteala asta a noastră, n-avem încotro şi trebuie să ne hrănim popii.

Mai cuminte ar fi să ne creştem feciorii oameni cumsecade, ca noi şi ca taţii noştri. Să se facă popă feciorul popii, chiar de a fi şi el un beţiv şi un tîrîie-brîu ca taică-său şi lacom ca el la pomenile satului, căci e ştiut că doar ce naşte din pisică şoareci mănîncă. Dar dacă, cu vremile astea noi, şi feciorii noştri se pot preoţi, pînă la urmă nu

e de lepădat nici negustoria asta. Cînd avem mai mulți băieți, putem încerca — să vedem ce-a ieși — cu unul din ei. Că viața se duce degrabă și un popă la casa omului n-are ce strica. A duce-o și el mai ușor și le-a fi și celorlalți de ajutor poate, cînd gospodarul va fi pe ceea lume.

O astfel de judecată pătrunde mai lesne în mintea omului decît abstracta demonstrație a foloaselor științei de carte. Smaranda lui David Creangă ascundea într-adevăr ambiții mai mari, dar tactica ei fățișă tot la aceeași judecată trebuia să se raporteze. Ștefan a Petrei, gospodar cinstit, găsea pînă și asemenea socoteală cam nelalocul ei, dar o înghițea de voie, de nevoie, pentru că nici moda cea nouă nu e de ignorat ca și legea cea veche. Frate-său, Vasile, cîntărește mai bine cîștigurile și pierderile și știe ce face cînd își cheltuiește banii pe popia de mîine a lui fiu-său ; să se vadă popă, odată, și e scăpat pentru totdeauna deasupra nevoii ; nici bir nu mai are a da, nici havalele nu mai are de făcut ; la mese șade în capul cinstei și mănîncă tot plăcinte și găini fripte, ba i se plătește la urmă și dințăritul. E drept că pentru toate astea trebuie să ai gură de lup și obraz de scoarță, ceea ce nu prea face pentru un fecior de munteni cumsecade, dar...

Creangă, la Fălticeni, trebuie să se fi simțit destul de ispitit de așa viață, pe care o jinduiau mulți, deși nici disprețul pentru ea nu se va fi stins vreodată, ca pentru orice om din neamul lui, nici conștiința stării mediocre pe care o reprezenta. Chiar mare lucru să fii popă nu prea e. Vai e și de capul popii, că trăiește toată viața ca un boier umil, care nici nu muncește, nici nu primește plocoanele ca un domn, ci umblă mai tot timpul după cerșit. E bine să te bucuri de toate și să fii liber, cum ești mai ales cînd nici popă încă n-ai ajuns, nici flăcău de muncă nu mai ești. De-ar sta vremea în loc ar fi într-adevăr bine : plătești cît plătești din timpul cel frumos ca să faci față oarecum la procitanie, dar te bucuri din plin de viața flăcăuandrului la joc și șezători.

Hrănit cu ambițiile Smarandei, Creangă pe la 17—18 ani avea parte de un regim privilegiat printre cei de-o seamă cu el și, pentru o vreme, propriile lui ambiții se vor fi tocit. Cît timp e la școală, mai bine să nu se gîndească la viitor. Va fi și acela cum va fi, că grozav oricum n-are

de ce să apară cine știe de unde. Să întîrzie cît se poate acesta, în care Cucuzel al doilea abia de va avea cinstea humuleștenilor, după toate probabilitățile. Deocamdată, „mulțumită Domnului", sărăcia încă nu se oploșise la ușa părinților și satul era încă cel al copilăriei, cu farmece noi, de care numai tinerețea se mai poate veseli deplin.

Întors de la Fălticeni, cam în preajma Paștelui 1855, clericul Creangă va fi petrecut deci din nou pînă-n toamnă, fără prea mari neliniști, în satul natal. Programul lui va fi fost hotărît mai ales de „șezătorile, clăcile, horele și toate petrecerile din sat"... În puterea nopții, de sărbători, străbătea și el ulițele într-o droaie de flăcăi, după Mihai scripcarul. Cu băieții de-o seamă și mai mari umbla „după... bureți" tocmai prin pădurile din preajma Agapiei, cu gîndul la călugărițele care (ca și călugării de la Secu) rătăceau adesea, ațîțate de chemările vieții tinere pe care mănăstirile încercau zadarnic să le zăgăzuiască. Sigur că „zburdalnica vîrstă a tinereții" va fi repetat, de asemenea, experiența inimii „sfîrîind" de dragoste pentru cîte o Măriucă.

Totuși, acasă, unele griji îl vor fi ajuns, fără îndoială. Iluzia belșugului se păstrează mai greu pentru flăcău cînd își trece zilele aproape de nevoile zilnice ale gospodăriei. Și aceste nevoi par să fi crescut brusc în casa lui Ștefan a Petrei, chiar dacă încă nu se oploșea sărăcia la ușa ei. Dintre frații și surorile lui Nică, rămăsese cel puțin Zahei, care ajungea acum la vreo 12—13 ani, și încă un băiat, poate, — în orice caz și două fete : Catrina și Maria — între 5 și 10 ani, iar Smaranda, femeie la vreo 37 de ani, după ce născuse șase copii, era însărcinată cu al șaptelea. Sporirea numărului de guri, de fiecare dată sărbătorită, e întotdeauna un izvor de grijă nouă în casa gospodarului de îndată ce trece sărbătoarea. Cam în această vreme, sau poate după naștere, Smaranda se și îmbolnăvește greu și fără leac pe cît se pare, pe cînd Ștefan însuși devenea mai abătut de gîndul că „banii nu se culeg de la trunchi, ca surcelele" și niciodată nu ajung. Nică singur nu ne putem închipui că trăia chiar numai într-o petrecere, cînd toată familia era apăsată de nevoi și măcar o parte din răspunderi îi va fi revenit și lui. Dacă nu-l ajuta nemijlocit pe tatăl său, trebuie să fi început și el să fie, în casă, o mînă

de lucru, cum fusese de altfel și înainte cu cîțiva ani. Mai probabil e că îndeplinea acum oarecari slujbe la biserică din care ieșea cîte ceva și pentru adus acasă. Oricum, Nică intrase într-un anumit circuit și nu mai plutea pur și simplu deasupra oricăror obligații. Se va fi prezentat prin iunie la examen, la catihet, și, de-atunci încă, i se va fi pus problema continuării școlii, după recomandare, la Socola. Acum învățătura nu mai apărea în culorile visului ambițios, nici în abstracțiunile științei de carte : drumul popiei era hotărît și urma să fie străbătut pînă la capăt. Școala însemna acum, concret și precis, pregătirea hirotonisirii. Gîndul acesta nu mai era doar al Smarandei : se împăcase cu el definitiv și Ștefan, care se mai întreba doar cum va mai face față cheltuielilor, dar nu se mai îndoia de utilitatea sau de fatalitatea lor. Intrase în horă, trebuia să joace ; mult a fost, puțin a rămas. Fiind Nică cel mai mare dintre feciori și după atîta zdruncin cît avusese cu el pînă acum să-l țină la școală — „norocul său" ! Gospodarul avea abia vreo 40 de ani împliniți, dar „nu se știu zilele omului !" Deci pe cliric „trebuie să căutăm a-l zburătăci". „Și poate vreodată să fie și el sprijin pentru iștiialalți"...

Pentru Nică însuși, apropierea clipei cînd va fi să fie popă însemna, evident, sfîrșitul vîrstelor zburdalnice și pornirea pentru totdeauna pe un drum hotărît. Bun s-ar putea să fie drumul acesta, mai ales că altul n-avea de unde se zări, dar mai bine ar fi să fie cît mai depărtat începutul lui. Îndeosebi, cel mai greu îi era să accepte de pe acum schimbarea radicală a modului de viață, așa cum cerea continuarea învățăturii la seminaria din Socola.

Pe de o parte, era rupt din mijlocul tineretului din sat tocmai cînd „drăguliță Doamne, eram și eu acum holteiu..." Vorba lui Gîtlan : „cînd să-ți petreci și tu tinerețea, apucă-te de cărturărie ; parcă are omul zece vieți ! Tot umblînd din școală în școală, mai mult ia așa de frunza frăsinelului, mîne-poimîne avem să ne trezim niște babalîci gîrbovi și oftigoși, numai buni de făcut popi"... La o adică, „mai trăiesc ei oamenii și fără popie"...

Pe de altă parte, plecarea la Socola însemna o despărțire efectivă de satul copilăriei : „o cale scurtă de două poște, de la Folticeni la Neamț, nu se potrivește c-o întin-

dere de şase poşte, lungi şi obositoare, de la Iaşi pînă la Neamţ". Nici gînd să te mai poţi răpezi pînă acasă cînd vine ceasul „să plîngi nemîngîiet şi să te usuci, de dorul cui ştiu eu, văzînd cu ochii !"...

În sfîrşit, plecarea la Socola nu era numai o plecare în locuri depărtate, ci şi în altă lume. Las-că „acolo-s profesorii cei mai învăţaţi din lume" — ceea ce nu e puţin lucru şi fără de spaimă. Dar Iaşul nu mai e, ca Broştenii şi Fălticenii, în munte sau la poalele muntelui, şi nu e nici sat ca al nostru, nici tîrg ca cele pe care le ştim noi din copilărie. Creangă nu se da „dus din Humuleşti", „cum nu se dă scos ursul din bîrlog" şi „ţăranul de la munte strămutat la cîmp". Şi numai după ce toate plînsetele şi rugăminţile se dovediră zadarnice, cliricii Creangă Ion şi Simionescu Zaharia o porniră împreună în căruţa lui Luca Moşneagul, spre depărtatul şi străinul oraş de la cîmp. Cam în aceeaşi vreme trebuie să fi plecat din Humuleşti spre seminarie şi ceilalţi doi recomandaţi de catihet : Ştefan Posa şi Ioan Brat. Rămaseră în drum, acasă, vărul Ion Mogorogea, Gheorghe Trăsnea, Nică Oşlobanu şi alţii care „s-au lăsat de învăţat şi, despre asta, tot mînîncă pîne pe lîngă părinţii lor". (Dar, de fapt, Trăsnea şi Oşlobanu, feciori de feţe bisericeşti, erau şi ei duşi, cu mai multă înlesnire, pe acelaşi drum !) Creangă trebuia să înghită soarta grea de a mai urma o şcoală, şi încă una înaltă şi într-un fel de altă ţară, pentru a căpăta voie să se facă „ia acolo un popă prost, cu preuteasă şi copii..."

În căruţa lui Luca moşneagul, trasă de „mîrţoagele lui de cai", Nică şi Zaharia o porniră de dimineaţă. Plîngeau „pentru fiecare fîntînă, pîrîu, vălcică, dumbravă" lăsată în urmă şi pentru toate satele şi văile *necunoscute* ce li se înfăţişa dinainte-le. Făcură un scurt popas la podul de la Timişeşti, de pe Moldova, apoi porniră înainte spre Moţca şi suiră, încet-încet, codrul Paşcanilor, ultima etapă din care mai puteau arunca „o căutătură jalnică spre Munţii Neamţului". La coborîre, primul gînd va fi fost într-adevăr acesta : „de-acum şi munţii i-am pierdut din vedere şi înstrăinarea noastră este hotărîtă, cine ştie pentru cîtă vreme !" Noaptea o petrecură în satul Blăjeşti, peste Siret, „pe prispa unui rotariu" unde făcură cea dintîi cunoştinţă cu viaţa de cîmp : „de cu sară şi pînă la

miezul nopţii“, stătură „într-o fumărae de baligă“, „şi tot i-au coşit ţînţarii“. Moş Luca le şi ţinu, ca om umblat, o prelegere despre „viaţa cîmpenească“ în comparaţie cu aceea de la munte :

„Cum treci Siretiul, apa-i rea şi lemnele pe sponci ; iar vara te înăduşi de căldură şi ţînţarii te chinuiesc amarnic. N-aş trăi la cîmp, Doamne fereşte ! Halal pe la noi ! Apele-s dulci, limpezi ca cristalul şi reci ca gheaţa ; lemne, de-ajuns ; vara, umbră şi răcoare în toate părţile ; oamenii mai sănătoşi, mai puternici mai voinici şi mai voioşi, iar nu ca iştea de pe la cîmp : sarbezi la faţă şi zbîrciţi, de parcă se hrănesc numai cu ciuperci fripte în toată viaţa lor“.

Din Blăjeşti o porniră cu noaptea-n cap, înainte de răsăritul luceafărului de ziuă, în tovărăşia unor oameni „cu nişte cară cu draniţă“, de frica lăieşilor. În zori făcură iar popas, la Tg. Frumos, apoi o luară spre Podul Iloaiei şi, „de-aici tot înainte spre Iaşi, mai mult pe jos decît în căruţă, căci zmeii lui moş Luca se muiase de tot“. În Iaşi, pe la rohatca Păcurari, intrară tocmai pe la asfinţitul soarelui. Şi apoi, „în pasul cailor, din hop în hop, tot înainte prin rătăcăniile de pe uliţele Iaşilor“ au ajuns „într-un tîrziu, noaptea“ în cierul Socolei şi au tras căruţa „sub un plop mare“.

Aşadar, din Humuleşti pînă-n Iaşi făcură două zile şi o noapte şi ajunseră în toiul celei de-a doua nopţi. Tot cu o „karouzza“ se îndrepta cam în acelaşi timp spre Iaşi diplomatul francez Edouard Grenier [18], poet în ceasurile de răgaz. Mîrţoagele lui moş Luca se confruntau astfel cu caii de poştă, care făceau acelaşi drum „cu iuţimea din baladele germane“ — cum avea să noteze un alt călător francez, Doze [19], care peste un an-doi avea să străbată cu căruţa trasă de 6 — 8 cai distanţa de la Galaţi la Iaşi în douăzeci de ore !

Străinul de la munte găsea cam acelaşi Iaşi pe care-l găseau străinii veniţi tocmai de la capătul celălalt al lumii. Numai că Ion Creangă din Humuleşti îl recepta altfel, după reperele ţinuturilor sale, probabil încă de pe cînd îl va fi îmbrăţişat dintr-o dată cu privirea, înspre asfinţit, cînd îl vedea pentru prima oară de pe culmile dealurilor înconjurătoare !

„Cînd îl vezi — nota Grenier — din înălțimile de pe Repedea... cu palatul, cu bisericile, cu casele înconjurate de pomi, împodobite de coloane și portaluri, ochiul este încîntat. Dezamăgirea începe de îndată ce te apropii... Colibe înconjoară palatele și bisericile... Străzile nu sînt pavate. Nouri și praf... și ce mai nouri, ce praf !..."

Ochiul lui Creangă, însă, nu va fi fost nici la fel de încîntat, nici la fel de dezamăgit, ca cel al franțuzului. Din deal, cît putea cuprinde ridicat, împreună cu Zaharia, în căruța lui Moș Luca, va fi fost mai degrabă speriat zărind Iașul în lumina dinspre asfințit, deși *Amintirile* nu înregistrează în nici un fel acest prim contact cu marele oraș, întins cît o sută de sate la un loc, cu multe turle de biserici și alte turle ciudate, peste clădiri imense. De la rohatca Păcurarilor și pînă în cierul Socolei, pe întuneric, ba ascunși și sub un țol în fundul căruței, humuleștenii nu vor fi văzut mai nimic din acel „contrast neîncetat al mizeriei și luxului" despre care vorbise cu mult înainte Vaillant [20] ; „Imens sat" i se păruse acestuia Iașul, cu străzile fără nume, cu gunoi și rîpi, cu căsuțe sărace dar cu „echipagii splendide". Creangă, după hurducăturile căruței lui Moș Luca, îl va fi receptat cam la fel, fără să se tulbure de aceasta, decît dacă, pe ulițele întunecoase pe care vor fi apucat, s-ar fi rătăcit prin cine știe ce întîmplare și cîte un „echipaj"... Probabil că, din Păcurari, căruța s-a îndreptat spre Socola ținînd mereu marginile orașului, astfel încît impresia că străbat mai departe un drum de țară trebuie să fi fost dominantă. Nici măcar străzile „nepavate" sau așa-zis pavate cu scînduri nu le vor fi întîlnit.

Ionică a lui Ștefan a Petrei din Humulești trăgea, de fapt, noaptea tîrziu, în ograda imensă a unui fel de han mare unde ședeau pe iarbă, împreună cu părinții lor, și preoți și mireni, „o mulțime de dăscălime adunată de pe la catiheții din toate județele Moldovei : uniia mai tineri, iar cei mai mulți cu niște tîrșoage de barbă cît badanalele..."

Viața nouă începea oarecum de a doua zi, dar numai între hotarele închise ale Seminariei, fără raport cu Iașul. Împreună cu toți clericii, Ion Creangă intră mai întîi „spre cercetare pentru sîrguința și talentul lor". Era astfel su-

pus unui fel de examen de admitere, care dura cîteva luni.

Cercetarea începuse probabil din prima săptămînă a lui septembrie. Trecuseră două luni, cînd grupul celor patru humuleşteni cere îngăduinţa să se retragă : ajunsese la ei ştirea că s-ar fi deschis şi în Tîrgul Neamţ o şcoală cu internat gratuit care ar fi „în totul ca la seminarie". La 16 noiembrie erau îndărăt şi iscăleau cu toţii o jalobă către conducere, să fie reprimiţi căci :

„Noi mergînd în tîrg şi cercetînd şcoala, nu corespunde dorinţei noastre, căci noi socoteam că este în totul ca la seminarie, de a fi primiţi în internat şi în urmare cercetînd şi puterile părinţilor ; dar nu i-am aflat în starea de a ne mai putea agiuta la învăţătură tot cu a lor cheltuiele"... [21]

Reprimiţi, continuă să fie în cercetare, împreună cu toţi ceilalţi candidaţi la Seminarie, pînă la 23 decembrie. Pentru cei admişi, Melhisedec, ca inspector al seminariei, raportează că „după ce acum în curs de cîtva timp s-au cercat în clasuri pentru sîrguinţa şi talentul lor, aflîndu-să că ei au însuşirile cerute spre a pute urma cursul deplin, se supune prin alăturata listă la încuviinţarea onor. Epitropii spre a lor statornicie în Seminarie" [22]. Cei patru humuleşteni sînt astfel primiţi în „clasul II-le" al Seminarului, echivalîndu-li-se cu clasul I, anul făcut la catihet.

Dacă nu avea „cei mai învăţaţi profesori din lume" la mijlocul secolului XIX, Seminaria Centrală de la Socola, oficial denumită, de o vreme, „Seminarul teologic *Veniamin Costache*", era, în orice caz, una dintre şcolile cele mai înalte ale ţării noastre şi cu tradiţia cea mai veche. Fusese şi ea, la înfiinţarea dinainte cu jumătate de veac, în 1804 [23], doar o „şcoală de catehisie", diferită de altele prin internatul ei, unic în epocă. O întemeiase, cu sprijinul lui Gh. Asachi, mitropolitul Veniamin care, după cum se spune, se ocupase şi el de şcolarii săi ca părintele Ioan de sub deal : „Le împărţea cu propria sa mînă prezenturi, precum cuţitaşe, materie de straie, colţuni, papuci şi fructe". După o criză aproape totală, seminarul renăscuse înainte de 1815, cînd Mitropolitul, făcînd bilanţul şcolii, putuse vorbi, trecînd peste rosturile pur religioase, de „pofta de a pune la lumină atîtea închipuiri

închise de o lungă vreme, rîvna de a şti atîtea lucruri şi adevăruri neştiute"...[24] În afara materiilor religioase, seminarul le dădea absolvenţilor cel puţin posibilitatea de a-şi face idee de *gramatică*, de *aritmetică*, de *istorie*, de *cele trei lucrări ale minţei*, de începutul *limbei latineşti*... Pe la 1820, după o perioadă de aproape totală destrămare, vechea şcoală catihetică se reorganiză şi căpătă, de-atunci, profilul instituţiei de învăţămînt bisericesc superior, pe care-l găseşte şi Creangă în 1855. Atunci fuseseră aduşi profesori vestiţi din Ardeal, în frunte cu Vasile Popp, doctor în filozofie şi medicină, care şi devenise primul director al seminarului reorganizat. Din această gardă veche a corpului didactic rămînea Iaşului profesorul Vasile Fabian, care predase la seminar teologia dar apoi, la gimnaziu, matematica, geografia şi latina, şi, mai încolo, fusese numit profesor de filozofie la Academia Mihăileană.

În 1855—56, rectorul seminarului este Filaret Stavropoleos, personalitate bisericească, desigur fără interes în istoria culturală. Dar „profesor întîi de ştiinţele teologice" era arhimandritul Melhisedec, autor de lucrări atît teologice cît şi istorice, cu studii la Kiev. Profesor de elină era arhimandritul Neofit Scriban, figură interesantă a epocii. Urmase Academia Mihăileană, apoi şcoala de la Sf. Sava şi se găsise în opoziţie, ca „eretic", chiar cu un spirit luminat al Bisericii, ca Veniamin Costache, care-l închisese, la 1840, în Mînăstirea Neamţului pentru că găsise la el opera lui Voltaire. Paralel cu catedra de la seminar, arhimandritul cu pasiuni laice şi civice era de mai de mult director al şcolii de la Trei-Ierarhi. Scrierile sale politice concuraseră cele pur religioase. În Seminaria Centrală, arhimandritul „paradosea" psihologia, logica şi elina. Pe lîngă disciplinele bisericeşti, se mai predau şi : filozofia morală, istoria universală pragmatică, geografia nouă şi veche, gramatica română, latina şi istoria patriei. Seminarul avea un ciclu inferior şi un ciclu superior, fiecare de cîte patru clase. La cursul inferior, pe care-l urma Creangă, predau însă rar profesorii vestiţi ai şcolii şi, mai des, „suplenţii" lor. Creangă nu-l avea profesor pe Melhisedec, ci pe ieromonahul Teoctist Scriban, profesor al doilea de ştiinţele teologice şi istoria bisericească. La catehis nu-l

avea pe protosinghelul Ieremia, catihetul Seminariei, ci pe Gh. Enăchescu, suplinitorul său. La geografie îl are profesor pe protosinghelul Isaia Vicol, unul dintre „suplenții la științele cursului de gios" și așa mai departe.[25].

Anecdote cu totul discutabile, poate răspîndite de Creangă însuși mai tîrziu, poate calcate după *Amintirile* anterioare, îl înfățișează pe dascălul Creangă ca pe un zburdalnic care se chinuiește teribil în seminar, învățînd greu, înțelegînd puțin și fiind adesea bătut de profesori. Situația dovedită de cataloage dezminte definitiv o asemenea anecdotică de prost gust. Creangă era un elev dintre cei mai buni. Mintea lui isteață făcea ușor față studiilor inedite și raporturile cu profesorii nu puteau fi decît bune. În cursul semestrului încheiat prin examen în iarna 1856, Creangă are calificativul *bun* la toate disciplinele, iar la examene îl primește pe acela de *eminent*.

În clasa a III-a, adică în al doilea an de seminar, Creangă e trecut bolnav pe semestrul din iarna 1857. Ca și în vacanțele trecute — de vară, de Crăciun și de Paște — va fi fost acasă, unde nu va fi găsit știri îmbucurătoare. Smaranda născuse încă un copil (pe Teodor) și continua să fie suferindă. Nevoile gospodăriei lui Ștefan a Petrei se vădeau din ce în ce mai grele.

La examenul din iunie 1857, Creangă, întors la seminar și continuîndu-și învățătura cu zel evident, obține *eminent* la Introducerea în teologie și *bun* la toate celelalte discipline : la cele religioase, ca și la istoria universală pe scurt, istoria patriei și geografia veche, limba elină și limba latină. La istoria universală era examinat de dr. Ioan Alinescu, profesor și la științele filozofice — însoțit de „suplentul pentru cursul de gios" care ținuse cursurile ; la istoria patriei, profesorul era laic de asemenea (George Seghienescu) ; la geografie — protosinghelul Vicol ; la elină, probabil suplentul lui Neofit, Const. Teodorescu ; iar la latină, fie Dimitrie Stoica, autorul manualului de gramatică latină în două volume tipărite la Iași în 1852, fie suplentul său Ioan Carp.

La examenul de sfîrșit de an pentru clasa a IV-a, în iunie 1858, Creangă are nota *primă* la toate materiile, iar la purtare *eminent*.[26]

Acum avea posibilitatea să treacă în cursul superior al Seminarului, sau să se mulţumească cu cel inferior, al cărui atestat era suficient pentru obţinerea hirotonirii. E de prisos să ne închipuim dacă fiul Smarandei ar fi vrut, atunci, să se oprească aici sau să meargă mai departe. În timp ce el dădea examenul de clasa a IV-a, cu nota primă şi purtarea eminentă, tatăl său Ştefan, om la nici 45 de ani, murea prin străini, pe moşia Făcuţii de lîngă satul Prigoreni, unde avea în dijmă o bucată de ogor. Smaranda rămînea văduvă la 40 de ani, cu şase copii dintre care numai Nică putea fi socotit în pragul bărbăţiei, avînd 19 ani în orice caz, sau 21. Peste toate, Smaranda era, la moartea lui Ştefan, şi însărcinată cu ultimul copil (Ileana) avînd să nască abia peste cîteva luni, în noiembrie 1858.

Creangă nu prea avea de ales, în astfel de împrejurări. Nu mai putea „rămîne pentru a trece şi în cursul al doilea“ : „părintele meu s-au săvîrşit din viaţă, la iunie în 30 de zile, precum alăturata mărturie adevereşte ; şi maica me este bolnavă de patru ani şi cu 7 copii toţi mai mici decît mine ; încă şi cu o însămnătoare datorie de 1600 lei, neavînd cu ce plăti, fiind în cea mai mare sărăcie ! ba încă din cauză că tatăl meu nu au murit la locul naşterii lui, nici de bir nu este scutit ; pentru care cu o mare amărăciune, abia îşi poate căpăta hrana dintr-o zi pînă întralta ; de unde nici eu nu mai am nădejde de a mă mai pute ajuta“. Scriind acestea într-o „lăcrămătoare suplică“, el cerea „onorabilului comitet al Seminariei Centrale“ să-i slobozească cuvenitul atestat, ca să înceapă de îndată drumul popiei, hirotonisindu-se diacon. [27]

Suplica e din 10 septembrie 1858. În iulie 1859, probabil tot de proaspătul absolvent al Seminariei a fost alcătuită şi „lăcrămătoarea suplică“ din partea văduvei Smaranda : „Fiindcă legiuitul meu soţ, patentarul Ştefan sin Petrea Ciubotariul din satul Humuleşti... avînd popuşoi semănat pe moşia Făcuţii, ce este megieşit cu moşia Prigorenii... şi mergînd pentru a-şi lucra, l-a întîmpinat neştiutul ceas al morţii... Pentru aceea plecată viind, rog pe onorabilul Minister de Finans ca să se milostivească asu-

pra mea, pentru care să fiu scutită de darea acestei patenţi, nemaifiind în stare de a o mai purta din cauza marei lipse, fiind încă şi bolnavă". [28]

Indiferent de planuri mai mari, de drame ale resemnării sau de împăcări molcome cu soarta, din 1858—1859 Creangă se putea vedea, pentru cel mai apropiat viitor, astfel cum se temuse că-i e dat oricum să fie, şi fără să mai fi bătut la porţile Socolei : „Ia, acolo, un popă prost, cu preuteasă şi cu copii"...

IV

TRANZIŢIE

A ne închipui că proaspătul absolvent al cursului „de gios" de la Socola se mai gîndea să nu se facă popă, ar fi curată neghiobie. Drumul era hotărît în această privinţă. Problema era doar a carierii imediate pe care urma să o înceapă. Deocamdată, cu atestatul de la Seminarie, s-ar fi putut hirotoni diacon. Trebuia să-şi caute, ca orice candidat la preoţie, nevastă şi biserică. Putea ţinti spre altarul din Humuleşti, ca-n visurile copilăriei, sau spre alte sate, sau spre un tîrg ca Neamţ sau Fălticeni, sau spre „Capitalie". Mai putea aspira la un post de catihet sau la unul de învăţător, într-o şcoală sătească sau la tîrg. Nu însăşi preoţia mai intra în discuţie, ci diferitele posibilităţi pentru folosirea ei.

Cert e că, în 1858 şi încă înainte, Ion Creangă nu mai era Nică cel din *Amintirile* care se şi încheiau cu intrarea la Seminarie.

Sigur, Seminaria era destul de izolată de restul capitaliei şi lumea ei rămînea, oarecum, vechea lume a catiheţilor, căci mai toată dăscălimea pusă acolo pe învăţătură se trăgea din sate şi trăia cum apucase. Creangă se afla încă printre ai săi [1], coleg cu alde Zaharia lui Gîtlan, prietenul din copilărie, ca şi cu alde Posa şi Brat, cu care fusese la Fălticeni. Mai erau în clasă Constantin Conta, fratele catihetului, şi el vechi coleg, şi alţii care veniseră o dată cu el la „şcoala de popi". Tovarăş de bancă în clasă şi de pat în dormitor era un Gheorghe Ienăchescu, căruia

Creangă îi zicea Ghiță Chițibuș și pe care ni-l putem închipui în toate privințele ca pe un tovarăș de dăscălie ușuratică și poznașă, asemeni celor de altădată, din căsuța lui Pavăl Ciubotariul. Era un fel de Nică Oșlobanu, ca și acesta fiu de preot, dar din satul Scînteia, jud. Iași. [2]

Pe de altă parte, însă, oricît de izolată, Seminaria nu era o cetățuie fortificată în care nu pătrundea nimic din afară și din care nimic nu răzbătea. Nu numai că flăcăii candidați la preoție ieșeau pe porțile ei și străbăteau Iașul. Dar și profesorii, clerici și laici, trăiau în același Iași și duceau dincolo de zidurile Seminariei ecoul frămîntărilor orășenești la care luau de altfel și parte activă adeseori.

Creangă însuși va fi bătut destul ulițele Iașului și „contrastul neîncetat al mizeriei și luxului", de care vorbea francuzul, îl va fi descoperit și el, cel puțin ca pe un ciudat amestec de sat cîmpenesc și tîrg negustoresc, cu ghetto viermuitor și cu cetate bogată ca-n povești. Ce-i era cunoscut dinainte i se înfățișa înglobat într-o realitate necunoscută care i se agita prin față, de parcă ar fi fost cotidian un iarmaroc mai ceva decît cel din Fălticeni și încă un iarmaroc în care se schimbau pe bani și în natură nu numai vite și sumane, ci și un val de vorbe și de idei.

Satul dăinuia la marginea orașului și se întindea cît putea pînă-n ulițele lui vechi care nu erau decît bătătorite drumuri de țară. Ogrăzile și livezile se apropie de centru pe toate părțile, și dinspre Socola și Nicolina, unde se amestecă din ce în ce mai mult cu dughenițele și cocioabele mahalalelor de ghetto, dar mai ales dinspre dealurile Tatarașilor și Sărăriei, pînă-n „strada de sus" care vine în imediata apropiere cu inima „citadină" a Iașului. Furnicarul omenirii amestecă în devălmășie căruțele trase de boi și caretele de un lux nebun care străbat gloatele în goana cailor, costumele țărănești de la munte și de la șes și șalvarii orientali, hainele nemțești și caftanele împreună cu îmbrăcămintea care nu mai e nici țărănească, nici nemțească, dar le combină pe amîndouă. Pe lîngă costumele de altădată ale autorităților diferite, pe lîngă arnăuții găitănați și slugile în fireturi ale Otelului Petersburg, mai apăreau uniformele prețioase ale unor noi categorii funcționărești — și chiar pe cînd Creangă și ceilalți

humuleşteni abia intraseră la Seminarie un ziar local anunţa că „o nouă uniformă de cîteva zile s-au arătat pe uliţele Iaşilor ; aceasta este uniforma Telegrafului Electric". Lumea îşi dădea cu părerea despre evenimentul ineditei costumaţii, mai mare chiar decît cel al electricităţii abia-abia introduse în proiectele capitalei Moldovei. „Haina — judeca opinia publică — este făcută cu mult gust ; albastru închis cu vişiniu... Numai gulerul este prea încărcat cu cusături : dacă ar fi cîţiva snopi de aur mai puţin n-ar strica..." [3]

Astea erau însă, mai ales, treburile „centrului", către care ducea lesne drumul de la Socola şi dincolo de care se întinde din nou satul cel mare, spre dealuri. Seminaristul trecea podul peste Bahlui şi dădea brusc peste măreţia palatului domnesc, imensă clădire într-un stil necunoscut munteanului nici în ciudăţeniile fanteziei despre palatele care ar fi pe lume. Străzile, din care unele prea largi, se deschid de-aici fără nici o ordine, cu podurile lor de bîrne. Casele sînt încă mai mult din lemn şi, cum nota un călător străin, continuă „amestecul de construcţii disparate, în care palatele ating mizerabilele barăci de scînduri cu un singur rînd". [4]

Dincolo de palatul domnesc, Podul Vechi îşi răsfăţa căsuţele şi prăvăliile în praf şi noroi. În apropiere, însă, se deschidea Strada-Mare, unde un nou sistem de pavaj începea „să înlocuiască loadbele care acopereau străzile şi subt care curgeau apele glodoase ale Bahluiului" [5]. Sub stîlpii de lemn circulă neobosiţi negustorii de fierării şi stofe — unii umblînd din om în om, alţii trăgînd de mînecă lumea în dugheană. Zarafii îşi sună rublele înaintea trecătorilor. Răsar case modeste cu cît se apropie Strada-Mare de încrucişarea cu strada Goliei şi cu piaţa centrală, de unde începe să urce strada protipendadei, cu numele aprigului domn Lăpuşneanu. Aici, în plină inimă a oraşului, bătrîna cetate începe să cunoască arhitectura Europei contemporane şi seminaristul venit din satele de munte priveşte uluit clădirile înalte şi albe, cu cîte două caturi, sprijinite în grinzi lucrate rotund, în chip de coloane masive. Mai mult trebuie să se fi oprit extaziat în faţa multelor biserici cu înfăţişare monumentală, unele bătrîne şi nepieritoare, altele mai noi şi gata să fie bătute

de vreme. Trei-Ierarhii pe strada Mare și Golia, cu turnul ei, de pe strada cu același nume, trebuie să-i fi produs o impresie profundă, poate mai mult decît Mitropolia cu turlele care începuseră, pe atunci, să se crape.

Foarte curioase și chiar de rîs trebuie să-i fi apărut lui Creangă aspectele de oraș occidental pe care și le cultiva Iașul. În vreme ce bărbier-bași Vasile Botez înștiința lumea că a luat în antrepriză Feredeul turcesc și „se măgulește a crede că va ști a răspunde la toate cuviincioasele dorinți a acelora din public ce-l vor onora cu venirea lor", se înmulțeau anunțurile scrise în franceză ale diferiților maiștrii și ale diferitelor „case" sosite special din apusul civilizat pentru a răspunde nevoilor presante ale lumii bune. Louis Kohn „facteur et accordeur de Pianos, de Vienne", „avea onoarea să se recomande înaltei nobilimi și respectabilului public și să-i roage a binevoi să-l onoreze cu încrederea lor", înștiințîndu-i că și-a stabilit domiciliul în curtea bisericii Notre Dame, în spatele imprimeriei franco-române. *Maison Christine* din Paris își deschidea la Iași „une succursalle spéciale" de instrumente optice. [6]

Boierimea „de neam", conservatoare și retrogradă, stăpînă peste latifundii imense, păstra obiceiurile și costumele vechi. „Bonjuriștii" inovatori și progresiști, trăind și ei din averile părintești, schimbau obiceiurile și costumele. Și unii și alții rămîneau protipendada, care ducea o cu totul altă viață decît poporul, pe care-l disprețuiau, îl ignorau sau îl ocroteau cu generozitate. În elită, românește vorbeau bătrînii doar pentru a se înțelege cu slugile — tinerii, din convingere patriotică. În saloane se vorbea franțuzește și grecește. Limba poporului, junii revoluționari trebuiau abia să o *apere* și să o *ilustreze*, învățînd-o ei înșiși din gura poporului, din creația lui seculară. Pentru nevoile lor spirituale, pe Ulița Mare era însă un „cabinet de lectură franceză", încă în 1840 [7]. Tineretul boieresc, chiar cînd se întorcea de la Paris și se considera răzvrătit, participa mai mult cu vorba decît cu fapta la lupta pentru înnoirea socială căreia nu prea mulți i se consacrau cu adevărat. Kogălniceni erau încă puțini, iar un aga Asake, boier conservator în multe privinți și disprețuitor de răsturnările visate de tinerimea boierească, era mai luminat și cu mai mare dragoste de

popor decît mulţi bonjurişti gălăgioşi. „A cheltui mult, a străluci la teatru, la baluri, în societăţi, a vorbi de bogăţia sa, de galbenii săi, a lăuda peste măsură capitala moldovenească, a fi neprevăzător, a merge totdeauna în trăsură, a avea haine la modă, cai, ţiitoare, masă bună — iată ce alcătuieşte bucuria şi îndeletnicirea de căpetenie a acestor nobili", „tineretul moldovenesc" — nota Appert din Maienţa la 1853, observînd totodată că „nu sînt multe ţări în Europa în care instrucţia să fie aşa de puţin răspîndită ca în Moldova".[8] Ceea ce nu-l împiedica pe orice oaspete străin să constate că în Iaşi se vorbeşte franţuzeşte şi că „femeile urmează riguros modele Parisului".[9]

Seminaristul Creangă, umblînd prin Iaşi cu colegul său Ienăchescu, trecea departe de această lume cu care nici nu putea avea vreun contact. Ei se puteau amesteca doar în mulţimea care mergea pe jos, ferindu-se din calea caretelor şi stupind în urma lor praful stîrnit, ca şi mirarea pentru asemenea soi de omenire. Iaşul cosmopolit, cu bogatele case în care se joacă averi şi în care femeile citesc franţuzeşte, întinse pe sofale, rămînea în acelaşi timp „Iaşul cu bordeie, ţigani pe pieţe, hoituri pe maidane, strigăte de apari şi precupeţe, scîrţîit de care; bivoli şi alte vite care se zbat în praf şi noroi..." Cînd se lasă întunericul, pe străzile capitalei fluieră dorobanţii, ca-n orice oraş, dar se aude liniştea rurală accentuată de lătratul cîinilor din uliţă[10]. Otelul Binder, „din nou restaurat", primea „bere proaspătă şi adevărată, numită Sveharter, asemine şi vinaţe străine de tot soiul"[11]. „Prostimea" amărîtă n-avea nici grija berei adevărate, nici a vinaţelor străine şi-şi descărca năduful prin cîrciumile vechi ale Iaşului, unde se bea cu ulcica vin ieftin, mai dulce sau mai acrişor, ca în toate satele şi toate iarmaroacele din tîrguri. Pe aici trebuie să „să fi potrivit din gît" Creangă şi tovarăşii săi de seminarie, cînd vor fi fost învoiţi în oraş şi-l vor fi străbătut mai ales pe uliţele lui mărginaşe dinspre Socola sau vor fi trecut dincolo de Golia, pe strada de sus, spre Sărărie şi spre dealurile de dincolo, pînă la care se prelungeau, peste cîmpii şi văi, cîte o uliţă ca Ţicăul, cu iarba crescută în drum...

Dar anii petrecuţi de Creangă la Seminar erau în acelaşi timp ai unei frămîntări sociale intense, care veneau

în urma revoluției de la 1848 și premergeau Unirii Principatelor. Se mișca țara, în procesul sugestiv numit în epocă al „ridicării noroadelor". O interesantă mișcare culturală, care nu ajungea pînă-n popor, dar viza luminarea lui și ușurarea condițiilor lui de viață, se lega de lupta împotriva puterilor feudale, pentru afirmarea națională. Paralel cu Seminarul Veniamin, funcționa Academia Mihăileană și, pe lîngă ea, o societate de medici și naturaliști. Se forma o tînără intelectualitate, din boierimea mai mare și mai mică, din proaspăta burghezie și chiar din rîndurile țărănimii ajunse la știința de carte. Din ianuarie 1855 reapăruse *Zimbrul*, scos de T. Codrescu, D. Gusti și Vasile Alexandrescu, după ce fusese de două ori suprimat „pentru versuri hulitoare contra societății", ale lui G. Sion. Chiar în vremea venirii lui Creangă la Seminarie începea să apară *Stéoa Dunîrii*, „jurnalu politicu, literaru și comercialu, de 3 ori pe săptămînă". Ziarul îl scotea Kogălniceanu, cu cel mai avansat program al momentului, cerînd *autonomie* și *unirea principatelor*. Era un ziar perfect ancorat în conjunctura contemporană, pe care o vedea ca pe „o epohă din cele mai însemnate ale lumii moderne".

E drept că dincolo de zidurile Seminariei nu pătrundeau aceste publicații în chip oficial. În orice caz, mai puțin ziarul lui Kogălniceanu decît bătrîna *Gazeta de Moldavia* a lui Asake, cum se chema, din 1850, *Albina românească*. Aceasta apăruse sub patronajul domniei lui Grigorie Ghica, la 1850, și nu depășea programul „propășirilor înființate". *Stéoa Dunîrii* însemna altceva. Ea punea pe primul plan lupta politică și aducea la ordinea zilei toate chestiunile spinoase, de ordin național și social, discutate în legătură cu războiul Crimeii și cu speranțele așteptate de la „marele Aeropagiu al Europei" la „viitoarea pace".

Chiar dacă în Seminarie nu venea ziarul și Creangă nu-l citea, în jurul programului lui Kogălniceanu se crease o stare de spirit care antrena cu deosebire tînăra intelectualitate de primă generație, corpul profesorilor și învățătorilor de origină rurală, adesea indistinct încă de cel al preoților legați de învățămînt. Chiar profesorii Școlei erau amestecați în luptele politice și, în lumea teolo-

gică, un Neofit Scriban era și el esențial kogălnicenist. Printre profesorii de la seminar și „suplenții" lor erau destui transilvăneni, ca și în toate școlile vremii, și aceștia duceau mai departe spiritul unei combativități civice care luase proporții în noua intelectualitate burgheză din imperiul austro-ungar. Chiar dacă presupuneam că I. Creangă, seminaristul, ignora în totul *Stéoa Dunîrii*, încă putem fi convinși că îi cunoștea, prin ecouri măcar, programul sub egida căruia se ridica întreaga învățătorime ieșeană, cea mai apropiată societate pentru tinerii candidați la preoție care puteau fi simultan candidați la învățămînt. Chiar dacă presupunem că, asemeni poporului de țărani care cerea în primul rînd o viață mai bună, idealul *Unirii* îi era și lui Creangă, inițial, un țel oarecum abstract, putem fi siguri că o vie curiozitate trebuie să fi avut pentru programul social al *Stelei*. Munteanul isteț, de îndată ce „s-a dat dus din bîrlog", are via înțelegere a împrejurărilor care-l cheamă la acțiune pentru propria lui obște. Și negustoria cît de măruntă a lui Ștefan a Petrei, și popia „cea proastă" a fiului său vădeau existența unor drepturi de care țăranul vremurilor noi se poate folosi și pe care trebuie să și le lărgească. Creangă putea înțelege pe deplin că programul lui Kogălniceanu înseamnă ridicarea lui, a feciorului de gospodar, la un rang nou în ierarhia socială a orașului însuși, în care el, ca preot, ca luminător al poporenilor, are de îndeplinit îndatoriri prea măgulitoare. Creangă putea înțelege în orice caz că e chemat să facă și el *politică,* adică acea activitate deosebită despre care ziarul spunea că e „sufletul lumii moderne".

Dacă în 1855 Creangă era încă tînăr (18 sau poate numai 16 ani) și încă novice cu totul în treburile capitalei, în anii următori, pînă la 19 sau 21 de ani, cînd încheia cu seminarul, din ce în ce mai multe zvonuri și ecouri trebuie să fi ajuns pînă la el, fie și cu mare întîrziere. Îndemnul la *politică* din 1855 putea găsi răsunet în 1857, cînd ziarul care-l dăduse era suprimat, dar programul lui își sădise roadele.

La 27 octombrie 1855 e sigur că Nică a lui Ștefan a Petrei nu aflase nici din *Steaua Dunării,* nici altfel, că „orașele libere ale Moldovei, începînd cu Iașii, au a păși

la întrebuințarea unui mare drit : în această zi cetățenii nobili și negutătorii sînt chemați de a-și alege consiliile municipale, înființate pentru a administra și a apăra trebile și interesele oamenilor". Dar în anii următori preoțimea începea să lupte și ea pentru asemenea „mare drit" și corpul electoral cu caracter reprezentativ era o revendicare asupra căreia s-au oprit, cu certitudine, și tinerii ce-și așteptau hirotonirea.

În toamna și iarna 1857, cînd Creangă își începea ultima clasă la Seminarie, e neîndoios că un eveniment cum era convocarea Divanului ad-hoc a fost discutat cu aprindere și în grupele candidaților la preoție. Luptele dintre unioniști și partizanii lui Vogoride se răsfrîngeau nemijlocit în certurile dintre profesori, și școlarii nu rămîn niciodată în afara lor. Cît vor fi înțeles seminariștii din ce se întîmplă, e altceva. Dar că vor fi înțeles, ca feciori de țărani, însemnătatea de principiu a participării unor deputați ai țărănimii în Divanul ad-hoc e cert, așa cum e probabil să fi știut cu toții că profesorul lor, arhimandritul Neofit Scriban, e de asemenea deputat. N-are rost să ne închipuim, pur și simplu din fantezie, cum se vor fi desfășurat discuțiile pe tema unirii între seminariștii mai isteți. Istoricele propuneri ale lui Kogălniceanu în divan și adoptarea lor cu majoritate de voturi vor fi fost pricepute, probabil, mai puțin în precizia formulării lor, cît în linia lor cea mai generală. De presupus e că, din toate, sensibilă era gîndirea celor veniți din sate mai ales pentru ideea *Obșteștii Adunări*, cu deputați ai tuturor „intereselor nației"... În ce privește Unirea : bună o fi, dacă o hotărăsc capete luminate, dar cum rămîne cu moldovenii noștri, cu țăranii ? A fi mai bine pentru ei ?

Acesta e și sensul umorului subtil din „anecdota" *Moș Ion Roată și Unirea*. Feciorii gospodarilor din sate aveau într-un fel sau altul aceeași stare de spirit „pe cînd se fierbea unirea la Iași" : unii în fond indiferenți la agitația „boierilor" ; alții raportînd vorbele mari la nevoile ce li se păreau a fi cele mai reale și convinși că le-a venit vremea să-și spună cuvîntul.

Dacă e să ne spunem părerea, cît și cum ne pricepem noi : „am înțeles așa : că pînă acum noi țăranii am dus

fiecare cîte o piatră mai mare sau mai mică pe umere; însă acum sîntem chemaţi a purta împreună, tot noi, *opinca*, o stîncă pe umerele noastre... Să dea Domnul să fie altfel, că mie unuia nu mi-a păre rău". Aceasta-i judecata lui Ion Roată care, în Divanul ad-hoc, votează, desigur, pentru unire. Pentru că „ţărăniile" lui sînt menite să scoată olecuţă ochii boierilor, el făcînd pe prostul, dar înţelesul împrejurărilor lui nu-i scapă şi, fără vorbe mari, rămase el mai înţelept decît Alecu Balş care a votat contra Unirii, alături de episcopul Romanului (fiind aceştia doi împotriva a 81 glasuri!). „Noi nu ştim a ura — a spus moş Ion Roată depunîndu-şi votul, dar Dumnezeu ştie a se îndura"...

Cînd Creangă încheia şcoala şi trebuia să hotărască ce va face ca absolvent al Seminariei şi ca răspunzător pentru familia rămasă fără tată, indiscutabil că Iaşul cel străin la început îl atrăgea cu forţe multiple, în care starea politică generală îşi juca rolul hotărîtor. Putea rămîne acum doar „un popă prost", în satul lui sau printr-un sat megieş? Vremurile îl chemau să-şi spuie cuvîntul, îi dădeau drepturi de luminător al satelor şi de om *politic*. Misia lui putea fi mai mare decît a părintelui Ioan de sub deal şi nici vorbă alta decît a catihetului din Fălticeni. Trebuia să-şi caute nevastă şi biserică nici mai mult nici mai puţin decît în capitalie, unde se fierbeau toate treburile ţării. Hirotonisindu-se acolo, poate fi şi preot şi învăţător, ca Isaia Duhu, şi-şi poate, mai ales, face intrarea în lumea nouă ce se ridică. Chiar de i-ar fi mai greu la început, chiar de ar umbla o vreme „teleleu" pe uliţele Iaşului, pînă la urmă va răzbi, mai ales dacă va prinde şi vreo şcoală mai înaltă, pe care să o poată urma fără să fie închis în internat.

Vara şi-a petrecut-o, fără îndoială, în sat, punînd la cale treburile după moartea tatălui. În septembrie (1858) e însă din nou la Iaşi şi solicită Seminariei eliberarea atestatului.[12] Avea 19 sau 21 ani? În orice caz, după recomandarea cu care venise din Fălticeni era trecut în scripte numai cu vîrsta de 18 ani. Seminaria dădu „atestate formalnice" lui Posa şi lui Zaharia Simionescu (care aveau, după socoteala catihetului, respectiv 20 şi 21 de ani), dar nu şi lui Creangă căruia nu-i dădu decît o adeverinţă

„ca să-i slujească de dovadă pînă-și va primi și atestatul cuvenit de hirotonire cînd va veni în vîrstă legiuită".[13]

În fața acestei situații, tînărul pornit singur în viață întîmpina prima greutate. Într-o situație echivalentă, colegul lui, Constantin Conta, fratele catihetului, părăsi Iașul și plecă aiurea, ca „profesor sătesc".[14] Creangă rămase, probabil, de la început pe loc : dacă ar fi vrut să-l urmeze pe celălalt, ar fi putut să o facă imediat, pentru că erau căutați dascălii în toate satele. Posibil să fi ocupat vreun post de învățător provizoriu, totuși, în marginea Iașului. Sigur e, în orice caz, că nu renunța de loc la gîndul stabilirii în Iași și al continuării într-un chip sau altul a studiilor care să-l salte dincolo de starea unui popă prost. Chiar în septembrie 1858, cînd își primea adeverința provizorie de la Seminarie, se înscrise la Școala preparandală[15].

Ceea ce denotă fără putință de tăgadă că I. Creangă aspira de la început la dubla carieră, curentă în epocă, de preot și învățător — sau, cu alte cuvinte, aspira să intre în învățămîntul public și să nu rămînă doar preot. Școala preparandală era prima școală de învățători din Moldova, întemeiată din 1855, în localul „Institutului vasilian", adică în ograda Trei-Ierarhilor. După cîțiva ani de funcționare, școala se găsea însă aproape de lichidare, din cauza puținilor amatori care veneau să o urmeze. Absolvenții cei dintîi nu se văzuseră prin nimic favorizați la numirea în posturi față de cei care nu trecuseră pe la Școala preparandală. Dimpotrivă, își găseau slujbe mai ușor absolvenții școlilor bisericești în satele din regiunea lor natală. Creangă se înscrise și el, cu gîndul unei calificări didactice, dar nu urmă cursurile, pesemne, lămurit, prin alții, de inutilitatea lor pentru cariera de dascăl.

Umblînd fără căpătîi prin Iași, poate găzduit mai departe în internatul Seminariei care-l trece oricum în evidența cursanților și pe anul 1858—1859, ca să-i poată elibera în cele din urmă atestatul așteptat[16], Creangă va fi intrat mai mult decît înainte în atmosfera politică a orașului. N-avem de unde ști cine îi erau tovarășii de petrecere în căutarea unui rost. Putem fi siguri însă că erau în primul rînd alți absolvenți ai Seminarului, ca alde Gh. Ienăchescu, precum și oarecare tînără preoțime de

prin mahalalele Iaşului. Foarte posibil e să-l fi reîntîlnit pe străzile Iaşului pe fostul său profesor, popa Duhu. Căci în această vreme Isaia ieromonah devenise o figură cunoscută printre localnici. Mergea pe uliţă „cu pas rar, încet şi gînditor, răspunzînd îndesat *sluga dumitale* cui nu-l trecea cu vederea, căscînd cu zgomot cînd nu-şi găsea omul cu care să stea de vorbă, făcînd lungi popasuri prin aleile ascunse ale grădinilor publice din Iaşi, cîte cu o carte în mînă, tresărind la cîntecul păsărelelor şi oprindu-se cu mirare lîngă moşinoaiele de furnici, pe care le numea el *republici înţelepte*..." Apoi, „cuprins de foame şi obosit de osteneală şi gîndire, îşi lua cătinel drumul spre gazdă, unde-l aştepta sărăcia cu masa întinsă!" Creangă îl va fi vizitat, poate, acasă, între cei „patru păreţi străini, afumaţi şi îmbrăcaţi cu rogojini", şi în care zăceau „teancuri de teoftoloage greceşti, latineşti, bulgăreşti, franţuzeşti, ruseşti şi româneşti". Părintele Duhu cerea tocmai atunci, în noiembrie 1858, să i se acorde, de către Minister, o catedră de „religie raţionată" la Academia Mihăileană, în clasele superioare. Dar însăşi catedra ar fi trebuit abia să fie înfiinţată, dacă s-ar fi luat în consideraţie argumentele primului nostru teolog raţionalist: „În Seminarie şi în alte şcoli — demonstra popa Duhu — se paradoseşte mehaniceşte pre multă religie; în aceste clase însă, a Academiei, ar trebui şi trebuie predată religia raţionată". [17]

În asemenea societate, sigur că se făcea şi multă „politică", în molcome discuţii peripatetice sau la o ulcică de vin. Erau multe la ordinea zilei. Oamenii adunaţi laolaltă, dascăli şi popi, bîrfeau cu leneşă ironie „contractul pentru luminarisirea capitalei cu gaz fotogen", despre care vorbea toată lumea, apoi treceau la marile probleme ale „epohii noi". De la 1 noiembrie, reintrînd în funcţie legea presei, apăreau din nou *Steaua Dunării* şi *Zimbrul*. Cu grandilocvenţă, acesta din urmă stimula grozav veleităţile micilor intelectuali la prima generaţie, căci lor mai ales li se adresa retorica lui Vasile Alexandrescu-Urechiă, noul redactor al ziarului, împreună cu Iancu Codrescu. Dăscălimea, preoţească sau laică, afla că are de luptat pentru nişte înalte *principii* şi însăşi aderarea la acestea era o dovadă a puterii lor de înţelegere. Pen-

tru „organizarea noastră din lăuntru", Codreanu și Alexandrescu salutau democrația născîndă, dar avertizau că „ne-au rămas însă prejudețul ; pentru ca acesta să piară, stipulațiunile legii nu sînt nicidecum de agiuns ; el trebuie combătut și învins pe cîmpul opiniunii publice..."

Alde Creangă și Ienăchescu trebuie să fi avut poftă să se avînte într-o asemenea „întreprindere gre", cum spunea ziarul că e aceea a „combaterei prejudețului și dezvoltării principiilor". Prejudeț, adică prejudecată, însemna „deprinderea lucrurilor învechite" ; principiile erau „ale adevărului și ale dreptății eterne" — cum scria la gazetă. Important e pentru fiecare om cu carte, ieșit din popor, să constituie acel organ decisiv al puterii care era „opiniunea publică" : deocamdată, ziariștii aveau dreptate să spună că „la noi nu esistă o opiniune publică, căci împilarea, nedreptatea unor timpi de arbitrarietate și de corupțiune ne-au falsificat pînă și acele noțiuni primare, pe care natura le pune în inima fiecărui om..." „Noi avem însă — adăugau ziariștii — credința în națiunea noastră, ea va ave mîne acea ce nu are astăzi".

Dacă „mîne" națiunea a căpătat opiniunea publică pe care n-o avea „azi", lumea cea nouă a lui Creangă, tineretul dăscălesc, a jucat în aceasta o funcție decisivă.

Dar cum profesarea opiniei publice presupune mai întîi o profesie practicată efectiv, Creangă alerga în același timp după atestarea Seminariei. La o a doua cerere primește încă un *certificat*, „cu care-și va primi atestatul cuvenit cînd va veni în vîrstă de hirotonie". [18] Aceasta se întîmpla la 12 decembrie. Lăsînd, probabil, opinia publică să acționeze fără el, tocmai cînd se pregătea alegerea istorică a lui Cuza Vodă în Moldova, Creangă se va fi dus să-și facă sărbătorile de iarnă la Humulești. În orice caz, la începutul marelui an 1859 trebuie să fi fost din nou la Iași. Poate avea și suplinire la vreo școală. În vederea atestatului care se apropia, căuta probabil și să ochească o biserică. Trebuia să intre deplin în tînăra intelectualitate a țării și să se instruiască, arătînd ce poate un fecior de gospodar din Humulești. De aceea își cumpăra chiar atunci și un *Abécédaire français pour la jeunesse roumaine par Démétre Pop, professeur, Iași, Tipographie Institut de l'Abeille (Albina) 1847* — cu titlul românesc : *Abecedar francez-*

român pentru copii de ambe-sexe tradus după A. T... — precum şi o *Mică gramatică franceză pentru învăţătura tinerimii moldo-române, după Poel şi Sapsal,* publicată din orînduirea epitropiei şcoalelor de T. Codrescu, profesor adjunct, partea I, tipărită la Iaşi în institutul Albinei, la anul 1841. Pe noile cărţi se iscăleşte şi pune data cumpărării lor : 1859, Ghen(arie). Pe primele două pagini ale „micii gramatici" rămînea, din cine ştie ce zi de exerciţii franţuzeşti declinarea completă a lui *lequel* şi *laquelle* scrisă de mîna lui Creangă, cu creionul. [19]

Ca primul din neamul lui care-şi poate face o bibliotecă, Creangă îşi strîngea cu orgoliu naiv toate cărţile pe care le avusese în şcoală sau şi le achiziţiona acum şi se semna ceremonios pe ele. Mai avea încă de la Tg. Neamţ, pe cînd era elevul lui Isaia Duhu, o *Istorie sfîntă,* tipărită la Iaşi, în 1847, pe care scrisese ca-n vechime : „Această istorie este a me jos iscălitului şi cine va vre ca să mi-o înstrăineze să nu fie iertat de Dumnezeu şi de toţi sfinţii lui, 1854, martie 20, Ioan Ştefănescu. Şi este dreaptă a me" [20]. Mai puţin dreaptă a lui era o altă carte pe care şi-o păstra de la Fălticeni, cînd i-o împrumutase catihetul care şi notase pe ea : „Lui Ioan Kreangă i s-au încredinţat fevruarie în patru zile 1855 iconomu Konta", elevul iscălind mai jos pentru primire. Era un *Manual de tipiculu seu formularul slujbei de Dumnezeu a bisericii ortodoxe.* [21]. Din noiembrie 1857, cum îşi data el obişnuita însemnare, avea *Mineii lunii lui noiembrie* (una din cele 12 minee apărute în 1831—32 în tipografia Mînăstirii Neamţu) şi alte cărţi bisericeşti care constituiseră manualele Seminariei (ale lui Melhisedec, Filaret Scriban, Teofil Scriban etc...). Tot din Seminarie păstrase *Gramatica latină pentru clasele gimnaziale din Principatul Moldovei* de profesorul său Dimitrie Stoica, scoasă la Iaşi în 1852. Creangă semnase „ex meis libris", dar adăugase în stilul obişnuit după ce preciza că şi-o cumpărase „cu preţul de 22 di lei şi 20 parale" ; „Şi cine o va fura să fie afurisit cu tot neamul lui, în vecii vecilor, amin, Kreangă Ioan, Aprilie 1856". Cine ştie cum, i se nimeriră printre cărţi, probabil din aceeaşi ani, un exemplar cu totul rar, dintr-un manual tipărit la Iaşi în 1795 : *De obşte Geografie pe limba moldovenească, scoasă de pe Geografia lui Bu-*

fier, dupre rînduiala care acum mai pe urmă s-au așezat în Academia de la Paris, cu un *Cuvînt către cetitori* de *Smeritul între Archierei Amfilochie Chotinul.* Poate după asemenea manuale învechite se învăța la Seminarie, căci în mica bibliotecă a lui Creangă se găsea și *Aritmetica sau învățătura socotelilor acum întîia oară întocmită în acest chip pentru folosul tinerilor din seminarul Socolei,* editate de Mitropolie încă la 1830, pe lîngă *Elemente de matematică* de aga Asachi, tipărite în 1836.

La 24 ianuarie 1859, cel ce-și cumpăra manuale de învățat singur franceza va fi fost *în stradă,* ca toată lumea, și va fi jucat *hora unirii* în piața mare a Iașului. Se poate presupune aceasta, socotind laolaltă și în contradicție diversele înrîuriri ce se vor fi exercitat asupra tînărului politician, în același timp cliric, țăran și, cel puțin prin aspirații, dascăl de școală.

La scepticismul țărănesc față de treburile aranjate de „boieri", desigur se va fi adăugat, pe de altă parte, propaganda duplicitară și contradictorie a preoțimii. E adevărat că un Neofit Scriban combătea energic pentru Unire. Dar mitropolitul Sofronie se dăduse de partea separatiștilor. Preoții erau mobilizați în campania împotriva „antichriștilor" care cereau Unirea și răsturnarea vechilor așezări, și desigur că nu puțini dintre ei slujeau cu credință poruncile mitropoliei. Dar pentru un cliric țăran cum era Creangă, e cert că scepticismul față de bonjuriști nu putea egala scepticismul dintotdeauna față de „boaitele fățarnice", deși se pregătea să intre în breasla lor. Mare preț pe vorbele sfințiilor și preasfințiilor n-a pus și nu va pune Creangă niciodată. Ca și Ioan Roată, alesul Putnei, el nu putea fi decît alături de Neofit Scriban, care la rîndu-i se alăturase unor boieri luminați ca Mihail Kogălniceanu.

Așa stînd lucrurile, clericul Creangă n-avea de ce să participe sufletește la decizia mitropolitului Sofronie de a refuza președinția Adunării Elective, nici de ce să se indigneze că guvernul nu acceptase deputăția de drept a episcopilor de Roman și Huși, cunoscuți separatiști. Cînd, la 5 ianuarie, A.I. Cuza fusese ales în unanimitate domnul Moldovei, putem fi siguri că și Creangă, cu toată tînăra dăscălime, și preoțească și laică, lua parte la „strigătul de entuziasm care izbucnea în acele momente din piepturile

tuturor“ — cum va scrie Nicu Gane. Cuvintele lui Kogălniceanu către noul ales vor fi străbătut mai repede decît cele din paginile de ziar : „Alegîndu-te pe tine domn în țara noastră, am vroit să arătăm lumii ceea ce toată țara dorește : la legi nouă, om nou... iar tu, Măria-ta, ca Domn, fii bun, fii blînd, fii bun mai ales pentru acei pentru care mai toți Domnii trecuți au fost nepăsători sau răi“... Chiar dacă el însuși, fiind cliric, nu va fi fost în mulțimea care demonstrase pe străzile Iașului, Creangă nu putea rămîne rece la uralele ei, prin care răzbăteau cuvintele tulburătoare pentru că nu mai fuseseră strigate niciodată public : Jos boierimea, Trăiască egalitatea, Trăiască Unirea, Jos turcii... Bucuria mulțimii, cu atît mai mare, din 24 ianuarie, nu-i lăsa, putem fi siguri, deoparte nici pe Creangă și tinerii săi prieteni.

După ce zguduitoarea sărbătoare trecu, oamenii de rînd s-au întors pentru o vreme la treburile lor, destul de dezamăgiți că nu-i cheamă nimeni la conducerea trebilor obștești. În ianuarie, ziarele reunite sub titlul *Steaua Dunării, Zimbrul și Vulturul*, îi numise, în chip colectiv, „conștiința publică“. Acum lucrurile păreau să reintre în făgașul dintotdeauna și „conștiința publică“ părea uitată. Boierii rămîneau puternici și nu se grăbeau să cedeze puterea lor, nici în guvern, nici în economie. Reforma agrară nu mai apărea la ordinea zilei și conducătorii cei noi, care strigau contra boierilor, erau tot boieri sau, cum începea să se spună, burghezi. Dintre aceștia, unii se numeau liberali și „roșii“ : erau harnici la vorbe, dar înceți la fapte. Cearta era în toi între cei mari și poporul judeca și el, fără să-și zică singur „conștiință publică“, că prea e mare „bucuria nebunilor“ cînd guvernele „se schimbau ca blidele“.

Că a căzut guvernul Vasile Sturza, după nici două luni și că a venit un guvern nou, al munteanului Ion Ghica și că acesta a durat abia vreo 6 săptămîni și a fost înlocuit cu cel al cuconului Manolache Epureanu, moldovean, va fi fost indiferent pentru cliricul Creangă, care încă nu-și găsise nici un rost în Iașul cel agitat de evenimente.

Ce putea face el în primul rînd era să se pregătească de hirotonire. „Formalnicul atestat“ avea să-l primească în curînd, o dată cu noua promoție de absolvenți ai Semina-

riei. Trebuia să-și găsească însă nevastă, condiție obligatorie pentru un preot ortodox. Nu era vorba deci de a aștepta marea pasiune a vieții. Preotul Andrei de la Biserica Buna-Vestire îi făcu legătura cu iconomul Ioan Grigoriu de la Biserica 40 de Sfinți. Iconomul era un văduv petrecăreț și avea o fată de măritat : 15 ani, „gingașă, frumoasă". Foaia de zestre îi asigura ginerelui puțină avere, dar în orice caz sprijin în hirotonire și adăpost în casa și pe cheltuiala socrului vreme de un an.

La 30 iulie 1859, puțin după ce-i redactase mamei sale „lăcrămătoarea suplică" pentru scutirea de patentă, clericul Ion Creangă primea „formalnicul atestat". Trei săptămîni mai tîrziu, cerea „legiuitul peci de cununie". În vederea acestuia, sachelarul Constantin Agapi îi dădea, la 21 august, următoarea *Mărturie* [22] :

„Ioan Criangă holtei cliric din Seminarie în vîrstă de 23 de ani, fiiu răposatului Ștefan Creangă de aicea din Eși, voește a se însoți prin legiuită cununie cu Eliana fată mare în vîrstă de 15 ani fiica Iconomului Ioan Grigoriu viețuitoare tot aicea în capitalie ; și pentru că după cercetarea ce am făcut între dînșii nu s-au aflat nici un feliu de pricină de rudenie sau altceva de care oprește bisericeasca pravilă de aceia le-am dat această mărturie adeverită cu pecetea bisericei ce se cinstește cu hramul Sf. 40 mucenici și iscălitura me..."

Mitropolia încă nu începuse a cere „acte mitricești" : vîrsta și familia puteau încurca socotelile clericului ; deci, prudent, el mistifică mai toate datele, îmbătrînindu-se și aducîndu-și retroactiv toată familia ca viețuitoare în capitalie...

Peciul îi fu eliberat la 22 august. La 23 avu loc cununia, la biserica socrului.

Toate s-au desfășurat după pravile, dar bucuria tînărului însurățel se dovedi de scurtă durată, căci socrul nu-și ținea cuvîntul — sau cel puțin așa i se părea ginerelui.

Unde era, se gîndea el, „poziția pe care sfinția sa mi-au făgăduit-o că mă va agiuta ca să pot cîștiga ?... pentru care obiect mi-au fost și bucuria mea mai mult că intrînd în societate voi putea să-mi cîștig pîinea de toate zilele de la un asemenea popor ; însă acum văd că și de aceea sînt lipsit". Ca un „mizăr orfan" se simțea ginerele sfinției sale

căruia i-ar fi devenit „sacagiu, rîndaş, cărătoriu de vin şi rachiu de prin crîcime, ba chiar şi întregul lăutariu"... Trebuia să sufere „sudălmile de mai multe lucruri sfinte", „de chiar se şi încrîncena" să şi le amintească, ba avea şi „inima ne-ncetat tremurîndă în toate oarele zilei şi a nopţii, neştiind în ce ceas vor veni cu mai mulţi alţi jucători chiuitori ! şi foarte mari crai beţivi, bărbaţi şi femei..."

Totuşi, la 23 octombrie aga Vasile Drăghici, epitropul bisericii la care slujea socrul, îl angajează pe Creangă dascăl-cîntăreţ, desigur nu fără intervenţia economului. Acum primea în sfîrşit fiul orăşean al lui Ştefan a Petrei „liafa sa jumătate de an", adică 300 de lei — primul său salariu, ce e drept cît se poate de mic. Ceva mai bun însă nu se va fi ivit, pentru că tata-socrul nu dispunea de toate slujbele bisericeşti vacante ale Iaşului.

Probabil tocmai pentru că lucrurile nu mai puteau merge astfel mai departe, iconomul încerca şi o stratagemă. Fără îndoială la îndemnul său „poporănii" de la biserica lui iscălesc o „mărturie" prin care Creangă e cerut alături de ceilalţi doi popi existenţi „urmînd neapărată trebuinţă de al treilea preot". La 5 noiembrie dascălul se adresează protopopiei cu „alăturata mărturie" „ca s-o întărească dupre formă". Întărirea se face, dar nu se aprobă apoi nici hirotonirea, nici numirea, probabil descoperindu-se la cercetare că „neapărata trebuinţă" nu era chiar atît de neapărată.

Abia la 19 decembrie putea Creangă să înainteze mitropolitului o nouă suplică pentru a fi hirotonisit, de astă dată cel puţin diacon : „poseda formalnicul atestat", „intrase în societate prin legiuită cununie", şi era în sfîrşit în posesia unei „mărturii" mai convingătoare, a poporănilor de la biserica Sf. Treime. Vîrsta, după patru luni de la obţinerea peciului de cununie, devenea de „24 ani trecuţi". La 26 decembrie are loc hirotonisirea lui Creangă, în biserica Sf. Paraschiva din Tg. Frumos, şi numirea lui ca diacon la Sf. Treime, în Iaşi.

După hirotonire, diaconul rămîne să locuiască totuşi mai departe în casa socrului, după învoiala dinainte de nuntă. Raporturile ginerelui cu socrul par să se înrăutăţească acum şi mai mult.

Abia trecuseră două săptămîni de la diaconie și avu loc „cea mai de pe urmă și mai fatală nenorocire : 12 zile a lunii ianuarie, orele bătînd după 12 noaptea au venit și stăpînul casăi, aflîndu-mă eu dormind pe cînd toată suflarea să odihnește ! lîngă a me soție ; fără să știu cînd au intrat în casă! s-au repezit și mi-au pus unghiile în gît (ghiarăle) de a mă zugruma cu totul!... însă eu de-abia viindu-mi în fire și după mai multa mea zbatere de a scăpa din încrăncinatele lui mîini neputînd chiar nici răcni fiind cu totul înădușit am putut scăpa din mîinile lui gol umblînd ca un strigoi! pe lîngă biserică și mormînturi! și pe la casele bieților oameni carii dormea ca morții în acel timp adănc al nopții !"

Toate acestea le povestea diaconul Creangă la 13 ianuarie 1860, într-o „plecată și lăcrămătoare suplică" adresată lui Sofronie mitropolit.

Din sfada aceasta încîlcită putem înțelege, evident, că viața casnică a lui Creangă, la numai patru luni după căsătorie, era infernală. Dar întîmplarea e mai puțin tragică, probabil, decît pare. În acest moment al evoluției sale, Creangă își făcea, cu toate riscurile morale și materiale, ucenicia în breasla Oșlobenilor — și încă a Oșlobenilor din mahalalele orașului, care se sperie mai puțin de gura oamenilor decît cei de la țară. Nică a lui Ștefan din Humulești se măsura cu socrul său pe terenul acestuia, cu mijloacele acestuia, însă mai puțin pregătit decît acesta. Feciorul de gospodar rămînea, pentru moment, undeva în urmă și în ograda bisericii nu două lumi se înfruntau, ci două generații ale aceleiași. Dacă am cunoaște plîngerea iconomului Grigoriu, am afla, indiscutabil, fapte și mai groaznice și învinuiri și mai convingătoare puse pe seama diaconului. Mitropolitul, se vede, era destul de obișnuit cu asemenea suplici și cele relatate nu-l alarmară. Firesc ar fi fost ca cercetarea, stabilind adevărul, să califice ori crima socrului, ori calomnia ginerelui, dreptatea unuia, într-o asemenea împrejurare, excluzînd-o pe a celuilalt. Se vede treaba, nu putea fi așa. Chiar a doua zi după o nouă suplică a lui Creangă, iconomii Ioan și Constantin notificară în dosar că socrul și ginerele „prin bună înțelegere s-au împăcat". Ceea ce înseamnă că nici Creangă nu calomniase, nici Grigoriu nu fusese singurul vinovat și

că fiecare dintre ei avea ceva de lăsat în favoarea celuilalt. Singura victimă absolută rămînea fetița aflată pe funcție de nevastă, cînd bătută, cînd „momită" de tatăl ei ca un copil ce era, și cine știe cum ținută de bărbatul ei, căruia, luînd-o de soție, îi fusese bucuria mai mult că „intra în societate"...

Scos din albia eticii și înțelepciunii satului de munte și aspirînd către o altă etică și o altă înțelepciune, pe care deocamdată nu și le însușise decît prin cele mai groase aparențe ale lor, Creangă riscă, în acest moment al evoluției sale, să piardă o moștenire spirituală străveche și să se înfunde în semidoctismul și amoralitatea „societății".

Suplicele lui n-au nimic din demnitatea sobră cu care Ștefan a Petrei sau David Creangă își rezolvau conflictele cu semenii. Dimpotrivă, el afișează cu stridență sentimente îndoielnice, într-o obișnuită demagogie popească. „Întrunirea" lui cu fata preotului Grigoriu și-o definește „întrunirea sfîntă carea este chiar una din acelea șapte taine sfinte" ; mitropolitului îi aduce „nenorocita lui tînguire" fiind „jăluitoriul și vrednicul de jălit! nenorocită ființă" care vine plecat să-și arate a lui nenorocire. Umorul nelipsit al munteanului în fața năravurilor de la oraș și cîmpie abia de se întrevede în această fază de primejdioasă tranziție spre mahalaua popimii din capitalie. Textele lui, scrise, nu mai au aproape nici o corespondență cu rostirea firească și, într-o ortografie șovăielnică, întorsăturile de limbă, de soiul celor din gramatica lui Măcărescu, fac amplu loc hiperurbanismelor și formulelor stereotipe găsite mai „civilizate". Tînguirea lui se cere „luată în *considerație*", socrul vrea să *„reformeze"* foaia de zestre, nevasta de 15 (sau de „14 ani trecuți") îl *„maltratează"* și se dezbină de *„fortună"*, iar tatăl ei umblă să o *„demoralizeze"* ; femeile aduse de socru continuă „alor *critică* și sumeață *impertinență*" și ginerele e indignat că sînt „niște femei atît de *descaracterizate*" ; pedepsit pe nedrept, diaconul se întreabă... de ce e „arestuit ca cel mai mare *criminalist*"...

La 21 sau 23 de ani, humuleșteanul stabilit la Iași era definitiv în afara perspectivei de a se întoarce în albia satului, ca simplu și cinstit gospodar ; se bătea să nu rămînă nici popă prost ; dar nu ajunsese decît la nivelul

dăscălimii preoțești veleitare. Tot ce virtual zăcea în el putea să se piardă pentru totdeauna ; și putea ieși la iveală numai dacă depășea pragul atins pentru a păși în lumea cultă nu ca un dezrădăcinat insuficient adaptat, ci, dimpotrivă, ca un purtător al civilizației spirituale pe care o moștenise de la ai săi și care venea să-și spună cuvîntul în „lumea nouă"...

Deocamdată, „intrînd în societate prin legiuită cununie", Creangă, fără să știe, se înstrăina de sine.

Împăcat cu socrul, probabil pe baza unui compromis, rămînea în aceeași ogradă a bisericii, dar se muta într-o căsuță alăturată, pe care o repară cu propria-i cheltuială. La cîteva luni după marele scandal, mica nevastă îi rămînea însărcinată.

Cariera lui clericală înainta fără strălucire, în căutarea unei situații mai bune. Spre sfîrșitul lui aprilie, aga Drăghici îl cere diacon la biserica lui și, din mai, Creangă e „slujitoriu bisericii sfinților 40 de mucenici" alături de socrul său. Avea să primească de-acum încolo 700 lei pe an. Prin contract se angaja să urmeze „fără sminteală de o zi măcar slujba diaconiei" ; se obliga de asemenea să se ferească „de toate intrigile neiertate care s-ar atinge și ar supăra pe oricari din servitorii bisăricești", iar socrul său adăuga, cu toată solemnitatea : „chizășluiesc pentru ginerele meu că va urma întocmai după condițiile cuprinsă în acel contract"...

Tocmai relativa și mediocra așezare a lucrurilor trebuie să fi produs un nou neastîmpăr în tînărul Creangă, care din 19 decembrie 1860 e și tatăl unui băiat, Constantin, botezat de *madam* Drăghici, soția epitropului. „Popă prost, cu preuteasă și copii" — această perspectivă îi flutura neliniști grele pe dinainte. Se ridicase dintre ai săi la altă stare numai pentru a se îngloda în anonimatul diaconiei, lîngă o nevastă pentru care nu sfîrîia de dragoste, cu un socru de care încă atîrna și cu o slujbă încremenită pe vecie prin tipicul ei ?

Că va fi încercat de la început cel puțin ușuratice evaziuni pe planul răzvrătirii împotriva cumințeniei casnice, e lesne de presupus. Abia acum era în vîrsta tinereții clocotitoare și era un diacon cochet, subțirel și bălai, cu sprîncene arcuite, privire vie, zîmbet șăgalnic și potcap

oarecum pe-o ureche. Anecdota vorbește de aventuri în compania celuilalt tînăr diacon, Gh. Ienăchescu, prin tîrguri și pe la mînăstiri. E drept că angajamentul bisericesc prevedea că „la întîmplare de vreo nevoie de a ieși din oraș pentru cîteva zile“ urma să ceară învoire epitropiei. Dar angajamentele se calcă de cînd lumea și nu era acesta cel mai sfînt.

Mărturii apocrife amintesc mai ales de o tînără și frumoasă maică Evghenia sau Evlampia, de neam boieresc și cu mare avere. Ar fi fost călugăriță la Văratic și Creangă de dragul ei și-ar fi tăiat coama blondă pentru a i-o dărui. Legătura ar fi durat îndelung, ba chiar ar fi rezultat și un flăcăuaș, cu care diaconul s-ar fi fotografiat cîndva ca părinte duios. Dar toate acestea nu prezintă nici o certitudine documentară [23], cum nu prezintă nici raportarea pe care o făcea un cercetător la o carte franțuzească pe care o tînără călugăriță se iscălise cîndva și care s-a găsit apoi în biblioteca lui Creangă. Că între foile cărții se aflau „frunzulițe și flori presate demult“ — se poate. Dar posesoarea cărții, o Esmeralda Kostaky trebuie să fi fost, dacă lectura autografului ei e bună, cel puțin adolescentă cînd Creangă încă nu se născuse. Căci ea își datase la 8 octombrie 1834 versurile pe care le compunea într-o franțuzească familiară :

Si tenté du démon
Tu dérobes ce livre
Apprends que tout fripon
Est indigne de vivre...

Ce livre est a moi
Comme Iassy est au roi,
La Moldavie est ma nation
Comme Emeraude est mon nom.

Fata care crezuse că Iașul e al regelui și că națiunea ei se cheamă Moldova trebuia să aibă vreo 43 de ani cînd Creangă avea vreo 23. Dacă maica Evghenia va fi existînd, nu ea era — cum nu era, bineînțeles, nici maica Evlampia desăgărița care ar fi trăit pe vremea lui Ciubuc-clopotarul

și al lui Ciubăr-vodă... Iar cartea pe care cîndva își pusese semnătura acea Emeraude era o „Istorie a Românilor" de o obscură Madame de Saint-Quen și va fi ajuns din întîmplare în mîna lui Creangă, cu sau fără frunzulițele și floricelele ei.

Diaconul se reapucase de învățat franceza și probabil unele dintre cărțile franceze găsite la el sînt încă din acești ani. Nu ajungea la literatura franceză propriu-zisă, ci abia exersa scrierea și citirea limbii, iscălindu-se în glumă *Le diacre Creangue* în jurul fiecărei declinări. Pentru lectură elementară, se putea folosi de orice carte găsea, fie una ca aceea a Doamnei de Saint-Quen, fie una ca *Le pasteur et son fils*, tradusă dintr-un oarecare autor german, August Ianger, la Lausanne, în 1859.

În orice caz, cel mai puțin îl interesau problemele bisericești. Nu se abonase — cum nu se abonase nici socrul său — la foaia oficioasă *Preutul* care apărea din 1860, în Iași, și care-l avea pe sfinția sa economul Nicolae Conta, fostul catihet, corespondent al ziarului la Fălticeni. În schimb avea să cunoască, peste cîțiva ani, *Predicatorul*, ziarul lui Isaia Duhu, care va apare paralel cu foaia oficioasă.

Creangă trebuie să-și fi dat seamă că, pentru a scăpa din iezătura diaconiei și a socrului, avea mai ales să se repună pe învățat, fără să-l mai cihăiască pentru asta Smaranda maică-sa. Putea bate la porțile învățămîntului, cum se gîndise și în 1858, cînd se înscrise la Școala preparandală. Putea, în același timp, să încerce a răzbate mai sus măcar în studiile teologice.

Desigur, împrejurările decid singure nu o dată.

Cuza-vodă își schimbase iar guvernele, în aprilie 1860, și-l aduse pe Mihail Kogălniceanu la conducerea Moldovei. Sub presiunea reacțiunii, Kogălniceanu n-a putut menține, atunci, puterea, decît pînă în ianuarie 1861. Dar trecerea lui, fie și de scurtă durată, la cîrma țării, s-a resimțit. El a luat unele măsuri în favoarea țărănimii, a cărei eliberare și împroprietărire le amînau neîncetat forțele boierești. A înființat judecătoriile sătești, a desființat bătaia la sate, a aplicat efectiv noua lege a recrutării, a impus o lege pentru ocrotirea slugilor. Pe plan cultural, a înființat *Universitatea din Iași*, a cărei deschidere solemnă

a avut loc, la 26 octombrie 1860, cu patru facultăţi : filozofie (litere), drept, medicină (ştiinţă) şi teologie. Primele două preexistau, de fapt. Încă din 1858—59 ele funcţionau ca atare, cu profesori ca Simion Bărnuţiu, la filozofie şi drept natural, V. Alexandrescu-Urechia, la istorie şi literatură. Petru Suciu la istorie şi drept roman etc... Noi erau celelalte două facultăţi, dintre care cea de teologie urma să se deschidă imediat.

Înfiinţarea Universităţii şi, în cadrul ei, a unei facultăţi de teologie, nu putea să nu-i atragă atenţia lui Creangă, în căutare nedesluşită. Festivitatea inaugurării fusese oricum spectaculoasă şi se vorbea despre ea. Arhiereul Filaret Scriban, pe care Creangă îl avusese rector la Socola, rostise rugăciunea, după care urmase cuvîntarea profesorului G. Mîrzescu. La Teatrul Naţional se dăduse o reprezentaţie de gală în care poetul amator Ion Ianov citise „Strofe la ocaziunea deschiderii Universităţii din Iaşi" — ca altădată Iancu Văcărescu la deschiderea Teatrului Naţional din Ţara Românească. Foştii seminarişti, care locuiau în Iaşi, nu vor fi fost chemaţi să ia parte la inaugurare şi îndemnaţi să se înscrie. Însă pentru facultatea de teologie nu prea apar amatori. În anul următor, 1861 — 62, abia se înscriu 14 studenţi. Creangă, diacon şi tată de familie, e printre ei înregistrat în Codicele matricular la nr. 92 şi frecventează tot anul. Dar, ca şi în cazul Şcoalei preparandale dinainte cu cîtva timp, îşi dă seama curînd de zădărnicia efortului, pentru că facultatea lîncezeşte, cu din ce în ce mai puţini studenţi şi fără profesori prestigioşi. În anul următor, cînd Creangă nici nu se mai înscrie, se şi desfiinţează.

Deşi fără perspectivă imediată, şcoala, cariera didactică înfăţişau atracţii superioare. De la Unire, problema învăţămîntului era ridicată „la rangul uneia din cele mai importante chestiuni de stat". Cuza-vodă însuşi declarase, încă din 1859, în mesajul său domnesc, cînd mai erau la putere primele guverne ale lui Mihalache Epureanu şi Ion Ghica : „Eu ţin numaidecît ca fiecare să ştie în curînd a scrie şi a citi". În discuţiile Adunărilor se punea insistent proiectarea unei noi legi a instrucţiunii publice, prin care să se introducă învăţămîntul elementar gratuit şi obligatoriu. Creangă înţelegea aceste împrejurări, care-l

ispiteau. În decembrie 1862 își cumpăra un *Manual de metodică și pedagogie pentru profesorii școlilor primare*, prelucrat de Dr. Antoniu Velini, directorul Școlii preparandale. Aceasta continua să fiinţeze și Creangă, mai mult sau mai puţin sistematic, n-o pierdea din vedere în planurile sale de studii. Manualul cumpărat, diaconul îl relua și după un an, cu oarecari însemnări. Poate tot de pe acum își cumpără și *Pedagogie și metodica pentru învăţători*, tradusă, la 1818, de Naum Petrovici, dintr-un anume Villioni sau Vilom.

Între timp, însă, treburile diaconiei merg și ele, cu întreaga viaţă pe care o implică și care, în definitiv, ocupă cel mai mare loc, încă, în gîndurile lui Creangă.

În primăvara lui 1863 se ivește un post vacant de diacon la Mînăstirea Bărboi. Cum convieţuirea cu socrul trebuie să-l fi apăsat mereu, Creangă se agaţă de posibilitatea unui transfer. Mai ales că cei 700 de lei de la biserica „40 de Sfinţi" nici nu-i primea cu regularitate și n-avea cu ce asigura „zilnicul nutriment ca familiar" cum va explica el Mitropoliei. Arhimandritul Chiril, egumenul Bărboiului, îi asigura o leafă sporită puţin, dar mai ales unele „înlesniri" : o casă de locuit în ograda bisericii — deci nu mai avea să stea împreună cu socrul — și „un stînjen de lemne de foc", anual, „date din vreme". „Cartea de mutare", cerută de Creangă la 22 martie 1863, întîrzie însă, pentru că diaconul fusese angajat la „40 de Sfinţi", prin contract, pînă la sf. Gheorghe, adică pînă la 23 aprilie. Abia la sfîrșitul lui aprilie economul Gavrilescu e delegat de Mitropolie să cerceteze la faţa locului „dacă sfinţia sa diaconul Ioan Creangă e liber din partea acestei epitropii spre a se strămuta la o altă biserică". Epitropia îi dă dezlegare „a se angaja oriunde va voi" abia la 8 mai. Mitropolia aprobă transferul numai *provizoriu*, urmînd să se „decreteze așezarea definitivă" numai după verificarea lucrurilor.

Dar abia angajat, fie și provizoriu, la Bărboi, Creangă diaconul se izbește deodată de realitatea transformărilor decisive prin care, în ciuda împotrivirii reacţionarilor, trecea întreaga ţară.

După atentatul împotriva liderului conservator Barbu Catargiu, sub conducerea căruia s-a organizat rezistenţa

cea mai puternică a boierimii la înfăptuirea reformei agrare, Cuza-vodă chemase la guvern, din iunie 1863, o formație liberal-moderată. Sub guvernul N. Crețulescu procesul de reorganizare a țării pe baze moderne își reîncepea cursul. Printre altele, se anunță o atitudine mai fermă și în chestiunea „mînăstirilor închinate", adică a mînăstirilor care erau proprietatea instituțiilor călugărești din Grecia. Depășind inițiativele guvernului, Adunarea, mobilizată de opoziția liberalilor radicali, cerea, la încheierea anului, cu majoritate de voturi, trecerea în buget a veniturilor acestora, ceea ce echivala, de fapt, cu imediata secularizare a mănăstirilor străine. Deși nu se hotărî încă aceasta, din primăvara lui 1863 nu încetară măsurile luate de guvern în vederea trecerii spre secularizare : a fost interzisă oficierea slujbelor în limba greacă, au fost dați în judecată sau au fost destituiți un număr de egumeni refractari, au fost folosite fondurile mănăstirilor, li s-a interzis egumenilor să părăsească țara fără avizul Ministerului Cultelor și, mai ales, au fost puse sub supraveghere obiectele prețioase și arhivele mănăstirilor închinate.

Creangă nu iubea, desigur, nici o „mehenghe" de mănăstire și cu atît mai puțin pe cele închinate. La Bărboi apucase, însă, să se mute, cu soția și copilul. Locuia în ograda mănăstirii, într-o „casă veche de vălătuci acoperite cu șindrilă cuprinzătoare de trii odăi"... Avea vecini pe iconomul Grigore Conta, tatăl lui Vasile, pe arhitectul grec care construise clopotnița bisericii și, bineînțeles, pe egumenul însuși, care avea însă separat o casă mare din cărămidă pe temelie de piatră, cu patru odăi la parter, șase la etaj, bucătărie și grajduri. Arhimandritul Chiril, egumenul, care încheiase cu diaconul Creangă un contract acum contestabil, nu-i mai ardea, din aprilie 1863, de angajări noi. Trebuia să-și dosească obiectele de preț și banii, pînă la inventarierea mînăstirii lui de către autorități sau pînă la o eventuală destituire, care putea surveni oricînd. Pînă la sfîrșitul anului, lucrurile rămîneau în această stare tulbure și Creangă slujea la Bărboi fără leafă, redus la „milele dreptcredincioșilor". În octombrie, Chiril-egumenul era destituit și înlocuit cu un „curator"...

Guvernul Kogălniceanu, adus din nou la putere pe la mijlocul lui octombrie, printre alte măsuri hotărîte pe care le luă imediat, decise și definitiva trecerea la secularizarea integrală. În decembrie, el prezenta Adunării proiectul de lege care fu aprobat cu mare majoritate de voturi și peste două zile legea fu promulgată. Un sfert din teritoriul țării reintră în proprietatea statului.

La Bărboi, e numit „curator", din noiembrie, arhiereul Isaia Vicol, fostul profesor al lui Creangă la Seminarie. În ianuarie, cînd fostele mînăstiri, devenite „biserici de mir", își primesc bugetul, Isaia Vicol poate în sfîrșit înainta statele de plată pe „trilunia 2-a și 3-a anul expirat pe cari timp servitorii cestei biserici nu ș-au primit salarele" (de fapt Creangă, în slujbă din aprilie, ar fi avut de primit leafa mai mult decît pe două trimestre).

Diaconul plecat de la „40 de Sfinți" se putea considera mulțumit : primea dintr-o dată salariul pe jumătate de an, avea slujbă asigurată, casă și lemne. Bugetul nou al bisericii îi consfințea locul de diacon, prevăzut în schemă pe lîngă unul de curator, două de preoți și două de cîntăreți. Creangă cere acum „așezarea definitivă". Mitropolitul dispune cuvenita cercetare pentru a afla dacă arhiereul curator e mulțumit de „serviciul și purtarea" diaconului. Acestea se întîmplau la începutul verii 1864. La 12 iunie, arhiereul raportează că „pînă în timpul de față" e „mulțumit de purtarea sa atît în serviciul cît și în viața sa privată" și, la sfîrșitul lunii, Mitropolia aprobă în principiu definitivarea permutării lui Creangă la Bărboi. Dar tocmai atunci o nouă lege pentru organizarea bisericilor le împărțea pe grade, cu bugete diferite. Bărboiul devenea biserică de gradul II și în bugetul acestui grad nu intra nici un post de diacon. Astfel, la 1 iulie, postul pentru care se bătuse Creangă era desființat.

Însă nici viața țării, nici viața lui Creangă însuși nu stătuseră locului din ianuarie pînă în iulie 1864, și drama postului de diacon de la Bărboi apare mai mică pe coordonatele momentului.

În martie 1864, Kogălniceanu depusese în cameră proiectul de lege rurală, care readucea pe primul plan al discuției cea mai ardentă revendicare a poporului, și capitala semnificație pe care o avea *Unirea* în ochii acestuia. Cum

scria *Românul*, după începerea discuției în Adunare, „de trei zile nu mai este în nici o casă, în nici o prăvălie altă convorbire, altă dezbatere, decît aceea a legii rurale". Majoritatea conservatoare a Adunării se opunea în fel și chip și aducea o moțiune de blam guvernului, pentru a amîna încă o dată rezolvarea problemei. La 2 mai avu loc istorica lovitură de stat prin care Cuza-vodă dizolva adunarea reacționară și-i permitea lui Kogălniceanu înfăptuirea marilor reforme. O nouă lege electorală era supusă de domnitor voinței poporului, prin plebiscitul care avu loc între 10 și 14 mai. Noua lege electorală, în raport cu cele precedente, lărgea corpul alegătorilor, deși păstra încă reminiscențele vechiului sistem nereprezentativ. Alegătorii erau „primari" și „direcți". Cei primari nu alegeau decît prin vot pe față un număr de „alegători direcți" care, împreună cu ceilalți alegători direcți alegeau deputații, prin vot secret, în reședința de județ. Țăranii nu puteau fi decît alegători primari, și numai dacă plăteau minimum 48 lei impozit anual. În rîndul alegătorilor direcți intrau, pe lîngă cei cu un impozit de minimum 4 galbeni, și cei care aveau o profesie intelectuală sau pensii de cel puțin 2 000 lei anual. Corpul clericilor își păstra privilegiile. În recent înființatul corp ponderator, care deținea puterea publică împreună cu Domnitorul și cu Adunarea Electivă, mitropoliții și episcopii intrau ca membrii de drept. Preoții de parohie erau asimilați intelectualilor, ca alegători direcți.

Poate puși la cale de forurile lor superiore, dar posibil și din proprie inițiativă, la 4 mai 1864 diaconul Creangă împreună cu încă 9 diaconi înaintează Inalt Preasfințitului stăpîn a Diocesiei de mir din Iassy o *petițiune*, de transmis Ministerului de interne, prin care cer trecerea *și a diaconilor* în listele comunale de alegeri, „după noua lege". Bineînțeles, alături de Creangă semnează și Ienăchescu, ierodiacon. Diaconia pune la 5 mai o rezoluție favorabilă și trimite petiția mai departe. Însă la 21 mai, Kogălniceanu însuși răspunde printr-o depeșă telegrafică, adresată Mitropoliei, cu suficientă dîrzenie : „Diaconii nu sunt preoți de parohie. Legea nouă dă îndestule drepturi de reprezentațiune clerului."[24]

Diaconul Creangă însă nu cerea, poate, drepturi politice pentru a reprezenta clerul ; şi el şi alţii dintre tinerii diaconi şi preoţi, aflaţi sau nu şi în învăţămînt, veniţi din sate şi atraşi în efervescenţa vieţii cetăţeneşti de după Unire, voiau să facă parte „din conştiinţa publică" — cum li se spusese în 1859. De altfel, din ianuarie 1864, pe cînd abia se apropia data primului salariu primit ca diacon la Bărboi, Ion Creangă era cursant la Şcoala preparandală, acum reorganizată.

V

ÎNTÎLNIREA CU MAIORESCU

În septembrie 1863, cînd începuse noul an școlar, Școala preparandală era în totală descompunere : se înscriau numai trei cursanți. [1] Însă o școală „normală“, adică o școală pentru pregătirea învățătorilor, era o necesitate imperioasă o noii organizări statale pe baze moderne. Guvernele succesive de la 1859 mai mult proclamau și proiectau reforma învățămîntului decît aveau răgazul să o pregătească efectiv. De aceea avea aceasta să și întîrzie pînă după 2 mai 1864. În guvernul Crețulescu, din iunie 1862, fusese cooptat, în preajma anului 1863, și Christian Tell, ca ministru al Cultelor și al Instrucțiunii. Dar cooptarea însemna o mișcare politică, pentru apropierea fostului pașoptist, trecut de la liberalii radicali la cei moderați. Fără să lase urme prin ministeriatul său, Tell demisionase în mai 1863 în urma unor divergențe de grup politic și în locul lui era adus Al. Odobescu. Cel care scotea, din 1861, *Revista română pentru sciințe, litere și arte*, prima publicație a noastră de înaltă ținută culturală, avea pentru învățămînt preocupări intense. Ideea unei școli pedagogice capabile să producă pedagogi cu adevărat, adică oameni ai școlii, îndeosebi ai celei de masă, îi era extrem de apropiată. Odobescu își condiționa adeziunea la orice sistem de învățămînt pedagogic în primul rînd de apropierea caracterului său practic, eficient. „Mari nepricepuți — spunea el — au fost aceia, Dumnezeu să-i ierte, care au crezut că deschid o cale de progres învățămîntului nostru

vîrînd în programele școlare numai noțiunile abstracte ale unor procedări pedagogice, a căror valoare se manifestă acolo numai unde ele sînt puse în practică". „Oare ce s-a ales, de atît amar de ani, din lecțiunile de pedagogie teoretică, predată prin școala noastră? Fum sau fumuri; risipă de timp! risipă de bani! Totuși, dacă pe trunchiul sterp al pedagogiei teoretice venim să altoim practica acestei doctrine; dacă pe lîngă studiarea principiilor abstracte, facem cu aceiași elevi *aplicarea* acelor regule prin deprinderi la profesorat în școală, atunci eu unul, îndată mă împac cu întregul complex al învățămîntului pedagogic și devin cel mai convins și cel mai credincios al lui adept".[2] În fața situației în care se afla Școala Preparandală la începutul noului an școlar, Odobescu avea de ales: între a desființa școala aceasta din care n-a ieșit nimic în afara *Metodicii și pedagogiei* lui Velini; și a o reorganiza în sensul în care el însuși accepta învățămîntul pedagogic.

Pentru o asemenea reorganizare Odobescu avea nevoie de omul corespunzător. Oameni întreprinzători se aflau mulți — cu tragere de inimă pentru școală, entuziaști și nu lipsiți de cunoștințe. Romantici sau pur și simplu liberali frazeologi, aceștia erau mai ales promotori ai pedagogiei „teoretice", ai reformelor spectaculoase și ai firmelor stridente. Cei ce studiaseră în Franța erau gata să introducă în școala noastră ultimele metode franceze; cei ce studiaseră în Germania — ultimele metode prusace. Supunerea la obiectul concret al școlii românești, care abia se generaliza pentru a cuprinde masa copiilor, nu intra în concepția omului de tipul lui V. Alexandresco-Urechea care confunda realitatea cu imaginea lui ideală despre școală. Trebuia un cap realist, de intelectual pregătit temeinic, dar capabil să treacă de la sterilitatea speculațiilor la eficiența practicii necesare. Ministrul Odobescu îl aduse, pentru aceasta, pe tînărul Titu Liviu Maiorescu, fiul profesorului pașoptist Ioan Maiorescu.

Titu Maiorescu avea atunci 23 de ani. Își luase doctoratul în filozofie în Germania și licența în drept la Paris. Fiu de militant patriot, tînărul purta în același timp pecetea studiilor sale germane, făcute în plină dominație a spiritului contrarevoluționar de după 1848. Încă incert

în orientarea filozofică, trecuse de la Hegel la Herbart. Sceptic și ateu, cucerit de Feuerbach, dar impunîndu-și etica olimpiană pe care o descifrase în Goethe, tînărul excepțional înzestrat devenise, încă din liceu, la Viena, un fel de șef al unei școli filozofice adolescente și strălucise la Berlin, în cercurile post-hegeliene. Știuse să arate tineretului nobil german „ce poate un român" și se întorsese în țară convins că avea să joace un rol decisiv în istoria culturii noastre. Crescut în ideile liberale ale tatălui său și urînd aristocratismul prusac care-l respinsese, Titu Maiorescu era hotărît să înceapă o carieră militantă pentru progresul țării sale, dar nu pe calea revoluționară, ci pe aceea a evoluționismului. În 1859, cînd avea doar 19 ani, între doctoratul de la Giessen și licența de la Paris, ținuse o conferință despre *socialism și comunism* cu argumentarea că acestea rămîn idealuri înalte ale omenirii, dar că propagarea lor în mase n-ar fi decît dăunătoare în epocă. Eclectic în teorie, el încerca și în politică un eclectism posibil, în sensul evoluționismului, între un liberalism care „să nu sară etapele" și un conservatorism deschis la înnoirile necesare. De fapt, cheia teoretizărilor lui o constituia atitudinea pragmatică în fața luptei pentru construirea statului român modern. Tot ce, ideal, era frumos dar inaplicabil devenea inutil. În locul vorbelor mari, trebuia pusă acțiunea eficientă, limitată la posibilitățile existente, fără forțarea lucrurilor. În felul acesta, pîndită pe plan politic de influența luptei antiliberale a boierimii conservatoare, poziția tînărului Maiorescu la 1860 putea fi, pe plan cultural, singura *realistă,* în spiritul necesităților structurale ale tînărului stat național. Doctorul de la Giessen era un excelent cap pedagogic, ajutat de talentul oratoric și de forța logicii sale. Cu o pregătire mai temeinică decît a multor compatrioți de aceeași generație, el opunea construcțiilor speculative ale acestora gîndul unei munci de propagare a culturii în toate straturile sociale, în funcție de fondul lor aperceptiv. Planul lui, prin esență patriotic, era să se pună în fruntea unei mișcări care să formeze pe de o parte tînăra intelectualitate românească, pe de alta să creeze condițiile de răspîndire a științei de carte în cele mai largi mase populare.

Prima inițiativă a junelui Maiorescu, la întoarcerea în țară, în noiembrie 1861, fusese inaugurarea unui ciclu de conferințe despre *educațiunea în familie,* concepute în vederea popularizării și stimulării mișcării de idei. Inițiativa era îmbrățișată de ziarul *Românul,* al liberalilor radicali de la 1848, și salutată cu entuziasm, în genere, de toți reprezentanții spiritului pașoptist, tovarăși de luptă ai lui Ioan Maiorescu. În ciuda succesului, tînărul nu fusese chemat în învățămînt și în nici o altă funcție destulă vreme. Lucrul nu se explică decît prin împărtășirea persecuțiilor la care era supus tatăl său. Acesta, exilat la 1848, fusese reprimit în țară în 1859, numit prezident la Obșteasca Epitropie sub guvernul Ion Ghica și apoi director la Eforia școalelor, sub același guvern revenit pentru puțină vreme la putere, în același an. Sub guvernul radicalului St. Golescu, însă, fusese silit să-și dea demisia, în urma unui conflict cu majoritatea Eforiei, și profesorul se plîngea în scris, prietenului său G. Bariț, de „surda persecuțiune" pe care o suferea. Fiul său rămase în afara oricărei activități, cu excepția aceleia de el inițiate, pînă în anul următor, cînd, prin intervenții directe la Cuza Vodă, fusese numit mai întîi „supleant" la Tribunal, apoi procuror. [3]

Venirea la Iași avusese loc în condițiile unor evenimente specifice primilor ani de după Unire. Iașul își pierduse însemnătatea de *capitalie* și tendința de centralizare excesivă a noului stat provoca o reacție puternică la care, pe lîngă boierimea reacționară separatistă, participa într-un fel și dăscălimea ieșană de toate gradele, amenințată de provincializare. Moldovenii făcuseră concret și energic primul pas hotărîtor spre unire, alegîndu-l pe Cuza-vodă și conlucrînd cu muntenii pentru aceeași alegere de domn. Dar cînd statul unic era înfăptuit, fiecare conflict particular cu organele centralizate la București căpăta proporții, stîrnind dezbaterea raporturilor dintre Moldova și capitala de reședință a țării. Pentru o ciocnire cu caracter particular dintre profesorii locali și ministrul D. Cantacuzino, în februarie 1862, sub guvernul conservator al lui Barbu Catargiu, primul guvern unic al Principatelor, întregul consiliu școlar al Moldovei își dăduse demisia. Desființarea ulterioară a ministerelor din Moldova consfinți ju-

ridic demisia acceptată. Cum incidentul pornise de la *Gimnaziul Central* din Iași („Colegiul Național") și spiritele se arătau tot mai agitate, ministrul se hotărî în cele din urmă, după aproape un an de suspendare a cursurilor, să numească director al gimnaziului un om din afara conflictului, deci acceptabil de ambele părți. Noul director era T. Maiorescu, care intră efectiv în funcție din decembrie 1862, cînd era, paralel, numit profesor și la Universitatea din Iași, la istorie. Sub guvernul ulterior al lui Crețulescu, cînd era ministru al Instrucțiunii, pentru prima dată, Christian Tell, profesorii ieșeni primeau satisfacția de a avea, provizoriu, un comitet propriu de inspecție școlară, dar, nemulțumiți, cereau, apărarea autonomiei școlare a Moldovei". Titu Maiorescu, numit în comitetul pus sub președinția lui V. A. Urechea, își alătura semnătura pe protestul moldovenilor, în primăvara lui 1863. Fusese probabil o *captatio benevolentiae* a localnicilor, care nu supăra prea tare guvernul central, în ochii căruia rămînea, totuși, omul ponderator. Noul ministru îl consacră și la Gimnaziu și la Universitate, unde îl transferă, însă, la filozofie, lăsîndu-l la istorie pe N. Ionescu. Cariera universitară a tînărului T. Maiorescu începea să se arate rapidă. Din februarie era decanul facultății de litere ; în septembrie avea să fie rectorul Universității ieșene (la 23 de ani !), cu un consiliu academic din care făceau parte oameni ca Simion Bărnuțiu, gloria profesorimii pașoptiste aduse din Transilvania, V. Alexandrescu-Urechea și G. Mîrzescu, militanți pentru Unire, ardelenii St. Micle și St. Emilian, tovarăși ai lui Ion Maiorescu și alții — cu toți mai în vîrstă și mai recunoscuți în vechea capitală decît tînărul trimis de București.

În privința destinului pe care avea să-l aibă Iașul de-acum înainte, T. Maiorescu împărtășea cu luciditate realistă programul expus de noul ministru, Odobescu, care veni personal să asiste la serbarea de sfîrșit de an, în iulie 1863, a „Colegiului național" :

„Guvernul este pătruns de părerea că cea mai nobilă compensație ce se poate da acestui frumos oraș pentru îndepărtarea din el a scaunului lui Vasile Vodă Lupu, nu este alta decît aceea de a statornici într-însul un centru de lumină și de învățătură, care să răspîndească cunoștințe serioase și principii de moralitate și de ordine asu-

pra întregii Românii... Ferit acum de arşiţa luptelor politice, Iaşul nu poate menţine viaţa în rîndul său decît învelindu-se deîndată în nepărtinitoarea gravitate a Ştiinţei ; el nu-şi poate asigura înflorirea decît devenind locaşul plăcut şi liniştit al literaturii ; el nu-şi poate recîştiga o nobilă şi folositoare înrîurire asupra ţării întregi, decît prin răspîndirea peste toată România a bunelor învăţături ce se vor dobîndi în sînul său". [4]

Paralel cu activitatea la Gimnaziu şi la Universitate, Maiorescu îşi reluase, în perfectă concordanţă cu vederile lui Odobescu, şi vechea lui iniţiativă a prelegerilor publice, cu caracter pedagogic. Încă din februarie 1863 îşi publică, în *Lumina* lui Hasdeu, prospectul acestor prelegeri, pe care le şi ţinu, cu regularitate, în fiecare duminică ; scopul lor era „să dezvolte în mod popular un şir de idei asupra educaţiei în familie", printre care ideea „educaţiei fundate pe principii ştiinţifice", a „importanţei esteticei pentru educaţiune", a „realismului şi materialismului în pedagogie" etc... Înainte de cuvîntarea programatică a lui Odobescu, el emisese cu acel prilej gîndul că „dacă Eşii nu mai sînt acum centrul administraţiunii, trebuie să devină centrul altei activităţi, centrul mişcării literare şi ştiinţifice". „O mică parte a unei asemenea mişcări — scria el — sînt şi cursurile publice", [5] adică prelegerile inaugurate de el.

Cînd Şcoala preparandală se vădea în pragul desfiinţării, Odobescu era firesc îndemnat să încerce reorganizarea ei cu ajutorul acestui plin de iniţiativă pedagog care lucra pentru transformarea Iaşului într-un centru al mişcării literare şi ştiinţifice. De aceea, cu o înţelegere a nevoilor imediate pe care Maiorescu o împărtăşea, îl numi pe proaspătul rector al Universităţii director al şcolii de învăţători, scutindu-l de conducerea gimnaziului. Numirea acestuia, la 8 octombrie 1863, e integrată într-un sistem de măsuri privind reorganizarea şcolii. Aceasta urma să-şi amîie deschiderea noului an pînă la reorganizarea fixată pentru trimestrul II, adică imediat după vacanţa de iarnă. Elevii urmează, în acest timp, a fi recrutaţi prin trimiterea din fiecare district a elevului „celui mai distins", în afara amatorilor a se înscrie care împlineau condiţiile şcolii de învăţători. Anii de studiu în şcoală ur-

mau să se extindă la doi. Pînă la deschiderea școlii, noul director trebuia să plece la Berlin „pentru a studia în special organizarea școalelor normale și metodele didactice mai noi întrebuințate în instrucțiunea primară“.

Maiorescu primi noua sarcină „din datoria de a arăta calea ce o crede adevărată și de a-și sacrifica activitatea în orice caz acolo unde îi spune conștiința că este de sacrificat“. „Aci — avea el să explice — mi-o spune conștiința și eu o spun altora după dînsa, aci este un cîmp de activitate modestă, patentă, în aparență inferioară, în realitate de importanță suverană pentru poporul nostru și cu o expresiune politică pentru statul nostru. Aci este ținta spre care o parte din junimea noastră trebuie să-și concentreze silințele“...[6]

Probabil că în jurul reorganizării Școlii preparandale, care acum se numea „Institutul Vasile Lupu“ sau „Școala normală de la Trei Ierarhi“, se va fi făcut oarecare zgomot pentru atragerea noilor elevi, pe lîngă cei ce urmau să fie trimiși de către districte. Tinerii absolvenți ai Seminariei de la Socola, hirotoniți sau nu între timp, vor fi fost și ei ispitiți să se pregătească pentru cariera didactică a viitorului, spre care mulți erau atrași oricum.

Pentru diaconul Creangă, care slujea încă fără salariu la Bărboi și care de mult visa pregătirea în vederea unei școli, înscrierea apare cît se poate de firească. Succesul școlii reorganizate trebuie probabil să fie socotit însemnat dacă, după ce avusese în trecut doar trei candidați, pe care Maiorescu îi găsise și „fără calitățile cerute de lege“, se înscriau acuma 23. Împreună cu Creangă se înscria și Ienăchescu, prietenul care probabil avea chiar inițiativa tuturor întreprinderilor carieriste, pe care humuleșteanul le urma în felul său propriu.

În viața lui Creangă, intrarea în Școala preparandală avea să constituie cotitura decisivă spre o altă treaptă a „societății“ decît aceea în care pătrunsese prin cununie — și spre o altă treaptă a descoperirii de sine.

După cum fusese prevăzut, cursurile școlii reorganizate se deschideau la 9 ianuarie 1864.

Maiorescu se întorsese din Germania cu o documentare serioasă despre școlile normale de acolo, dar și cu con-

vingerea că altceva trebuia să facă el în România. După expresia lui, organizarea pe care o aflase în străinătate era „excelentă pentru state civilizate cum sunt Prusia şi Franţa, dar imposibilă pentru treapta de cultură semibarbară a societăţii noastre". Era o părere brutală, cu totul diferită de aceea expusă în fraze exaltate de liderii liberali. Dar „semibarbaria" se referea la condiţiile concrete istorice care lăsaseră cu mult în urmă ţara noastră, faţă de evoluţia marilor state europene. Cînd Maiorescu prelua Şcoala preparandală, societatea românească era încă înaintea luptei pentru desfiinţarea iobăgiei — pe care, cu trei sferturi de veac în urmă, revoluţia franceză o proscrisese definitiv pentru societatea civilizată. În ce priveşte învăţămîntul, Maiorescu ştia bine că trebuie să ţină seama de realitatea unei şcoli normale ai cărei cursanţi abia ştiau să citească şi să scrie cum trebuie, fără să mai intre în discuţie volumul culturii lor generale şi vîrsta la care începeau ei o nouă învăţătură. Nici o frază răsunătoare nu putea şterge cu buretele deosebirea dintre şcoala noastră atît de tînără, şi bătrînele şcoli apusene, mai în vîrstă decît înseşi principatele noastre. Orgoliul introducerii brusce a celor mai avansate metode, din cele mai avansate ţări, nu-l avea Maiorescu şi realismul lui plin de responsabilitate îi dictează de pe acum imperativul luptei împotriva pastişării fără rost a organizării de aiurea : „dispreţuind din adîncul inimii toate programele teoretice, care pe hîrtie sînt frumoase, dar în realitate se produc numai ca nişte caricaturi din ţări străine" — cugeta Maiorescu — „organizarea şcoalei normale de la Trei-Ierarhi şi, după forma ei şi a celorlalte şcoale, va trebui să fie potrivită cu împrejurările noastre şi nu copiată de altundeva". Pe baza unei astfel de concluzii pline de bun simţ, reorganizarea maioresciană a Şcolii preparandale n-avea să aibă nimic spectaculos. Refuzînd să *copieze*, reorganizatorul refuza şi să invente în cabinet o sistemă nouă. El se mulţumea, cu o pondere superioară, „a încerca mai întîi în practică un mod de învăţămînt adaptat la şcoala noastră şi a propune numai după experienţa completă cîştigată din cursul de doi ani ceea ce va fi aflat că este bun pentru învăţămîntul primar şi că se va putea înrădăcina în poporul nostru".

Așadar, singura premisă fundamentală a reorganizării era aceea a practicii, care urma abia să fie studiată după experiența primului ciclu de doi ani prevăzut de Odobescu. Condițiile experimentului nu erau, evident, cele optime. Nu numai pentru că susținătorul lui, Odobescu, demisionase încă din octombrie, adică imediat după ce-l numise pe noul director al școlii. Dar acesta avea să lucreze cu cei 22 de elevi — unul dintre cei înscriși se retrăsese înainte de deschiderea școlii — în condițiile date de regulamentele în vigoare și cu ajutoarele pe care și le putea da singur. Corpul didactic existent pentru primul an al experimentului nu-l cuprindea, în afară de directorul însuși, decît pe... profesorul de muzică vocală, Teodor Burada. Tot ce urma să predea Maiorescu, pentru a-și experimenta concepția despre necesitatea formării unei învățătorimi calificate, trebuia să fie pe măsura accesibilității și interesului unor elevi de vîrstă și pregătiri diferite chiar în elementaritatea ei. [7]

Diaconul I. Creangă, om la 25 sau 27 de ani, tată de familie și slujitor al bisericii, reprezenta, probabil, cel mai înalt nivel de pregătire al cursanților de vreme ce avea cursul de jos al Seminariei și pentru intrarea în școală era suficientă școala primară. Ce i se putea oferi, cu maxime exigențe, din partea școlii ?

Maiorescu hotărîse să predea, ca materie principală, *Pedagogia,* de trei ori pe săptămînă, *cu privire deosebită la metodele atît generale cît și speciale.* Dar, în același timp, el trebuia să țină seama de faptul că viitorii învățători nu aveau, în genere, suficiente și sigure cunoștințe de gramatică, ba chiar că șovăiau încă în scriere și în exprimare. De aceea tot el urma să predea *Metodica gramaticii române,* titlu de disciplină înaltă pe care însă îl concretiza, de fapt, la nivelul necesar, traducîndu-l prin *„gramatica elementară cu instrucții pedagogice la tot pasul despre modul cel mai rațional de a explica școlarilor"* (tot de 3 ori pe săptămînă). Elevii erau deci considerați în același timp ca școlari care repetă, pentru a-și adînci deprinderile de cultură fundamentală, materia școlii primare, ca și viitori dascăli ai copiilor. În acest spirit, Maiorescu mai programa, de două ori pe săptămînă, *compuneri în scris* și, săptămînal, *dictando* la tablă. Observațiile făcute

în clasă de profesor asupra fiecărei greșeli urmau să fie *redactate* de elevi acasă și prezentate în ora ulterioară. Cursantul era deci obligat să și conceapă formularea cît mai clară și mai concisă a regulilor și obiecțiilor curente în școală, cum era obișnuit să gîndească în genere logic, și să exprime corect, să scrie bine și frumos. Pentru viitorul învățător, a cărui selecție dintre cursanți se va face de la sine, Maiorescu mai preda și un curs facultativ de *psihologie populară*. Directorul, doctor în filozofie, care inițiase prelegerile populare la un anumit nivel, își impunea acum lărgirea sferei de accesibilitate a acestora pînă la nivelul preparanzilor.

Prin toate acestea, Maiorescu dezvolta gîndirea teoretică a preparanzilor, capacitatea lor de a judeca independent și spiritul lor critic, deci posibilitatea de a-i face, pe cei mai buni dintre absolvenți, promotori, la rîndul lor, ai „modului celui mai rațional de a explica școlarilor". Școala normală își schimbase de asemenea structural orizontul prin impunerea *practicii pedagogice* pe primul plan. În acest sens, încă din anul I, „pentru deprinderea practică, preparanzii au sarcina de a ține disciplina școlarilor în cele șase clase primare (Clasa I-a cu trei secțiuni) de la Trei-Ierarhi". Ceea ce însemna că, încă din primul lor an, preparanzii erau puși să efectueze o muncă pedagogică practică — „păzirea ordinei" — și să asiste la lecțiile învățătorului cu experiență, adică să învețe de la ei și, de asemenea, treptat, să judece singuri ce ar putea ei înșiși să dezvolte și să îndrepte pentru a face învățămîntul cît mai rațional și mai rodnic. În anul II (adică din septembrie 1864) „toți candidații preparanzi care au terminat cursurile anului I sînt obligați a face un curs practic... Spre acest finit, preparanzii predau gratuit deocamdată numai gramatica română în clasa a II-a a tuturor școlilor primare de băieți din Iași și țin afară de aceasta lecțiuni în două secțiuni ale clasei I primare de la Trei-Ierarhi".

Diaconul Creangă trebuie să se fi arătat de la început și deosebit de interesat și deosebit de înzestrat, pentru a-i fi atras atenția directorului — care avea nevoie măcar de un singur elev în stare să-i confirme valabilitatea experimentului. Tot ce fusese în școlile prin care trecuse un „cumplit meșteșug de tîmpenie" se dovedea, în lumina ex-

plicațiilor noului profesor, contrariu spiritului adevărat în care trebuia să se desfășoare învățătura. Pentru întîia dată, Creangă întîlnea forța logicii limpezi care pare să despice toate tainele și să dezvăluie toate înțelesurile. El însuși începea să se simtă altfel, cu o capacitate de a recepta și de a reproduce cele receptate, pe care nu și-o bănuia. Profesorul va fi primit, cu mare satisfacție, replica unei minți deschise și a unui talent de comunicare, de care avea neapărată nevoie.

Așa se explică faptul că la 4 mai, cînd semna alături de alți diaconi petiția de a fi trecut în listele electorale pentru plebiscitul cerut de Cuza-vodă, Creangă era în ajunul dobîndirii unei noi *calități* în cariera sa cetățenească : din 6 mai 1864 el își punea iscălitura în condica de prezență a școlii de la Trei-Ierarhi [8], ca învățător suplinitor și, după toate probabilitățile, extrabugetar (dar probabil retribuit oarecum de către titularul catedrei). Era o situație excepțională, în care nu mai era pus nici unul dintre preparanzii lui Maiorescu. Creangă îi oferea acestuia posibilitatea unui experiment mai îndrăzneț decît cel preconizat inițial : un preparand din anul I suplinind efectiv un învățător.

Cînd diaconul cerea Mitropoliei „așezarea definitivă" la Bărboi și se afla în „cercetare", preparandul, după ce avusese și mai bine de o lună de practică în școală, se pregătea de examenul pentru anul I al Institutului, care urma să aibă loc la 19 iunie 1864. Creangă e notat de Maiorescu cu calificativul *eminența* la toate obiectele. [9] Peste zece zile, la solemnitatea distribuirii premiilor pentru toate școlile din Iași, la 29 iunie, la Palatul administrativ, în prezența autorităților, bătrînul școlar primea *premiul întîi* pe Institut. [10]

De aceea, cînd la 1 iulie, primește și vestea desființării postului de diacon în care se afla, lovitura, în orice caz gravă, poate fi, într-o măsură, contracarată prin perspectivele inedite deschise de succesul școlar. Deocamdată redus din nou la „mîlele dreptcredincioșilor" se roagă de mitropolit să fie îngăduit și mai departe măcar în locuința pe care o ocupase ca diacon la Bărboi. [11] Primind învoirea mitropoliei, are cel puțin răgazul omului care nu e zvîrlit în drum cu nevastă și copil.

La 15 septembrie, cînd începe noul an școlar, Creangă își relua în același timp cursurile la școala preparandală și suplinirea. De la această dată, unul dintre institutorii clasei I de la Trei-Ierarhi, I. Beiu, e mutat la București. Creangă îi ține locul. Dar îl și solicită, probabil, ca post salarizat și Maiorescu îl susține. La 2 octombrie, „comitetul de inspecțiune școlară", din care face parte și Maiorescu, îl recomandă Ministerului, pentru a ocupa postul vacant, pe „dl. Creangă Ion carele au făcut patru clase gimnaziale și a absolvit cu succes foarte mulțumitor cursul pedagogic din institutul *Vasile Lupu*".[12] Directorul institutului făcea deci, pentru întîiul său premiant, o intenționată imprecizie în formulare, lăsînd să se înțeleagă că suplinitorul absolvise ambele clase ale Institutului cînd de-abia intra în clasa a II-a.

Prin decretul semnat de Cuza-vodă, „domnul Ioan Creangă se numește provizoriu institutore la clasa I secțiunea II de la școala primară din Trei-Ierarhi", cu salarizare retroactivă din momentul funcționării, adică din 15 septembrie. Primea lunar 185 lei și 18 bani (din care i se scade 10% pentru Casa pensiilor), încît leafa e considerabil superioară aceleia de diacon pe care o pierduse.

La institut, noul an începea cu un corp didactic îmbogățit, mai ales, prin aducerea și a unui profesor de aritmetică, I. Bumbăcilă, din Craiova. Probabil că, totuși, acesta începuse să funcționeze practic la școală încă din ultimele luni ale anului trecut, predînd *Metodica aritmeticii,* consemnată și în anuarul institutului. În orice caz încă în mai 1864 Creangă redacta în scris, evident după un curs ținut, *Metoda specială a aritmeticii, treapta a doua no. de la 1—10 sau de la 10—1000*[13]. În anul II, Bumbăcilă predă și *„metodica cetirei prin scriere"* — obiect cu totul inedit și inovator în predarea citit-scrisului la clasa 1 din școlile noastre.

T. Maiorescu își începe noul an ca director, însă împrejurări vitrege îl îndepărtează o bună bucată de vreme de acțiunea pe care o inițiase. Împotriva lui, la universitate, se alcătuise o întreagă coaliție dușmană care îi voia demiterea. În fruntea acestei coaliții se afla profesorul de istorie N. Ionescu, fostul colaborator al lui Kogălniceanu. Din 1859, el scotea bisăptămînal *Tribuna română,* în jurul căreia se

constituia treptat un partid politic moldovenesc, care-și va spune *Fracțiunea liberă și independentă* și care își va recruta adepți mai ales din tînăra dăscălime ieșană. Afiliată în programul ei general la aripa radicală a liberalilor, avînd ca drapel teoriile magistrului Simion Bărnuțiu și cerînd înfăptuirea unor măsuri progresiste de prim ordin, acest partid își va manifesta însă în chip zgomotos prezența mai ales prin inițierea celor mai huliganice campanii antisemite. În 1864, totuși, opoziția grupului lui Ionescu față de Maiorescu nu avea, încă, premise politice măcar aparente. Se manifesta în chip evident o dușmănie pornită din invidie și teamă de concurență — și o asemenea dușmănie, stimulată și de atitudinea cam distantă a tînărului intrus care batjocorea intelectualii „cu idei necoapte", „cu noțiuni nemistuite" și „cu aroganța de a se crede oameni politici", putea polariza în jurul lui Ionescu valori inegale, dar în genere medii ca acelea ale lui Ștefan Micle, P. Suciu, Al. Gheorghiu, St. Emilian, Gr. Cobălcescu, cu toții universitari care, cu excepția ultimului, rămîn fără merite în istoria învățămîntului nostru superior. Încă în iulie trecut, toți aceștia, alcătuind *Consiliul academic*, îi dăduseră lui Maiorescu, rector, cu un pretext oarecare, un „vot de blam". Rectorul, orgolios, își dăduse demisia, dar Ministerul i-o respinsese (ministrul fiind D. Bolintineanu, în guvernul lui Kogălniceanu). Din august 1864, *Tribuna română* începuse să dea, prin mici notițe, semnalul unei intrigi murdare în jurul „moralității" unui profesor universitar care era pus la stîlpul infamiei și căruia i se cerea destituirea. Numele profesorului încă nu era divulgat. Spre sfîrșitul lunii, la 24 august, murea Ioan Maiorescu și fiul fusese plecat la București, pînă la 8 septembrie. În absența lui, la 31 august, *Tribuna Română*, în același număr în care publica necrologul tatălui decedat, își începea deschis campania de defăimare a fiului. Comitetul de inspecție școlară întreprinderea urgent o anchetă, pentru a evita scandalul public preconizat de N. Ionescu, și, constatînd netemeinicia acuzațiilor aduse, cerea suspendarea și judecarea calomniatorului. Ministrul Instrucțiunii, N. A. Crețulescu (care-i urmase lui Bolintineanu în același guvern Kogălniceanu, înainte de a veni el însuși prim-ministru), aproba cererile Comitetului și întreaga afacere era înaintată...

Procurorului Curţii criminale. Acesta însă făcea parte din grupul politic al lui N. Ionescu şi, după raportul lui, Creţulescu decidea imediat reintegrarea lui Ionescu şi suspendarea lui Maiorescu nu numai din funcţia de rector şi de profesor la Universitate, ci şi din toate celelalte funcţii „retribuite cît şi onorifice".

Astfel, abia începuse anul II al Institutului Vasile Lupu şi direcţia lui se afla înlăturată pe un timp nedefinit. Ca director şi profesor în locul celui suspendat era numit, provizoriu, bibliotecarul P. Cîmpeanu. Sub conducerea acestuia apar în programul semestrului II obiecte noi de învăţămînt: istoria naturală, cosmografia, fizica şi... optica, predate toate de un profesor Popescu, precum şi gimnastica, predată de un anume Suéris. Lipsiţi de cursurile lui Maiorescu, preparanzii — care de altfel în anul II rămăseseră doar 7! — aveau să profite în formarea lor mai ales de *metodica* lui Bumbăcilă, singura cu adevărat interesantă pentru calificarea lor.

Între timp, procesul intentat lui Maiorescu se desfăşura, între 1 şi 8 februarie 1865, cu răsunet scandalos în lumea bîrfelor ieşene. Sentinţa era de achitare. Dar ministrul justiţiei, G. Vernescu, în noul guvern, numit „al juriştilor", care-l înlocuise pe cel al lui Kogălniceanu, ordona procurorului amic al „Fracţiunii" rejudecarea procesului, pentru data de 26 aprilie. În ciuda intrigilor de culise, Maiorescu fu din nou achitat şi, după şapte luni de suspendare, în sfîrşit reintegrat în toate funcţiile. Astfel, se întoarce şi în fruntea Şcolii normale, în maï 1865, cînd anul era pe sfîrşite. [14] La 6 iunie cursurile se încheiau. La 10 iunie, sub preşedinţia lui Maiorescu, are loc „examenul general" de absolvire. Creangă obţine şi de data aceasta *Eminenţa* la toate materiile, inclusiv la *Aptitudinea pedagogică*. [15] De altfel, acum îşi încheia şi el primul an ca învăţător.

Anii ce urmează întîlnirii cu Maiorescu proiectează viaţa lui Creangă pe cîteva coordonate ce s-ar cere urmărite simultan dacă n-ar fi evident paralelismul diverselor planuri pe care evoluează acum Nică a lui Ştefan a Petrei.

Legătura cu satul de baştină apare din ce în ce mai slabă. Desigur, tînărul diacon va fi găsit timp să se repeadă la Humuleşti din cînd în cînd, mai ales în timpul

verii, cînd și învățătorul avea vacanță, iar aerul înălțimilor îl va fi chemat din zăpușeala tîrgului. În afara plecărilor acasă, alte legături nu se puteau menține. Neamul nu practica, bineînțeles, calea corespondenței, încă străină obiceiurilor și, de altfel, cîți ar fi putut-o folosi ? Smaranda învățase să citească istoriile lui Alexandru Machedon, dar nu și să scrie, iar răvașele scrise cu ajutorul popei se impuneau numai în ceasuri extreme, cînd cel de departe trebuia să fie chemat sau înștiințat neapărat. Pentru dor și durere, rămîneau gîndurile cine știe cum comunicabile și veștile trimise dintr-o parte într-alta, cînd și cînd, dacă se ivea vreun călător din Humulești spre Iași sau invers. La Pipirig, în 1862, David și Nastasia Creangă încă mai erau trecuți printre cei ce se mărturiseau la biserica din sat.[16] În anul următor, poate nu mai trăiau. Dintre toate rudele apropiate, poate doar cu preotul Gh. Creangă, fratele mamei, de la Tg. Neamț, să fi ținut oarecare contact mai continuu, cît prin scris, cît prin întîlniri cu vreun prilej bisericesc.

Pe „Smaranda văduva soție a lui Ștefan a Petrei" o mai găsim trecută în catagrafia celor spovediți și împărtășiți, la Humulești, în 1863.[17] Dar, de atunci și pînă la data cînd învățătorul Creangă își încheia cursul la școala normală, s-a prăpădit și ea, cine știe cînd și cum. În august 1865, Creangă cere primăriei de Iași acte de naștere pentru frații săi Zahei, Theodor și Elena, arătînd că ambii săi părinți sînt decedați.[18] În orice caz, în prima lui vacanță de învățător se va fi dus la Humulești, va fi îngrijit de cele rămase și va fi luat, cu sine, la Iași, pe cei cărora le întocmea acte și pe care, evident, și-i lua în grijă. Zahei va fi rămas singurul frate dintre cei cam de-o seamă cu el. Avea acum 22 sau 23 de ani și bădița cel „ajuns" se va fi simțit dator să-l scoată și pe el din bătătura satului. Catrina, cea mai mare dintre fete, se va fi măritat poate, de pe atunci, cu omul ei Mihail Vasiliu zis și Cărășiră și a rămas în casa părintească, așezîndu-și acolo gospodăria. Maria, sora următoare, rămînea și ea să se mărite în sat, după un Petre Cosma, fără avere probabil, de vreme ce, mai tîrziu, Catrina murind fără urmași, se va muta ea în casa cea veche, cu fata și ginerele ei. Dar pe Theodor, care avea vreo 9 ani, și pe Ileana, copilul născut orfan, care avea

acum abia vreo 7 ani, Creangă în orice caz trebuie să-i ia cu sine.

Propria lui gospodărie, însă, Creangă încă nu și-o vedea închegată trainic. Rămăsese tolerat în casa din Bărboi, dar încă din aprilie, cînd mai era la Școala preparandală, nu mai avea certitudinea domiciliului. Unul din cîntăreții bisericii ceruse mitropoliei să i se dea lui casa lui Creangă, și avea de partea lui faptul că era în funcție. La 26 aprilie 1865, diaconul fără slujbă în biserică trebui să implore mitropolia, ca „pînă la finele anului a-i ocroti sub milostivitoarele aripi familia". [19] Mitropolitul îi arăta „milostiviria", dar provizoratul era, prin chiar aceasta, confirmat.

Raporturile cu noua sa familie nu arată, de asemenea, să se fi îmbunătățit, deși feciorașul Constantin avea acum 6 ani. Se poate chiar, dat fiind că, în anul II, preparandul Creangă e trecut în evidența internilor[20], el să fi locuit la școală, despărțit de familia pe care o punea sub ocrotirea aripilor mitropolitului. În orice caz, dacă peste vară tînăra diaconeasă s-a văzut împovărată și cu îngrijirea lui Theodor și a Ilenei, sau cel puțin a acesteia, care se stabilește pentru multă vreme la casa „bădiței", nu putea fi mulțumită, mai cu seamă că un singur salariu nu era suficient pentru atîtea guri.

În toamna anului 1865, Creangă își începea al doilea an ca învățător la Trei-Ierarhi, încheind primul semestru la 21 decembrie și reluîndu-și clasa la 8 ianuarie 1866. În același timp, ideea de a-și căpăta, paralel, slujba de diacon nu era părăsită. La începutul noului an auzi că biserica Bărboi ar fi fost ridicată în rîndul celor de gradul I și că, deci, ar putea, iar, să-l angajeze ca diacon. De aceea, la 27 ianuarie, adresa mitropoliei, ca ierodiacon, o „petițiune" în acest sens. Mitropolitul, acum Calinic Miclescu, pune o rezoluție destul de favorabilă, prin care se prevede posibitatea reintegrării la Bărboi sau în altă parte „dacă se va deschide loc la vreo altă biserică". Un concurs de împrejurări înlesnește situația. Arhiereul Isaia Vicol, protectorul de pînă acum, e mutat de la Bărboi la Golia. Diaconul C. Idriceanu, care semnase împreună cu Creangă și Ienăchescu petiția din 4 mai 1864 pentru drepturi electorale, deci îi era mai vechi prieten, era deținătorul postului de

diacon aici. Dar el se muta acum la Sf. Spiridon și-l înștiința, desigur, pe Creangă care, cerut de arhiereu, e și numit la Golia, din 14 februarie 1866. Acum putea lăsa locuința de la Bărboi lui Sofronie „cîntărețul II" care o revendica aprig și se mută în curtea Goliei, într-o „bașcă", altădată „canțileria" fostei mănăstiri, unde avea două odăi. La 23 februarie, arhiereul cere mitropolitului confirmarea definitivă a numirii lui Creangă și, neprimind răspuns, la 28 aprilie revine în același sens, după care primește, în sfîrșit, la 30 aprilie, cartea pentru „statornicirea diaconului Ion Creangă la biserica pronumită Golia".[21]

Că răspunsul mitropoliei întîrziase, nu e de mirare. Încă o dată, cariera lui Creangă se încrucișa cu evenimentele politice în care indirect — și oarecum direct — era implicat. Calinic, mitropolitul, n-avusese nici timp, nici grijă, din februarie pînă în aprilie, de statornicirea în funcție a unui diacon oarecare.

La 11 februarie, complotul, pus la cale de liberalii radicali în unire cu conservatorii, împotriva lui Cuza-vodă, fusese înfăptuit. Domnitorul fusese silit să abdice. Se alcătuise o locotenență domnească. Peste noapte se formase și un guvern „ales de popor" — compus din fruntașii complotiști din ambele partide. Adunările legiuitoare fuseseră apoi puse în mare grabă să voteze alegerea ca domnitor a lui Filip de Flandra, unul din fiii regelui Leopold al Belgiei și guvernul îi și depusese acestuia jurămîntul de credință — în contumacie. După ce-și îndeplinise servil misiunea, Adunarea deputaților, aleasă sub Cuza, fusese dizolvată. Intervenise apoi ridicolul în care se aflau complotiștii față de refuzul lui Filip de Flandra de a se face domn în România și ochirea altui ales, în persoana principelui Carol de Hohenzolern-Sigmaringen, rudă cu regele Prusiei. Pentru alegerea acestuia a fost hotărît un plebiscit, pentru primele zile ale lui aprilie 1866, numele viitorului vodă rămînînd de data aceasta trecut în secret. Situația era tulbure și, din ciocnirea diverselor contradicții, istoricul act al Unirii era periclitat. Alegerea unui domn străin se prevala de hotărîrile Divanurilor ad-hoc din 1857, acceptate de marile puteri. Acestea încercau acuma să nege valabilitatea unirii, recunoscută ca unire personală sub Cuza-vodă. Pe plan intern, în fața coaliției liberalo-conser-

vatoare care aranjase anterior desfășurarea evenimentelor, se ridica opoziția celei mai retrograde părți din vechea boierime, care agita atît ideea separatismului, cît și pe aceea a *domnului pămîntean*, ales din rîndurile ei și prin care și-ar fi putut recuceri puterea absolută. Evident, ideea domnului pămîntean avea larg răsunet, în același timp, în masele populare și în tînăra intelectualitate de origine rurală.

La Iași, evenimentele avură o intensitate deosebită. Forțele reacționare mobilizau spiritele, speculînd fireasca revoltă împotriva ideii unui domn străin, ca și orgoliul rănit al moldovenilor cărora Unirea le adusese situația de provinciali.

În locul lui Dimitrie Rosetti, cumnatul lui Cuza-vodă, fusese adus prefect tînărul boier Vasile Pogor, care luase parte la conspirație împreună cu prietenul său P. P. Carp a cărui intrare în viața politică o sprijinise domnitorul însuși pentru a-și cîștiga sprijinul tinerilor latifundiari. În același timp, beizadea Grigore Sturza, vechiul candidat la domnia Moldovei în 1859, pornea spre Iași. În timp ce trupele aflate aici depuneau jurămîntul lui Filip I, începuseră să se agite separatiștii și, cum nota T. Maiorescu în *Însemnările* sale zilnice, în nemțește, *die Ciokoi*, care vroiau domn pămîntean și-și așteptau beizadeaua.[22] Adunați în jurul lui Pogor, cîțiva tineri din marile familii se afirmau acum pentru prima oară în viața politică, sprijinind inițiativele guvernamentale. Lor li se alătura și T. Maiorescu, care deveni, de fapt, principalul lor purtător de cuvînt. Toată acțiunea fusese hotărîtă în seara de 27 martie cînd grupul se întîlni cu delegați ai guvernului, în salonul lui Pogor.[23] A doua zi, grupul organiză mai întîi o întrunire publică în Aula Universității, pusă la dispoziție de rector, apoi o a doua, seara, la Primărie, unde fură invitate toate grupările în vederea unei confruntări a părerilor. Titu Maiorescu expuse teza guvernamentală : „Unirea cu deplină descentralizare și Principe străin“, apărînd deci și „interesele speciale ale Iașului“... Lateș, noul director al Gimnaziului din Iași, vorbi pentru „principele indigen“ sprijinit în genere de reprezentanții „belferilor“ — cum începea a li se zice, în derîdere, politicienilor proveniți din dăscălime. „Junele domn Lățescu“, adică avocatul T. Boldur (sau Boldour) Lățescu, vorbi despre „scumpa

Moldovă", cerînd de fapt separatismul. „Expresiunile d-sale ultrapopulare produseră multă ilaritate".

În ziua următoare, marți 29 martie, avu loc o adunare pentru constituirea Comitetului electoral, prezidată de Pogor, dar dominată de separatiștii grupați în jurul tînărului boier de viță N. Rosetti-Roznovanu (Roznovano!) pregătit în taină drept candidat la tronul lui Ștefan cel Mare. Toată adunarea se terminase cu un scandal monstru, în care fiecare vorbea despre ce voia și pe care Pogor îl închise declarînd că „nu mai poate prezida" o asemenea ședință.

Miercuri, în 30, Pogor deschidea o altă adunare, pentru constituirea „Clubului național din Iași", menit să adune laolaltă, deasupra deosebirilor de vederi, pe toți cei ce aderau la lupta pentru menținerea *Unirii*. După „un bătrîn din popor", pregătit dinainte să vorbească, lua cuvîntul Maiorescu. Susținut de următorul vorbitor, el fu combătut apoi de Dim. Tacu, adept al domnului pămîntean. Un alt „belfer", Curius, îl susținu pe acesta. În cele din urmă, Iacob Negruzzi, fiul bătrînului Costache Negruzzi, aduse, după susținerea domnului străin, propunerea pregătită de grupul lui Pogor, pentru alegerea unui „comitet electoral", al partizanilor Unirii, în care includea atît pe oamenii guvernului și ai prințului străin, cît și pe cei ai „domnului pămîntean". Orgoliul tuturor e satisfăcut, Pogor apelează patriotic la „unirea unioniștilor pentru domn străin" ca singura soluție care poate păstra Unirea însăși, iar sala, cucerită, scandează : „Fuziune ! Fuziune !" Treaba mai întîrzie oleacă, pentru că bătrînul Al. Sendrea, care ceruse domn pămîntean, acceptă acum imperativul domnului străin cu condiția să fie de „viță latină". Pogor, diplomat, îl aprobă — deși el cunoștea secretul alegerii lui Carol.

A doua zi se anunța ținerea plebiscitului — între 2 și 8 aprilie, pentru alegerea domnitorului „de viță germană". Spiritele, abia așezate, se tulburau din nou, iar separatiștii hotărau trecerea la acțiune efectivă.

Duminică, 3 aprilie, cînd plebiscitul începuse în țară, o mare mulțime alcătuită din oameni foarte feluriți, avocați, negustori, clerici și „popor" îmbătat din belșug în prealabil în pivnițele Roznovanului, a umplut dimi-

neața, la ieșirea din biserică, curtea mitropoliei. Pe la 10 și jumătate, mitropolitul Calinic, ambițios și reacționar, urmînd în ascuns politica predecesorului său Sofronie Miclescu, se pune în fruntea „maselor", răspunzînd chemării de „tribun al poporului" pe care o lansa public Teodor Boldur Lățescu. Mulțimea fu pornită spre palat, unde se aflau Golescu și Catargi, locotenenți domnești. Cu cîrja în mînă și cu mantaua pe umeri, cum slujise în biserică, mitropolitul înainta urmat de șirurile care strigau, bete, după domnul Boldur, „Jos Unirea". La palat, armata, cît cu baioneta, cît cu patul puștii, goni, după obicei, gloatele răzvrătite și, se pare, o baionetă îl atinse și pe mitropolit, într-un nasture de aur, suficient pentru a-l face să fugă speriat să se ascundă într-o pivniță a unui rachier din apropiere, printre poloboace, sau chiar într-un poloboc. Totuși „răscoala" nu luase sfîrșit. Retrasă din fața palatului, mulțimea ocupa în continuare Strada Mare unde erau casele Răznovanului, la mică distanță de palat. La 11 și jumătate, cavaleria, venită de la Copou, trecea în goană spre palat, împrăștiind lumea. În poarta Trei-Ierarhilor, unde locuia, directorul Institutului preparandal, T. Maiorescu, observa însă cum imediat în urma cavaleriei „s-a attrupat plebea din nou, locul dinaintea Răznovanului se umplu de tumultuanți cari deodată scoaseră ca din pămînt pari, ciomege ferate și cîteva furci și pistoale, stricară pavajul și se armară cu bolovanii stradei". Cineva „trăgea tot mereu clopotul cel mare a mitropoliei, ca de foc". Armata trase mai întîi în aer, apoi în plin, „vreo cinci indivizi picară îndată jos" — nota Maiorescu — și, pînă la ora 2 după-amiază, „ordinea era restabilită".

Mișcarea aceasta furtunoasă și efemeră, eterogenă atît în forțele care au susținut-o cît și în acelea care au înăbușit-o, i-a pus într-un mod destul de ciudat față în față pe profesorul de la normală și pe primul său premiant.

Între Maiorescu și elevul său nu exista nici o legătură în afara aceleia școlare. Primul vedea în al doilea concretizarea planului său de a iniția în alfabetul culturii prima generație de intelectuali ieșiți din popor. Al doilea vedea în primul un om situat undeva departe, în vîrful unei piramide intelectuale, la poalele căreia era și el ajutat să se aburce. Încolo, fiecare cu lumea lui, și lumile celor

doi nu se puteau, deocamdată, întîlni decît la intersecţii publice.

Tînărul universitar intrase în altă „societate" decît aceea în care intrase tînărul diacon şi dascăl. Deşi în învăţămînt, Maiorescu se ţinea deoparte nu numai de profesorii de liceu, ci şi de cei de la Universitate, cei mai mulţi adunaţi în jurul lui Bărnuţiu, ei înşişi ardeleni, adesea, în orice caz liberali şi, cu toţii, burghezi. Tînărul Maiorescu, organizator al prelecţiunilor populare şi al şcolii de învăţători, îşi înţelegea sarcinile ca pe nişte înalte îndatoriri ale unui aristocrat luminat, care face totul pentru popor, dar nu vrea să fie confundat în nici un caz cu triviala burghezie. Aristocraţia spiritului o vedea mai curînd înrudită cu aristocraţia de sînge şi, deşi fecior de profesor ridicat din popor, el căuta prietenia tinerilor cu studii înalte din înalta boierime. Prietenii săi fură în primul rînd P. P. Carp şi Vasile Pogor, unul cu studii germane, celălalt cu studii franceze, amîndoi din „nobleţa" Iaşului. Se adăugase, la începutul lui 1864, Iacob Negruzzi, de curînd întors, şi el, din Germania, şi, mai veche cunoştinţă, Theodor Rosetti, cumnatul lui Cuza-vodă şi frate cu Dimitrie Rosetti care-l ajutase în găsirea unei slujbe de debut, în 1861. Cu aceştia îşi formă treptat un grup care asigura „prelecţiunilor populare" o tradiţie. Tot cu aceştia se aduna, acasă la Pogor sau la el însuşi, în discuţii culturale de tot felul şi întemeiase o societate căreia Th. Rosetti îi puse numele „Junimea", iar Vasile Pogor îi cîntă popeşte de trei ori lepădarea de „satana pedantismului". „Societatea" nu avea „statute şi programe" : era, iniţial, un cerc de intelectuali, formaţi, cei mai mulţi, în Germania, cu rafinamentul aristocraţiei cînd nu aveau rafinamentul culturii şi, în orice caz, cu hotărîrea de a se opune atît „pedantismului" prin care epigonii şcolii ardelene dominau spiritualitatea românească a epocii cît şi semidoctismului proaspeţilor „belferi". Era, aici, şi o notă autentică în apărarea valorilor, şi o notă de dispreţ al unei elite de veche cultură, care nu poate suferi nici fireştile înapoieri ale unei intelectualităţi la prima generaţie. În realitate, nici unul dintre tinerii boieri ai „Junimii" nu egalau valoarea intelectuală, complexă şi sistematic culturală a tînărului intrus în lumea lor, şi care

le deveni, în fapt, şef spiritual. Programul dintîi al Junimii, conceput nu ca sterilă izolare a cîtorva iniţiaţi, ci ca for de culturalizare, Maiorescu îl dăduse, implicit, încă în cuvîntul său pentru *Anuarul* Şcolii preparandale, în vara lui 1864, stabilind formula intelectualizării autentice în luptă cu politicianismul carierist şi cu suficienţa gazetărească :

„Nu ocuparea politică serioasă este rea, căci aceasta se bazează pe studiul cel mai sever şi mai sistematic. Dar este rea, e pernicioasă şi funestă maimuţăria politică ce molipseşte a junimii de astăzi, este îndepărtarea de la studii serioase şi năvălirea în broşuri, este rea fanfaronada liberală şi declamatorie prin cafenele, pronunţată de domnişori parfumaţi, care încă n-au şters de pe ei pulberea şcoalei şi cu idei necoapte şi cu noţiuni nemistuite, cu aroganţa de a se crede oameni politici, este rea cu un cuvînt toată *direcţia* care ne depărtează de la învăţătura solidă şi sistematică şi ne aruncă înainte de timp în activitatea abruptă şi aforistică a jurnalelor !"

În realitate, cei dintîi junimişti răspundeau destul de puţin ei înşişi cerinţelor lui Maiorescu. Ei se diferenţiau de direcţia combătută mai ales în chip negativ, deocamdată, în sensul că nu se aruncaseră în jurnalistica ieftină şi în broşuri. Întemeietori şi aderenţi imediaţi erau îndeosebi avocaţii, încă la începutul carierei lor profesionale şi politice, alături de cîţiva militari şi de cîţiva universitari, mai cu toţii sterili pe planul creaţiei sau diletanţi răsfăţaţi în averea lor părintească. În afară de Maiorescu, personalităţi incipiente se dovedeau puţini : un P. P. Carp, inteligenţă strălucitoare, care va părăsi însă treptat preocupările literare pentru a se consacra diplomaţiei politice ; un Vasile Pogor, singurul „boem" al Junimii de la înfiinţarea ei, sclipitor şi cult, mai deschis decît toţi la fenomenele noi ale literaturii europene, traducînd din Baudelaire cînd acesta încă nu era nici în Franţa definitiv consacrat, zeflemitor pentru tot ce era convenţie socială sau culturală, dar, în cele din urmă, un diletant în poezie şi un „dandy" blazat şi iresponsabil, leneş şi alintat ; un Iacob Negruzzi, mai mult disciplinat intelectualiceşte, bucurîndu-se de aureola tatălui său şi dispunînd de o energie organizatorică cu adevărat burgheză, atît în treburile cul-

turale cît și cele politice... De altfel, selecția inițiată mai ales pe criteriul intelectualității nobile îi adusese la început și pe viitorii dușmani ai Junimii în chiar sînul ei, fie că era vorba de un Dim. A. Sturza, fie că era vorba de un N. Roznovanu.

Politicienii grupului, P. P. Carp cu intuiție și perseverență, V. Pogor cu spirit aventurist pur și simplu, participau, pînă la 1866, la acțiuni politice paralel cu cele spirituale din reuniunile Junimii, fără să-i angajeze sau să-i înștiințeze pe ceilalți membri. În vreme ce junimistul Theodor Rosetti afla din aer primejdia ce-l pîndea pe Vodă, cumnatul său, junimiștii Carp și Pogor luau parte la complotul împotriva acestuia. În evenimentele din februarie-aprilie, Junimea era mobilizată însă în întregime în afacerile politice, pusă de Carp la dispoziția lui Lascăr Catargiu, în vreme ce Th. Rosetti se afla de la sine izolat temporar, iar fratele său înlocuit la prefectură cu Pogor, repede plictisit și demisionat. Maiorescu, cap de școală în direcția culturală, primi, în direcția politică, rolul secund de propagandist, fără inițiativă, pentru multă vreme. „Societatea“ în care intrase nu-l confunda încă în sine, ca pe un vlăstar din noblețe.

Indiferent de programul politic implicit sau explicit al Junimii, dascălul Creangă, favoritul de la Școala preparandală, era cu totul departe de societatea aceasta a profesorului său. Nici el nu aspira spre ea, poate nici nu știa de existența ei, cum nu știa în genere cum își petrec timpul mărimile, nici nu era vizat de ea. Unde se aflau frații Rosetti și frații Negruzzi, Carp și Pogor, puteau pătrunde și erau chemați alde Mandrea și Buicliu, Schelitti și Racoviță, Culianu și Bengescu-Dabija, Sturdza și Roznovano, dar nu un „belfer“ abia ieșit din Școala preparandală. Iar „belferul“, în ciuda propagandei profesorului său luminat, era de la sine atras în lumea lui, a „belferilor“ desigur, pîndit, prin însăși condiția sa și prin izolarea ei, de toată direcția „pernicioasă și funestă“.

Pe cînd Maiorescu stătea în poarta Trisfetitelor și privea ciocnirea dintre armată și mulțime, la 3 aprilie 1866, școlarul său se afla chiar în această mulțime. Participa la mișcare sau, poate, se ținea după ea, ispitit de forța unei răscoale care-l avea în frunte pe mitropolitul însuși.

În orice caz, tras de Ienăchescu, nu rămînea în afara evenimentului, ba se menţineau amîndoi în apropierea mitropolitului. Pe cît se pare, ei sînt aceia care, în învălmăşeală, l-au scos pe Calinic şi l-au dus între polobocii rachierului.[24] Apoi, cînd soarta mişcării devenise limpede, pe ei îi trimise Calinic să intervină pe undeva în favoarea lui. Aşa se face că pe la 6 după-amiază s-a prezentat la Maiorescu unul dintre diaconi. Îi fuseseră elevi, îi ştia deci şi, la intersecţia publică a împrejurărilor, puteau face ei, de la dascăli la profesor, legătura dintre şeful bisericii şi şefii locotenenţei domneşti. Diaconul care s-a prezentat însă n-a fost Creangă. Îi va fi fost ruşine. Era Ienăchescu, care în şcoală nu se putea clasa printre primii cinci din cei şapte care trecuseră în anul II; dar care era înfipt şi băgăreţ şi n-avea ruşine. El îl rugă pe Maiorescu să vină în ajutorul mitropolitului şi-l însoţi la pivniţa cu pricina de unde, într-un cupeu acoperit, îl duseră pe Calinic şi-l depuseră la picioarele Locotenenţilor care-l certară şi-l iertară.

După 3 aprilie, Maiorescu şi Creangă îşi urmară drumurile diferite.

Primul îşi redactă cuvîntările recente şi însemnările de martor ocular la evenimentul din faţa casei şi, împreună cu I. Negruzzi şi cu Culianu, acesta numit redactor-responsabil, scoase, din 5 aprilie, ziarul *Vocea Naţională,* ca organ al „Clubului naţional". Oficios local al guvernului de coaliţie liberal-conservator, ziarul era afiliat deopotrivă *Românului,* vechea tribună paşoptistă a lui C.A. Rosetti, şi *Dezbaterilor,* „foaie politică, literară şi ştiinţifică" care apărea la Bucureşti, de cîteva luni, din februarie 1866, sub conducerea conservatoare (în al cărei comitet de redacţie se afla şi P.P. Carp). În nr. 3, ziarul, scris aproape în întregime de Maiorescu singur, anunţa cu elan rezultatul plebiscitului bine confecţionat pentru a asigura alegerea lui Carol I, în nr. 5 lovea în Kogălniceanu care „se agită a fi deputat", în nr. 6 exulta de bucurie că în sfîrşit Carol a primit tronul, iar în nr. 8, acesta sosind în ţară, „Vocea naţională" considera că „misiunea îi este îndeplinită" şi-şi încheia apariţia. Nu însă fără a relata „sărbătoarea" cu care Iaşul ar fi primit vestea, „iluminaţia" nocturnă a oraşului, „miile de flăcări" aduse în chip de torţe la Universi-

tate şi, mai ales, Trei-Ierarhii „cu focurile bengalice tricolore ce o iluminau de pe balconul locuinţei d-lui Maiorescu".

Creangă trebuia să aştepte instrucţiunea procesului din 3 aprilie, în care era implicat şi mitropolitul, alături de Roznovanu, Boldur-Lăţescu & compania, pentru a primi, spre sfîrşitul lunii, multaşteptata statornicire ca diacon la Golia. Apoi, cum avea el însuşi să spună mai tîrziu : „De la 1866 pînă la 1872 am făcut şi ceva politicale. În întrunirile de la primărie cine era mai guraliv decît mine, Bută, Damaschin şi Corduneanu ? Alegeam şi culegeam la deputaţi şi la membri comunali, tot ce era mai bunişor din Fracţiune". [25] Devenise, aşadar, ca învăţător, membru al Fracţiunii libere şi independente şi, în slujba ei, agent electoral, alături de un Bută şi de alţii a căror faimă dura cît dura bătaia cumplită a alegerilor. Se situa, astfel, în tabăra adversă profesorului său, în tabăra condusă de însuşi duşmanul acestuia, N. Ionescu. Ar fi fost greu să fie altfel. În tabăra Junimii, unii se ţineau încă departe, alţii militau în rîndurile conservatorilor. Acolo erau *boierii*. El nu putea fi decît cu dăscălimea, în partidul ei, sensibil sau indiferent la acţiunile pe care acesta le iniţia fără să-l întrebe pe el, dar bizuindu-se şi pe mentalitatea lui adeseori.

La alegeri, Maiorescu şi Creangă aveau aceleaşi drepturi, ca alegători în colegiul III, în vreme ce junimiştii Iacob Negruzzi, Vasile Pogor sau Ioan Ianov ca şi „fracţionistul" Anastase Fătu aveau alte drepturi, ca alegători în colegiul I. În Iaşi cei cîţiva alegători din colegiul I şi cei ceva mai mulţi din colegiul II alegeau cîte un deputat, ca şi colegiul III din care făceau parte peste o mie de alegători : „comercianţi şi industriaşi", cu o anumită stare, împreună cu cei „scutiţi de cens", adică liber-profesioniştii, profesorii şi pensionarii statului. Mai era colegiul IV, care întrunea, numai pentru Iaşi, peste zece mii de alegători : aceştia erau ţăranii şi orăşenii fără avere, adică muncitorii, care nu puteau alege decît un singur deputat — în mod indirect.

În limita unor asemenea drepturi, alegătorul din colegiul III Titu Maiorescu vota pentru conservatori, iar alegătorul Ion Creangă, din acelaşi colegiu, pentru *Fracţiune*.

Creangă a urmat, firesc, orientarea învăţătorimii şi, ca

țăran venit la tîrg, fără vaccinul antipoliticianist, a căzut repede victima fracționismului. Tot programul acestuia i se părea propriu. Toate partidele măcinau vorbe și nu treceau la fapte. „Fracțiunea" era singurul care dădea iluzia faptelor, a energiei efective : chema la luptă — de fapt organiza mai curînd pogromuri — încuraja negustorimea românească a Iașului, dar, mai ales, Anastase Fătu, fracționistul, întemeia *Societatea pentru învățătura poporului român,* în care dăscălimea își putea aduce contribuția pe măsura dorinței ei de a acționa pe plan social. Creangă vedea deci în acțiunea lui de agent electoral în slujba fracțiunii un fel de a se manifesta ca parte energică a „conștiinței publice", și se întîlnea ca inamic cu agenții electorali ai taberei adverse. Doctor în drept de la Berlin, cult și distins, cu o ereditate artistică vizibilă, un Iacob Negruzzi era și el, în definitiv, agent electoral, însă în slujba conservatorilor. Pentru el, diaconul care făcea politicale avea să rămînă un „țăran necioplit din creștet pînă în talpă, gros și gras, nepieptănat și îmbrăcat prost" care „deși fusese la școala Trei-Erarhi școlarul lui Maiorescu și recunoștea acestuia mari calități didactice, ca fracționist el nu ne putea suferi". Prima întîlnire dintre secretarul perpetuu al Junimii și Creangă avu loc la o alegere în sala Primăriei de Iași. Negruzzi era candidat la deputăție și discuta în dreapta și în stînga cu alegătorii, stăruind să-l voteze. În această agitație electorală pro-domo, zărește un institutor care stătea de vorbă cu un popă. Pe institutor îl cunoștea : îi făcuse un bine cîndva, apărîndu-l într-un proces. Acum socotea că „drept răsplată" putea spera „cu siguranță în votul lui". Se apropie deci de beneficiarul bunăvoinței sale, îi „aduce aminte îndatorirea ce i-a făcut și-l roagă să-l voteze". Însă în locul învățătorului, „care sta confuz și rușinat", îi răspunde popa „cu istețime": „N-are a face una cu alta, domnule Negruzzi, d-ta i-ai făcut un serviciu privat, și aci e vorba de trebi politice. Bate dumneata la alte uși, noi, oamenii cei mici, votăm pe-ai noștri" [26]. Acest popă „isteț" era Creangă care acționa deci în alegeri cu conștiința intereselor publice ale „celor mici". Avea limba ascuțită și, împletind sfătoșenia cu ironia, „era totdeauna un orator iubit în adunări populare", cum avea să aprecieze chiar Negruzzi care, în patima alege-

rilor, scrisese, însă, în *Electoralele* sale, o satiră la adresa unui „popă Smîntînă“ palavragiu bisericesc și agent electoral cu smirnă și tămîie.

Și totuși, chiar cu ajutorul celui care avea să se autoironizeze punîndu-se pe același plan cu un Bută și un Damaschin, s-au exagerat „politicalele“ lui Creangă. Între învățători, nu el era cel mai activ și niciodată nu-l ajungea din urmă pe un Ienăchescu în agitație. Dimpotrivă, stătea destul de mult deoparte, intervenind cu darul lui de convingere ca un om ce-și exercită drepturile și datoriile, fără nici un interes imediat. În 1867—1868, cînd au loc cele mai intense agitații fracționiste, rolul lui Creangă nu depășește sfera unui alegător credincios al fracțiunii, în afara grupului de „belferi“ care participă la inițiativele partidului. În august 1868, un grup de fracționiști, printre care și învățătorul I. Stavrat, colegul lui Creangă la Trei-Ierarhi, semnează o chemare la o întrunire în vederea alegerilor comunale. Printre semnatari însă nu e și Creangă [27]. La alegerea Consiliului Comunal, desigur, Creangă ia parte, ca „profesor“, alături de toți colegii săi, printre care și profesorul arhimandrit Teodorescu Issaia. El votează la secțiunea I și e unul dintre cei 199 alegători care răspund la Apelul nominal (pe lîngă G. Mîrzescu, I. Ianov, I.A. Darzău, C. Grigorescu, T. Burghelea, N. Culianu, T. Codrescu, Vasile Pogor și alți simpli alegători sau lideri fracționiști și junimiști aflați în aceeași sală). [28] În octombrie, cînd din nou „un grup de alegători“ cer sala primăriei pentru adunările lor electorale — semnatarii cererii sînt mai ales „belferi“, inclusiv colegii lui Creangă de la Trei-Ierarhi, I.A. Darzău și I. Stavrat, inclusiv prietenul G. Ienăchescu, dar nu și Creangă însuși. [29] Acesta participă doar conștiincios la votul ulterior, unde e unul din cei 208 prezenți (din 700 !) și se află în aceeași sală cu Maiorescu și Pogor, unii pentru a-și sprijini propria candidatură, alții pentru sprijinirea candidaturii altora. [30] În martie 1869 are loc în sala primăriei de Iași o întrunire a alegătorilor în care „fracționiștii“ cer libertatea adunărilor și strigă ostentativ : „Afară sergenții“ ! „Afară poliția !“ [31] Creangă nu participa la toate aceste bătălii în care aliați și dușmani se cam confundau. El alegea pe „cei mai bunișori din fracțiune“, „pe

ai noştri", socotindu-se pe drept cuvînt un sol al învăţătorimii, în sutană sau nu !

„Tînăr de ani, frumos de figură, blond de păr, bun de gură şi vînjos ca o creangă de stejar" — cum scria un cronicar contemporan, diaconul lua cuvîntul cu succes în adunări mai ales pentru a-şi susţine revendicarea : „învăţătura elementară, care pînă astăzi nu este încă destul de bine organizată". [32]

Adevărata lui pasiune nu era aceea a „politicalelor" — care derivau firesc din noua stare în care se afla Creangă şi pe care o cultiva : el era în primul rînd un om al şcolii...

*

Cînd intra învăţător la Trei-Ierarhi, Creangă devenea nemijlocit membru al unei „societăţi" cu care, ca diacon, avusese pînă acum raporturi tangenţiale : intra în societatea dăscălimii, căpăta colegi şi prieteni, cu preocupări şi veleităţi comune.

Primii colegi îi erau, evident, ceilalţi învăţători de la Trei-Ierarhi [33]. În acelaşi an, din august 1864, funcţiona, la o clasă I paralelă cu aceea a lui, institutorul Vasile Răceanu cu vreo 5 ani mai tînăr decît el. La clasa a II-a era institutor Constantin Grigorescu, şi el mai tînăr cu cîţiva ani, care avusese clasa I-a a şcolii încă din oct. 1860 şi pînă la preluarea ei de către Creangă [34]. Fusese mai întîi suplinitor, apoi din 1863, învăţător definitiv [35]. Îl avusese coleg pe Creangă la Şcoala preparandală căci, deşi mai demult învăţător, considera necesar să ia „lecţii de pedagogie şi metodică". La clasa a III-a era un învăţător vîrstnic, om la vreo 50 de ani, Ion Stavrat, destul de activ în „politicalele" Fracţiunii libere şi independente. Clasa a IV-a o avea însuşi directorul şcolii, învăţătorul I. A. Darzeu, cu vreo 10 ani mai în vîrstă decît Creangă şi unul dintre activiştii şcolii din epocă.

Şcoala primară, ca şi „Institutul preparandal", se afla în curtea bisericii. Institutul era într-o clădire cu două caturi, înspre Palatul Administrativ. În partea cealaltă a curţii se afla clădirea fostei mănăstiri. Aici, în sala gotică, unde „de multe ori stătuse la masă Vasile Lupu-voievod cu boierimea şi oaspeţii săi", funcţiona şcoala primară de la Trisfetite. [36] Îi servea celeilalte ca şcoală „de

aplicații“ și chiar, după planul lui Maiorescu, ca școală „experimentală“. Clasa I-a îndeosebi, în anul școlar 1864—65, era organizată după instrucțiunile ministeriale, ca o „clasă model“, adică, la rîndul ei, după „modelul școlilor de azil“. Aceasta însemna, în terminologia inițiatorului ei, V. A. Urechia, acum director general al învățămîntului, organizarea clasei I după criteriul vîrstei școlare firești, cuprinzînd de regulă numai „copiii cu totul mici“. Pînă la această dată, școala primară includea, în necesarul proces de alfabetizare, alături de copii de 7—10 ani, „și mulți adulți, din care unii aveau mustățile sure și se ocupau cu comerțul sau industria în oraș“. Clasa lui Creangă, înregistrînd oarecum progresul noii organizări, va avea elevi doar între 7 și 14 ani. În ce privește metoda de predare, clasele model trebuiau să o experimenteze pe aceea așa-numită „mixtă“, adică o combinație între vechiul „metod lancasterian“ și metoda modernă a muncii învățătorului cu întreaga clasă. [37].

Cînd Creangă debuta în cariera didactică „se vedeau încă pe stîlpii sălii gotice tabelele lancasteriene și pe podele boite cu negru linii paralele și cercuri în care se exercitau copiii și la cetit și la diferite mișcări gimnastice“. [38] Învățătorul, cu antereu de șiac și cu potcap, se arăta elevilor înalt, bine legat, cu mișcări cumpănite. Avea o barbă încă rară, mai stufoasă doar la bărbie și cam roșcată. Ochii-i albaștri stăpîneau clasa cu o privire vie, pătrunzătoare și cercetătoare.

Cînd preluase clasa, în septembrie, tînărul diacon-institutore avea 43 de școlari — unii în clasa I-a de 2—3 ani. La începutul semestrului II avea 66 de școlari. Cu un asemenea număr, evident că învățătorul, tot încercînd metoda „mixtă“, era silit neîncetat să recurgă la ajutorul bătrînului Lancaster măcar în ce privește trecerea unei părți a îndatoririlor sale pe seama monitorilor. Totuși, Creangă se ocupa îndeaproape, cît putea, de fiecare elev și-și propunea ca, în rubrica „diferitelor observațiuni“ să-și noteze caracteristicile fiecăruia, cu trăsăturile-i dominante și chiar contradictorii. În anul următor, 1865—1866, Creangă devenise un învățător stăpîn pe meseria lui și cutezător în ispitirea căilor inovatoare. Își începuse noua clasă I cu 80 de școlari. Cum luară ființă școlile

„sucursale“, adică școlile „de cartier“, își degajase într-o măsură clasa trimițînd 30 dintre școlarii săi la „sucursală“. Rămase deci cu 50, pe care-i împărțise în „cercuri“, după instrucțiuni, ajutîndu-se de monitori. Pentru sine, își nota și acum caracteristicile fiecărui elev în parte : „silitor și ager“, „tîrziu la gîndire“, „indolent“, „confuz“, „impertinent“ și așa mai departe. La sfîrșitul semestrului I, adică la 21 decembrie 1865, putea raporta organelor superioare o activitate în care e evidentă inițiativa personală. Predase, de pildă, „principii de zoologie“, dar „mărginite mai ales în imaginile care se află la această școală ca aparat necesar“. De fapt, cum avea să povestească un școlar din acest timp, „adusese o sumă de tablouri ce înfățișau animale, plante, mașini și alte lucruri din lume și, după ele, chemîndu-ne pe fiecare lîngă dînsul, ne explica care cum se cheamă, ce treabă face, la ce e bun și alte multe“. O altă inițiativă experimentală a tînărului învățător era „distingerea culorilor“, „cunoștința oarecăror linii geometrice și contrarietăților ce se află în natură“.

Spirit inventiv, fără să încalce instrucțiunile obligatorii, se exercita îndeosebi însă în predarea scris-cetitului. Elevii, împărțiți pe „cercuri“, erau grupați de fapt după nivelul pregătirii și înzestrării lor. În vreme ce cercurile I și II făceau abia cunoașterea literelor și „însonarea“, la cercul III se făcea „însonarea“ și „silabirea“, la cercul IV lectură „pînă la proverbe sau zicale“, iar la cercul V se încheia abecedarul. Cu cei din acest cerc se putea încerca o metodă nouă : „a scrie proposeciuni pe tablă, a le despărți în cuvinte, cuvintele în silabe și silabele în sonuri, după calea sintetică, precum și a le împreuna, după cea analitică“. Adică, deși spunea analizei — sinteză și sintezei — analiză, Creangă înțelege să treacă la experimentarea celei mai moderne metode de predare a scris-cititului, metoda care e bazată pe analiză și sinteză, „după sistema fonetică“. El se afla, astfel, printre pionierii luptei împotriva anacronicei învățături mecanice prin „slovenire“, „literizare“ sau „silabisire“. Abecedarele curente în școlile vremii ilustrau, toate, vechea metodă. Cel mai răspîndit dintre ele, și pe care-l folosesc și învățătorii de la Trisfetite, este *Manualul de silabism* al lui Dimitrie Iarcu. Maiorescu, la școala preparandală, nu se ocupase

direct de această problemă, dar, în metoda gramaticii, le făcuse critica etimologismului și interpretarea fonetismului. Pe de altă parte, le înzestrase biblioteca școlară, printre altele, cu o publicație din care apăruseră la Sibiu, în total 9 numere, în 1863—1864 : „Organu pedagogic pentru educațiune și instrucțiune“, condusă de un I. Popescu. În Ardeal, ebuliția pedagogică era mult mai intensă, în contact cu cercetările germane cele mai noi, și I. Popescu putea face în paginile revistei sale un istoric al „metodelor citirii“, argumentînd în favoarea uneia dintre cele mai recente : „legografia“, al cărei principiu esențial era învățarea concomitentă a citirii și scrierii. Înaintea lui, însă, Zaharia Boiu, profesor la institutul pedagogic teologic din Sibiu, scosese, în 1862, un *Abecedar pentru școlile populare române*, primul manual românesc alcătuit după *metoda fonetică scriptolegă* („a cetirii prin scriere“). Acel Boiu își însoțise manualul și de o *Manuducere pentru învățători la întrebuințarea abțdarului*, conștient de dificultățile primelor aplicări în limba noastră a unei metode cunoscute din școala germană. În Principate, metoda cea nouă încă nu pătrunsese, în anii debutului didactic al lui Creangă, decît printr-un singur abecedar românesc, inițial conceput doar pentru predarea scrierii și cetirii românești în școlile evreiești: „Curs de scriere și cetire pentru clasa I-a primară“ de M. Svarț, directorul unei școli confesionale din Iași, 1864. După toate probabilitățile, o inițiere în noua metodă le va fi făcut preparanzilor, în 1864—1865, I. Bumbăcilă. [40]

De fapt, Creangă, ținîndu-și clasa „după modelul salelor de azil“ și tinzînd să aplice în predarea citit-scrisului cele mai noi metode, îmbina cele învățate cu cele știute dintr-o inefabilă experiență rurală și-și făcea o întreagă metodică proprie pentru clasa I-a. În spiritul experimentării, el își ținea și un fel de *jurnal*, notînd zilnic observațiile sale de dascăl în *„Registrul pentru progresele clasei“*.

La mijlocul lui septembrie, nota aici că, la cercurile III și IV, face „silabirea“ și „însonarea“ după „abecedarul domnului Iarcu“. Dar la începutul lui octombrie, făcea pentru prima dată la *amfiteatru*, „exerciții de cuvinte unesilabe după metoda legografică“. În semestrul II, introduce, pe lîngă abecedarul lui Iarcu, și, „cursul de scri-

ere și cetire" al lui M. Sfarț, cu care, treptat, îl va înlocui pe celălalt. Pe la mijlocul lui februarie, face primele exerciții de *analiză* : „o lecțiune de propuseciuni și desfacerea propuseciunilor în cuvinte ; iar după aceasta multe essemple date de către școlari", și apoi „desfacerea cuvintelor în silabi... și exercițiul cel mai clar pentru acest scop, care ajută la silabizare, care într-altfel ar fi întunecată și nesigură".

Creangă urmărea, de-a lungul anului școlar, înfăptuirea unei concepții pedagogice și metodice, în care convingerea că e o parte a „conștiinței publice" se concretiza prin acțiuni mai mult decît în „politicalele" care influențau în sens negativ limbajul și comportarea. Încă din toamnă, făcea cu clasa „fabule și istorioare morale oral, provocînd pe copii să le spună ei". Aceste fabule și istorioare morale trebuiau „să-i facă pe cît se poate a lepăda ura și pizma dintre dînșii", „mai îndulci oarecum orele de prelegere și a face pe școlari ca înșii să judece cîte ceva", dar erau și „aducătoare de esprimare liberă și vorbire corectă a școlarilor". Pentru Creangă, învățătura trebuia să fie atrăgătoare, instructivă și logică. Cele „două deprinderi, una orală și alta în scris, procedînd pe cale sintetică cu metoda legografică" urmăreau să facă „materia pe cît s-a putut mai clară și mai interesantă școlarilor" și „silabisirea în mod rezonabil".

Anul școlar 1866—1867 coincide cu o oarecare intensificare a „politicalelor" fără să scadă cu nimic greutatea specifică a muncii pedagogice puse pe primul plan. Nici agitația Fracțiunii nu-l distrage, nici ideologia ei nu-l influențează în practica sa de profesor. În vreme ce Fracțiunea provoacă pogromurile împotriva așa-zișilor „vagabonzi", Creangă își privește clasa — cum dovedesc notele și observațiile din cataloage și din jurnal — în unica diferențiere după însușiri și silință.

Printre elevii acestui an îl are și pe fiul său Costache, intrat în școală la șase ani și jumătate. Îi era, de fapt, singur părinte, căci familia lui Creangă se destrămase. Cam în această vreme, tînăra Ileana Creangă, acum abia în floarea vîrstei — 22 de ani ! — hotăra să-și părăsească soțul. De va fi fost aceasta din „răutate și corupțiunea unui călugăr" [41], bănuit de unii în persoana arhiereului însuși, a

fostului protector Isaia Vicol Dioclias, nu putem şti şi n-are mare însemnătate. Cert e că toată căsnicia se dovedise şubredă, de la început. Şi e sigur, de asemenea, că indiferent de vina directă a Ilenei „pentru această faptă imorală şi scandaloasă“, Creangă însuşi nu era nici angajat profund în această căsnicie, nici atent din cale-afară cu soţia lui. În orice caz, aceasta nu-l părăsise cînd lucrurile mergeau rău, cînd familia trăia dintr-un salariu mic, ci, dimpotrivă, cînd Creangă avea două salarii şi perspectiva unei cariere netulburate. Pe lîngă veniturile fixe şi pe lîngă cele desigur dobîndite în zilele de slujbă bisericească, mai venea, din cînd în cînd, cel puţin, şi venitul obţinut prin găzduirea unor şcolari, ca, de pildă, în anul expirat, Bogdan Alexandru — elev „atent şi prea silitor“ în clasa I. [42] O pricină de ceartă, printre altele, putea fi însă nemulţumirea Ilenei pentru aducerea în casă a fraţilor din Humuleşti. În acest timp, Zahei e cantor la biserica Frumoasa din Iaşi, funcţie în care e întărit din mai 1868. Theodor îşi face şcoala primară în Iaşi şi, în 1870, Ion Creangă e cel ce îl prezintă pe fratele său, „orfan şi pauper“, la concursul de bursier al liceului-internat. Dar Ileana, sora cea mică, acum de vreo 9 ani, rămîne oricum „mai mult la bădiţa la Iaşi“. Probabil, după plecarea celeilalte Ilene, ea devine pentru o vreme mica gospodină a casei. O fotografie ne-o va arăta, tot în Iaşi, încă peste cel puţin 6—7 ani (deci pînă prin 1872—73), căci o vedem domnişoară, graţioasă în îmbrăcămintea orăşenească după ultima modă, uşor interpretată. Avea să se recomande în acea vreme „tarlatanul“, — „foarte în modă mai ales pentru domnişoare“, iar „grosgrain, taffetas şi crepul pentru dame măritate“. Rochiile, încărcate : „dinapoi volănaş de la talie pînă-n pămînt şi dinainte bufuri“, uneori cu un „panier de tul, ridicat numai dinapoi“. Recomandaţia era ca moda aceasta să fie „numai pentru damele măritate şi anume pentru cele înalte de statură, căci o persoană mică ar căpăta aparenţa unui polobocel bine cercuit“. [43] Ileana cea mică, după cum o prezintă fotografia, n-avea de ce să se teamă că ar arăta ca un polobocel şi, chiar dacă oarecum stîngaci, ştia să poarte cu destulă eleganţă şi volănaşe, şi bufuri şi panierul. Însă cînd nepotul ei Costache, care intra în clasa I-a şi era numai cu vreo doi ani mai mic decît ea, îi va fi ră-

mas în grijă, ca oricărui copil de la țară ce e mai mare între orfani, nici ea nu va fi fost fericită. Normal ar fi fost să meargă și ea, atunci, la școală, și poate se va fi întîmplat așa. Oricum, Creangă se vedea îndatorat și către ea, dar mai ales către băiatul său, pe care-l voia de mic pregătit pentru viața intelectuală. Îl pune, deci, să învețe și limba germană, aducîndu-i o profesoară bătrînă, pe o Frau Braun, care, poate, slujea și ca guvernantă în casa lui Nică a lui Ștefan a Petrei. Pe spatele unei fotografii a lui Costache, Creangă însemna : „Pozez aici la 1866, de cînd a început a învăța în școala primară și acasă la limba germană". [44] Altfel, toate mărturiile contemporanilor vorbesc despre severitatea tatălui-învățător. Notele pe care i le dă la școală fiului său sînt, în genere, dintre cele mai bune, dar probabil nu cu înlesnire oferite după cum indică situația din catalog. Costache putea excela firesc acolo unde tatăl său, pasionat, îl pregătea îndeosebi, aplicîndu-și experimentul în condiții optime. El avea deci nota 10 la „cunoașterea literelor", „însonare", „silabire", „lectură", „dictando", — nu și la „formarea literelor", unde avea 9 și la „scriere" — unde nu putea căpăta decît 8. La aritmetică, deși în evoluția ulterioară tocmai aici își va dovedi poate aptitudinile tînărul Costache Creangă, cu excepția „tablei pitagorice", la care capătă 10, are numai 9. „La conduită", învățătorul intransigent îi pune fiului său de asemenea numai 9 și-i notează 11 absențe, fără să le menționeze motivarea.

În anul următor, 1867—1868, Constantin Creangă trece în clasa a II-a, la C. Grigorescu, iar tatăl său își ia în primire noua clasă I-a.

Cu această clasă, Creangă intrase în al treilea an de la numirea sa provizorie ca institutor. În ianuarie 1868, sau poate încă la sfîrșitul lui 1867, făcu Ministerului cererea de definitivare. La 16 ianuarie, Ministerul cere avizul primăriei de Iași. La 22 ale lunii, acesta numește o comisie de cercetare, alcătuită din „d. ajutoare ale Primăriei N. G. Măcărăscu" — autorul gramaticii, și „d. cetățean Th. Codrescu", editorul „Buciumului Român". Cu operativitate și spirit colegial, cei doi „misionați a cerceta qualitățile d-lui Creangă" se deplasează la Trei-Ierarhi, cer informații, asistă la lecțiile petiționarului și, în

17 februarie, „dresează prescriptul verbal" de constatare. „În privința capacității" ei notară că d. I. Creangă (prima oară scriseseră I. Cleangă pentru că numele nu le era cunoscut) „a absolvit cursul inferior al seminarului de la Socola cu note bune și, asemenea, cursul normal din institutul Vasile Lupu". „În privința aptitudinei" se remarcă doar, ca merit suprem, „esacta aplicțiune a metodei uzitate actualmente la toate clasele I din țară". În concluzie : Creangă „merită a fi numit institutore definitiv în postul ce ocupă". [45]

La 22 februarie, primăria trimite Ministerului, în copie, acest proces-verbal, cu avizul ei favorabil. Dar Ministerul nu se grăbi cu răspunsul.

VI

RĂZVRĂTIREA

De fapt în 1868 Creangă era prin el însuşi „definitivat în învăţămînt", din ce în ce mai departe de societatea pe care o cucerise prin căsătorie şi mai aproape de ceea ce era menit să fie.

Intrase în tagma preoţească fără să se simtă chemat spre ea. Tot ce ştia din sat despre popi şi călugări rămînea valabil pentru diaconul care nici o bucurie n-a avut din hirotonirea lui. Slujea cu talentul de cîntăreţ care-i plăcuse părintelui Ioan din Humuleşti şi, probabil, ţinea predici cu un alt talent, pe care încă nu şi-l descoperise. Cum era „bun de gură" la adunări electorale, avea „gură de aur" la amvon. Dar slujea pentru leafă şi colaci.

În el clocotea o energie creatoare pe care Şcoala normală şi învăţămîntul i-o revelase. Logica şi bunul gust îi renăscură într-un chip nou neastîmpărul. Era pus pe bătaie cu dogmele, cu tot ce i se părea urît pentru că era nesănătos, paralizat, ilogic. În şcoală, ca şi în biserică. În bîrlogul lui, ursul se conservă şi se dă cu greu dus afară. Dar o dată dus, scoate parii din pămînt într-un vîrtej nebun. Într-o lume în care curg vorbele şi zac faptele, în care unii se încăpăţînează în stagnarea retrogradă şi alţii fac numai din gură revoluţii, munteanul poate arăta de ce e în stare. Sînt bune cuvîntările electorale, cît şi predicele bisericeşti. Trebuie altceva. Muncă tenace, cum ştiu muntenii şi, pe lîngă muncă, umor, cum au toţi muntenii pentru tot ce e formă goală, ca şi pentru tot ce vine şi

pleacă fără să lase urme. Societății socrului ca și întregii agitații politicianiste, Creangă putea să-i spună, cu vorbele lui Ștefan a Petrei : „Ian taci, că biserica-i în inima omului... nu mai face și tu atîta vorbă, ca fariseul cel fățarnic..."

Își avea acum societatea, alcătuită mai ales din învățătorii cu care fusese coleg la cursurile lui Maiorescu și erau porniți pe isprăvi mari în școală. Din primul an de învățămînt, avusese alături pe doi dintre aceștia, V. Receanu și C. Grigorescu, învățători ca și el, la Trei-Ierarhi. Cu ceilalți de la această școală era în termeni buni. Darzău, directorul, îl prețuia, evident, încă din timpul școlii normale. Cu Stavrat, bătrînul institutor de la clasa a III-a, se întîlnea mai mult la întrunirile publice. La sfîrșitul lui ianuarie 1868, acesta era pensionat și Darzău aduse în locul lui pe Lefter Ropală, care-l înlocuise la începutul lunii, cînd directorul ceruse un concediu medical fiind atît de bolnav de reumatism încît, cum scria el, „abia mă pot mișca cu greu mare în pat, a umbla nu sum în stare". [1] Creangă mai avea amici, dintre foștii colegi, și pe la alte școli. La școala sucursală nr. 2 publică era institutor A. Simionescu, care își ținea și el evidența materiei predate, după manualul de citire al lui „Hiarcu". La școala sucursală nr. 1 era N. Climescu, institutor din 1865, unde avea o clasă de 10 elevi despre care se putea arăta că „se ține numai pentru cinci copii", căci 3 nu veneau de loc, unul avea 4 ani și „abia poate vorbi", iar altul avea 5—6 ani. În semestrul II 1867—1868, Climescu era și el mutat la Trei-Ierarhi. Rămînea, în sfîrșit, vechiul prieten din seminar, Gh. Ienăchescu, care avea școala sucursală „de la Mitoc", și de care Creangă era în continuare nedespărțit, trăgînd după sine un om al diaconiei veroase și al politicalelor.

Se pare că, îndată după audierea cursurilor de la Școala normală, toți acești colegi și-au pus în gînd să scoată un abecedar *nou*, care să valorifice și cele învățate teoretic și cele aflate în practica școlii. Manualele vechi erau în genere de tipul celui al lui Iarcu. Experimentarea, de către Creangă, a celui scos de Svarț abia dovedea că metoda nouă, pe care și acesta încercase să o impună, avea nevoie de un abecedar nou cu adevărat, nu prelucrat me-

canic după unul german, ci ieșit din realitățile limbii și școlii românești.

Creangă, Răceanu, Ienăchescu, Grigorescu, Simionescu și Climescu s-au întrunit și au luat „hotărîrea de a se aduna în toate serile, în localul școalei de la Treï-Ierarhi, și a păși la coordonarea materialului pe care în vreme îndelungată și cu multă trudă îl adunaseră înadins, și tot adunau, pentru întocmirea unui abecedar". [2] Aceste întruniri de lucru au început efectiv, probabil, din 1867.

Din același an datează acțiunea grupului de învățători în recent întemeiata „Societate pentru învățătura poporului român", inițiată la Iași, de Anastase Fătu, „doctor și filantrop", din generația lui Costache Negruzzi. În conducerea societății era și I. A. Darzău, iar Creangă e cel dintîi din grup care se înscrie, încă în ianuarie, adică la întemeiere. [3] După el, în februarie, se înscrie și Ienăchescu, pe cînd adera la societate și Isaia Theodorescu, popa Duhu. Răceanu și Climescu urmară și ei, în toamna lui 1867.

Societatea lui Fătu își propuse, printre altele, sprijinirea și tipărirea unor manuale școlare noi, astfel încît inițiativa învățătorimii era așteptată, deși, pînă acum, autorii de cărți erau cel puțin profesori de gimnaziu.

Grupul celor ce hotărîseră scoaterea unui abecedar de un tip diferit era destul de puțin omogen în lumini. Însă, la 1867, diferențierea calitativă încă nu era prin nimic evidentă și, cu excepția lui Ienăchescu, care mai mult vedea și aici o învîrteală, ca și în politicale, probabil că toți își luau foarte în serios sarcina de a scoate o „carte începătoare apropiată de mintea copiilor și conformă cu noua metodă scriptolegă". Mai tîrziu abia se va vedea că nici unul nu era în stare să devină autor de sine stătător, în afară de Creangă, pe un plan, și, pe altul, V. Răceanu și Grigorescu. Simionescu și Climescu se pierd pînă și în amintirile coautorilor, atît de șters trebuie să fi fost rolul lor în lucrare. Grupul ferm era alcătuit, probabil, cînd se trecea la treabă, din Creangă cu Răceanu și Grigorescu, în prezența lui Ienăchescu, mai mult inutilă.

Acest Ienăchescu, despre care se spune că avea un chip de Christ blond, era un tip de lichea preoțească nu lipsit de istețime, care se băga abil oriunde avea ceva de cîș-

tigat. Se pricepea la anecdote picante și avea oricum o vorbire „limpede și plăcută", care-i asigura succesul. Cînd trecea însă la scris, devenea „greoi și neînțeles", „așa de încurcat și de confuz" încît colegii preferau să se lipsească de contribuția lui. La lucru, rolul lui era mai ales să-i amuze pe ceilalți cu „chițibușurile" lui. Apoi se lăsa într-un cot și fuma rîzînd de ceilalți. „Bine, mă, Ienăchescule — îi spuneau aceștia, tu ai venit aici să ne ții de vorbă lungit pe canapea, ori să lucrezi de-a valma cu noi ?" Iar el, care mirosea toate noutățile din presă și aflase cîte ceva pînă și despre raportul dintre muncă și capital, răspundea cu maxima lui inteligență : „Ce, voi, proștilor, încă n-ați priceput că eu sînt maistrul care dau semnul și direcția, iar voi sînteți uvrierii, muncitori cu trupul ? Nu cumva ați cerca să schimbați mersul social făcînd ca maistrul să muncească și uvrierii să șadă ?" „Ce deșteptăciune, sfinte Nichifor, și noi nu-l pricepeam !" comenta fără zîmbet Creangă, lucrînd mai departe. [4] Grigorescu se vede a fi un colaborator conștiincios și loial. Iar Răceanu era, cu siguranță, metodistul recunoscut al grupului. Cu toții erau puși în curent cu literatura didactică din Transilvania, cunoșteau abecedarul și manuducerea lui Zaharia Boiu, citeau „Organul pedagogic". Dar nici unul nu era, ca Răceanu, atît de inițiat în istoria metodelor de scriscitit, despre care va și scrie, singur, o carte bine documentată și inteligentă, la bătrînețe. [5] Poate cunoștea și germana, limba celor mai multe dintre metodele studiate. În orice caz, cercetarea manualelor analoage din străinătate se impunea grupului și Creangă, care se mai familiarizase cu franceza, lua acum, împreună cu Ienăchescu, lecții de la Darzău. [6]

La începutul lui 1868, cînd Creangă își cerea definitivarea, abecedarul alcătuit de grup și intitulat „Metoda nouă de scriere și cetire pentru usulu clasei I primară" era gata, într-o primă formă. Pentru tipărirea ei, însă, încă nu era pregătită nici o editură. „Societatea pentru învățătura poporului român", tînără, încă nu-și începuse activitatea editorială proiectată. La tipografiile ieșene, autorii ar fi trebuit să plătească și nici unul nu dispunea de „capitalul necesar". O speranță era în cealaltă socie-

tate ieşană, în care „belferii“ nu aveau acces şi pe care o şi evitau, Junimea.

Din 1865, Junimea îşi avea tipografia proprie, cu un program de editare culturală, fără beneficii. În acest program se prevede şi sarcina „de a publica cărţi de şcoală cu preţul cel mai modest posibil“. Dar, fie din lipsă de experienţă, fie din restrîngerea colaboratorilor la grupul Junimii, tipografia acesteia nu mai activa. Abia în martie 1867 apar aici cele două publicaţii periodice, din care numai a doua avea să rămînă durabilă : *Gazeta de Iaşi*, ziar politic, literar şi comercial, bisăptămînal, şi *Convorbiri literare*, bilunar. Pînă atunci, cu excepţia lucrării lui Maiorescu, *Despre scrierea limbei rumăne*, care data din primul an al directoratului Şcolii normale, apăruseră doar cîteva manuale şcolare ale junimiştilor (I. M. Melic, Pavel Paicu) şi cîteva traduceri ale acestora. În primul număr al *Convorbirilor literare*, un „Apel la autorii români“ oferea editarea cărţilor originale în mod gratuit, cu condiţia recuperării cheltuielilor de tipărire din venitul obţinut de autor.

Grupul de la „Metoda Nouă“ se adresă Junimii în virtutea acestui apel, care însă avea în vedere cărţile de literatură şi nu manualele — deci îl respinse.[7] În aceste condiţii, *Societatea pentru învăţătura poporului român* încercă să experimenteze cu *Metoda nouă* sistemul Junimii : să tipărească fără beneficii o primă ediţie, iar din venitul adus de aceasta, o a doua ediţie, urmînd ca, de la a treia, dacă desfacerea va decurge bine, drepturile să le revină autorilor. O comisie specială, din care fac parte şi colegii mai bătrîni, Darzău şi Stavrat, e însărcinată să refere asupra lucrării. La 29 martie 1868 comisia aprobă şi laudă *Metoda nouă*. Cum Societatea nu avea tipografie proprie, se încheie un contract cu H. Goldner, cel mai vechi tipograf ieşean la acea oră. Un băiat al lui fusese, în clasa I-a, elevul lui Creangă în primul an de învăţămînt al acestuia, şi trecuse, probabil, pe rînd, pe la Grigorescu, Stavrat şi Darzău. Tipograful se obligă să dea abecedarul pe piată pînă la 15 iulie. Probabil, însă, că a întîrziat, astfel încît cel puţin tirajul întreg era predat Societăţii la 26 august, după ce, la 13 şi 14 ale lunii, Societatea şi

autorii trimiteau cîte două exemplare Ministerului pentru cuvenita aprobare.

Intre timp, Societatea şi da pe piaţă prima ediţie, de 4 000 exemplare, ca să fie înainte de deschiderea şcolilor. Pentru aprobarea oficială era acum nevoie de recent înfiinţatul *Consiliu general al instrucţiunii.* La 6 septembrie, Consiliul îşi dădea avizul favorabil şi la 11 ale lunii Ministerul „publică spre generală cunoştinţă că această carte s-a aprobat şi adoptat ca carte didactică pentru uzul clasei I-a din şcolile primare".

Succesul autorilor şi al societăţii depăşi probabil aşteptările, căci la 15 octombrie, după mai puţin de 3 luni de la apariţie, tirajul primei ediţii era total epuizat şi societatea convoca adunarea generală pentru a încheia bilanţul cheltuielilor şi veniturilor. A doua zi, oficiul Societăţii decidea ca „abecedariul intitulat *Metodă nouă de scriere şi cetire* să se retipărească în opt mii de exemplare cu banii ce se vor strînge din vînzarea ediţiunii antîia"... La 29 octombrie ministerul aproba cu „vii mulţumiri" ediţia a II-a şi la 21 noiembrie oficiul societăţii raporta adunării generale că Metoda nouă a primit „aprobaţiune" nu numai de la Minister, ci şi de la „corpul învăţătoriu prin îmbraciaziarea ce-a dat acestei publicaţiuni".

„Îmbraciaziarea" corpului învăţătorilor, Creangă o va fi simţit mult mai pe româneşte, atît prin prestigiul pe care şi-l cîştiga în lumea şcolii, cît şi prin perspectivele pe care i le deschidea. El devine un membru marcant al Societăţii. [8] În anul următor, face parte dintr-o comisie care preia casa de la Stavrat, fostul casier. La alegerea conducerii societăţii, Creangă e unul dintre cei aleşi, ca societar, cu 17 voturi din 21 de votanţi. În noiembrie 1869, „părintele Creangă exprima dorinţa ca din suma ce se va acorda pentru tinerii sărmani să se ajute şi copilele sărmane. Propunerea sa este susţinută de d-nii Poni, C. Popescu şi alţi membri" şi „se acceptă" ; iar în februarie anul următor chiar el va semna raportul de distribuire a fondurilor pentru copiii săraci.

Dar „părintele" Creangă, care se simţea atît de bine în Societatea pentru învăţătura poporului român, nu se mai simţea de loc bine în societatea bisericească. Anec-

dota spune că el începea să-şi bată joc de tot ce i se părea interdicţie absurdă în lumea clericală şi că, pentru a demonstra prostia reglementării unor zile „de post" şi a unor zile „de dulce" în viaţa oamenilor sănătoşi la cap şi la trup, ar fi fost văzut pe cînd mînca pască şi cozonaci în Vinerea mare şi fasole în zilele de Paşti. Ostentaţia anticonformistă răspundea într-un fel pasiunii „Metodei noi" şi dezvăluia în diacon acel „duh neastîmpărat şi cutezător" pe care-l admirase la profesorul arhimandrit Isaia Theodorescu. Ca şi acesta, Creangă nu evita scandalul public, ci-l căuta oarecum, cu intuiţia că numai astfel oamenii vor fi stîrniţi, surprinşi de noutatea posibilă şi cîştigaţi în lupta împotriva dogmelor învechite.

În februarie 1868, teatrul din Iaşi dădea o reprezentaţie „în beneficiul domnului Galino", actor local. Spectacolul oferit publicului se bucura de concursul lui Costache Theodorini, Ion Lupescu şi Nina Valéry, aflaţi pentru întreaga stagiune la Iaşi. Piesa jucată era o melodramă istorică fără importanţă : „Descoperirea Americii". Dacă pînă acum diaconul Creangă va fi fost vreodată la teatru nu putem şti. În orice caz, deşi canoanele îi interziceau categoric, la acest spectacol el se duse. Apariţia unui cleric la teatru era un spectacol mai rar decît oricare altul şi „opinia publică" se sesiză repede. La 26 februarie, *Convenţiunea*, „ziar politic, literar şi comercial", care apărea în Iaşi de vreo jumătate de an, cerînd respectarea *Convenţiei* de la Paris în litera ei, deci o unire parţială doar, găsi prilejul unei intervenţii. Publică un articol „atingătoriu despre mergerea unor preoţi la Theatru" în care denunţa organelor bisericeşti că, la ultimul spectacol, „doi preoţi, unul în stal, iar altul în lojă, se desfătau privind şi aplaudînd afectele şi simţimintele din piesă". [9] Protoieria, alarmată, cercetă cazul şi descoperi că cei „doi preoţi" erau, de fapt, cinci : Creangă era printre ei, împreună cu alt slujitor al bisericii Golia, Gh. Filescu, poate chiar de el dus în ispită ; ceilalţi, erau economii Pompilian de la Metocul maicilor, unul dintre semnatarii, alături de Creangă, ai petiţiei din mai 1864 pentru drepturi politice, Alex. Ionescu, de la Sf. Ilie, şi el semnatar al aceleiaşi petiţii, şi încă un Pompilian — Vasile — poate frate cu celălalt, de la Sf. Spiridon. [10] Care se aflase în stal şi

care în lojă n-avem de unde afla, dar cert e că, deşi poate trei din cei cinci eretici au găsit cu cale să se arate mai discret publicului, cu toţii făceau conştient un act de răzvrătire. *Convenţiunea* nu ataca în principiu frecventarea teatrelor de către preoţi, dar se indigna de ceea ce numea „un manc de disciplină din partea acelor care au trecut peste aceste baricade". La cercetarea protoieriei, vinovaţii, care vruseseră tocmai să arate că trec peste baricade, au avut de ales între demnitate şi pîine. Fuseseră îndrăzneţi fără să calculeze consecinţele, cum ar fi făcut un Ienăchescu, care nu se grăbise să-l urmeze şi aici pe Creangă. Fiecare în parte trebui să dea o declaraţie explicativă. Pentru că, în sinea lui, Creangă optase mai de mult pentru libertatea de cugetare — pe care fracţioniştii o combăteau — dădu, la 2 martie 1868, o misivă aparent respectuoasă către „Venerabilul părinte" în care nu-şi exprima nici un regret pentru cele făptuite, ci dimpotrivă :

„La stimabila şi oficiala adresă a Sfinţiei Voastre nr. 43 din 29 februarie 1868 relativă la frequentarea Teatrului Naţional, una dintre instituţiile morale sociale, de către preoţii de mir ; între care mi-aţi făcut onoarea a me enumera şi pre mine ; subsemnatul pentru satisfacerea cucerniciei Voastre cu respect şi franchetă. Vă răspund că : Am frequentat Teatrul Naţional de cîteva ori, unde n-am văzut nimic scandalos şi demoralizator, ci din contră combaterea tutulor viciurilor şi susţinerea de tot ce este just şi cu ce priveşte datoria omului către Dumnezeu şi Societate"... [11]

Fără îndoială, o asemenea declaraţie, care afirma dreptul preoţilor de a frecventa o instituţie *morală* şi *socială* şi care punea pe acelaşi plan datoria omului către „dumnezeu" şi „societate" reprezenta prin ea însăşi o afirmare cutezătoare a cugetării libere de prejudecăţi, un moment semnificativ în mentalitatea clericilor luminaţi, răzvrătiţi împotriva autorităţilor clericale obscurantiste. Creangă nu se ferea de consecinţe şi lovea cu un umor ascuns în ceea ce alt fost cleric, la începutul secolului, Budai-Deleanu, numise „disidemonie", adică „deşartă credinţă sau supărstăciune"...

Cercetarea era în plină desfăşurare cînd mitropolitul Calinic, aflat la Bucureşti, luă şi el cunoştinţă, probabil

din ziar, de vestea cea grozavă şi-i trimise locotenentului său, episcopului Vladimir Irinopoleos Suhopan, la 14 martie, o telegramă desperată :

„Ne-am informat : unii preoţi merg la teatru. Ne mirăm cum de s-a tolerat, dacă este adevărat ! Cercetaţi îndată cu toată scrupulozitatea şi toţi aceia care se vor constata că merg la teatru să fie opriţi de lucrarea preoţiei pînă la venirea noastră, cînd vom decide cele de cuviinţă". Cei cinci vinovaţi, inclusiv Creangă căruia mitropolitul îi datora oarecum recunoştinţă, suspendaţi de la „lucrul celor sfinte", organizară, laic, o întrunire de protest. Mitropolia ceru ajutorul Ministerului Instrucţiunii şi Cultelor : să intervină la Ministerul de Interne pentru interzicerea unor asemenea întruniri. Miniştrilor nu le ardea atunci de scandal. Guvernul lui Ştefan Golescu, alcătuit din liberali radicali şi kogălnicenişti, trebuia să facă faţă presiunilor opoziţioniste ale moşierilor, ca şi acelora demagogice ale aliaţilor fracţionişti, precum şi revoltelor ţărăneşti pricinuite de legea terenurilor agricole. În martie 1868, cînd mitropolia se agita în jurul cazului de erezie, *Fracţiunea* prezenta în Adunarea Deputaţilor proiectul ei diversionist, contra evreilor şi, întîmpinînd rezistenţa guvernului, trecea în opoziţie, provocînd o criză de lungă durată a majorităţii parlamentare. În aceste condiţii, ministrul Instrucţiunii, D. Gusti, avu destul tact şi destulă consecvenţă politică, declinîndu-şi competenţa în păzirea canoanelor bisericeşti şi neangajîndu-se în conflictul ridicul. În ce-l priveşte pe Creangă, se spune că, folosind cu umor logica sănătoasă, continua să meargă la teatru : mitropolitul, argumenta el, „m-a oprit să mă duc la biserică dar la teatru ba." [12] De altfel, şi în Societatea pentru Învăţătura poporului român avea să propună, în februarie 1870, împreună cu iconomul Pompilian şi alţii, „o reprezentaţiune la Teatrul Naţional în folosul acestei societăţi", dar Adunarea o va respinge.

În orice caz, diaconul avea acum cazier la mitropolie, unde un dosar cu nr. 3082 din 1868 începe să cuprindă „Acta relei-purtări a diaconului Ioan Creangă". La o nouă cercetare, dosarul acesta, aflat în alt dosar, întocmit încă din 1863 cînd se crease primul precedent privind „Mergerea la teatru a preoţilor", avea să fie scos la lumină şi

i se va raporta mitropolitului că numitul Creangă „pentru că au fost la teatru, a fost supus canonului, dară după rugămintea ce a făcut şi promisiunea ce a dat de bună conduită, l-aţi graciat prin rezoluţiunea"... etc. În realitate, probabil, cei cinci canonizaţi fură „graciaţi", la sugestia lui Gusti, cu prilejul Paştilor 1868, fără să-şi renege în scris atitudinile, pentru că la dosar nu se află nici o declaraţie autocritică a lor.

Dar, foarte curînd, la dosarul 3082 se adaugă încă o piesă, care arată, prin raportul protoiereului, că acelaşi diacon, în acelaşi an chiar, şi numai la cîteva luni distanţă, a fost „din nou oprit de serviciu, pentru că a slobozit o puşcă în ograda bisericii şi chiar asupra bisericii, dar iarăşi s-au graciat"...

Lucrurile se petrecuseră la începutul lui mai 1868, aşa încît diaconul abia fusese „graciat" pentru vechea erezie cînd făcea una nouă. Denunţul îl executa şi acum un ziar, de data aceasta organul politic al junimiştilor, *Curierul de Iassi*, care tocmai apăruse în primăvară. Aici se publica o notă intitulată „Tragerea la ţintă şi vînatul de păsări în mijlocul oraşului" în care se comunica omenirii că „în ograda Goliei — însă nu în ospiciul alienaţilor — şede un diacon care are şi pasiunea de a trage la ţintă sau de a vîna păsările" [13]. Ieftina ironie se referea la faptul că, încă dinainte de secularizare, Mănăstirea Golia fusese obligată să întreţină în incinta ei un spital de alienaţi. Ziarul continua apoi cu gravitate : „Din nenorocire, împuşcătura nu loveşte totdeauna ţinta şi aşa se şi întîmplă că *popa vînătoriul* au împuşcat odată, în loc de o pasăre, fereastra bisericii ce se află tocmai deasupra altarului şi o altă dată a tras chiar deasupra balconului ospiciului ; afară de aceste, nebunii de la ospiciu se sperie foarte mult şi nu credem că slobozirea puştii va fi un mijloc pentru a-i însănătoşi"... *Curierul de Iassi* nu era scris de corifeii Junimii. Redactorul responsabil era Th. Balassan, care nici membru al Junimii nu era, nici multă legătură cu cultura nu avea ; el visa să-şi aibă tipografia proprie şi să-şi aibă ziarul pentru a fi o forţă locală de temut. Delaţiunea lui însă cel puţin nu supăra întru nimic ochiul *Junimii*, reprezentat, în raporturile cu *Curierul*, de *Iacob Negruzzi*, care în genere se ocupa de

treburile tipografico-editoriale. Ca şi în cazul editării *Metodei Noi,* Negruzzi va fi fost ori indiferent, ori, aflînd că e vorba de Creangă, găsea prilejul unui ghiont părintelui care-l înfruntase cîndva în politicale. În orice caz, toată povestea venea de la obiceiul lui Creangă de a împuşca, fără milă, ciorile care croncăneau peste zidurile vechi ale mănăstirii, drept în faţa casei lui.

Mitropolitul se informase, iar, din presă, despre isprava slujitorului său şi, la 6 mai, îi poruncea protoiereului a cerceta şi „a refera grabnic despre caz". Protoiereul îl delegă, la rîndu-i, pe economul A. Gavrilescu. Acesta va fi contribuit, altădată, la abuzurile de putere ale economului Grigoriu, socrul lui Creangă. Aşa s-ar explica raportul din 15 mai al lui Gavrilescu către protoierie : „În ziua fixată mergînd la faţa locului şi făcînd invitare sfinţiei sale diaconului Creangă a merge la casierul din ospiciul alienaţilor sau la economul Dimitri Andronic spre a se purcede la cercetare, numitul diacon n-au voit zicîndu-mi că cercetarea să se efectueze la domiciliul său. Asăminea şi numiţii d. casier şi numitul econom n-au voit a merge în casa numitului diacon. După care mergînd la preasfinţia sa îngrijitorul monastirii prenumită Golia, unde numitul diacon întru altele au rostit că sînt şi am fost prigonitorul soartei numitului diacon. Din asemenea motive subsemnatul cu supunere vă înapoieşte menţionata adresă însoţită de chitanţă de primire a adresei rugîndu-vă a delega pe cine veţi găsi de cuviinţă a efectua o asemenea cercetare". [14] Afacerea se tărăgănează, mitropolitul îl suspendă şi apoi iar îl graţiază pe numitul diacon „carele singur n-au negat... că au descărcat puşca în ograda zisei biserici"...

În orice caz, dacă se împăca oarecum mai departe cu diaconia, Creangă nu se mai simţea acasă la el în locuinţa din ograda zisei biserici, în care era pîndit de duşmani. Îşi vedea de şcoală, de manuale şi de *Societate,* dar gîndul plecării de la Golia nu-l putea părăsi.

La Trei-Ierarhi îşi făcea al şaselea an de învăţător la clasa I-a, avînd acum două secţiuni ale acesteia. Munca era aceeaşi, dar începea, poate, să devină monotonă, rutinară, aglomerată de ritualuri cotidiene şi mai puţin prielnică iniţiativei. Catalogul lui, la fel de exact ţinut,

e mai sărac în observaţii individuale şi indică o anumită nervozitate, cuprinzînd mai ales notări negative : „impertinent şi dezertor", „foarte impertinent" şi aşa mai departe. Activitatea lui era apreciată, dar pusă pe acelaşi plan cu a celorlalţi institutori de la Trei-Ierarhi, şi a tuturor umbrită de prestigiul lui I. A. Darzău. La sfîrşitul anului 1869—1870 inspector-delegat din partea Primăriei la examenele de aici era Isaia Theodorescu. Cu entuziasm acesta constată în procesul verbal, după ce vorbeşte despre toţi învăţătorii Trisfetitelor, „un rezultat atît de satisfăcător în general încît face să se nască în inimile tuturor celor prezenţi sentimentul de bucurie văzînd că prin metodele cele exemplare a domnilor învăţători din această şcoală se face a să consolida şcoala română" etc... „Mîndrească-se, încheia patetic inspectorul, această şcoală, mîndrească-se cultura în timp ce conţine în sînul ei pe institutorii suscitaţi". Dar aceştia sînt pur şi simplu citaţi în ordinea claselor lor : părintele Creangă, d. Răceanu, d. Grigorescu, d. Răducănescu, d. Ropală şi numai pentru clasa IV-a are cuvinte deosebite vorbind de „stimabilul, veneratul şi patrunsul de missiunea cea de instrucţiune şi de educaţiune, d. Darzău. [15] Rămas de peste un an fără răspuns în privinţa definitivării, Creangă cerea, în aprilie 1869, „o copie legalizată şi conformă cu procesul verbal al delegaţiei comisiunii examinatoarea calităţilor mele, din 1868 februarie în 17 zile" [16] — evident pentru a reveni la minister, dar de-aici nu veni nici acum vreun răspuns. Peste vară sau spre toamna lui 1870, Creangă se înţelese cu Ienăchescu să facă „schimb" : Ienăchescu să treacă la Trei-Ierarhi şi el, în locul celuilalt, la şcoala sucursală. [17] Pentru Ienăchescu, avantajele erau evidente : se muta la o şcoală mai mare, de mai mare prestigiu şi cu perspective mai mari.

Creangă prelua una din acele „şcoli-sucursale" înfiinţate la Iaşi din 1865 pentru cartierele mărginaşe. „Sucursala" cu nr. 1 purta numele de „şcoala de la Mitoc" pentru că acolo se instalase pentru prima dată, deschisă chiar de către Ienăchescu. De-atunci se mutase pe rînd în trei localuri diferite pînă ce, în primăvara lui 1870, Ienăchescu îi găsise sediu mai potrivit în casele unui Costachi Paraschivescu Naiman, „în cuprindere de trei odăi

spațioase, bucătărie și ogradă". „Casele" se aflau pe Strada Română (mai tîrziu denumită Lascăr Catargiu). Primăria îi plătea proprietarului chirie ca orice chiriaș, iar proprietarul se obliga să facă toate reparațiile necesare. Dacă prefera această „școliță" — cum îi va spune el — Creangă avea în vedere, fără îndoială, două avantaje pe care Ienăchescu nu le căutase. Pe de o parte, aici învățătorul avea și locuință, deci diaconul se putea muta de la Golia. Pe de altă parte, devenea stăpîn deplin pe școala lui, avînd posibilitatea să-și manifeste liber inițiativa didactică și organizatorică și să-și experimenteze practic „metoda nouă".

Cei doi institutori cerură la minister „permutarea unul în locul altuia". Decretul acestei permutări fu emis la 14 octombrie 1870 și comunicat primăriei Iași la 20 octombrie. La 18 ale lunii, Ienăchescu, pregătindu-se a-i preda lui Creangă școala, adresa primăriei o plîngere că „dl. proprietar a caselor în care se află așezată această școală n-a făcut nici sobele nici zăplazul așa că sobele fumegă și nu se încălzesc pentru că sînt foarte vechi și zăplazul este stricat și pe iarnă nu va fi unde să se țină lemne". [18] Abia intrat în noua lui școală, Creangă avea deci să se lovească de probleme gospodărești. Chiar la 31 octombrie, trebui să înainteze un raport primăriei prin care să pună în vedere că „timpul aspru se apropie ca mîne și casele fiind vechi, de vălătuci sau nuiele și subțiri în păreți, precum și băieții sărăcuți îmbrăcați, ba unii chiar desculți și goi mai de tot, școala ar suferi fiind pusă în imposibilitate de a putea fi frecventată" ; atrage de asemenea atenția că ar fi necesară „construirea din nou a tuturor sobelor, care fiind foarte vechi, nu se pot încălzi și fumegă cumplit". [19]

La 19 decembrie, Toma Săvescu, în calitate de „institutore superiore al școalei publice nr. 2 de băieți din suburbia Sărăriei", vizitează școala lui Creangă și constată „multă puritate, aseduitatea și devotamentul ce-și dă domnul institutore". Dar, adaugă, „ar fi de dorit ca în venitoriu (în viitor) să se repare odaia de școală cu mai multă soliditate precum și aceia a domnului institutore" [20]. La 21 decembrie, școala e vizitată de însuși inspectorul primăriei, poetul Anton Naum. Acesta e „foarte mulțumit încît se atinge de progresul elevilor". „Din nefericire însă — adaugă el — numai cu multe suferinți din partea d-lui

institutore se poate susţine această şcoliţă. Localul rău, friguros, lipsă de obiectele cele de întîia necesitate, supără şi descurajează pe cel mai devotat om". [21]

La 23 decembrie, Creangă încheie semestrul I printr-un proces-verbal, în care constată că din cei 24 de şcolari ai săi 13 repetau clasa făcută anul trecut cu Ienăchescu, unul era venit la începutul anului, iar ceilalţi zece „sînt veniţi pe rînd în cursul acestui semestru". „Desculţi şi goi mai de tot", şcolarii se bucurau de grija învăţătorului care îşi nota, cînd era cazul, că elevul cutare e „capabil însă dezertore din cauza sărăciei".

La examenul semestrului I, din 2 ianuarie 1871, asista, ca delegat din partea primăriei Elie Baican [22], om mai tînăr decît Creangă (născut la Huşi, în 1844), mai tîrziu membru al Junimii, unde va citi „faimosul monolog al băutorului de rachiu călugăr Pafnutie" — adică bucata „Părintele Pafnutie de la Mănăstirea Putna", publicată în 1883 în *Convorbiri* şi recitată într-un *Tutti-festival,* peste cîţiva ani, în 1889, la serbarea zilei de naştere a lui Maiorescu. [23] Acesta aminteşte şi de „o insipidă comedie *Păcală şi Tîndală*" a aceluiaşi, respinsă de *Convorbiri.* Eminescu îi va prefaţa, în 1882, culegerea „Literatura poporului român sau palavre şi anecdote", iar Baican avea să publice, la bătrîneţe, amintiri *Din viaţa lui Eminescu* (1914). Delegatul din 1871 constata „bunele şi felossele (?) aplicaţiuni a D-lui institutore *Creangă* căruia i se fac mulţumirile mele"...

La începutul semestrului II, Creangă se adresa primarului, din nou, pentru a arăta că „în astă-iarnă, subsemnatul împreună cu *sermanii şcolari* a dus un mare necaz din cauza frigului celui nesuferit", în condiţiile şcolii nereparate. El recomanda „spre închiriere cu începere de la 23 aprilie" casele d-lui Mihalache Cercez din strada Kogălniceanu nr. 769 care ar corespunde „atît în privinţa *higienică* cît şi a situaţiunei lor, formînd *un centru* potrivit pentru asemenea şcoală"... Propunerea, din 25 februarie 1871, nu are nici un rezultat şi, după încheierea anului şcolar, la 27 iunie, învăţătorul — după multă căutare, poate propune un alt local, în „nisce case a d-nei Luţica Harisiadian vis-à-vis de grădina Primăriei, care ar putea fi închiriată de la 26 octombrie 1871 şi unde locu-

ieşte, deocamdată, dl. profesore Grigore Cobălcescu". Acolo, fiind „un salon foarte mare şi luminos, în care pot încăpe cel puţin 60—70 şcolari", „se poate face o şcoală de *model* minunată" pentru clasa I-a. La 1 august, un delegat al primăriei pentru cercetarea situaţiei constată că d-na Luţica Harisiadian n-ar vrea să închirieze localul propus de Creangă şi că, în schimb, dl. Paraschivescu-Naimen ar fi început a face reparaţiunile necesare.

La 6 octombrie, cînd deschidea anul şcolar 1871—1872, Creangă avertiza însă din nou Primăria că dl. Paraschivescu Naimen n-a făcut toate reparaţiile promise şi-i sugerează reţinerea „cîştiului" pînă la terminarea lor. Lucrurile rămîn neschimbate şi mai încolo, astfel încît institutorul propune iar, la 11 ianuarie, schimbarea localului, de astă dată tot în strada Română, în casa numită „hanul lui Varzariu", iar la 1 martie, consiliul comunal, după chibzuite cercetări, decide „ca şcoala să rămînă tot în acest local pînă la sf. Dimitrie" — adică pînă în octombrie 1872. În iunie, Creangă îşi încheie deci al doilea an la Şcoala sucursală nr. 1 tot în vechiul local. Ţinu examen la 14/26 iunie şi înaintă raportul către revizor la 22 ale lunii : „Starea morală a şcoalei" era bună ; se dau 3 premii şi două menţiuni onorabile ; „s-ar fi putut destinge mai mulţi", „însă starea materială lasă mult de dorit, 16 şcolari sînt lipsiţi de haine şi cărţi ; unii chiar şi de nutremîntul necesar" şi, propune Creangă, „deocamdată un număr de plăci, cărţi, hîrtie etc... ar trebui să se pună la dispoziţiunea institutorului, cu care să poate preîntîmpina lipsurile celor săraci, în timpul anului". [24]

Institutorul care, la 22 iunie/4 iulie îşi înainta raportul de încheierea anului şi prevedea măsuri pentru viitorul an şcolar se afla însă, fără să bănuiască, în pragul destituirii sale.

Din vara trecută, dosarul de la mitropolie cu titlul „Acta relei purtări a diaconului Ioan Creangă" fusese din nou scos la suprafaţă. Diaconul decisese să-şi tundă pletele. Era, evident, un mod de a o rupe definitiv cu biserica, acum cînd cariera didactică îi era asigurată, ca şi locuinţa din curtea şcolii. Un „popă tuns", în ortodoxie, nu se mai văzuse. În consecinţă, superiorul Goliei, arhimandritul

Hieronim Buţureanu, raportează mitropolitului, la 11 august 1871 : „diaconul Ioan Creangă *taliendu-şi* părul scurt ca civilii, rog pe Înalt Prea Sfinţia Voastră ca să *benevoliţi* a da dezlegare de este el în contravenţiune cu prescripţiunile sinod VI can. 96 şi dacă poate liturgisi *într-un* asemenea stare". La 14 august, mitropolitul porunceşte consistorului, adică „Dicasteriei spirituale", să cerceteze cazul. Consistoriul arată, într-un larg raport, că diaconul amintit e recidivist, „iertat de mai multe ori şi tot pentru asemenea analoage fapte ceea ce şi probează indiferentismul" ; de data aceasta, tăindu-şi părul, e „contra şi a obiceiului după caracterul ortodox de răsărit care îşi are forma sa exterioară distinctivă de clerul celorlalte rituri", „cît şi în sensul doctrinei sfintelor canoane". Canonul 96 îi condamnă pe clericii tunşi căci „vor să se arate totdeauna ca nişte tineri fără de barbă". Canonul 21 socotea că „tunzînd de sus şi de jos puţin pletele" păcătuieşti prin cochetărie, ca papistaşii, în vreme ce ortodoxii, după „tunderea de la hirotonire", trebuie să aibă „pletele netunse şi neatinse". Deci Creangă, care „demult este hirotonit, încît nu poate exista de fel supoziţiunea tunderii cruciş a hirotoniei" şi, mai ales, e ştiut că pînă acum „a avut pletele întregi", înseamnă că „s-a asemănat clericilor apuseni şi a lepădat cu dispreţ legiuita formă şi obiceiu a portului clerului ortodox din răsărit"... Pentru „retezarea pletelor", urmează deci ca diaconul Creangă să fie suspendat din slujbă, încă o dată.

În vremea aceasta, institutorul Creangă îşi vedea de treabă. Îşi ţinuse examenul la şcoală şi umbla să-şi găsească un local corespunzător sau măcar să obţină reparaţiile celui vechi. Avea gata şi apăruse noul său manual, lucrat de astă dată numai cu Răceanu şi Grigorescu — *Învăţătorul copiilor, carte de cetit în clasele primare, cu litere, slove şi buchi, cuprinzînd învăţături morale şi instructive* (tipărit tot la H. Goldner). Ediţia I se epuizase imediat, ca şi în cazul *Metodei noi*, şi, pînă la sfîrşitul anului, avea să iasă ediţia a II-a. Editarea fusese făcută cu sprijinul aceleiaşi *Societăţi pentru învăţătura poporului român*, care numise o comisie de revizori alcătuită din I. A. Darzău, liberalul P. Poni şi pe atunci junimistul A. D. Xenopol. Creangă fusese neîncetat activ şi în *Socie-*

tate, luînd parte la dezbaterile ei cele mai furtunoase. Una dintre acestea avea să aibă loc la sfîrşitul lui 1871, pregătită îndelung şi aşteptată cu cele mai diverse pronosticuri : Comitetul societăţii urma să ia în discuţie, cum anunţa din timp *Curierul de Iassi,* „chestiunea dacă să primească dame ca membre sau nu". De la 5 decembrie, Creangă, împreună cu alţi cîţiva membrii fondatori, avea să supună dezbaterii propunerea „să se primească pur şi simplu cererile unor doamne care cer să intre în societate" ; în joia lui 30 decembrie, comitetul avea să pună la vot propunerea şi... să o respingă. Pentru admiterea doamnelor aveau să voteze, afară de Creangă, numai 4 membri, pentru respindere — 9 ; 2 se vor abţine... [25]

Aşadar, Creangă se purta „ca civilii" nu numai în ce priveşte îngrijirea părului... În mod efectiv, lui nu-i mai păsa de diaconie cînd mitropolitul, la 28 august, îl suspendă de la slujbă şi-l trimite în judecata consistorului care urmează a-şi da, în genere, „opiniunea asupra condiţiei lui antecedente sociale şi a faptelor sale faţă de dosarele ce vor fi mai existînd".

La 11 septembrie, pe cînd Creangă se pregătea să-şi deschidă noul an şcolar, consistoriul îl convoacă. Nu se prezintă. Consistoriul îi fixează un al doilea termen de înfăţişare, la 13 septembrie. Creangă, cum raportează imediat Consistoriul, „de feliu nu vine, ci adevereşte că a primit citaţie, că e bolnav şi cere încă un termen fără a arăta cazul boalei". La 22 septembrie, Consistoriul se întruneşte fără el şi-i ia la cercetare „antecedentele" : mergere la teatru, slobozirea puştii în curtea bisericii şi, în sfîrşit, faptul, pînă acum lăsat în umbră, că „diaconul Creangă nu vieţuieşte împreună cu soţia lui timp de mai mulţi ani, fără a fi probat prin locurile competente a lui nevinovăţie". În fine, conchide consistoriul, acest diacon Creangă, „în loc de a se corigea în purtări, după atîtea iertări, *din contra a devenit a-şi tunde şi părul*".

De fapt, în loc să se înfăţişeze judecăţii pe care o dispreţuia, Creangă îi trimisese, încă după prima citare, la 10 septembrie, un protest cutezător care nu urmărea să-i îmbunătăţească situaţia clericală, ci să-i afirme dreptul la cumpănirea logică a lucrurilor. Îşi prezenta deci demonstraţia „nu pentru a fi judecat", „dar pentru a protesta

energic în contra dreptului ce-și însușește acest spiritual Decasteriu de a se constitui într-un tribunal bisericesc disciplinar". Pentru acuzația ce i se aduce, diaconul răzvrătit aducea „puternice rezoane", folosind, la rîndu-i, cu umor lucid, canoanele și învinuind destul de fățiș consistoriul de reacredință : „dacă acuzatorii mei și-ar fi dat osteneală să citească mai cu luare aminte textul Canonului 96 al Sinodului al VI-lea cum și tălmăcirea acestui canon, cu notița de sub ea, ar fi înțeles (afară numai dacă n-ar fi voit) că tăierea părului și cuviincioasa purtare a clericilor în ceea ce privește barba și capul, nu numai nu este oprită, dar chiar este poruncită. Și eară și în special pentru *diaconi* și clericii tineri, din notița Canonului 42 Sinod al VI-lea rezultă foarte limpede și curat că ei nu trebuie a purta plete spre sminteala oamenilor". „De vă credeți în drept — avertiza Creangă consistoriul — puteți a mă judeca ; însă în absența mea."

La 11 octombrie i se comunică, într-o formulare confuză, sentința mitropoliei : „sînteți oprit de lucrarea diaconiei *pentru totdeauna pînă cînd* veți da probe de îndreptare ; dînd legale probe de îndreptare *întru aceasta* atunci veți fi ertat"...

Creangă, stăpîn pe toate nuanțele unei fraze, subliniază absurda formulare *întru aceasta* și-și bate joc de contradictoria interdicție „pentru totdeauna", „pînă cînd"... Considerîndu-se oricum liber de slujbele diaconiei, dar voind să iasă din rîndul clericilor din prostia lor înșiși, el interpretează contradicția cum îi place și se socoate de-aici înainte „pentru totdeauna" despopit. Începînd din acest moment, învățătorul vine la școală fără mantie și potcap, frumos tuns și bărbierit, ca orice dascăl laic.

Socotindu-se ex-diacon, Creangă își vedea deci netulburat de școliță, de manuale și de *Societate*, fără să-i pese de scandalul bisericesc. Sfințiile-lor, deocamdată, îl lăsară în pace. Numai superiorul Goliei își aminti de „bașca" în care locuise Creangă și pe care acesta, părăsind-o ca să se mute la școliță, o lăsase totuși încuiată, poate cu gîndul de a o mai folosi cît îi va mai sta în putință, căci avea cu sine și pe băiat, și pe soru-sa Ileana. Pe la începutul lui ianuarie, superiorul Goliei îl somă să predea cheile, nu prin organele bisericii, ci prin poliție. Creangă fu ispitit întîi

să-şi încerce puterea şi cu comisarul care-l chestionă asupra „motivelor sale la predarea cheilor", dar, în cele din urmă, renunţînd la joc, îl înştiinţă pe reprezentantul forţei publice că înmînase cheile părintelui Alexandru de la Buna Vestire...[26]

La 15 iunie, pe cînd învăţătorul făcea bilanţul examenului ce-l ţinuse în ajun, mitropolia găsi mijlocul de a-l lovi în ce-i era mai scump. La această dată, deci opt luni de la confuza sentinţă cu oprirea de la slujba diaconiei, „pentru totdeauna pînă cînd", ea trimitea o adresă Ministerului Instrucţiunii şi Cultelor prin care îl înştiinţa că „diaconul Ioan Creangă, profesor în Iaşi, prin faptele sale incorijibile şi incompatibile cu caracterul de cliric fiind judecat de autoritatea bisericească astăzi *este exclus* dintre clericii altarului. În vederea acestora şi pentru a nu se induce poporul în eroare că el participează încă în cler, vă rugăm să binevoiţi a face să se publice aceasta spre ştiinţa tuturora". Mitropolia îl denunţa deci pe ***profesorul*** Creangă în faţa Ministerului şi dădea ca definitivă o excludere din cler pe care nici n-o pronunţase încă.

Ministerul Instrucţiunii şi Cultelor — deci forul suprem al şcolii şi al bisericii totodată — trecuse în ultimul timp dintr-o mînă în alta, nu numai cu schimbarea frecventă a guvernelor, ci chiar în cadrul aceluiaşi guvern.

Din martie 1870, junimiştii aşteptau să intre într-un viitor guvern, preconizat de Carol pentru a-i înlocui pe liberali. Urma să fie un guvern alcătuit din „juna dreaptă" bucureşteană împreună cu şefii Junimii devenită grupare politică a „conservatorilor liberali", care avea să-şi aleagă un comitet de conducere în frunte cu beizadea Grigore Sturdza, fiul fostului domnitor. Maiorescu şi Iacob Negruzzi aveau să fie membrii în comitet, iar la alegerile de deputaţi din 1871 aveau să fie aleşi, din partea „conservatorilor-liberali", junimiştii V. Pogor, Negruzzi, D. Korne, colonel G. Sturdza şi... N. Ceaur-Aslan, separatistul de la 1866.[27] În martie 1870, Maiorescu se pregătea să intre în noul guvern, ca ministru al Instrucţiunii şi Cultelor, întocmindu-şi un program personal de reforme, în spiritul care prezidase la reorganizarea Şcolii preparandale.[28] În aprilie 1870 se constituie guvernul aşteptat de junimişti, dar la Instrucţiune şi Culte e Pogor. Maiorescu constată că

se izbește de „aristocratice fumuri de castă" la amicii săi politici... Pogor, fără să-și ia efectiv în primire ministerul, demisionează la o lună după numire, pur și simplu din comoditate de boem cu avere. La sfîrșitul anului, guvernul cade sub presiunea maselor populare și se constituie unul nou, prezidat de Ion Ghica. La Instrucție și Culte, insignifiantul Nicolaus Racoviță, legat de conservatori. O intensă mișcare republicană zdruncină acum tronul lui Carol care, șantajînd politicienii, amenință cu abdicarea, apoi rămîne cu condiția unui guvern „ferm", pe care și-l constituie din conservatori, în martie 1871, ca „cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituției de la 1866".[29] Junimea sprijină noul guvern, prezidat de Lascăr Catargiu, dar nu are nici un reprezentant, la început. Ministru la Culte și Instrucțiune : generalul Christian Tell, care, după ce evoluase de la liberalismul radical din 1848 la liberalismul moderat, trecea acum de-a dreptul la conservatori. Noul guvern își propunea înainte de toate „liniștirea spiritelor" și „înfrînarea agitatorilor", iar generalul Tell era unul dintre aceia care „prezentau în această privință garanții de energie". De energia noului ministru avea să se plîngă, însă, repede, întregul corp didactic, inclusiv prietenii săi politici. La prima ședință a Camerei, în noiembrie 1871, Tell interzise să se dea concediu din învățămînt, pe timpul sesiunii, profesorilor aleși deputați.[30] Maiorescu însuși fu destituit pentru că se prezentase la cameră ca deputat, fără să fi cerut concediul — de altfel dinainte interzis — ca profesor ; în aceeași situație fu pus liderul fracționist N. Ionescu. Tell, deci, opera harnic destituirile, atît în rîndul amicilor, cît și în rîndul inamicilor politici, părtinirea fiindu-i mai slabă decît setea de a-și impune forța. În martie 1872, „e vorba de retragerea lui Tell"[31] și, iarăși, de înlocuirea lui cu destituitul Maiorescu, dar lucrurile rămîn neschimbate, astfel încît tot Tell e cel ce primește în iunie adresa delatoare a mitropoliei cu privire la „profesorul" Creangă. Se întîmplă astfel ceea ce nu-și închipuise diaconul răzvrătit : ministrul repercuta asupra carierei sale laice pedeapsa clericală : el „nu poate — argumenta absurd Tell, publicînd destituirea lui Creangă din învățămînt — ca pierzînd a sa demnitate de preot, să mai figureze în corpul didactic, din cauza că lipsa

de o asemenea demnitate sacerdotală, în respectul moral şi social, atrage după sine şi pierderea demnităţii şi caracterului său de membru al acestui corp".

La 1 iulie, revizoratul şcolar primea adresa prin care Ministerul îl înştiinţează că, pe considerentele de mai sus „a destituit pre numitul şi din postul de institutore" şi invita regizorul să dispună „a se lua arhiva, localul şi zestrea citatei şcoale de la numitul cu inventariu în regulă". Revizorul, poetul Anton Naum, care-l vizitase pe Creangă la şcoală şi se arătase „prea mulţămit" de el, aduce la cunoştinţa celor în drept destituirea şi raportează la minister de înfăptuirea celor poruncite. Deşi nimic nu-l obliga la aceasta, el adaugă : „Cu această ocaziune simt de datorie a vă refera ca institutore acest om era *neimputabile*. Şcoliţa sa era *de model* — scria Naum, apoi, ştergînd ultimele cuvinte, poate prea angajante, scrie în loc altele, în fond nu mai puţin elogioase pentru cel dat afară din post : „Şcoliţa sa, mică, dar populată, întrunea calităţi de dorit ; acolo corpul şi inteligenţa erau deopotrivă cultivate". [32]

Vestea destituirii din învăţămînt era, pentru Creangă, o lovitură de moarte. Nu numai că, după atîţia ani de cînd se stabilise în Iaşi, rămînea acum pe drumuri, fără post şi fără casă, cu un fecior de 12 ani şi cel puţin o soră în grijă. Dar tot drumul lui, dibuit îndelung şi în sfîrşit găsit, îi apărea din nou ceţos. O pornise în viaţă pe calea pregătită de Smaranda Creangă cu cele mai calde visuri şi se văzuse înfundat pentru totdeauna în „societatea" părintelui Grigoriu, socrul de tristă amintire. Ştiuse să se desprindă din această societate tocmai pentru că îşi găsise un ţel şi o vocaţie în şcoală ii lepădase cu nerăbdare haina de „boaită făţarnică". Se ştia preţuit ca învăţător şi ca autor de cărţi şcolare şi nu se gîndise că ar exista vreo forţă, de-acum înainte, să-l întoarcă din drum. Va să zică se înşelase, forţa aceasta exista şi era tocmai aceea de care credea că poate scăpa uşor „intrînd în rîndul oamenilor".

„Am stat — avea el să povestească amintindu-şi de clipele grele din vara lui 1872 — o zi şi-o noapte cu coatele pe genunchi şi cu tîmplele în mîini şi nu mă uitam la nimeni şi la nimic, şi nu vream să aud nici să văz pe nimeni. Şi-mi zvîcneau tîmplele şi mă durea capul, de cre-

deam c-o să plesnească. Stăteam şi nu mă puteam gîndi la nimic"...[33]

Cînd începu să chibzuiască la ce are de făcut, ex-diaconul şi ex-învăţătorul trebuie să fi trecut în revistă toate posibilităţile de care putea dispune, numai aceea de a se ruga de iertare nu-i trecu prin cap. Dobîndise, sau redobîndise, acel simţ al demnităţii şi al dreptăţii pe care îl au muntenii dintotdeauna şi pe care numai în anii diaconiei riscase să şi-l tocească, supunîndu-se canonului ploconirii în faţa tuturor mărimilor preasfinte. Trebuia să facă apel la justiţie, cu conştiinţa drepturilor sale cetăţeneşti şi să-şi devină propriul avocat, în conflictul cu Ministerul, ca şi în cel cu Dicasteria. Sprijin n-avea de unde să aibă. „Politicalele" sale nu-i asigurau grija şefilor fracţionişti, care erau, de altfel, în opoziţie atunci. De s-ar fi gîndit la Maiorescu, cel care îl împinsese cu încredere pe drumul şcolii, tot nu i-ar fi folosit la nimic. Nu pentru că fostul său profesor era junimist. Junimistul acesta se considera, în sine, deasupra politicii de partid şi, în proiectul său de reorganizare a învăţămîntului, pe cînd se aştepta să fie ministru, îşi notase numele multor „belferi" cu care să se ajute în aplicarea practică a reformei sale realiste. Nu numai pe cel al lui Darzău, pe care-l voia consilier şcolar la prefectură. Dar şi pe cel al unui „bun institutor, un popă cam slăbuţ, *roşu,* pe la Praja, în Păcurari".[34] Nu l-ar fi exclus, atunci, din evidenţă, nici pe Creangă, care se dăduse cu belferii fracţionişti dar, în şcoală, se arăta receptiv la inovaţiile recomandate în pedagogia Institutului Vasile Lupu. Însă în iulie 1872 Maiorescu însuşi era un profesor destituit şi ar fi avut toate motivele să fie rezervat în intervenţii pe lîngă prietenii săi din guvern, cum fusese, înainte cu vreo doi ani, în cazul lui Bumbăcilă cînd „un mare necaz a dat peste el". Pe lîngă toate, Maiorescu era din iulie plecat din ţară. În absenţa lui Maiorescu, *Convorbirile literare* se pregăteau chiar să sprijine, indirect, demoralizarea lui Creangă, pe care Negruzzi probabil nu-l uitase şi nu-l iertase. În numărul din 1 septembrie al revistei, la rubrica *Bibliografie,* vor fi înserate ambele manuale scrise de Creangă cu grupul său de învăţători, dar, într-un mod cu totul ostentativ, ambele vor fi atribuite

exclusiv lui *C. Grigorescu și V. Răceanu*. Numele lui Creangă era deci respins din paginile „Convorbirilor".

Redus la propriile-i forțe, Creangă decise să se adreseze direct Ministerului :

„...am fost dureros surprins — i se adresa Creangă într-o aparent supusă petiție — de a mă vede și de dumneavoastră domnule ministru condamnat fără să fi fost ascultat și eliminat din corpul învățătorilor fără să fi fost supus judecății, precum cere legea instrucțiunii publice". El cerea ministrului permisiunea ca „măcar după faptul îndeplinit al destituirii mele nejudecate" să vină a-l ruga să binevoiască a-i asculta *justificarea*. Anexa, cu acest prilej, o copie după faimoasa sentință bisericească, pe care el voise s-o interpreteze ca pe o eliberare din diaconie, dar care în nici un caz nu conținea decretarea excluderii din cler. Vina lui fusese, îi explica ministrului, cu nestăpînită vervă satirică, „că mi-am scurtat părul, suprimînd incomoda și dezgrațioasa coadă de pe spate" — vină în sine reparabilă... „căci părul fiind vegetabil, poate crește eară la loc".

Dar el, Creangă, se dorise în primul rînd învățător, nu cleric. De aceea, argumenta ministrului :

„Atunci avînd cunoștință că nu ca cleric meritam a fi învățătoriu ; ci ca învățător cîștigasem oarecare merit, care mă făcea demn de vocațiunea mea, mi-am continuat cariera de învățător, unde acum eram determinat a-mi consacra toată activitatea mea intelecutală, și unde autoritățile școlare, timp de opt ani de zile, cît am funcționat, n-au avut a-mi imputa nimica ; că n-am derogat demnității profesorale întru nimic.

Văzînd însă că învățătorul continuă a fi persecutat, numai și numai de către superiorii spirituali, pentru că purta haine lungi și părul lung, am venit la ideea de a mă dezbrăca însumi de aceea ce era un pretext de persecuțiune din partea superiorilor ecleziastici de aice".

Creangă i se adresa lui Tell, cu subînțeleasă ironie, ca unui ministru cunoscut drept „om franc și cu idei moderne" ; acestuia îi afirma mîndru „că eu nu de azi, de ieri, caut a dobîndi emanciparea me de supt o atare autoritate, care nu se respectă" — cum este biserica ; și că, deci, e vorba, de „dezbrăcarea mea voluntară de haina cleri-

cală" ; cum a fost vorba, din partea bisericii, de „o persecuţiune pentru ideile mele de progres".

Spunîndu-i toate acestea, învăţătorul pe nedrept destituit îi putea face ministrului, cu toată aparenţa respectului, procesul injustiţiei sale şi-i putea *cere*, cu speranţa scepticului, rejudecarea faptelor :

„Pentru aceasta însă, nu mă aşteptam, eram departe a cugeta chiar, că voi fi lovit şi de domnia voastră ; din contra mă măguleam în sine-mi cu ideea că voi pute de aici înainte răspunde şi mai bine chemării mele de învăţător, consacrîndu-mă cu totul carierei didactice.

D-voastră, se vede că n-aţi cunoscut adevărata stare a împrejurărilor mele, şi aţi curmat cariera unui om, tocmai în momentul cînd el, ca învăţător, luase o rezoluţiune în adevăr demnă ; fiindcă nu mai era acoperită de schisma făţăriei...

Dar cred că dumneavoastră, protectorul obligat al şcoalelor, nu veţi lăsa ca să sufăr şi de această din urmă nedreaptă lovitură, întemeind depărtarea mea din corpul profesoral pe motivele puţin caritabile şi aş pute zice, chiar necreştineşti, ale persecutorilor mei clericali.

Ce-mi rămîne de făcut altă, decît a vă supune respectuos că dumneavoastră n-aţi putut lua în contra mea măsura riguroasă, pe cît de injustă, decît punîndu-vă deasupra garanţielor legale, ce legea Instrucţiunii asigură orişicărui membru al corpului învăţător, adecă : de a nu fi destituit fără judecată ! Şi că asemene cazuri s-au mai întîmplat fără ca d-voastră să fi lovit pe nici unul, ştiind că sacerdoţiul profesoratului este independent şi nu este legat de loc cu schima preoţească.

Acum pot oare spera că dumneavoastră în urma lovirei date mie, veţi veni a face reparaţiunea reclamată de-o strictă legalitate ? Pot spera că, mai bine informat, veţi lua în consideraţiune justificarea mea, şi-mi veţi face justiţie ?"

Această „plîngere însoţită de actele ilegale ale mitropoliei Moldovei", Creangă o adresase ministrului „în iulie 31". Nu primi nici un răspuns, fie că ministrul nici nu citise autoapărarea destituitului, fie că o citise şi fusese supărat de rechizitoriul pe care autoapărarea îl cuprindea cu destulă ireverenţiozitate sub masca supuşeniei. În

preajma deschiderii școlilor, probabil desperat de înfăptuirea efectivă a destituirii, Creangă îi trimitea ministrului o telegramă :

„Cer din nou respectuos darea mea în judecată, conform legei. Numai așa veți afla adevărul. Numindu-vă protectorul și părintele Instrucțiunii aștept respectuos răspunsul D-voastră".

Inutil. Școlile se deschideau, în toamna lui 1872, fără învățătorul Ion Creangă.

Starea acestuia era, de la sine înțeles, catastrofală. Era, de fapt, pus la încercare întreg destinul pe care începuse să și-l croiască, tenace, cu conștiința unei vocații, de aproape 10 ani. Totul îi era din nou pus în discuție, în ce privește așezarea lui în viață. La 33 (sau 35) de ani, fiul lui Ștefan a Petrei, ieșit din albia satului părintesc, se afla în Iașul tuturor „politicalelor", religioase și laice, din nou fără căpătîi, ca înainte cu 13 ani. Dar și fără familie, cu un fecior de 12 ani. Fără locuință, căci locuințele sale ieșene erau de fiecare dată legate de slujbă. Și fără perspectiva de a reveni vreodată în școală și într-o locuință dată de aceasta.

În asemenea stare, un om are de ales, cînd nu e o fire slabă dispusă spre sinucidere, între întoarcerea din drum și o nouă ofensivă în viață. Creangă nu era o fire slabă. Nici întoarcerea nu era pentru el. Experiența dureroasă trebuia să-i maturizeze conștiința de sine și să-l îndîrjească. Poate intra într-o societate sau alta, după împrejurări, dar trebuie să fie pretutindeni el însuși ; un țăran de la munte, care nu se pierde și nu se confundă cu masa uniformă, nu devine unealta nimănui, privește cu scepticism în jur și-și aduce propria conștiință în ceea ce începea să constituie opinia publică a intelectualității.

Trebuia, mai întîi, să termine cu bîlciul „politicalelor", care nu i-a fost de nici un folos. Cei pentru care s-a agitat ani de-a rîndul în campaniile electorale nu s-au arătat mai mult decît boierii drept apărători ai „celor mici". Toți și-au văzut de interesele lor și nimic nu i-a stat sprijin cînd a fost zvîrlit pe drumuri. Una era „Societatea pentru învățătura poporului român" și alta „Fracțiunea", cu societățile ei economico-politice din care nu ieșea nimic. Ce se alesese din mica bancă pentru negutătorii români ? Ni-

mic, decît o măruntă agitație demagogică prielnică liderilor Fracțiunii. Chiar în vara trecută, Creangă însuși fusese printre fondatorii „Primei societăți de economie din urbea Iași", întemeiată în iunie 1871, cînd se alesese președinte colegul Constantin Grigorescu. Cu ce-l ajută acum această nouă societate pe omul destituit? Avea acolo un „capital" de 25 lei. Îi ceru îndărăt, prin cerere scrisă, „fiind scos din funcțiune și nemaiavînd parale pentru a mai putea face parte din societate". [35]

Trebuie să rezolve urgent două probleme fundamentale în existență, apoi își va vedea de treburi și, cîndva, se va răfui cu toate „societățile".

Mai întîi, să-și găsească un adăpost.

De la 1 iulie, de cînd data destituirea, școlița lui era declarată vacantă și primăria luase în primire arhiva, localul și zestrea ei. Chiar de ar fi fost încă, o vreme, tolerat în locuința sa din școală, pînă-n toamnă, în orice caz, era obligat să o predea. Își căută așadar o nouă locuință, potrivită cu situația de țăran băjănit la oraș și de ex-profesor, trecut din colegiul III în colegiul IV electoral. Va fi bătut deci ulițele care urcă din Sărărie, de la fosta lui școliță, spre marginea sătească a Iașului. Aici și acum va fi luat cu chirie „bojdeuca" din Țicău. Totuși, nu e de loc sigur nici acest lucru. După amintirile tîrzii ale lui Creangă, data mutării în bojdeucă apare contradictorie, cînd ca aparținînd acestui moment de după destituire, cînd ca fiind anterioară, adică din momentul plecării de la Golia (cînd totuși e mai convingătoare ipoteza mutării în localul școliței din Sărărie). O ciudată scrisoare către părintele Gheorghe Creangă, unchiul, a cărei datare pare să fie din iulie 1871, deci după ieșirea voluntară din diaconie, anunță confuz, cu un umor forțat: „M-am mutat într-o casă unde se află și cîteva frumușele, ce pe la Iassi le zic *fete*..." [36] De-aici nu putem avea, evident, nici un indiciu, decît că în orice caz nu poate fi vorba de bojdeuca din Țicău, adică dintr-un cartier semirural, izolat la marginea Iașului. Interesant e că, mai tîrziu, în 1873, Creangă își dă într-o scrisoare oficială adresa: „strada Bancei nr. 1461" [37], ceea ce nu poate fi trecut cu vederea, în ciuda numărului de casă pur și simplu fantastic pentru o străduță ieșeană. Adresa e, de fapt, a tutungeriei pe care o va deschide cu-

rînd şi, aici, o odăiţă dosnică putea servi de locuinţă. Oricum, mutarea în Ţicău nu poate avea loc, ca perioadă, decît în aceşti ani, fie că se petrece chiar în 1872, fie că se petrece un an sau doi mai tîrziu.

Era o căsuţă de ţară, pe care o ridicase, cu vreun sfert de veac înainte, un oarecare mahalagiu care luase cu bezmăn terenul, proprietate a Bisericii Buna Vestire. Poate chiar prin preotul Alexandru de la această biserică, cel prin care îşi trimisese cheile locuinţei sale de la Golia, ajunse Creangă aici. Acum, căsuţa aparţinea, tot cu bezmăn, unei Maria Ştefaniu[38] care, măritîndu-se, se va fi mutat din ea şi o va fi lăsat spre închiriere. De la aceasta o închirie deci Creangă. Humuleşteanul găsi aici o aşezare cocoţată pe deal şi prăvălită în vale : de la gardul de uluci, ograda, măricică, năpădită de ierburi şi umbrită de cîţiva arbori, ducea, jos, spre cele cîteva trepte ale unui cerdac de lemn prin care pătrundeai în casa acoperită cu şindrilă. Din cerdac, o săliţă despărţea două odăiţe scunde, cu podeaua lutuită. În fund, al doilea cerdac, larg, sprijinit, în rîpa dealului, pe pari înalţi. Dincolo de el, zarea nemărginită, căci aici oraşul se pierdea fără hotare. Drept în faţă, dealul pleşuv al Aroneanului. Mai departe, în dreapta, culmile, şi ele joase, ale Ciricului. Peisaj de pustă încremenită în linişte, sub un cer boltit imens peste o nemişcare abia sporită de sunetul tălăngilor depărtate.

Cerdacul acesta deschidea amintiri rurale, pastişînd, prin perspectiva lui, locuri intime, de demult părăsite. Creangă însă, dacă s-a mutat aici din 1872, n-avea răgaz deocamdată să se refugieze în cerdacul acesta... El trebuia, cu energie de proaspăt orăşan, să iasă în celălalt ceardac, să coboare treptele şi să urce, prin ogradă, pînă-n uliţa Ţicăului, să coboare povîrnişul ei, printre alte căsuţe asemenea celei a lui, s-o ia apoi din nou, în sus, pe uliţa prăfuită a Scăricicăi şi să ajungă iar în Sărărie, de unde străzi paralele îl descindeau încă o dată în *centru*. Numai aici putea răzbate spre rezolvarea, măcar provizorie, a celei de-a doua probleme fundamentale : găsirea unui mijloc de trai.

Şi-l găsi, pentru o vreme, ca negustor. Nu avea să meargă, ca tatăl său, cu cotul subsuoară. Avea să vîndă ţigări şi timbre. Obţinu, adică, un debit, ca „brevetariu la Monopolul tutunului". Pe la mijlocul lui septembrie, pe

cînd se deschideau școlile, el își deschidea prăvălioara, pe strada Primăriei, între Sărărie și Golia. Fără îndoială, îi vor fi slujit, totuși, relațiile căpătate dinainte și, poate, mobilizate și în semn de solidaritate a tinerei intelectualități. Se pare că, oarecum așezat în provizoratul său, Creangă și-a recăpătat încrederea în forța lui socială de reprezentant al opiniei publice noi și îndrăzneala în fața autorităților persecutoare i-a sporit. De altfel, nu încetă nici o clipă să se considere om al școlii. Continua să lucreze, el în primul rînd, la ediția nouă din manualele grupului de învățători, care se bucurau de succes în fiecare an. Probabil tot acum obținu și un post de profesor la un institut particular, numit Liceul Nou, prin cartierul Păcurari. Mai tîrziu, la începutul lui 1874, va apărea în fruntea afișului prin care Societatea pentru învățătura poporului român își anunța „decisiunea de a redeschide școalele gratuite de adulți", „pentru acest scop oferindu-se mai mulți domni profesori". Creangă era singurul cu titlul „fost institutor" într-o listă care cuprindea profesori de liceu și, în secțiile superioare, profesori universitari. În orice caz, el putea să-i sfideze, din pragul prăvălioarei sale, pe sfinții capi ai dicasteriei care, și pentru că mai mult rău decît i-au făcut nu-i mai puteau face, erau siliți să treacă neputincioși pe lîngă ex-diaconul care le rîdea în nas.

Chiar în septembrie-octombrie 1872 Creangă avu satisfacția unui duel public cu persecutorii săi, în care victoria pentru opinia publică fără îndoială îi reveni.

E greu de înțeles de ce autoritățile eclesiastice își aduseră aminte tocmai acum, după un an de cînd Creangă își lepădase rantia și potcapul, să redeschidă procesul. Explicația n-ar putea fi decît aceea a încropirii unei platforme legale retroactive pentru acțiunile săvîrșite demult. Fostul diacon triumfase, deși zvîrlit pe drumuri, pentru că putea demonstra oricînd și că fusese nedreptățit, și că răspopirea fusese intenția lui însuși. Biserica putea încerca să schimbe curentul opiniei publice, dezvelind niște vini grele și hotărînd, ca, excluderea lui Creangă din cler. Poate că, în felul acesta, biserica se pregătea și pentru o eventuală confruntare cu ministrul Tell, care își anunțase

vizita în Iaşi şi care, cu acest prilej, ar putea fi stîrnit să cerceteze mai pe îndelete cazul lui I. Creangă.

Tell avea să sosească în Iaşi în seara zilei de miercuri 27 septembrie. *Noul Curier Român* avea să-i anunţe a doua zi sosirea, în termeni destul de batjocoritori : ministrul, avea să precizeze ziarul, „de vreme ce nu întreţine relaţiuni prea amicale cu P.S. Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, a luat cuartirul la Otelul Binder" ; vizita lui în Iaşi va dura o săptămînă ceea ce, va aprecia ziarul, „nu e mult pentru a vizita cu de-amănuntul şcolile noastre". În orice caz, se va preface ziarul optimist, „ochiul cel scrupulos şi rezolut pentru destituiri credem că va fi cu deosebire atras şi asupra stărei materiale a stabilimentelor". Iar pe solicitanţii eventuali, ziarul îi va preveni că „prima condiţiune este a-l titula Domnule General", „deşi nu este trecut prin listele cadrelor". [39]

Mitropolia acţionă în aşa fel încît lucrurile să poată apărea, pînă la 28 septembrie, în avantajul ei dacă printre solicitanţii ministrului care-şi zicea Domnul General s-ar afla şi Ion Creangă.

La 16 septembrie protoereul C. Buţureanu, înainte cu cîţiva ani co-redactorul, din oficiu probabil, al *Predicatorului* scos de Isaia Duhu, întocmi o adresă către mitropolit cerînd judecarea din nou a lui Creangă ca *diacon,* ca şi cum de un an încoace n-ar fi ştiut că persoana în cauză nu mai e în subordinea bisericii. Cu ipocrizie şi cinică şi naivă, protopopul se referea la decizia din octombrie 1871 pretinzînd că atunci i s-ar fi făcut diaconului cunoscut că „este subt cercarea de îndreptare într-un an de zile". Consistorul se prefăcea deci a analiza cum s-a purtat diaconul în acest an care i-ar fi fost dat pentru încercare şi constata că diaconul „nu numai că nu s-a corijat în purtarea sa ca cleric sfinţit, ci încă din contra a părăsit de sine şi semnele şi costumul de diacon, îmbrăcîndu-se în straie civile" şi devenind „brevetariu la Monopolul tutunului". Diaconul, pe această bază, e citat în faţa Dicasteriei, pentru data de 28 septembrie.

Primind citaţia, Creangă are însă posibilitatea să dezvăluie public făţărnicia autorităţilor, şi încă în preajma sosirii lui Tell în Iaşi : el dă spre publicare *Noului Curier Român* — care le şi primeşte la rubrica *Inserţiuni şi reclame* din

23 septembrie, — „copiele fidele de pe forma de judecată făcută asupră-mi de către Dicasteriul Mitropoliei Moldovei". De fapt, „pentru desminţirea prin ele a orice calomnie", Creangă comunică : „*copie* de pe chiămarea mea în judecată consistoriului", „*copie* de pe raportul superiorului mînăstirei Golia", „*copie* de pe protestul meu ce am prezentat Onorabilului Dicasteriu în 10/22 septembrie 1871", „*copie* de pe sentinţa dată în absenţa mea", precum şi memoriul, plus telegrama, adresate lui Christian Tell. Justiţia bisericească apărea astfel ridiculă în făţarnicia ei, căci oricine îşi putea da seama că nicicînd n-a fost vorba de „un an de cercare", iar publicarea memoriului către Tell devenea, de la sine, un pamflet virulent atît împotriva autorităţilor religioase, cît şi a celor laice.

La 4 octombrie, cînd consistoriul se întruneşte pentru a-l judeca pe Creangă, acesta e reprezentat doar de o lungă scrisoare care este poate prima operă a scriitorului Creangă. Înveninat de neputinţă, pentru că maxima pedeapsă pe care i-o poate da răzvrătitului e indiferentă în situaţia dată, Consistoriul trebui să citească, printre altele :

„Ei bine, Onorabile Părinte Preşedinte, dacă oprirea mea *pentru totdeauna* de a oficia ca diacon, prin care am fost lovit în dreptul şi existenţa mea de la biserică, precum şi lovirea în poziţiunea mea de la şcoală — unde am lucrat şi mi-am sacrificat sănătatea... m-a pus în poziţiune de a întreprinde orice ocupaţie onestă, cu care să-mi pot agonisi pîinea de toate zilele — socotiţi că vă dă dreptate a mă mai urmări ca diacon, fie !

...Însă eu mă măgulesc a crede că modesta-mi purtare relativ la nedreptăţile ce mi s-au făcut de către superiorii clericali de aice, cărora nu le pot zice decît : „*Iartă-le lor, Doamne, că nu ştiu ce fac !* — va fi aprobată de opiniunea publică luminată, şi că sub cuvintele *pentru totdeauna* nimeni nu va înţelege numai *un an de zile* după cum Vă siliţi a face să se creadă, decît numai Sf. Voastră, după fantasticul dicţionariu ce se vede că posedaţi.

...Dacă mi-aţi permite a Vă întreba care sînt acele fapte incorijibile şi incompatibile cu caracterul meu de preot, probate de Sfinţia Voastră, şi cum să mă corijez, dînd semne de îndreptare *întru aceasta ?*

Nu mă îndoiesc că, punînd mîna pe conştiinţă-Vă şi întrebînd-o — numai dacă n-ar fi ipocrizia la mijloc — aţi răspunde aşa : spiritul de modestie, independenţă, sinceritate, onestitate ; francheţa, curajul opiniunilor şi fermitatea de caracter ce posezi, voind a-ţi susţine demnitatea de om, te fac a fi urît de noi ; şi pentru a te corije, trebuie să adoptezi contrarul acestora.

...Eu însă, din parte-mi, n-am decît a Vă ruga ca orice pretenţiune veţi mai ave de-acum înainte asupră-mi, să binevoiţi a mă urmări la tribunalele *civile*.

Primiţi, Vă rog, Onorabile Preşedinte, asecurarea respectului datorit..."

Turbaţi de furie, membrii consistoriului hotărăsc, la 10 octombrie, ca Ion Creangă „să fie cu totul exclus din cataloagele clericilor bisericeşti". Mitropolitul Calinic, care se agita acum grozav să ocupe scaunul patriarhiei, îşi dădu încuviinţarea, dar ceru să se asculte toţi arhiereii şi episcopii Moldovei, pe care el însuşi îi convocă pentru 5 noiembrie. La această dată, el semnă, împreună cu Suhopan, acum arhiereu, şi cu Isaia Diocleas, acum locotenent al episcopiei Romanului, decizia de excludere definitivă a celui pentru care „nu mai este nici o speranţă de îndreptare în viitoriu". Episcopul Huşiului se uni şi el, ulterior, cu opiniunea emisă de dicasteriu", ca şi peste cîteva zile, însuşi Melhisedec, acum episcop al Dunării-de-jos. Singur refuza să se alăture deciziei arhiereul Filaret Scriban.

Creangă n-avea de ce să fie atins prin această quasi unanimă unire a şefilor eclesiastici împotriva lui. Îşi văzu de treabă mai departe. „Brevetariul" se considera în primul rînd pedagog şi, în această calitate, încerca să-şi sporească puţinele venituri. În *Noul Curier Român* publicase, la 10 octombrie, următorul anunţ sub titlul *Profesore privatu :*

„Subsemnatul fostu profesore în serviciul Statului timp de optu ani are onore a oferi serviciile sale practice, ca educatoriu ori profesore privatu.

Adresa la Administraţiunea acestui Diaru.

I. Creangă."

Cu trecutul trebuia s-o rupă pe toate planurile. De aceea nu întîrzie nici în rezolvarea echivocei sale situaţii

privind căsătoria prin care cîndva crezuse că „intră în societate“. La 25 februarie 1873 se adresă deci primului președinte al Tribunalului Iași cu următoarea scrisoare :

„Subsemnatul Ioan Creangă, de profesiune liberă, domiciliat în Iassi, despărţirea IV-a strada Bancei nr. 1461, intentezu acţiune de devorsu contra sociei mele Ellena Creangă, născută Grigoriu, domiciliată în Iassi, despărţirea II-a, secţiunea I, strada Palatului nr. 102“.

Motivele reclamaţiei : „abandonarea domiciliului de șese ani de zile, care urmare din parte-i se consideră ca cea mai gravă insultă, conform art. 212 a Codului Civilu ; şi al doile, alte insulte totu atîtu de grave, pe care la timp le voiu proba prin martori“. [40]

Anexa la scrisoare un „al doilea exemplar spre a se înmîna părţii adverse“. Aceasta nu se prezentă la proces, nici nu opuse vreo obiecţie scrisă şi, după cuvenitele tărăgănări, divorţul fu acordat, în favoarea soţului, la 5 septembrie 1873. [41]

VII

ÎNTÎLNIREA CU EMINESCU

Anul 1873 nu anunța vreo schimbare în destinul, din nou confuz, al lui Creangă. N-apucase a fi „popă prost" și ajunsese dascăl de școală. Intrase „în lume" și era dat afară de ea. Se făcuse tutungiu, negustor cu prăvălioară în centru și căsuță la mahala. Greu de crezut că ar fi putut cineva din preajmă-i să-i prezică viitorul cel mai apropiat altfel decît cum îl contura prezentul.

Omul care vindea țigări și ziare era, e drept, oarecum cunoscut în limitele societății de învățători și mahalagii : însăși întîmplarea, rară, a răspopirii, îl făcuse „cineva". Fără îndoială, mulți îl considerau „deștept", nu chiar ca pe părintele Ienăchescu, dar cam pe acolo. Cu clientela lui permanentă, alcătuită din foști colegi de dăscălie sau de „electorale", ținea, sigur nu o dată, sfaturi interminabile, ca un om căruia îi trec prin mînă gazetele și este, el însuși, o gazetă vorbită. Taifasuri cu haz și cu bîrfă, ceva politică, și nu puțină discuție profesională, ca între stîlpi ai școlii.

Cert e că pentru Creangă nu încetase nici o clipă gîndul de a-și continua activitatea didactică și că tutungiul, în asentimentul tuturor amicilor săi, aștepta doar momentul prielnic unei întoarceri. Profesorele privat nu ieșise din breaslă. Frecventa mai departe *Societatea pentru învățătura poporului român.* [1] În același timp, lucra intens la noile ediții ale manualelor școlare : a opta din *Metoda nouă,* a treia din *Învățătorul copiilor.*

La începutul lui 1874, aceasta din urmă era încheiată și-și aștepta tipărirea. Prezența lui Creangă pe coperta cărții era, probabil, un impediment în calea aprobării ministeriale și a intervențiilor necesare pentru obținerea ei. Iacob Negruzzi fusese solicitat să pună o vorbă bună la ministerul conservator. Ar fi răspuns că „s-ar aproba cartea dacă n-ar figura numele lui Creangă pe copertă". [2] În februarie, fără a mai aștepta aprobarea oficială, autorii cereau *Societății* tipărirea noii ediții și, în ședința din 25 martie, Creangă susținea personal : „Într-adevăr, cartea nu s-a aprobat formal de minister, dar i s-au recunoscut meritele..." În aceeași ședință, Darzeu demonstra că lucrarea discutată era „superioară tuturor cărților de felul acestora apărute în limba română pînă acum". O comisie formată din A. D. Xenopol, P. Poni și Darzeu era însărcinată să revadă lucrarea și „să facă modificări, împreună cu autorii, ce vor crede de cuviință, atît în privința științifică și literară, precum și în cea didactică." [3] „Chiar în sărbătorile paștilor", autorii începuseră a merge „la domnul Al. D. Xenopol, împreună cu comisia" [4] pentru definitivarea textului și ediția a III-a a *Învățătorului* izbutea să apară.

Între timp, însă, Creangă devenise, printr-un concurs al împrejurărilor, din persecutat, un protejat al ministerului. Încă de la sfîrșitul lui 1872 coaliția conservatoare intrase în criză din cauza ciocnirilor dintre „vechea dreaptă" și „junimiști". Din primăvara lui 1873 remanierele de guvern se țineau lanț. În ianuarie 1874, Cristian Tell, persecutorul, își dăduse demisia. De la 7 aprilie, în locul lui venise Maiorescu, vechiul protector.

De cînd fusese destituit, Creangă se ținuse deoparte de electoralele care-l pasionaseră mai înainte. „Fracția" i se arătase bună de gură dar nu de treabă și-l lăsase în voia soartei. De altfel nemaifiind funcționar de stat, Creangă era exclus și din colegiul III, deci se afla oricum în afara agitației electorale a dăscălimii. Pentru alegerile ce urmau să aibă loc în primăvara lui 1875 nici nu figura în lista provizorie a alegătorilor (dată publicității din 1874) și, în lista definitivă, avea să apară la colegiul IV. [5] În orice caz, îndepărtarea de fracționiști și conlucrarea temporară cu Xenopol îi va fi dat curaj să facă iar apel la Maiorescu,

ministrul junimist, în ciuda anilor trecuţi şi a ciocnirilor cu „secretarul perpetuu“ al Junimii.

Va fi urmărit, deci, încă de prin aprilie, ivirea unui post vacant. Va fi aflat, prin foştii săi colegi, că, împreunate, clasele I şi II de la şcoala nr. 2 din Păcurari urmau să rămînă fără institutor din 1874—75. Debitul de tutun putea fi lăsat în seama lui Zahei, coproprietar, pentru ca solicitantul să se înfăţişeze personal ministrului, în capitală. Cererea adresată oficial la 18 mai era evident urmarea audienţei promiţătoare a lui Maiorescu, căci era rezolvată cu o precipitare neobişnuită. La 23 mai Consiliul permanent îşi şi dădea avizul extrem de favorabil, sprijinit pe argumentele dragi petiţionarului însuşi : „dl. Creangă în tot timpul funcţionării sale în trecut a dat probe de un bun şi apt institutor“ şi „chiar în aceşti doi ani din urmă de cînd nu mai face parte din corpul didactic tot n-a încetat de a lucra pentru instrucţiune, ocupîndu-se cu publicaţiuni de cărţi didactice“. După alte patru zile, la 27 mai, i se înmîna „d-lui Creangă, în Bucureşti“, ordinul de reintegrare pe data de 1 septembrie. [6]

Nici încurcăturile birocratice, nici inerţia solicitantului victorios nu mai puteau prelungi nedreptatea. Creangă avea de partea lui sprijinul unui ministru tot atît de puternic în a-l reintegra cum fusese predecesorul său în a-l destitui. În aceeaşi zi în care îi înmîna ordinul de numire, şeful de cabinet al lui Maiorescu adresa un alt exemplar al aceluiaşi ordin Preşedintelui Comitetului Şcolar din Iaşi, invitîndu-l „să binevoiască a introduce pe numitul în funcţiunea ce i s-a încredinţat“.

Preşedintele Comitetului Scolar era, din oficiu, primarul oraşului, iar acesta era junimistul Nicu Gane, gospodar atent şi, deşi scriitor, funcţionar disciplinat. Se va fi rătăcit ordinul ce i s-a trimis ? Va fi uitat Ghidionescu, şeful de cabinet, să-i trimită ordinul, rămas la dosar ? În orice caz, Creangă, sigur de patalamaua din buzunar, nu s-a grăbit să se înfăţişeze la primărie pînă la 24 august. Probabil, îşi petrecuse vara pe la Humuleşti sau Tg. Neamţ. Bucuria îi era tulburată : în Monitorul Oficial din 20 august apăruse şi postul său în lista celor ce abia urmau să fie ocupate prin concurs. Pe ordinul adus de Creangă cu întîrziere, primarul trebui să noteze că „se va face între-

bare d-lui Ministru... dacă concursul publicat prin Monitorul nr. 180 pentru postul de institutor la clasele I și II de la Școala nr. 2 din Păcurari mai poate avea loc față cu adresa prezentă care, deși poartă data din 27 mai expirat, însă s-au adus astăzi de dl. Institutore..." Cum răspunsul întîrzie, Gane decide, sigur de aprobarea lui Maiorescu, instalarea lui Creangă la post, în 31 august. La 1 septembrie, noul numit depune jurămîntul și-și ia în primire clasele. La 4 septembrie, primăria din Iași îl înștiința pe ministru că, „spre a nu suferi serviciul pînă la primirea explicațiilor" îl și instalase pe învățător. Abia după aceea vine răspunsul... telegrafic : „clasele 1 și 2 de băieți din Păcurari s-a revocat din concursul publicat". [7]

Sfîrșitul anului 1874 însemna astfel, pentru Creangă, o normalizare a vieții ce și-o dorise, nu o deschidere spre o perspectivă inedită. Revenea în albia carierei sale.

Cum din Sărărie pînă în Păcurari drumul e lung cînd e făcut pe jos, Creangă, „se hotărîse să meargă acasă și să ia masa o dată pe zi, adică seara, după ieșirea de la școală". [8] Existența sa, obositoare dar satisfăcută, o reedita pe aceea dinaintea destituirii, minus tribulațiile luptei cu Dicasteria și ale agitației electorale. Învățătorul își dorea consolidarea situației în profesie, și, chiar din ianuarie 1875, își relua întrerupta acțiune pentru definitivare. La 22 ianuarie, ministrul cerea primăriei, cum ceruse altădată alt ministru altei primării, cuvenitele referințe. La 30 ianuarie, ajutoarele de primar răspundea „cu toată asigurarea că dl. profesore Creangă este foarte zelos și capabil profesore ; că își îndeplinește datoria cu exactitate și că se bucură de o bună reputațiune..." [9]

Cel ce-și lepădase, sfruntîndu-l, portul clerical, își formase, în acest timp, un fel de a fi propriu, care avea să se întipărească în amintirea școlarilor. „Iarna purta haine groase, de șiac mănăstiresc, căciulă mare țărănească, un palton tot de șiac, scurt în poale (ca un fel de suman țărănesc)"... „iar cînd era ger mare și viscol mai purta pe deasupra paltonului și un șal mare cu care se înfășura așa fel că își acoperea bine spatele, șalele, pieptul și gîtul", ca să poată înfrunta drumul de acasă pînă la școală. „În timpul verii purta un surtuc de dril alb și pălărie de paie cu borurile mari", iar „în clasă, cînd era prea cald, își scotea sur-

tucul şi jiletca şi se ştergea mereu de năduşeală, pe obraz, pe gît şi pe piept, cu nişte basmale mari colorate (din cele popeşti) şi pe care le întindea în clasă pe o frînghiuţă să se usuce, căci purta totdeauna cu el, prin toate buzunarele, multe basmale, aşa că în timp ce cele ude se uscau, el scotea altele.“ [10]

Fără îndoială, amintirile şcolarilor confundă, în genere, portretul omului de vreo 38 de ani (sau chiar numai de 36), cît avea în 1875, cu cel de peste un deceniu, mai familiar contemporanilor. O fotografie din 1877 — cea mai răspîndită de altfel — nu ne lasă să bănuim un Creangă „gros, greoi“, „gras, corpolent“ care începea să se buhăiască şi-şi pierdea toate semnele exterioare ale munteanului sprinten şi vioi. Dimpotrivă, chipul subţiratic al diaconului de pe vremuri apare doar maturizat, fără indicii de hipertrofiere a proporţiilor. Mai curînd e convingătoare imaginea unui om care se complace în postura aleasă, premergînd prin gesturi şi atitudini condiţia fizică abia ulterior adusă de o precoce îmbătrînire. Îmbrăcămintea amestecată a mahalagiului se îmbina cu ciudăţeniile unui om care, din anii conflictului cu biserica, se obişnuise a se purta după plac, sfidînd cu ostentaţie regulile stabilite. Omul mergea cum voia, afirmîndu-şi dreptul de a se simţi bine în hainele sale şi de a şi le potrivi după vreme, nu după convenienţe.

Aşa cum se înfăţişa, prea original pentru recepţia copiilor, ştia să-şi cucerească de la început dragostea şcolarilor, cumpănindu-şi severitatea şi îngăduinţa, distanţele şi familiarităţile, mai mult după instinct şi după tradiţia unor alţi dascăli instinctivi ca părintele Ion Humuleşteanu. „Înainte de a începe lecţia, el intra în vorbă cu copiii, întrebîndu-i ce fel de jocuri mai ştiu, ce au mai făcut pe acasă“ etc... Aceasta însemna să capteze clasa prin „plăcute convorbiri“, menite să-i facă „şi pe cei mai sfiicioşi copii să capete îndrăzneala de a vorbi şi de a vedè că învăţătorul nu este, precum nici trebuie să fie, pentru dînşii, un ce de spaimă“. [11] Învăţătorul de curînd reintegrat nu avea puţin de lucru, căci cele două clase pe care le conducea avea una 21 — cealaltă 13 elevi, iar începînd chiar din octombrie trebuia să-l suplinească şi pe Braşoveanu, directorul, aflat în concediu. [12]. La finele semestrului I, Elie Baican, din nou în inspecţie, rămînea „pe deplin sa-

tisfăcut de răspunsurile elevilor și de conduita lor, desigur inspirată de către domnul institutor respectiv". [13]

În iunie, pe cînd el însuși își încheia anul, Creangă era delegat de primărie să asiste la examenele școlii nr. 2 de băieți din Sărărie, urmașa fostei lui „școlițe" din care fusese dat afară. Mai găsea, acolo, „registrul de inspecție" deschis de el însuși în 1870 și a cărui primă foaie mai păstra vechiul său „Prescript-Verbale" [14].

Exact peste trei luni, la 18 septembrie, în același registru, la pagina 7 (pe verso) avea să fie scris un proces-verbal de inspecție semnat de revizorul M. Eminescu. [15]

Întîlnirea acestor doi oameni ai școlii ar fi putut trece fără urmări, descoperită retrospectiv doar ca un fapt de mică istorie literară. La 18 iunie, Creangă se oprise mai cu seamă asupra situației la cl. I „care-i cheia și lăcata instrucției primare" și constata că progresul ei „nu este tocmai cel dorit". Mai nota impresia că „limbajul ținut cu cei mici... este prea îngreunător pentru fragedă lor minte" (institutorii vizitați spunau de pildă „malad" în loc de „bolnav") și că „ar fi de dorit ca graiul tatei și al mamei... să aibă mai multă trecere măcar în școalele începătoare".

La 18 septembrie, Eminescu nota: „instrucțiunea nu mi-a părut suficientă... Copiii din clasa a II-a nu știau a ceti curent... Se recomandă d-lui director ca exercițiile practice asupra materialelor predate să prevaleze cu mult învățătura pe de rost a teoriilor generale..."

Dar, la data cînd Eminescu inspecta școlița pe urmele lui Creangă, întîlnirea celor doi începuse să aibă o semnificație mult mai mare decît coincidenta raportare profesională.

La 30 august 1874, în ajunul zilei în care institutorul Creangă se pregătea să-și ia în primire postul, Eminescu își depusese jurămîntul ca director al Bibliotecii Centrale din Iași.

Noul bibliotecar, tînăr de 24 de ani, nu era ieșean, dar nu era de fel necunoscut literaților ieșeni. Dimpotrivă, se

afla de cîțiva ani în centrul atenției. După numai cîteva poezii, trimise din Viena, Maiorescu îl situase în fruntea *Direcției* noi. La Junimea se înfățișase o singură dată, în 1872, în trecere prin Iași. Junimiștii împărtășeau în genere prețuirea lui Maiorescu deși receptivitatea îngustă a multora dintre ei se arătase, atunci, de-a dreptul refractară cînd poetul își citise uluitoarea nuvelă *Sărmanul Dionis*. Dar, în afara Junimii, Eminescu constituia un subiect de scandal. Hasdeu găsea chiar că e greu să-ți ții rîsul în fața unui asemenea poet.

Sosirea și așezarea lui Eminescu la Iași, în acel sfîrșit de vară al anului 1874, nu fuseseră prevăzute. Maiorescu, nu de multă vreme ministru, îi acordase o stipendie pentru continuarea studiilor în vederea doctoratului în filozofie. Poetul, însă, nu aspira la diplome și nici la posturi înalte. „Caută-mi — îi scrisese el unui prieten — o ocupațiune în Iași — ea poate fi foarte modestă și neînsemnată, căci nu sînt pretențios și știu a trăi cu puțin... Dacă s-ar putea să trăiesc în Iași, să lucrez fără s-o știe nime, mi-ar părea și mai bine..." [16]

E greu să ne dăm seama dacă învățătorul Creangă auzise pînă atunci de Eminescu. Nimic nu dovedește că. deocamdată, Creangă urmărea fenomenul literar, că era un cititor de literatură în afara aceleia care intra în vederile didactice. Mai credibil e că va fi aflat de sosirea poetului prin zgomotul provocat printre „belferi", la curent dacă nu cu literatura cel puțin cu unele scandaluri ale lumii literare. Eminescu se stabilise la Samson Bodnărescu, în curtea bisericii Trei Ierarhi. Gazda era o figură familiară dăscălimii, căci era nu numai poet, ci și profesor, acum director al Școlii normale. Casa lui Bodnărescu adăpostea mai tot timpul junimiști veniți de aiurea și, chiar pe atunci, mai locuiau acolo ardelenii Miron Pompiliu și Ion Slavici. Eminescu hoinărea îndelung prin mahalalele și dealurile Iașului, poposea adesea prin cîrciumile periferice renumite pentru vinul lor vechi și nu putea trece neobservat de opinia publică a dascălilor, semirurali, semitîrgoveți, al căror itinerariu zilnic se încrucișa firesc cu cel al poetului. Dacă nu pentru învățători, în orice caz pentru profesori, acesta devenea, în toamnă, și un coleg de breaslă, căci îl înlocuia pe Xenopol la Institutul academic

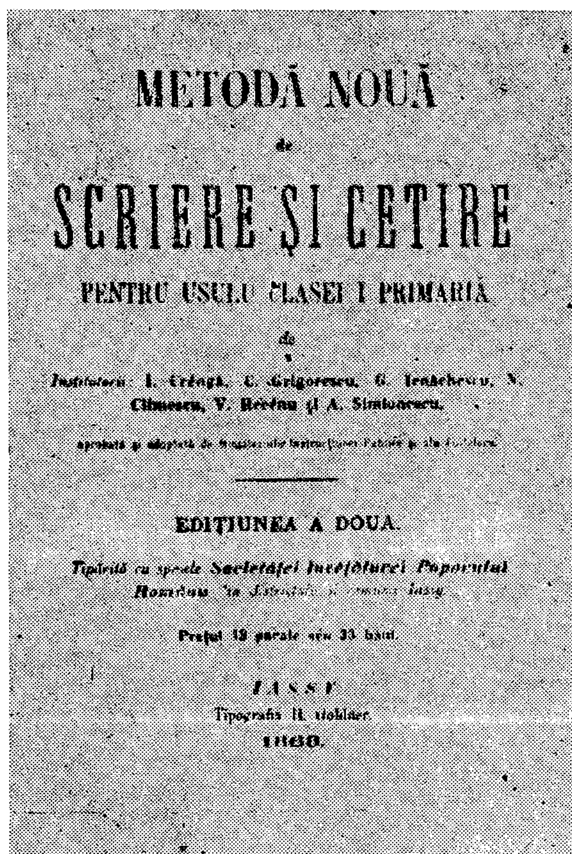
din strada Muzelor. În fine, începînd din iulie 1875, Eminescu intra nemijlocit în raza vizuală a învățătorului Creangă. Printr-una din mașinațiile de culise politicianiste, fusese înlocuit din direcția Bibliotecii Centrale. Sosise în Iași unul dintre cei mai înverșunați inamici ai săi, poetul bucovinean D. Petrino. Din veche familie boierească, proaspăt intitulat baron, acesta era cultivat de mai toate cercurile literare ce se voiau reprezentative. Eminescu îi atacase, în 1870, o broșură politică. Maiorescu, însă, în *Direcția Nouă*, cu vădite rezerve, îl acceptase. Bardul baron se afla în relații cu Junimea, căreia îi recunoștea toți poeții cu excepția lui Eminescu pe care îl alătura, ca mediocritate, obscurului N. Lazu. Aducerea în Iași a lui Petrino fusese sprijinită simultan de Fracțiune și de Junimea. Recomandat de Andrei Vizanti, lider fracționist și veninos antimaiorescian, era acceptat în postul de director al Bibliotecii Centrale de către însuși Maiorescu, în locul lui Eminescu. Acesta fu numit, în compensație, revizor școlar pe județele Iași și Vaslui, în locul lui Naum.

Intrat în funcție tocmai cînd se închideau școlile, noul revizor se consacra, deocamdată, organizării unor „prelegeri asupra metodei de a propune diferite obiecte, ținute de pedagogi practici-recunoscuți, de la școalele din Iași". La 10 august putea trimite la Minister un raport asupra conferințelor ținute. Printre autorii prelegerilor îl cita și pe „d-nul *V. Creangă*, învățător la școala de băieți nr. 2 din Păcurari".[17] Revizorul îl remarcase atunci, pentru prima dată, pe învățător și-i reținuse, însă greșit, numele care încă nu-i spunea nimic. La 1 octombrie, același învățător cu un nume oarecare iscălea, în „Convorbiri", prima sa scriere literară. Ceea ce înseamnă că în decursul unei singure luni relațiile dintre revizor și învățător trecuseră pe alt plan și că acesta din urmă trăise un eveniment care-i schimbase destinul : scrisese o lucrare *literară*, și-o citise la Junimea, intrase în societatea *scriitorilor*.

În ce punct al întîlnirii dintre cei doi funcționari ai școlii se produsese saltul calitativ al prieteniei dintre doi creatori de artă ? Cum se produsese, în învățător, conștiința geniului său artistic ?

Cu certitudine, comunicarea în problemele școlii o preceda și o pregătea pe cealaltă. Cînd își scrisese raportul, la

10 august, Eminescu descoperise un Creangă „pedagog practic". Nu făcuse legătura cu un alt Creangă, al cărui nume îl mai întîlnise, de curînd, printre autorii unui manual școlar. Nu de mult, numit în *Comisiunea pentru cer-*

METODĂ NOUĂ

de

SCRIERE ŞI CETIRE

PENTRU USULU CLASEI I PRIMARIĂ

de

EDIŢIUNEA A DOUA.

IASSI

cetarea cărților didactice din Iași, Eminescu conlucrase la alcătuirea unui *Raportu asupra abecedarului Metoda nouă de scriere și cetire compusă de institutorii I. Creangă, C. Grigorescu etc...* [18] Acest raport e semnat „pt. conf. S. Bodnărescu", dar Eminescu ținuse să adauge, cu mîna

lui, o apreciere extrem de favorabilă. În august, fie că începuse să-l cunoască mai îndeaproape pe Creangă, fie că nu, revizorul adresa Ministerului propunerea ca Metoda nouă să fie aprobată drept manual obligatoriu pentru învățămîntul primar, susținînd-o împotriva abecedarului, mai recent, al lui B. Constantinescu. „Metoda nouă de scriere și cetire — insista Eminescu — a avut succes prin meritele ei intrinsece și nicidecum prin o altă stăruință și ar fi o rea răsplătire pentru compunătorii ei dacă deodată, în mod brusc și fără oarecare tranziție, s-ar înceta întrebuințarea ei și s-ar recomanda o alta, numai poate pentru că-i tipărită în tipografia statului."

Așadar e firesc să presupunem că, prin august, după conferințele didactice, Eminescu și Creangă au avut prilejul — sau chiar l-au căutat — să se întîlnească în primul rînd ca pedagogi. Învățătorul nu putea să fie decît măgulit de a sta la sfat cu un revizor învățat și vestit, iar acesta privea cu maximă gravitate orice problemă de care se atingea încît, în 1875, organizarea învățămîntului îi concentra preocupările. Creangă îi va fi demonstrat că e într-adevăr un „pedagog practic" demn de recunoaștere și-i va fi vorbit de înlăturarea a tot ce transformă învățătura într-un „cumplit meșteșug de tîmpenie, Doamne-ferește!" Eminescu se va fi antrenat în demonstrațiile sale integratoare ce raportau o metodă pedagogică la epistemologie, organizarea învățămîntului la sociologie, iar toate la drepturile și perspectivele poporului român. După o singură întîlnire de acest fel, cei doi vor fi stabilit ușor relații extrașcolare. Creangă îl va fi cucerit pe Eminescu nu numai prin opiniile de bun simț în privința școlii. Înțelepciunea populară, condensată în proverbe și zicători, învățătorul o mobiliza într-o sfătoșenie în felul ei și naturală și erudită. Poetul revizor va fi văzut, într-adevăr, cum s-a spus, în Creangă, „geniul poporului român" și „întruparea sociologiei lui naturaliste". [19] La rîndul lui, Creangă, chiar dacă nu prindea cuvînt cu cuvînt argumentele poetului a cărui moldovenească se intelectualizase, le intuia perfect și profund sensul, ca unor transpuneri pe un plan infinit superior al propriilor sale întrebări și răspunsuri. Filozofia practică eminesciană zăcea parcă în sufletul lui de mult și-i enunța acum ceea ce el însuși simțea ca fecior de

muntean cu statornice așezări și firești adaptări la nevoile vremurilor. Filozofia teoretică a poetului îi apăruse, probabil, destul de nebuloasă și îndepărtată de modul gîndirii strămoșești. Dar, pe undeva, sentințele populare și abstracțiile stranii coincid în substraturi.

Chiar dacă lucrurile nu se vor fi desfășurat întocmai și de la început astfel, nu poate încăpea îndoială că numai astfel trebuie să se fi stabilit legătura adîncă dintre cei doi. O vor fi dezvoltat, sigur, un șir de întîlniri ulterioare, foarte posibil puse la cale mai întîi de Creangă. Era vacanță și, pentru Eminescu, ca și pentru el, hoinăreala pe la marginile Iașului și popasurile în cîrciumioare „ca pe timpuri“ erau petrecerea cea mai relaxantă. Poetul frecventa, bineînțeles, *Junimea* ca și salonașele literare ale unor tinere doamne poete ca Veronica Micle și Matilda Burlă (fostă Cugler). Dar, de la sosirea în Iași iubea mai mult peregrinările cu Bodnărescu sau Miron Pompiliu. Cu Creangă, aceleași peregrinări dobîndeau un farmec aparte decît cu un alter-ego confuz cum era Bodnărescu sau cu un folclorist tare cumsecade, dar ardelean încet și greoi, ca Pompiliu. Cu Creangă, petrecerea lui Eminescu devenea totodată firească și ceremonioasă, ca o retrăire a unei existențe de vechime și seninătate. Dacă într-adevăr Creangă îl va fi dus la Bolta-Rece, învățătorul se comporta ca o călăuză nu doar prin localuri de distracție, ci prin insule ale trecutului, în care mîncarea și băutura se consumau după un ritual străbun și într-o ambianță de lume revolută către care amîndoi tînjeau — unul din nostalgie pentru meleagurile natale, celălalt din nostalgie pentru pămîntul românesc etern. Crîșma de la mahala care se numea Bolta-Rece se afla în dealul Sărăriei, în hrubele rămase de la niște bătrîne case boierești cu pivnițe nesfîrșite. O ținea un anume Amiras, negustor care se pricepuse să prefacă fostele bolte subterane nu numai în depozite, ci și în răcoroase unghere pentru băutorii dornici de iluzii arhaice, care se puteau împărtăși dintr-un vin natural, în ulcele de pămînt, cu buchetul stratificat inefabil.

În prezența lui Eminescu, Creangă, cel intrat „în societate“, își recîștiga mîndria de a fi țăran, adică om vechi inalterabil, cu o știință a lucrurilor dincolo de cele raționale, cu o etică a civilizației băștinașe dincolo de convenien-

țele civilizației mimetice. Pe nesimțite, fostul țăran își depășea condiția de locuitor al mahalalei ieșene și se transforma, nu numai în ochii lui Eminescu, ci și în ai lui însuși, în tipul țăranului, în țăranul ideal, clasic.

Între Creangă și Eminescu se constituia o simbioză care nu înlătura diferențele de cultură și de temperament, dar valorifica afinitățile esențiale. Cuplul lor, care începea să se statornicească, transpus în alt plan și privit cu luciditate, își găsește corespondența în cuplul cam pe atunci imaginat de Eminescu, într-un fragment de nuvelă închinat „boierimii de altădată", adică vieții patriarhale. În nuvelă va fi vorba de un „cucon" bătrîn pe care-l cheamă Vasile Creangă. Soția acestuia „mult mai tînără decît el", e văzută complementar față de cuconul care o iubește : „avea un fel de spirit de o înălțime religioasă" în vreme ce „el cugeta mirenește" ; „ea avea mult simț pentru muzică și poezie, el le privea numai ca distracțiuni de care un om nu poate scăpa, în fine peste toată viața ei era răspîndit un fel de farmec poetic — el era proză, deși proză bunomă"... În această paralelă, locul omului nu era nici inferior, nici superior femeii care nu-i era antitetică, în ciuda aparențelor, ci doar rafinată în raport cu manifestarea firească, primitivă, a celuilalt. Astfel, „Creangă era un bătrîn bun și prietenos, vesel și glumeț la petrecere", „nu învățase multe în viața lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nțelepciune și o isteție firească, care prețuiau mai mult decît prețiosul semidoctism de azi". [20]

Multele popasuri prin cîrciumi, pe care le evocă adesea contemporanii, nu puteau fi totuși tocmai multe — dimpotrivă — pînă la data cînd învățătorul Creangă devine *scriitor*. La 10 august numele învățătorului încă nu-i era familiar revizorului care, în aceeași lună, își și începea călătoriile prin județul Vaslui. Înainte de 1 octombrie — cînd apare *Soacra cu trei nurori* — Eminescu era plecat la Cernăuți. Revizorul și învățătorul nu se putuseră vedea, deci, decît de cîteva ori, în scurtele răgazuri ieșene ale celui dintîi, prin august și septembrie. Identificînd tipul lui Creangă, Eminescu va fi observat erudiția folclorică a celui de baștină rurală și-i va fi stimulat revărsarea, cum făcea îndeobște cu orice depozitar de folclor. Însă Eminescu obișnuia încă din anii vienezi a-i pune pe tinerii veniți de

la ţară *să scrie*, fie şi numai pentru a aşterne pe hîrtie poveşti populare. Aşa îl îndemnase şi pe Slavici, determinîndu-i debutul literar.

Ca povestitor oral, e sigur că Eminescu l-a preţuit pe Creangă din prima clipă. Dar poetul nu putea să nu facă o fină şi rară distincţie între capacitatea povestirii orale şi a scrierii de poveşti. Cînd îl împinsese pe Slavici să scrie, ca şi acum cînd îl îmboldea pe Creangă, el intuia virtualităţile scriitoriceşti *ale lor, se bizuia pe o posibilă artă originală a povestirii scrise de unul sau de altul şi nu pe o transcriere a textului aflat în circulaţie orală. O asemenea* „transcriere" *ar fi putut-o, în principiu, face el însuşi, ca folclorist, mai repede şi mai corect. Nu ne putem îndoi că dacă Eminescu l-a pus pe Creangă* să scrie *era pentru că în chiar modul de-a povesti al acestuia întrezărise altceva decît o reproducere a unei creaţii anonime şi colective, ceva* individual *care consta într-o mare virtuozitate de interpretare de tip scenic, într-o capacitate de a sugera, prin oralitate, un spectacol. Povestitorul juca rolul unor personaje cunoscute în acţiuni de asemenea cunoscute, încît arta lui se releva nu în epica propriu-zisă, convenţională şi relativ invariabilă, ci în imaginarea situaţiilor ca situaţii autentice, marcate prin replici, gesturi şi reacţii convingătoare. Povestirea lui Creangă se cerea audiată şi văzută ca un spectacol în care un singur actor interpretează succesiv toate rolurile şi propriul său rol de povestitor, îi mimează pe alţii şi se mimează pe sine, însufleţeşte nu numai fiecare episod, ci şi cadrul fiecărui episod şi toarnă în forma dată o luxuriantă învăţătură milenară care oferea* à propos *sentinţa, concluzia sau morala proprie fiecărei împrejurări. Nu folcloristul Eminescu era încîntat, ci spectatorul rafinat care gusta arta unică, nesubstituibilă, a interpretului. Putea acesta, în scris, să-şi păstreze întreaga artă, să înlocuiască, deci, prin cuvinte, şi partea altfel realizată prin mimică şi glas?*

Dacă Eminescu, urmărind manualele şcolare, citise nu numai *Metoda nouă*, ci şi *Învăţătorul copiilor*, avea oarecari temeiuri să aştepte un eveniment artistic şi de la scrisul lui Creangă. Didactice, cu finalităţi instructive, unele bucăţi de lectură izbuteau să regăsească, prin mijloacele redactării, calităţile interpretării orale *Într-un text ca* Acul

şi barosul *sfada uneltelor e vie, o autentică ceartă țărănească în care, chiar fără intervenția indicativă a autorului, ghicești, îndărătul replicilor, gestul și tonul. Dincolo de personajele menite să-și decline atribuțiile pentru a le da școlarilor niște definiții, vorbesc oamenii din sat, o femeie ca Smaranda și un moș ca oricare. E un dialog, care, citit, e și audiat și văzut :*

„— Moșule ! de ce ești zurbagiu ? Te sfădești necontenit cu soră-ta *nicovala,* țipați și faceți larmă de-mi țiuie urechile...

— Iaca mă !... dar de unde-ai ieșit, păcală ?

— De unde-am ieșit, de unde n-am ieșit, eu îți spun că nu faci bine ceea ce faci.

— Na !... vorba ceea : A ajuns oul mai cuminte decît găina... "

Și așa mai departe. Toată sfada, desfășurată cu vervă, cu un umor jovial, era un pretext, dar personajele trăiau prin autenticitatea umană a dialogului în care duelau, de fapt, înțelepciuni strînse în formule stabile și scoase cu dibăcie la momentul prielnic dintr-un rezervor interminabil :

„— Vorba ceea, soro : Șede hîrbu-n cale și rîde de oale... Măi... da bun ești de gură ! — Și de gură da și de lucru... Ai auzit vorba ceea că : Golătatea înconjură, iară foamea dă de-a dreptul..."

Și morala fabulei, pusă în gura barosului :

„Mi-ai zis *ruginit* și te-ai zis *cioplit* : mie-mi pare bine ca strănepoții mei să fie mai cioplîți decît mine ; cu timpul se cioplesc toate... Numai nu vă fuduliți și nu uitați obîrșia voastră ; ca nu cumva să vă cioplîți prea tare și să rămîneți care fără urechi, care fără dinți, care fără gură, care fără zimți ; adecă niște cioarse de nici o treabă. C-apoi atunci iarăși mi-ați ajunge drăguș la căuș" ș.a.m.d.

În ce-l privește pe Creangă, e greu să ne dăm seama dacă, pînă atunci, se gîndise vreodată să devină „scriitor". Foarte probabil că nu. Una era să știi povesti, alta scrie. De povestit, povesteau mulți în sat. Arta povestirii îi plăcea, îi folosea, și, desigur, se știa stăpîn pe ea, cînd o utiliza fie la școală, fie la petreceri, fie la adunări electorale. Prin povestire cu tîlc îi cucerești pe copiii care te ascultă vrăjiți și nici nu bagă de seamă cînd au învățat o

grămadă de lucruri; iar o snoavă, povestită cînd trebuie, ţine locul celui mai învăţat discurs şi dă pe faţă adevăruri pe care altfel nici nu le-ai putea spune. Dar, de fapt, cînd povesteşti frumos ai tu însuţi o plăcere deosebită şi-ţi mîngîi singur meşteşugul şi ţi-l faci cît „mai al tău", ca în orice lucrare pe care o ştii tu mai bine decît altul. Ca ţăranca ţesîndu-şi covorul sau brodîndu-şi iia, cu conştiinţa că face nu doar un lucru util, ci şi o bijuterie, o podoabă la care lumea să se uite cu admiraţie. Cu acelaşi gust estetic format de generaţii, şi unul şi altul, fără să-şi facă proiecte şi să calculeze după reguli, merg la sigur în alegerea formelor ce se armonizează, a culorilor menite să iasă de la sine în faţă şi a celorlalte necesare tonului de ansamblu, a elementelor ce înfrumuseţează latura utilitară şi a celor ce se adaugă, după o anumită ştiinţă inefabilă pentru a face totul mai strălucitor sau mai îmbietor sau pur şi simplu pentru a evidenţia nota personală şi bogăţia de virtuozităţi a autorului.

Folosind scrisul, cu un prilej sau altul şi uneori prin profesia însăşi, Creangă era şi nu mai era acelaşi. În vorbă, totul curge, natural, neîmpiedicat; formulele prestabilite se ivesc la locul potrivit, iar ceea ce încă n-a fost niciodată spus îşi găseşte expresia pe măsură ce se spune. Gramatica e spontană, punctuaţia apare de la sine, în accent şi în intonaţie. În scris, totul se complică şi se încurcă pînă ajungi să scrii cum vorbeşti. Frazarea ta firească dobîndeşte înfăţişarea unor şiruri ce îşi pierd orice înţeles la lectură dacă nu se supune unor reguli după care e tăiată artificial, coordonată şi subordonată în părţile ei, ba scurtată pentru că altfel o pierzi pe drum, ba lungită pentru că unele spuse se cer repetate ca să nu rămînă uitate. Lucruri ce se leagă uşor în vorbire, mai grăite, mai lăsate să se ghicească, mai încărcate cu un tîlc aparte prin accente, de îndată ce vrei să le scrii sînt cînd prea limpezi şi ţi se pare că-ţi ajunge un singur cuvînt să le exprimi, cînd prea încîlcite şi parcă nu mai termini să le spui. Iar cînd îţi citeşti singur rîndurile, constaţi că n-ai spus nimic cu unicul cuvînt care ţi-ar fi fost destul în vorbire sau că din multe cuvinte scrise în altă parte puteau lipsi o grămadă. La toate acestea se adaugă faptul că în-

tr-un chip se vorbește la oraș și în alt chip la sat. Nu numai cuvintele sînt altele adesea, dar și cele știute sună altfel și se cer împreunate altfel, cam ciudat. Pe la 1860, cînd Creangă începuse a scrie cîte o petiție, parcă însăși limba românească așternută pe hîrtie era alta decît a părinților și a copilăriei, latinizată artificial și întoarsă cu savantlîcuri care-ți cereau inițiere sau grimase de inițiere. De la plîngerile sale către mitropolie în vremea conflictelor cu socrul său și pînă la memoriile prilejuite de samavolnicia destituirii, Creangă străbătuse însă întregul drum necesar pentru ca scrisul să-i apară tot atît de firesc ca vorbitul. El poate acum „să-și dea drumul" pe hîrtie ca și la sfat, să mînuiască dibaci un limbaj în care vorba pămîntească se împletește adecvat cu cea intelectuală, să găsească întorsăturile cele mai nimerite, să încînte și să muște, să cuprindă totul și să lase a se înțelege mai mult decît spune. Cu alte cuvinte, verva teribilă, cu haz și cu tăiș, a învățătorului și exdiaconului se putea exprima în scrisoare fără să piardă nimic din ceea ce avea vorbirea lui. Scriind, de pildă, Dicasteriei sau lui Tell, Creangă trebuie să fi început a simți plăcerea polemicii puse pe hîrtie cu aceeași satisfacție a meșteșugului împlinit pe care o avea povestind. El nu scrie acum numai cînd trebuie numaidecît și ce trebuie numaidecît, ci se complace, cu orice prilej, în arta aceasta nouă despre care a descoperit că nu lasă nimic deoparte din vechea artă a exprimării. De aceea cînd își face corespondența cu unchiul său, preotul Gh. Creangă din Tg. Neamț, departe de a face o comunicare, se lasă în voia unor taclale scrise, se joacă dezinvolt cu vorbele și cu propozițiile, transpune în redactare concluzia preexistentă în „vorba ceea" și face haz de necaz cu o jovialitate de om care-și varsă năduful la o ulcea de vin. Evident, aluziile, obscure pentru noi, fac întreaga compunere esoterică, dar umorul ei gros nu lasă îndoieli asupra delectării cu care a fost scrisă :

„De vreți a ști noutăți *nouă*, iată vă spun : cu nefericita ocaziune a răposatului întru fericire a Bondarului și pusu la revineală în pușcăria sfîntului Nichipercea, m-am dus la Pru ! ! u ! utu și am făcut feredeie de pungă. Sunt bune ori ba? De făceam de pulpe, poate-mi vei zice c-ar fi fost mai bune că-mi întăreau slăbiciunea nervilor...

Altă noutate *nouă :* În timpul vijeliei unui îndărătnic vînt de la finele nepomenitei luni iunie, clopotniţa Goliei fu aruncată deasupra celei de la Bărboi şi clopotele tocmai la patruzeci de sfinţi ; şi la Archi-man-Dracu Merişesco, în grădină, a crescut un castravete de doi coţi şi jumătate (2 1/2) care merită a fi dus la expoziţia de la Frumoasa, care are a fi la 24 septembrie, curgător în avusul urbei Neamţul buza-bri-de Bercu, în casele lui Grama, să se mureze... Altă noutate : M-am mutat într-o casă unde se află şi cîteva frumuşele, ce pe la Iassi le zic *fete,* ştii proverbu cela : „Beţivului şi Dracu-i ese cu ocaua plină“ [21] etc.

Altceva era însă, a scrie cărţi, a fi autor ! *Cînd începuse a lucra cu colegii săi la manuale, Creangă trebuie să-şi fi privit sarcina întrucîtva asemeni celorlalţi şi întrucîtva cu totul diferit de ei.* Pentru *Metoda nouă* era vorba de a se găsi un număr de propoziţii limpezi şi abia apoi de a compune mici bucăţi de lectură. Cam cu aceeaşi experienţă toţi, autorii aplicau şi într-o mare măsură compilau, fără să-şi pună problema unei *creaţii.* Ei nu făceau literatură, ci lecţii. Chiar poveştile, adăugate ulterior, urmau să fie astfel considerate. Scrisă de Creangă sau de Grigorescu, o bucată ca *Ursul păcălit de vulpe* rămînea o reproducere folclorică, impersonală. Trebuia să păstreze interesul epic, pentru a fi atractivă, să fie scurtă şi clară, corect redactată. Pentru *Învăţătoriul copiilor* se complicau oarecum. Aici autorii trebuiau să dea texte ale scriitorilor potriviţi pentru şcoală, dar şi texte ale lor, scrise în vederea scopurilor instructiv-educative speciale. Aici începea Creangă să se deosebească de ceilalţi. *Cunoscînd rolul povestirii în clasă, el nu putea să nu-şi pună problema scrierii unor povestiri în aşa fel încît, citită de copii, să aibă toate atributele celor reale. Nu era vorba de a născoci o poveste despre* ac şi baros, *ci de a o da în scris cît mai aproape de felul în care el însuşi o înfăţişa oral cînd era în faţa clasei. Nu era vorba numai de a pune cămeşa să-şi povestească antecedentele — ci să o vadă* în scris *cum îşi joacă rolul, în interpretarea învăţătorului-povestitor. Cu cele depuse în sine prin tradiţie şi cu cele învăţate de la Maiorescu în Şcoala normală, el urmărea, de asemenea, să realizeze o eufonie a frazei, în virtutea armonizării necesare oricărei producţii frumoase, fie aceasta covor, iie, sau bu-*

cată de lectură. De aceea e convingătoare nu în litera, ci în spiritul ei, legenda modului de lucru al colectivului de autori. Singur Creangă, dintre toți, încerca să transforme ședința de lucru într-un cenaclu...

„— Ei, zicea de pildă, haide să-ncepem. Cetesc deocamdată eu, pe urmă or mai ceti și alții.

Își deschidea caietul și, pe cînd ceilalți se așezau să asculte, își începea lectura :

„Din in ca și din cînepă tot pînză se face"...

Nici unul dintre coautori nu se gîndea să analizeze gradul de perfecție eufonică a propoziției auzite. Însă Creangă însuși, da :

„Cum vi se pare vouă ? ! Ian ascultați : Din in ca și din cînepă *tot pînză* se face ?... *Din in* ca și din cînepă ?... Din in ? Din in ?... din in ca și *din cînepă ?... din cînepă ?...* Din in ca și *din* cînepă tot pînză se face...

— Ei, dar dă-o dracului — zicea Grigorescu, ce tot o frămînți și-o învîrtești atîta !

— Ei, ascultați cum vine — continua Creangă, singur obsedat de rotunjimea textului elaborat, în vreme ce Ienăchescu (documentar vorbind, acesta nici nu lucrase la *Învățătoriul copiilor)*, cu superioritatea omului suficient se arăta ironic dispus să aștepte desfășurarea cunoscută a unui proces pentru el absurd :

— Ei, lasă-l, să vadă cum vine — zicea el și-și scotea porttabacul să-și facă o țigară.

Creangă își astupa urechile și-și citea numai pentru sine propoziția cu diferite întreruperi și diferite accentuări, în vreme ce Ienăchescu își fuma țigara, Grigorescu se învîrtea prin cameră, Răceanu fixa podeaua. După o vreme ieșeau pe rînd toți, hoinăreau toată ziua și seara, la întoarcere, îl găseau pe Creangă — cum spune amintirea — „în aceeași stare". [22] Din tot zbuciumul colegului lor, ceilalți, ori nu pricepeau nimic și-l disprețuiau — ca Ienăchescu, sau ca Grigorescu îl compătimeau pentru dificultățile lui de expresie. Oricare constata, cum va explica mai tîrziu Grigorescu, că tovarășul lor de lucru „stiliza foarte greu materialul ce-i năvălea în memorie, încît de zeci de ori ștergea și reștergea o propoziție sau o frază pînă o închegheba cum îi plăcea lui". [23]

Cînd Eminescu îl va fi îndemnat să scrie o poveste

populară și Creangă redactă Soacra cu trei nurori, *fie că se considera scriitor, fie că își propunea să ducă mai departe încercarea de a păstra pe hîrtie, într-o eufonie a scriiturii, virtuțile oralității,* scriitorul *era, în fond, gata să-și înceapă drumul. Epica, propriu-zisă, rămînea cea consacrată de folclor. Învățătorul, pus pe scris, își impunea o disciplină artistică pe care și autorul textelor didactice și-o impusese. Bucata să nu fie prea lungă, fraza să sune perfect, arta convorbirii să păstreze autenticitatea oralității, formulele prestabilite să vină la locul nimerit, ca și fragmentele luate de-a dreptul din poezia populară. Debutul scriitorului frîna luxuria de „gauloiserie" moldovenească, imaginația îndrăzneață, gustul pentru pitorescul lexic și pentru cultul vorbelor de duh, dar era perfect stilistic și dialogic.* „O răzășie destul de mare, casa bătrînească cu toată pojijia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe paseri alcătuiau gospodăria babei" — era o frază *scrisă* și *audiată* pînă la absoluta armonizare topică, ritmată sigur și invulnerabilă din orice unghi analitic. Ea putea fi urmată, cu aceeași rotunjime, de o frază în care formula consacrată să se îmbine organic, de parcă ar fi fost atunci găsită pentru prima oară : „Pe lîngă acestea mai avea strînse și *părăluțe albe pentru zile negre ;* căci *lega paraua cu zece noduri și tremura după ban"*. O „poveste a vorbei", integrată în povestea propriu-zisă, se năștea, încă timid, dar cu împletitură sigură : baba *își luă camașa de soacră,* ba încă *netăiată la gură :* „care însemnează că soacra nu trebuie să fie cu gura mare și să tot cîrtească de toate cele". Apoi „pentru babă, *sita nouă nu mai avea loc în cui. De ce mi-am făcut clește ? Ca să nu mă ard,* zicea ea". Ei îi și trecuse *„ciolan prin ciolan". „Dar binele — cîteodată — așteaptă și rău",* căci *nu-i întotdeauna cum se chitește, ci-i și cum se nimerește.* Nora cea mică scoate cîntecul :

Vai săracul omul prost
Bun odor la cas' a fost
Și apoi pe cel cu
Soacră-soacră, poamă acră !

Dimineața, baba „iese afară spărietă, *dă încolo, dă pe dincolo și,* cînd intră în bordei, *ce să vadă ?* Și așa mai departe. Cu discreția artei de a broda firul mai lucitor fără

a strica armonia întregului, povestitorul își introducea cîte ceva din tainele unui lexic nu doar regional, ci sugestiv onomatopeic, uneori parcă de-a dreptul născocit pe rădăcina limbajului din satul natal : o fată e *robace*, proviziile se pot *sclipui*, soacra în somn *horăiește*, nora *migăie* prin casă, baba își amenința nurorile că le va *dobzăla* și-și amintește de puicile cele *nadolence* și *boghete*, cuscrii ar fi văzut-o dormind *lăfăiată*, nora cea mică o *ghigosește* și soacra nici putea *blești* măcar din gură etc... Oamenii vorbesc firesc, bine auziți de cel ce le scrie vorbele, dar cu o desfășurare ritmică studiată :

„Piua-i în căsoaia de alăture, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Cînd te-i sătura de strujit pene, vei pisa malai, și cînd a veni bărbatu-tău de la drum vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și Doamne, bine vom mînca ! Acum deodată, pînă te-i mai odihni, ie furca în brîu și pînă mîini-dimineață să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și malaiul de pisat“... ș.a.m.d.

VIII

LA JUNIMEA

Mărturiile contradictorii îi încurcă adesea pe istoricii literari. Cu privire la intrarea lui Creangă în *Junimea,* mărturia cea mai autorizată e și cea mai contestabilă, dacă o considerăm pe a lui Maiorescu din *Istoria contemporană a României.* Într-adevăr, aici, evocînd ședința din 1871 prin care Junimea se angaja în acțiunea politică, Maiorescu îl amintea și pe Creangă printre „cei ce pe atunci veneau regulat la adunările literare". [1] Creangă ar fi fost, deci, încă în 1871, un vechi și asiduu junimist! Un cercetător superficial și suficient avea să tragă concluzii de o precizie hazlie: Creangă ar fi fost primit în *Junimea* din 1868 „pe temeiul calității sale de institutor și de scriitor didactic emerit" [2]. Naivitatea unei asemenea ipoteze e evidentă. Junimea „primea" pe oricine, în principiu, fără măcar să-i verifice „calitatea". Intrarea nu constituia, mai ales în primii ani, o promovare a cuiva pe temeiul meritelor sale culturale și mulți dintre bătrînii junimiști nu și le vor fi dovedit niciodată. Societatea se constituia, în jurul nucleului de inițiatori, fără statute și legitimații, prin adeziunea treptată a prietenilor și a prietenilor primilor prieteni care frecventau, în genere, aceeași lume. De-a lungul anilor va crește numărul profesorilor de liceu junimiști, în chip firesc. Dar, cu excepția lui Creangă, nu apare, în adunările Junimii ieșene din primul deceniu de existență, nici un învățător, cum nu apare nici o față bisericească. Învățătorimea și preoțimea, alcătuită de regulă din oameni

ridicați de la sat la prima generație, făceau parte din altă lume. În ce-l privește pe Creangă personal, calitatea de „scriitor didactic emerit“ nu-i prea fusese recunoscută de către junimiști, a căror tipografie nici nu luase în considerație *Metoda Nouă* pentru că nu-și propusese să editeze manuale de școală primară. De altfel, în 1868, chiar în 1871 și mai tîrziu încă, nu s-ar fi justificat prin nimic diferențierea lui Creangă de colegii săi Răceanu, Ienăchescu, Grigorescu și Simionescu, nici unul „primit“ în Junimea „pe temeiul calității“, deși în 1872 nu lor, ci lui Creangă i se va tăia numele dintre autorii manualelor didactice anunțate în bibliografia „Convorbirilor“. Creangă însuși nu ar fi dovedit niciodată, înainte de 1875, dorința de a veni la adunările literare ale Junimii și, cu atît mai puțin, de a se alătura junimiștilor, cînd preocupările sale erau încă în altă direcție îndreptate, iar angajarea sa politică era net antijunimistă. Politicalele fracționiste ale diaconului învățător nu pot fi ignorate ca și conflictele firești cu junimiștii în campaniile electorale. În *Popa Smîntînă*, personaj născocit de Negruzzi în *Electoralele* sale, unii îl recunoșteau pe Ienăchescu, alții pe Pompilian, diaconul care și el făcea politică de la '64 și fusese judecat, ca și Creangă, pentru mergerea la teatru. Dar cei mai mulți îl identificau pe Creangă și, oricum, un „popa Smîntînă“ n-avea ce căuta la Junimea : nici el n-ar fi vrut-o, nici junimiștii. Pentru Creangă, aceștia nu puteau fi decît „boieri“...

Desigur, exista de mult legătura lui Creangă cu Maiorescu, bazată pe întîlnirea de la Școala preparandală. Dar aceasta rămînea o legătură dintre profesorul renumit și elevul promovat de el într-o anumită sferă de activitate. Creangă îi datora lui Maiorescu, în 1875, și intrarea și revenirea în corpul institutorilor. Ca învățător era „la locul lui“ și „boierul“ însuși i-l arătase. Una era să-i soliciți ministrului audiență și sprijin, pentru că i-ai fost cîndva elev cu premiul I, și alta să-ți închipui că-i poți călca în casă, ca musafir. În mentalitatea lui Creangă, el n-ar fi avut nici de ce să se îndese în salonul lui Maiorescu, cu jilțuri și covoare, nici de ce să-l înfrunte. De la depărtare fiecare se afla unde se cuvenea și unul putea fi mulțumit de celălalt în măsura în care-i simțea oarecum prezența. În 1875, dar nu cu mult mai devreme, Creangă putea ju-

deca doar că nu fusese tocmai potrivit să facă politică în partida duşmană profesorului şi protectorului său, deşi el o crezuse a lui şi a celor de felul lui. Dar nici în partida boierească n-avusese nici cum, nici de ce să se fi aflat. Nici să se fi întins mai mult decît plapuma n-ar fi fost bine, nici să-şi fi ieşit din piele ca să fi fost un boier din cei cu boii de funie.

De aceea, e plauzibil că abia în vara lui 1875 lui Creangă să i se fi pus pentru prima oară problema participării la o adunare a Junimii şi numai de către Eminescu, care-l îndemnase să scrie şi pe el cum îl îndemnase cîndva pe Slavici. Plauzibil e şi că, la iniţiativa încă surprinzătoare a poetului-revizor, învăţătorul descoperit dintr-o dată „scriitor", cel puţin virtual, să fi răspuns în spiritul cuvintelor adesea citate :

— Ei, bădie Mihai!... Vrei să rîdă boierii de mine ?" [3]

Pentru că, fie şi după ce se va fi văzut apreciat de Eminescu pentru poveştile sale — încă orale sau poate după lectura primei poveşti scrise — Creangă putea gîndi că asemenea poveşti, oricît de frumoase, sau oricît de frumos spuse, din gură sau pe hîrtie, rămîneau „ţărănii", cum ţărănii rămîneau cusăturile populare, sculpturile în lemn, ulcelele, cîntecele sau dansurile populare. Nu că nu ar fi fost toate acestea frumoase cu adevărat, ba chiar mai frumoase decît cele ale stăpînilor. Dar erau nu pentru aceştia, ci pentru oamenii din popor. Noi cu ale noastre, ei cu ale lor.

Trebuia ca Eminescu, care cunoştea Junimea pe dinăuntru, cu limitele şi cu perspectivele ei, să-i fi explicat lui Creangă de ce venirea lui începea să devină firească, şi pentru junimişti şi pentru el însuşi. Într-un fel sau altul, care n-are rost să fie reconstituit imaginar, Eminescu trebuie să-i fi arătat lui Creangă cum stau în realitate lucrurile cu Junimea după zece ani de existenţă. Şi această realitate ne interesează, ca atare.

Prin natura compoziţiei ei, Junimea rămînea, cum era de la început, cel puţin în anumite margini, eterogenă, nu numai pentru că cei veniţi erau de diferite origini sociale, ci şi de diferite profesii şi înzestrări. Cînd, în 1890, Maiorescu avea să vorbească despre Junimea din Iaşi, „ca de un lucru trecut" el avea, natural, să înfăţişeze existenţa

acesteia, dar aureolată de amintiri frumoase și unificatoare. Cînd privești în trecut și exclami: „Unde sînt aceste timpuri și unde sînt acești oameni!“, treci peste diferențieri de etape și vezi totul într-un echilibru trandafiriu înfăptuit fără lacune de la început pînă la sfîrșit. Pentru Maiorescu, retroactiv, trăia mai ales „atmosfera“ Junimii, care forma ea însăși o legătură între „cele mai disparate spirite“ : „veselul voltairian Pogor cu sistematicul politic Carp, melancolicul Teodor Rosetti cu pe atunci umoristul Iacob Negruzzi, scriitorul acestor rînduri cu militarul autodidact M. Cerchez, traducătorul lui Heine, N. Schelitti cu franțuzitul M .Korné, închisul estetic Burghele cu vîrtosul glumeț Creangă, juristul Mandrea cu hazliul Paicu, agerul și recele Buicliu, cu sentimentalul Gane, spaniolul Vîrgolici cu obscurul german Bodnărescu, horațianul Olănescu-Ascanio cu liricul ofițer Șerbănescu, tăcutul Tasu cu vorbărețul Ianov, viul cugetător Conta cu poligraful Xenopol, exactul Melik cu (volintirul) Chibici, amarul critic Panu cu blîndul Lambrior, anecdoticul Caraiani cu teoreticul Missir, bunul (papa) Culianu cu epigramaticul Cuza, izbucnitorul Philippide (Murul) cu blajinul Miron Pompiliu, supergingașul Volenti cu filologul Burlă, popularul Slavici cu rafinatul Naum, înaltul visător Eminescu cu nemilosul observator Caragiale“... De fapt, memoria aduna în evocare, prin alăturări mai mult caracterologice, și oameni care nici nu se întîlniseră vreodată în aceleași adunări ale Junimii și care, prin valoarea acțiunii lor, adesea trăiau în diferite sfere chiar cînd erau împreună în societate. Pogor și Negruzzi, alături de Maiorescu, reprezentau, într-adevăr, continuitatea junimistă, deși primul dintre aceștia dispare la un moment dat din cîmpul ei vizual iar ultimul, încă din 1874, nici nu mai locuiește în Iași. „Sistematicul politic“ Carp, însă, nu ține decît de începuturile Junimii literare. Th. Rosetti, melancolic sau nu, era o figură indiferentă pentru adunările literare propriu-zise, cărora nu le putea aduce nimic propriu. Cerchezii, militari sau nu, autodidacți sau nu, n-au dat nimic literaturii. Schelitti și Korné ies din poezie înainte să fi intrat realmente. „Închisul estetic“ Burghele n-a lăsat nici o urmă scrisă în paginile *Convorbirilor literare*. Juristul Mandrea de va fi discutat vreodată litera-

tura, n-avem de unde şti. Dar singura sa contribuţie sigură pe vremea Junimii ieşene e comentariul la „compendiul de drept canonic al unei sfinte soborniceşti şi apostoleşti biserici". Paicu, profesor de liceu, pe cît se pare stîrnea hazul mai curînd prin lipsa de haz a anecdotelor sale ; în orice caz, nici un singur rînd n-a putut el da „Convorbirilor", în nici un domeniu, de-a lungul anilor. La fel „agerul" Buicliu, „papa" Culianu, „exactul" Melik şi alţi profesori veniţi de timpuriu la Junimea, membri asidui, dar sterili. Vîrgolici, poet mediocru, era un harnic traducător şi stimabil cunoscător. Tasu a lăsat, din primii ani, cîteva studii de drept. Vorbăreţ şi în scris, Ianov era, la început, un mare producător de „cînticele comice" à la Alecsandri : *Pareatca sau Asesorul Chiverniseală, Rugină Smichirescu alegător, Von Kalikenberg concesionar, Eclisiarhul Colivărescu, Avocatul Cîrciocărescu, Stosachi* se succed din 1867 pînă în 1873. Cînd avea să reapară la „Convorbiri", peste vreo 10 ani, comediantul n-avea să scrie decît ode : la 10 mai, la M.S. Regina etc... Vasile Conta e, pentru Junimea, un geniu meteoric, care răsare, în 1875, cu lucrările sale filozofice fundamentale, apoi iese din orbită. Xenopol, ceva mai vechi, cînd începe să-şi afirme prestigiul, ca istoric, e pe pragul antijunimismului. Chibici Rîvneanu, amintit întotdeauna pentru că i-a fost lui Eminescu un însoţitor de credinţă în anii grei ai bolii, n-are nici o vină că era înafara literaturii ; singura lui scriere, tîrzie, e aceea a amintirilor din voluntariatul său în războiul Independenţei ; de altfel, nici nu era, de regulă, prezent la Junimea. Lambrior era un savant promiţător, în filologie şi folcloristică, care avea să se sfîrşească prea devreme. Caragiani, în afara anecdotelor, putea da corecte traduceri din greaca veche şi articole despre folclorul macedonean. Missir apare abia după 1880. A. C. Cuza abia atunci va începe să scrie la *Contemporanul* şi numai după 1885 avea să apară la Junimea. Valorosul Philippide va debuta, cu studiul despre *Cronica lui Huru,* abia la 1882. Volenti cel „super-gingaş" era un mare latifundiar din sudul Moldovei care, din cînd în cînd, făcea poezele. Burlă, între 1871 şi 1875, dăduse lungi observaţii critice la cercetările filologice ale altora. Panu, în aceeaşi perioadă, polemiza cu Hasdeu în pro-

bleme de istorie şi tradusese, o dată, cîteva sonete din Petrarca. Dintre junimiştii cunoscuţi în epocă şi săriţi întîmplător din evocarea lui Maiorescu, dar citaţi de el cu alt prilej ca membri vechi şi activi, un Th.Nica n-avea să dea nimic pînă la studiile sale despre „politica monetară" din 1885 ; un Gr. N. Racoviţă, nimic pînă la conferinţa din 1886 despre C. Negruzzi ; un G. Roiu publicase o singură poezioară în 1867. Miron Pompiliu trimisese „Convorbirilor", din Ardealul său, o scrisoare despre folclorul transilvănean, apoi articole, culegeri şi prelucrări folclorice. La Junimea venea din 1871 şi împreună cu Slavici constituiau prima adeziune a tinerei intelectualităţi provenite din lumea rurală şi primii junimişti ardeleni. Caragiale avea să apară, la adunarea aniversară a Junimii, în 1879, adus de Maiorescu din Bucureşti şi n-avea, nici de-aici încolo, să participe la Junimea ieşeană decît cu prilejul unor vizite. Ollănescu-Ascanio îşi începe colaborarea la *Convorbiri,* cu traducerile din Horaţiu şi cu versuri proprii, abia din 1878—79. În schimb Th. Şerbănescu, prezent cu poeziile sale chiar din 1867, îşi întrerupe din 1874 contactul cu revista Junimii. De fapt, dintre cei citaţi de Maiorescu erau scriitori, de felurite valori, ai Junimii ieşene, în 1875, doar Gane, Bodnărescu, Slavici, Naum şi Eminescu, în afara lui Iacob Negruzzi însuşi, şeful efectiv al adunărilor după ce Maiorescu se mutase la Bucureşti. Gane şi Naum erau cum erau, Bodnărescu era contestat chiar de tovarăşii săi de cenaclu. Eminescu era acceptat pentru că era superlativ preţuit de Maiorescu. Slavici abia se arătase ca autor original.

Adevărul e că Maiorescu se întrunise, iniţial, cu cine putuse, din elita Iaşului, pentru a-şi întemeia cercul mai mult cultural în genere decît literar. Chiar dacă Junimea se considera realmente ca „o adunare privată de iubitori ai literaturii şi ai ştiinţei", mai mult decît raporturile complementare se evidenţiau, cu timpul şi în fiecare etapă, distanţele şi incomunicabilităţile pentru că, în cel mai bun caz, cum avea să spună Maiorescu, membrii Junimii „s-au găsit a fi înzestraţi cu cunoştinţe destul de felurite, fiecare după studiile şi după gusturile sale". Societatea creştea numeric fără să le ceară de fapt nimic participanţilor la adunări, adesea pasivi pur şi simplu

pînă şi în conversaţii, încît deviza „intră cine vrea, rămîne cine poate“ nu presupunea practic decît aplicarea primei ei părţi, fără o ulterioară selecţie de calitate. Rămînea, cum şi intra, cine voia, pentru că nu trebuia, practic, să „poată“ nimic. Cutare profesor invitat odată dintr-o încurcătură de nume avea să frecventeze cu regularitate exemplară adunările săptămînale, fără să scoată o vorbă de-a lungul anilor şi fără să fie stingherit de cineva.[4] Competenţa celor activi în dezbateri nu era nici ea o probă eliminatorie în vreun fel. Maiorescu însuşi avea să se vadă discutat fără rost, la un moment dat, de o grămadă de junimişti nechemaţi şi, arătîndu-se „poate pentru întîia oară în viaţa lui junimistă, nervos şi nerăbdător“, avea să răbufnească :

„— Ei, rău fac că mă opresc atît să vă ascult ; trei, patru înţeleg, pe cînd alţi nouă...“ [5] În hazul general junimiştii recunosc în mijlocul lor prezenţa grupului „celor nouă care nu înţeleg nimic“ şi care, uneori, se transformă în grupul „celor 30“. „Prezidentul“ acestui grup era, cu umor acceptat de el însuşi, Nicu Gane, căruia i se dă porecla *Drăgănescu*, după numele unui băcan oarecare. Chiar cu un an înaintea venirii lui Creangă se constituise, în acelaşi spirit de ironie acceptată cu umor chiar de către cei vizaţi, grupul „Caracudei“, în frunte cu Miron Pompiliu. Îl consacrase Naum, în sceneta comică adusă la banchetul din 1874, în care era vorba de cei ale căror „clefăituri“ se auzeau doar în timpul îmbelşugatelor mese servite de gazdele Junimii. Evident, poreclele şi împunsăturile puse în circulaţie, cel mai adesea la banchete jubiliare, de junimiştii înşişi, nu trebuie să fie luate în sensul lor strict denigrator. Oamenii care se amuzau ascultîndu-le, deşi îi priveau direct, nu erau în nici un caz lipsiţi de intelectualitate şi nimeni nu credea că realmente Nicu Gane înţelege din literatură cît Drăgănescu sau că Miron Pompiliu nu-i bun decît la înfulecat bucate. Nici măcar Maiorescu şi nici Junimea ca atare, sărbătorită, nu erau scutiţi de satiră şi invectivă, pentru că junimiştii preferau, cu rafinament efectiv, să glumească pe seama societăţii pe care o iubeau decît să-i consacre discursuri solemne cum se obişnuia la toate aniversările tuturor societăţilor de pe atunci. Dar tot atît de evident e că, în-

tr-adevăr, o parte destul de numeroasă a Junimii ieșene, intrată în tradiție și persistentă, era alcătuită din oameni care „nu înțelegeau nimic“ și nu făceau nimic. La drept vorbind, Junimea era însetată să descopere talente și, în vreme ce cultiva elita, Maiorescu pîndea cu ochi expert surprizele mai ales din partea noii intelectualități, de curînd ridicate. Apariția unui Eminescu zdrobea, de fapt, autoritatea formală a adunării tradiționale care nici nu era în stare să-l recepteze. Maiorescu rămînea, singur, autenticul judecător în materie de artă, susținut mai ales de entuziasmul conformist al lui Iacob Negruzzi. Restul era mai mult sau mai puțin amorf, dominat de „caracuda“ pe care din cînd în cînd o stîrnea rîsul demonic al lui Vasile Pogor care se făcea că nu înțelege pentru a se amuza de prostia altora și a putea ridiculiza orice recepție gravă. Lectura, în Junimea, a *Sărmanului Dionis* [6], la 1872, cînd Eminescu se arătase pentru prima dată la adunare, chiar dacă nu se va fi desfășurat întocmai după relatarea, născocită, a lui Panu, nu putuse avea loc decît într-adevăr cam așa, pentru că majoritatea nu era pe măsura geniului eminescian. Acesta suporta nu cu plăcere persiflările lui Pogor, gratuite, dar suferea pur și simplu în fața trivialității celor mediocri, a ricanării lor suficiente sau a prețiozității lor găunoase, și afișa, cu ostentație, o indiferență care, oricum, nu era indiciu de prețuire.

În aceste condiții, Eminescu îi putea explica lui Creangă că nu are de cine se teme și nici de cine se rușina. Junimii îi făcea el cinste venind și nu invers. În schimb, publicarea în „Convorbiri“ îi va da posibilitatea afirmării literare. Iar aprecierea lui nu atîrnă de majoritatea societății, ci în primul rînd de Maiorescu, care se poate lăsa numai amăgit de mediocrități, dar nu scapă niciodată valorile adevărate. E drept că, de peste un an, Maiorescu lipsește din fruntea Junimii. Dar, dacă uneori caracuda își face mai mult de cap, în absența lui, nu se poate spune că îndrăznește să dea sentințe. Și de departe, conducerea tot lui Maiorescu îi aparține în materie de judecată literară, măcar prin reprezentantul său pe pămînt, dl. Negruzzi, care în nici un caz n-ar respinge ceea ce i s-ar părea că intră în vederile lui Maiorescu. În afară de aceasta, cu cîțiva oameni de cultură, ca Negruzzi și

Pogor, Bodnărescu și Vîrgolici, Xenopol și Lambrior, chiar dacă nu sînt prea siguri în judecăți estetice și uneori sînt cu totul insensibili, nu strică niciodată să te aduni. Oricum ar fi, e adevărat, cum va spune Maiorescu, că „se formase astfel o atmosferă de preocupări curat intelectuale care, fără voie și pe nesimțite, ajunsese a stăpîni pe toți, așa încît orele petrecute o dată pe săptămînă la Junimea stăteau în cel mai mare contrast cu viața de toate zilele, erau o lume aparte, un vis al inteligenței libere, înălțat deasupra trivialităților reale. Și așa de intensiv și așa de puternic lucra această atmosferă asupra celor ce o respirau, încît forma ea însăși o legătură între ei și-i armoniza pe toți pentru timpul cît dura, pentru unii pentru toată viața lor".

Dacă Eminescu l-a convins pe Creangă să vină cu el la o adunare a Junimii, absența lui Maiorescu, era, poate, și regretabilă și profitabilă pentru neofit. Ar fi fost mai bine să se înfățișeze „boierilor" sub ochii unui vechi și sigur protector, dar, într-un fel, e bine și că lipsește tocmai omul față de care resimte oricum distanța nemăsurată și inhibantă. Fără marele profesor și ministru, ceilalți junimiști îi puteau apărea mai aproape de el, cel puțin dacă se gîndea la cei pe care începuse oricum să-i cunoască. La dl. Xenopol, tînărul învățat, fusese acasă, cu Ienăchescu și ceilalți, pentru *Învățătorul copiilor*. Era, totuși, un „român", nu un boier. Anton Naum avea, e drept, „un aer de distincție" și era „totdeauna elegant îmbrăcat", junimiștii îi spuneau „pudicul", îl considerau „timid, melancolic și mizantrop" și prețuiau faptul că „nimic în figura și manierele sale nu aduceau aminte" de originea sa „plebeiană", căci poetul era „fiul unui mic bacal și arendaș din Iași". [7] Dar Creangă îl cunoștea de pe cînd fusese revizor și, deși tocmai el fusese cel ce îi adusese la cunoștință ordinul de destituire, Creangă îl simțise alături, om al școlii, onest și blînd. Gane, desigur, era boier, dar părea om cumsecade și Creangă nu-l simțise străin cînd i se înfățișase — primarului, nu scriitorului — cu ordinul de reintegrare în școală. Pe Bodnărescu îl știa, probabil, cum îl știau toți dascălii, de cînd era director la Școala normală : om „sfiicios" care făcea versuri din care greu era să înțelegi ceva, dar nu silea pe nimeni să i le ci-

tească. Complicată rămînea întîlnirea cu Iacob Negruzzi, ba chiar poftirea în saloanele acestuia, după relațiile de pînă acum. Poate și din această cauză, pasul intrării la Junimea cerea curaj și trebuia să fie cu anticipare „udat" la Bolta Rece, de unde, spune legenda, ar fi pornit Creangă, la brațul lui Eminescu, spre a se înfățișa la Negruzzi acasă, într-o seară de sîmbătă a lunii august sau septembrie 1875.

Un nou venit la Junimea nu atrăgea, de obicei, atenția, de vreme ce „intra cine vrea". Totuși se pare că nimeni n-a venit vreodată singur pentru prima oară. Și dacă, într-o seară, junimiștii s-ar fi pomenit, să zicem, cu un cioban în cojoc și opinci, sau cu un călugăr, sau cu un muncitor în salopetă, o anumită legitimare intrigată n-ar fi fost, probabil, evitată. De fapt, orice nou venit era un om convenabil îmbrăcat, profesor sau așa ceva, și apărea adus de un junimist mai vechi. În aceste condiții „normale", trecea realmente neobservat încît un Panu, orgolios, fusese chiar iritat că nimeni nu-l întreabă nimic, nici măcar nu-i dă a înțelege dacă recunoaște în el un renegat al fracționiștilor sau dacă, oricum, știe cu cine are a face. Creangă, însă, s-ar părea, atrase atenția — deși nu e exclus caracterul legendar al intrării sale, povestite mai tîrziu de martori a căror amintire avea să fie influențată de o anumită viziune asupra omului.

Un zîmbet ar fi „zburat pe buzele tuturor" [8] pentru că și Eminescu și Creangă ar fi avut ochii tulburi de beție și ar fi intrat rîzînd fără motiv, ca oamenii cu chef. Oricum, însă, venirea lui Creangă putea să nu fi trecut neobservată și pentru simplul motiv că era, totuși, mai puțin „domn" decît oricare dintre junimiștii cei mai noi, chiar decît Slavici și Pompiliu. Negruzzi rămase în orice caz cu impresia, deși-l va fi recunoscut pe Popa Smîntînă, că noul sosit era un „țăran necioplit din creștet pînă în talpă, gros și gras, nepieptănat și îmbrăcat prost". [9] Gh. Panu, el însuși aluviune recentă în societate, observa și el, cam de sus, că omul își poartă „cu stîngăcie hainele". [10] Pentru cei mai mulți era, în orice caz, necunoscut și ciudat, ca tovarăș de „elită".

Creangă, după cum indică și unele mărturii și bunul simț, se va fi așezat într-un colț mai ferit, pe cît posibil

la adăpostul lui Eminescu şi, pînă să se familiarizeze cu mediul, va fi optat pentru clasica atitudine a ţăranului în faţa unor boieri pînă la proba contrarie binevoitori : să stea şi să observe, cuviincios, ca şi cum şi-ar învîrti căciula în mînă, dar pe dinăuntru treaz şi gata să şi-o trîntească de pămînt dacă s-ar lega cineva de el. Nici vorbă „să fi scuipat pe jos", cum avea să povestească un obscur junimist, boieros şi sterp [11]. Nu numai Creangă, învăţător la oraş, dar nici Ştefan a Petreï, tatăl său, gospodar la Humuleşti, şi neam de neamul său n-ar fi ignorat ce se cuvine şi ce nu şi n-ar fi făcut gestul amintit decît cu tot dinadinsul, în cine ştie ce împrejurări, ca semn de batjocură gravă. Creangă, o dată hotărît să vină la Junimea — şi, cîtă vreme se păstra în expectativă, nu i se cerea decît să stea locului — n-avea decît să respecte codul manierelor străbune pentru a fi în acord şi cu cel al manierelor elegante. Aşa încît, ascunzîndu-se sub înfăţişarea lui cuminte şi puţin cheflie, putea asculta şi apreţui cele din jur chiar dacă „la fiecare cinci minute îşi ştergea sudoarea de pe frunte cu o batistă mare, colorată". [12]

N-avem de unde şti dacă în chiar prima sîmbătă junimistă îşi citi *Soacra cu trei nurori*. Mai curînd nu, dacă ne gîndim că ar fi vrut mai întîi să-şi dea seama cu cine are a face. Negruzzi va crede a-şi aminti că „tot ce s-a citit şi discutat în acea seară el (Creangă) le-a auzit mult mai frumoase prin perdeaua beţiei, a visat de ele noaptea şi a doua zi dimineaţa s-a deşteptat junimist înfocat" [13]. Mai degrabă, însă, cum va presupune G. Călinescu, în seara aceea „putu să afle că ceea ce se plămădea şi se cetea aici nu era prea de soi şi să capete încredinţarea că el, deşi fără atîta învăţătură, putea face lucru mai de preţ". [14] Dacă, într-adevăr, atunci nu citise nimic Eminescu însuşi, restul era fără însemnătate, după toate probabilităţile. În orice caz, nu mai tîrziu decît în sîmbăta următoare îşi va fi făcut prima lectură şi curînd a doua, pentru ca *Soacra cu trei nurori* să poată apărea la 1 octombrie, iar *Capra cu trei iezi* la 1 decembrie 1875.

*

* *

Cum vor fi fost primite în Junimea poveştile lui Creangă ? Prompta lor publicare în „Convorbiri" confirmă

numai într-un anumit sens prețuirea lor. Consemnări contemporane nu există, ceea ce înseamnă că nimeni n-a simțit nevoia să semnaleze primele scrieri ale lui Creangă, nici favorabil, nici defavorabil. Pînă în cîțiva ani, prezența literară a unui nou scriitor nu e confirmată. Cînd, în 1877, la Socec, se tipărește o culegere de *Rumänische Skizzen*, de peste 200 de pagini, pentru popularizarea literaturii române în străinătate, Creangă nu figurează, deși traducătoarea e Mite Kremnitz și deci selecția e cu siguranță recomandată de Maiorescu. Apar numai Slavici, Negruzzi, Odobescu și Gane. Nici noua culegere germană a Mitei Kremnitz, editată în 1880 la Lipsca, cu alt sumar, nu-l include pe Creangă alături de Slavici, Gane și Negruzzi. Pînă la data primei culegeri, Creangă avea să publice în „Convorbiri", după primele povestiri, *Punguța cu doi bani, Dănilă Prepeleac, Povestea porcului,* „povești", dar și *Moș Nichifor Coțcariul* care depășea sfera acestora; Mite Kremnitz tradusese nu numai nuvele, ci și „povestea *Doi feți cu stea în frunte* după redacțiunea lui Slavici".

Creangă apărea, evident, la Junimea ca și în genere pentru cititorii vremii, drept un „povestitor popular", nu un „scriitor", în primii ani ai afirmării sale. Aprecierea lui la Junimea o putem indiscutabil considera după Iacob Negruzzi, totdeauna medie a reacțiilor junimiste, exponent în principiu al lui Maiorescu, dar cu o tonalitate afectivă care dă adesea glas opiniilor inhibate ale „caracudei". Dacă, privit ca om, era, pentru Negruzzi, „un țăran necioplit", „o figură țărănească și primitivă", ca autor era „un talent primitiv și necioplit". O poveste a lui nu echivala, probabil, transcrierea unei bucăți folclorice „după redacțiunea" unui autor cult. Aportul său viza nu creația originală, ci cunoașterea folclorului. Creangă era publicat cu promptitudine pentru că, din diverse pricini, Junimea făcuse din folclor unul din obiectele discuțiilor la ordinea zilei.

În primii ani ai ei, folcloriștii nu se iviseră încă în adunările Junimii. Întemeietorii acesteia priveau diferit creația populară. Carp și Rosetti, cu indiferență, dacă nu cu dispreț direct. Pogor, care, din principiu, combătea tot ce devenea o modă a gustului public și nega numai pentru a-i scoate din sărite pe conformiști, își bătea joc de cule-

gerile folcloristice unanim recunoscute și în primul rînd de cele ale lui Alecsandri. Iacob Negruzzi avea pentru folclor respectul firesc al fiului lui Costache Negruzzi care elogiase *Cîntecele bătrînești*. Maiorescu, singur, între întemeietori, era preocupat de folclor. El urma *Dacia literară* a pașoptiștilor în cultivarea cercetării folclorice, dar o muta în primul rînd pe plan estetic. Pentru el folclorul nu era doar și mai ales o sursă de inspirație și cu atît mai puțin un stimulent pentru lupta națională sau socială, ci înainte de toate o creație artistică. De aceea își îngăduia, încă în 1867, să opună exemplelor de poezie proastă, alese din autori culți, exemple de poezie bună aleasă din creația populară, și, puțin mai tîrziu, lăudase, înainte de orice producție originală, culegerea de poezii populare a lui Alecsandri.

La Junimea, ca și în genere, folcloristica română era la începuturi, stăpînită de criteriile cele mai confuze pentru definirea și aprecierea fenomenului, dar, cu timpul, se înmulțeau junimiștii pasionați de acest fenomen, profesori de obîrșie rurală îndeosebi. Dragostea și diletantismul se împleteau în abordarea folclorului încît, pînă în 1875, „Convorbirile“ putuseră, de fapt, să reflecte foarte puțin, prin studii și articole, esențiale dezbateri teoretice pe această temă. Cu excepția articolului lui Maiorescu despre Alecsandri și poezia populară, revista putea publica, sporadic, cîte o recenzie : la *Baladele populare* adunate de Miron Pompiliu (1870), la *Cîntecele populare de pe valea Prutului* culese de Caranfil (comentate, în 1872, de Xenopol), și cam atît. Nu depășește acest caracter nici un articol ocazional, interesant desigur pentru istoricul literar, cum era acela al lui Alecsandri, în 1871, despre *Cîntecele de stea* și *Povestea Vorbei* ale lui Anton Pann. Mai ample, dar nu mai substanțiale, erau, despre Alecsandri însuși ca folclorist, articolele lui G. Vîrnav-Liteanu în 1872, sau cele mai vechi, ale lui Caragiani, despre poezia populară a macedo-românilor. Abia în ultimii ani se manifestă ca folcloriști, cel puțin în treacăt, unii dintre junimiști — filologi sau istorici — ca Lambrior și Xenopol. Acesta din urmă citise la Junimea și publicase în „Convorbiri“, în 1873, o comunicare intitulată *Ceva despre literatura poporană,* în care propunea o ipoteză teoretică

și stimula discuții. Celălalt, în 1874, dăduse o comentare a „pildelor, povățuitorilor, cuvintelor și poveștilor adevărate adunate de dumnealui vornicul Iordachi Golescul". Iar în 1875 începuse să publice o suită de studii mai curînd etnografice despre „obiceiuri și credințe la români" pe baza cercetării folclorice. În ce privește însăși culegerea și publicarea de folclor, „Convorbirile" putură da tot atît de puțin. Miron Pompiliu adunase poezii populare „de peste Carpați" și „redactase" un basm. La 1870, un Bădescu dăduse niște *Poezii populare din patria lui Dragoș*, iar un N. Petcu, la 1871, alte *Cîntece populare din Transilvania*. Slavici dăduse cîteva basme în redacțiune proprie.

Greu le era junimiștilor de atunci, ca și tuturor comentatorilor din epocă, să facă o distincție între textul folcloric propriu-zis, cules de un cercetător cu știința respectării formei autentice a fiecărei versiuni, și creația literară originală pe motive folclorice sau prelucrările libere după folclor. Basmul lui Miron Pompiliu nu era nici el, documentar vorbind, o variantă certă, autentificabilă. Junimiștii, însă, o luau ca atare, cum luau, în bună măsură, și basmele date de Slavici, în vreme ce înțelegeau că basmul lui Eminescu — *Făt-Frumos din lacrimă*, din 1870 — era totuși o producție cultă. Criteriul evident, stabilit cu pretențiozitate de amatori, era acela al identificării și respectării fără inventivitate epică a motivului folcloric ca și reproducerea limbajului țărănesc. *Făt-Frumosul* lui Eminescu era, de fapt, respins în taină ca un fel de eșec în repovestirea foclorică, pentru că autorul avea o participare epică pregnantă și un limbaj intelectual. Faptul că trecuse mitul popular prin propria-i viziune de poet modern părea să fie insuficient pentru aprecierea basmului drept creație originală, dar era respins în numele folcloristicii. Slavici, în anii debutului, avea o limbă încă dificilă, dar încerca să păstreze timbrul țărănesc, încît junimiștii care nu erau țărani căpătau iluzia unei autenticități populare. Creangă apărea în continuarea acestui Slavici dinainte de Popa Tanda, dar mai fidel unui ipotetic text folcloric, mai lipsit de redactare proprie decît chiar Miron Pompiliu. Cu alte cuvinte, nu era un „scriitor", ci un „povestitor din popor" care, în

loc să-și spună povestea unui culegător, și-o scrie singur.

Cînd Negruzzi îl arată pe Creangă „necioplit“ și „primitiv“ ca autor, el nu dă acestor calificative un sens peiorativ, pentru că, în concepția lui și a altora, tocmai acestea indică o condiție a autenticității unei opere care nu e un produs artistic propriu, ci folclor. Oricît un diletant în ale literaturii, ca G. Panu, s-ar fi sfădit cu unii, în privința lui Creangă el împărtășea opinia majorității junimiste[15] :

Meritul lui Creangă — credea el — „se mărginește în acela de a fi reprodus aproape textual poveștile populare... Adevăratul culegător de povești este numai omul care a trăit primii 15 sau 20 de ani la țară, care s-a hrănit cu atmosfera literaturii de acolo, care a vorbit limbajul țăranului, care a trăit traiul lui, care a ascultat de sute și sute de ori aceeași poveste și care a povestit-o și el altora *identic*... Creangă era unul din acești rari, și iată de ce Creangă povestește mai bine decît un om cult cum e Slavici... Creangă n-avea decît să se lase tîrît de suvenirurile vii și nepieritoare... tot ce a învățat și deprins, peste fondul cu care a venit la oraș, nu s-a prins, nu s-a asimilat cu dînsul... Cultura neputînd să-l domine... a putut să reproducă în limbajul în care crescuse poveștile pe care le auzise... Creangă era un povestitor fermecător, dar ceea ce noi iubeam într-însul erau poveștile poporului“.

De toate acestea era atît de convins un om ca Panu, născut și crescut la oraș, încît își îngăduia să-l întrebe pe Creangă :

— Domnule Creangă, cum se face că le ții așa de bine minte ?...

Ba, mai mult, auzind *Capra cu trei iezi*, putea exclama :

— Așa este, așa e întocmai cum am auzit-o cînd eram copil...

Pasămite, ***„cuvînt cu cuvînt*** Creangă ***a reprodus*** povestea“ așa cum o auzise și Panu în copilărie „de atîtea și de atîtea ori“... „de la soldați... și de la servitoare, unii și altele de la țară !“... Cu alte cuvinte, oricare dintre acești soldați și aceste servitoare ar fi venit să-și spună povestea la *Junimea* ar fi putut să se substituie lui Creangă — și Panu însuși ar fi putut-o face dacă după anii copilăriei, „mintea și memoria nu i-ar fi fost supuse la transformări

radicale, n-ar fi fost aruncate într-un cerc de preocupări, de gînduri, de studii, de un ordin teoretic și abstract"... Sigur, pentru Panu ca și pentru Negruzzi, de fapt pentru ansamblul Junimii, poveștile lui Creangă nu erau decît „o formă plăcută a unor minți naive"...

Cel puțin în privința primelor scrieri ale lui Creangă n-avem de ce presupune că Maiorescu însuși credea altfel. În afară de Eminescu, care dintre junimiști prețuiau altceva în noul venit decît un exponent folcloric ? Lambrior, țăran autentic, din Neamț, ca și Creangă, „aproape plîngea" ascultîndu-l și izbucnea :

— Asta-i adevărata literatură, ce tot îmi umblați cu poezii nemțești sau cu combinații de a pantalonarilor de la oraș ?

Dar nu Lambrior dădea tonul Junimii. La asemenea izbucnire, alde Panu zîmbeau superiori. Junimiștii, în cea mai mare parte, nu considerau ceea ce aducea Creangă nici măcar literatură propriu-zisă. Indiferent de forma scrisă și citită a operei sale, îl gustau mai ales pe povestitorul oral. Creangă povestitorul era totuna cu Creangă anecdotistul și, mai mult decît lui Slavici sau lui Miron Pompiliu, junimiștii îl alăturau celuilalt anecdotist, Caragiani. Lecturile lui Creangă erau bine primite, dar așteptate cu nerăbdare erau glumele lui gata oricînd să fie înfățișate în două variante : fără perdea, adică „pe ulița mare", sau cu perdea, adică „pe ulița mică". Sincer pînă la ingenuitate, Iacob Negruzzi își va aminti de aportul junimist al lui Creangă mai ales pentru rîsul pe care-l producea. „Tobă de anecdote, el avea totdeauna cîte una disponibilă, fiind mai ales cele corosive specialitatea sa, spre marele haz... al tuturor junimiștilor" (afară de Naum — pudicul prin excelență). Dar nu numai anecdotele ci și scrierile, în memoria lui Negruzzi, erau ascultate „cu cîtă plăcere și haz". Ba chiar, „singur rîsul lui înveselea societatea fără alte comentarii" deoarece, „cînd rîdea Creangă, ce hohot puternic, plin, sonor, din toată inima, care făcea să se cutremure pereții !" Pentru acestea, în primul rînd, va exclama cu tandrețe Negruzzi, la bătrînețe, evocîndu-l pe Creangă : „Ce fericită achiziție pentru societatea noastră !"

De remarcat că îndărătul acestui rîs al lui Creangă se ascundea însă explicația rolului pe care-l dobîndește învă-

SOCIETATEA ENCICLOPEDICĂ-COOPERATIVĂ JUNIMEA

ANIVERSAREA XX-a

CARTE DE INTRARE

la

Congresul național economico-gastronomico cooperativ Român

DUMINICĂ 7 NOEMBRIE

D-lui ....

Secretar,

Ora începerii desbaterilor congresului enciclopedic-cooperativ 5 sara; a congresului economico-gastronomico-cooperativ 6 sara, la Hotel Binder.

țătorul proaspăt venit în Junimea. Nu numai că nu se va alătura belferilor din „caracudă“ și din „grupul celor nouă“, dar devenea, repede, o figură reprezentativă a Junimii. Rar o tradiție junimistă, de aici înainte, care să fie amintită fără includerea lui Creangă în ceremonial. Mai mult decît atît. În amintirile tîrzii se produce o plasare retroactivă a lui Creangă în întreaga viață a Junimii de la întemeierea ei, pentru că atmosfera societății a rămas întipărită cu fizionomia pe care o căpătase după *venirea lui Creangă. De aceea, poate, și Maiorescu îl va trece pe cel venit în 1875 printre membrii permanenți la 1871. Fără hazul lui Creangă, discuția politică a junimiștilor ar arăta altfel decît o fixase legenda.*

Ca și Maiorescu însuși, memorialiștii și istoricii Junimii vor obișnui să stabilească o imagine unică a societății ieșene pe toată durata ei, „tipizînd-o“ prin reliefarea cîtorva tradiții care s-au format treptat și adunînd laolaltă pe toți cei care, în realitate, s-au succedat, adesea neîntîlnindu-se măcar sau întîlnindu-se în puține momente. Pînă în toamna

lui 1874, Junimea ieșeană nu-l avea în mijlocul ei pe Eminescu (cu excepția vizitei din 1872). Din primăvara aceluiași an, însă, nu-l mai avea pe Maiorescu decît sporadic. Eminescu rămîne la Iași numai pînă la sfîrșitul lui 1876, iar participarea sa la adunările Junimii nu e dintre cele ce alimentează legendele. Cele mai multe „amintiri" de la Junimea, cu excepția celor ale lui Negruzzi, încep cam din preajma intrării lui Creangă și se referă exclusiv la societatea ieșeană rămasă practic fără Maiorescu și adeseori fără Eminescu. Maiorescu va avea dreptate să spună că junimiștii erau „și accesibili la ceea ce s-ar numi esprit de bohême, ceea ce făcea ca discuțiile să fie „totdeauna vesele în formă și adeseori serioase în fond". Dar dintre cei dintîi junimiști, dintre cei asidui pînă pe la 1875, care erau cei porniți să dea o formă „veselă" discuțiilor ? Negruzzi ? După propria-i mărturisire, el visase o societate „serioasă", cu statute și disciplină și se acomodase abia apoi spiritului introdus de alții. Maiorescu ? Pînă la Junimea și chiar după aceea, nu se arăta de fel înclinat spre o societate boemă, ci dimpotrivă. El avea nevoie de o adunare luminată, prielnică dezbaterilor profunde, ce solicită gravitatea. Prelegerile populare de el inițiate erau prevăzute cu solemnitate. Junimea bucureșteană, unde va domni efectiv ținuta maioresciană, avea să fie semiacademică, semimondenă, totdeauna ceremonioasă și cuviincioasă, cu doamne ce se cer atenționate și cu domni respectabili. Farsele, rîsul, „corosivele" rămîn numai la Iași, independente de Maiorescu. Ceilalți întemeietori ? Rosetti era cuminte și adaptabil — nu el determina o atmosferă în alt sens decît ar fi stabilit-o Maiorescu. Carp avea umor și-l putea gusta în manifestările altora, dar numai pînă la angajarea lui în cariera politică, de altfel rapidă. El e aproape de la început un oaspete de seamă la adunările Junimii. Spiritul boem al acesteia era dat, inițial, numai de Vasile Pogor, gazdă de la un moment dat a adunărilor, poznaș din principiu, în litere ca și în politică. El avea nevoie de o reuniune veselă a unor oameni inteligenți — sau măcar de o reuniune în care cîțiva oameni inteligenți să rîdă de ceilalți. Maiorescu nu era din fire un zeflemist, dar zvăpăiatul Pogor i-a relevat alianța posibilă a criticismului cu zeflemeaua

ca fiind mai eficientă, pentru început, decît demonstrația cea mai strînsă. Dacă ne gîndim că cea dintîi manifestare a Junimii e denunțarea „pedantismului" e ușor de înțeles că gravul Maiorescu se putea sprijini, o vreme, mai mult decît pe Negruzzi și Rosetti, tocmai pe Pogor. Acesta era instinctiv polemic acolo unde el însuși decidea, din rațiune, în același sens. Titlul societății — *Junimea* — fusese propus de Rosetti, al revistei — *Convorbiri literare* — de Negruzzi. În sine, asemenea titluri sînt pur și simplu șterse. Maiorescu le acceptase, cu chibzuială, pentru că aceste produse ale imaginației lui Rosetti și Negruzzi nu erau pretențioase. Pogor le primise cu satisfacție în felul lui pentru că... „cela n'engage à rien". El cîntase ca un preot pe nas, și întrebase de trei ori : „S-a lepădat copilul de satana pedantismului ?", iar Maiorescu, Carp, Rosetti și Negruzzi, adaptîndu-se inițiativei, răspunseră cu voie bună : „S-a lepădat". Totuși, spiritul boem al lui Pogor nu pare să se fi impus deîndată. Chiar regula lui enunțată concis : *Anècdota primează,* care însemna dreptul de a se întrerupe orice dezbatere înaltă dar plicticoasă pentru a se da întîietate unei glume, nu pare să fi putut funcționa decît mai tîrziu. Pînă la Creangă, anecdoticul consacrat era numai Caragiani — și e greu să ne închipuim că acesta singur putea hotărî adunarea să fie ascultat cu prioritate. Anecdotiști posibili sînt mulți : Ianov, Lambrior, Negruzzi și... Gane ! Mai era amator să se afirme ca anecdotist profesorul Paicu. Dar cum se povestește, acesta era întrerupt în plină acțiune pentru că n-avea haz, iar Pogor striga, în asentimentul unanim : Prost îi Paicu ! În primii ani ai Junimii atmosfera era totuși mai mult „serioasă" ; atunci s-a desfășurat o dezbatere amplă pe o problemă teoretică : ortografia limbii române, și Pogor n-o putea împiedeca. Însă, va spune Negruzzi, „o discuție așa de lungă și laborioasă precum o avusesem despre ortografie ar fi fost cu neputință mai tîrziu ; Pogor și chiar alții ar fi zădărnicit-o".

Pentru o nouă discuție de acest fel aveau să fie siliți să se reunească, pentru deliberări grave, numai cîțiva junimiști *serioși,* în afara ședințelor tradiționale : Burlă, Vîrgolici, Xenopol, Lambrior și Miron Pompiliu, în frunte

ANUNCIU IMPORTANT

Un Hoţ

nu e numai acela care fură pe altul în virtutea art. 306 şi urm. Cod. Pen., ci mai ales acela care cu deplină consţiinţă se fură pe sine însuş. Şi n'ar fi care un adevărat furt şi o adevărată tâlhărie când un Junimist s'ar absenta de la

a XXa ANIVERSARĂ

a Societăţei JUNIMEA

unde cu preţul mai puţin decât minim şi mai mult decât derisoriu de

Numai 30 Lei

poate bea, mânca şi petrece fisicamente, intelectualmente şi moralmente

Două sări dearăndul?

În 5 Ianuarie 1884 la 8 oare sara vor fi ciaiuri, cozonaci, cafele, ciocolăzi, amestecate cu literatură la Otelul Binder în Iaşi, saloanele No. Ear a doua zi în 6 Ianuarie la 6½ oare sara tot la zisul otel va avea loc un splendid şi în analele Junimii ne mai pomenit

BENCHET

cu mâncările cele mai alese, vinaţurile cele mai indigene şi cele mai străine îngheţetele cele mai reci şi cu cheful cel mai tradiţional.

Pentru care face poftă

Secretarul cel mai perpetuu [illegible]

Iaşi — Tipografia Naţională

cu Negruzzi.[16] Bineînţeles, aceasta nu înseamnă că Pogor frîna acţiunea junimistă. Dimpotrivă, îi dădea culoarea proprie. El strîngea cu pasiune *Dosarul Junimii,* cu tăieturi din presă. Şi poate însăşi îndrăzneala primelor critici maioresciene fusese stimulată de zeflemeaua lui Pogor. Cînd începuse alcătuirea antologiei de versuri româneşti, care stă la baza cercetării critice a lui Maiorescu din 1867, se citise mai întîi o poezie, probabil a lui Bolintineanu, „pe care toţi, din copilărie, ne deprinsesem a o crede foarte frumoasă“ — cum va spune Negruzzi. Singur Pogor, intempestiv, „abia cetită“, „o declara rea şi imposibilă de primit în antologie“, spre indignarea lui Negruzzi, Gane şi Schelitti, reprezentanţi ai opiniei publice. Aceştia făcură apel la judecata lui Maiorescu, care, pesemne, se lăsa aşteptată. Şi „spre mirarea noastră, se declară cu totul de aceeaşi părere ca şi Pogor“. Imediat după aceea corpul unitar al Junimii adera la negativismul pro-

fesat cu umor de Pogor, dar justificat teoretic de Maiorescu.

De ce l-a îmbrățișat atît de repede Pogor pe Creangă? Sigur, nu ca pe un producător de „lătrătură populară", fie ea și autentică. Puține lucruri știm oricum despre ce-i plăcea și ce nu acestui zeflemist despre care unii spun că-și schimba părerea după ultima carte citită în *Bibliotheque contemporaine*, colecție de popularizare universală. Scrisese despre Buckle, avea să scrie despre Buda. Traducea din francezii romantici, parnasieni sau presimboliști de-a valma (Hugo, Baudelaire, Coppée, Gautier, Lecomte de Lisle, Musset, Sully Prudhomme) ca și din Horațiu *(Adio la amor)* și Virgiliu, apoi va da fragmente din *Faust* și o tălmăcire a unei poezii chineze de pe la 3000 î.e.n. Ce nu-i plăcea, e mai clar: literatura trebuia mai ales să nu fie plicticoasă, bombastică, sentimentală, filozofardă etc... Prefera deci, în orice caz, genul „amuzant", ciudatul, epicureicul, pitorescul, inutilul — tot ce irita conformismul, buna creștere, puritanismul, prejudecățile. Un asemenea gust putea ascunde, altfel, și tristețea cea mai profundă, conștiința cea mai tragică, inadaptabilitatea fără ieșire — și Pogor însuși era singur un romantic refulat, ca toți „satanicii", cum îl arată propriile-i poezii. Poate chiar ca să nu-și bată joc și de el însuși, nici nu și le mai publică, după 1873. Că-i plăceau anecdotele, e limpede, cum e limpede că, din toate acestea, le prefera, el în primul rînd, pe cele „corosive". Dar dacă nu-l accepta pe Paicu și-l aprecia, ca anecdotist, pe Caragiani, era mai mult ca sigur pentru că acesta din urmă, erudit elenist, elen el însuși prin origine, nu era un trivial, ci un rafinat care știa să atingă marginile trivialității cu intenționalitate. Creangă aducea o notă inedită evident în același spirit.

Se poate închipui că, în literatura lui Creangă, Pogor e unul dintre puținii care n-au văzut o simplă reproducere sau prelucrare folclorică, ci o fină „punere în scenă", cu umor și pitoresc dialectal, ca și cu o conștiință estetică a delectării gratuite, perfect complementară propriei sale atitudini. De pe aceste poziții, nici el nu făcea probabil o deosebire calitativă între scrierile lui Creangă și anecdotele sale, dar altfel decît majoritatea junimistă.

Căci, în aceste anecdote, repetate la infinit, nu „poanta" îi plăcea lui Pogor, de vreme ce de mult nu mai era o surpriză, ci ritualul spunerii ei. Pogor gusta deci *arta* lui Creangă, indiferent de valoarea ei reprezentativă, chiar de va fi preferat să-i stimuleze mai cu seamă latura anecdotică.

Junimea, așa cum a rămas îndătinată cu „boema" ei, e, de fapt, Junimea ieșeană așa cum o voia Pogor și cum a devenit mai ales prin întîlnirea Pogor-Creangă, care i-a definit fizionomia. De aceea Maiorescu, reconstituind o ședință istorică din 1871, îi va atribui întregul ceremonial al cuplului Pogor-Creangă, deși acesta din urmă mai fusese, pe atunci, în tabăra fracționiștilor, un energic agitator. Propunerea ca junimiștii să intre în politica partidului conservator ar fi fost astfel primită la început cu un hohot de rîs, însoțită de un cîntec în cor, al cărui refren îl da Pogor, care la rîndul său (după regula junimistă *«anècdota primează»)* era întrerupt de povestirea lui Creangă, cum profesorul fracționist Suciu justifica la o întrunire electorală taxa asupra *burlăcăritului*"... [17] Asemenea ceremoniale apăruseră, evident, abia după 1875. Pogor întrebuința de obicei fraze din leturghii. „Cînd era să se înceapă vreo lectură care promitea a fi mai interesantă, Pogor se punea să cînte ca un preot : *Acum să ascultăm Sf. Evanghelie a lui Schopenhauer— sau a lui Conta-cetire !* Creangă răspundea din colțul lui cu un glas de bas admirabil : *Să luăm aminte !* și Pogor replica : *Pace ție cetitorule !* după care se începea lectura..." Astfel, fostul diacon care în copilărie cîștigase admirația cumetrelor din sat cînd dădea replica la slujba părintelui Ioan, îi ținea acum isonul ereticului Pogor care propunea înființarea unei „Societăți pentru combaterea religiei creștine". [18]

IX

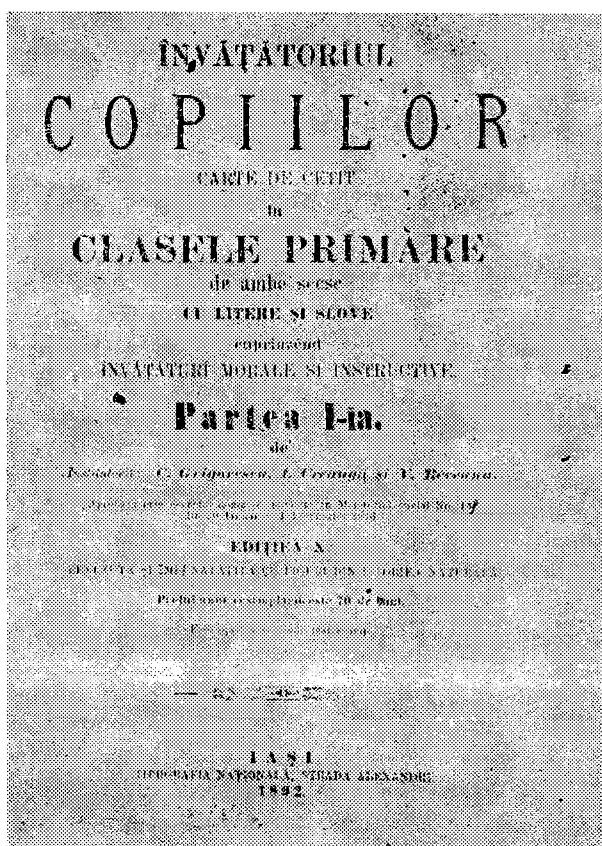
ȚĂRANUL, TÎRGOVEȚUL ȘI SCRIITORUL

Cînd debuta în literatură, Creangă era om de aproape 40 de ani. Pînă aici, viața lui fusese agitată de evenimente. O biografie quasi aventuroasă în detaliile ei. Dar tocmai anii de zbucium și peripeții fuseseră aceia ce continuau drumul bătut. Destinul rămînea parcă același, mijlociu, și, dacă s-ar fi încheiat ceva mai devreme, nimeni n-ar fi cercetat căile țăranului venit la oraș, bătîndu-se să intre în societate, ajuns în conflict cu superiorii eclesiastici și văzîndu-se gonit din școala în care începuse să se așeze. „Duhul neastîmpărat" al lui Nică a lui Ștefan din Humulești ar fi trecut neștiut în tăcere și odihnă.

Din 1875, același om începea o altă viață, menită să fie fără de moarte. Însă aceasta se confundă cu opera însăși care-l scosese din făgaș și îl mutase pe coordonatele unor valori eterne. Biografia fusese a humuleșteanului, a diaconului refuzat, a învățătorului. Scriitorul aproape că n-o mai are. Datele anterioare determinau omul fără să-i fi pregătit fățiș drumul cel nou. Îl pot explica fără să-l poată dezvălui în izvoarele lui tainice. De-aici înainte, datele evidente devin amăgitoare, pentru că omul e în același timp altul și același. Pentru cine îl urmărește zi de zi, el își urmează itinerariile obișnuite : din mahalaua Țicăului la școala din Păcurari, și înapoi, cu popasuri la debitul lui Zahei, la cîrciumile mărginașe ori prin casele vecinilor. La acestea se adăuga acum un punct nou în program : sîmbătă seara, săptămînă de săptămînă, se înfățișa la Iacob Negruzzi sau

la Vasile Pogor, adică la adunările Junimii. Iar hoinărelile prin ulițele Iașului le făcea adesea la brațul lui Eminescu...

Mai mult decît oricine poate, vechii tovarăși de școală, de petreceri, de lucru la manuale și de agitație politică își dădeau fără îndoială seama, însă, că ceea ce părea doar un adaos la drumurile lui Creangă cel știut de ei constituia de fapt o schimbare esențială. Tovarășul lor, printr-o întîmplare pe care n-o puteau bine pricepe pentru că nu puteau recepta revelația geniului în omul de toate zilele, rămînea și nu mai rămînea „de-al lor". Din surpriza noilor relații ale lui Creangă, acceptau mai lesne tocmai ceea ce era mai fundamental nou, dar aparent neschimbat și nu puteau de loc înțelege ceea ce era doar o consecință a noului. Astfel, nu era cu totul incomprehensibilă prietenia cu un Eminescu care, poet sau nu, era revizorul școlar ce bătea drumurile de țară, călca pragul claselor, stătea de vorbă cu dăscălimea ca un dascăl el însuși, fie el mai învățat, și, mai cu seamă, avea plăcere să stea la ulcică de vin cu unii și cu alții dintre învățători. E drept că cel mai adesea Eminescu și Creangă hoinăreau numai în doi și se bucurau singuri de iarba verde sau de hrubele lui Amiras și că, amîndoi, își duceau o parte din timp în altă lume, închisă celorlalți. Dar nu o dată petrecerea cu băutură și vorbe de clacă se făcea în grupul vechi. Ienăchescu și Răceanu se puteau și ei considera prieteni cu revizorul pentru că nu aflau nici o distanță între unii și alții cînd se întîlneau toți laolaltă, cu voie bună, dar altfel fără să se sperie nici de discuții cuvenite unor oameni ai școlii ce se aflau. Ceea ce îi intriga neînchipuit mai mult era celălalt fapt, al pătrunderii tovarășului lor în casa unor asemenea boieri de frunte ca Negruzzi și Pogor. Sigur, relația lui Creangă cu astfel de personalități ar putea fi de folos pentru toți. Dar prin ce minune tocmai Creangă ajunsese dintr-o dată atît de sus ? Că începuse a scrie povești ? N-ar fi putut oricare dintre ei să aștearnă pe hîrtie basme de acelea ? Care dintre ei nu cunoștea istoria caprei cu trei iezi ? Numai că nu s-a așezat nici unul să învîrtă de zece ori o propoziție. Ienăchescu, mai isteț decît Creangă, n-ar fi putut să scrie mai repede și să umple singur o revistă, de ar fi vrut ? Și, stînd strîmb și judecînd drept, mare lucru știa Creangă care

ÎNVĂŢĂTORIUL

COPIILOR

CARTE DE CETIT

în

CLASELE PRIMARE

de ambe sexe

CU LITERE ŞI SLOVE

coprinzênd

ÎNVĂŢĂTURI MORALE ŞI INSTRUCTIVE.

Partea I-ia.

de

EDIŢIA X

IAŞI

1892.

nici nu poate fi scos din ale lui, cu bucăţile de lectură şi scrierea alfabetului ? Nu era Răceanu mai învăţat ? La partea ştiinţifică, Creangă mai că nu se băga cînd lucrau la *Învăţătorul copiilor* şi se mulţumea să moşmondească mereu numai la partea literară de ţi se ura cu binele ! Dar la urma urmelor să vedem ce s-a mai întîmpla şi să-l lăsăm pe Creangă cu fleacurile lui. Numai să nu şi-o ia în cap, să nu înceapă a se crede şi el boier şi să nu ne uite pe noi dacă s-a sălta el.

Creangă nu şi-o lua în cap şi nu-i uita.

Chiar în 1875, Maiorescu i se adresa cu o propunere care

viza acțiunea grupului de autori ai manualelor. *Domnule Creangă,* îi scria ministrul, „din inspecțiile făcute la școalele primare, am văzut că cei mai mulți învățători nu înțeleg aplicarea metodei noui de cetire și scriere... Învață după obiceiul vechi și apoi cetesc numai bucata din cărțile nouă. Cred că este neapărat de trebuință un conducător sau o călăuză pentru învățători, în întindere de cel mult 2—2½ coale de tipar... Fă bine, scrie această broșură. Eu ți-o voi tipări în tioprafia Statului"... [1]

Într-adevăr, folosirea *Metodei Nouă* cerea o călăuză pentru că tradiția predării arhaice era înrădăcinată, iar predarea fonetică scriptolegă era încă la începuturi. Cînd ardeleanul Zaharia Boiu scosese, în 1862, la Sibiu, primul abecedar românesc de tip nou, îl însoțise prevăzător, de o *Manuducere pentru incepători la întrebuințarea abțdarului* [2]. De o asemenea „manuducere" ar fi avut nevoie și *Metoda nouă* mai ales acum cînd prindea să se răspîndească. Manualul recent al profesorului B. Constantinescu editat în tipografia Statului și recomandat insistent de minister, în ciuda împotrivirii lui Eminescu, mergea în bună măsură pe urmele ei, cu modernizări discutabile. Maiorescu, hotărînd aprobarea ministerului pentru ambele manuale și lăsînd alegerea lor la latitudinea învățătorilor, vedea mai ales ce era comun între ele, în opoziție cu vechea metodă. De aceea îi preciza lui Creangă că broșura cerută „însă trebuie să se refere atît la cartea d-voastră cît și la abecedarul lui Constantinescu" considerîndu-le pe amîndouă „întemeiate pe același principiu". Autorii ieșeni aveau, evident, în Constantinescu pe singurul concurent de temut și nu acceptau punerea pe aceeași treaptă cu el, nici ideea principiului comun, dar o metodică elaborată de ei pentru ambele manuale nu putea decît să le crească lor autoritatea. Ministrul, adresîndu-se lui Creangă, le recunoștea meritele și-i considera buni de consilieri ai învățătorimii. De altfel, Maiorescu, probabil și în urma raportului lui Eminescu despre prelegerile unor „pedagogi practici", îi mai solicita lui Creangă sprijinul și în alt sens : „aș dori — îi scria — să te văz explicînd la învățătorii din sat din viu grai ce și cum trebuie să facă. Cel puțin pentru două săptămîni. Cum crezi că s-ar putea întocmi mai practic un asemenea curs pentru institutorii

rurali ? Cum și cînd ?“ Cel solicitat era Creangă, dar colegii săi nu simțeau cîtuși de puțin că ar fi excluși din vederile lui Maiorescu și se puteau socoti doar reprezentați de cel direct chemat la sfatul ministrului.

De altfel, tot pe atunci, Maiorescu inițiase alcătuirea unui chestionar „privitor la datinile poporului“ care urma să fie împărțit printre învățătorii rurali. [3] La chestionarul acesta a lucrat mai cu seamă Ion Creangă, însă fără urmare, pentru că, cu schimbarea guvernelor, totul va cădea în baltă, pînă la reluarea inițiativei, peste ani, de către Hasdeu.

Ce-i va fi răspuns Creangă lui Maiorescu și ce se va fi ales din înțeleapta propunere privind cursurile, nu știm deocamdată. Cert e însă că în privința metodicii Creangă s-a pus repede pe treabă și nu izolat de tovarășii săi. Ciudat e că nu toți și nici măcar Răceanu, specialist, s-au angajat la lucru, ci numai Ienăchescu, ceea ce dă de gîndit asupra efectivei colaborări. Părintele cel șiret ajuta de obicei cu gura și rar cu mîna, încît se poate crede că de scris s-a așezat numai Creangă singur să scrie *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică de Institutorii Gheorghe Ienăchescu și Ioan Creangă,* care era gata de tipar în 1876. Oricum, noua carte vorbea în numele întregului grup și cuvîntul adresat „fraților învățători“ amintea că e vorba de „produsul unei experiențe de 13 ani dobîndite în mijlocul copiilor începători“. Învățătura, arăta *Povățuitorul,* explicînd *Metoda Nouă* cată să fie nu un obiect de memorizare mecanică, ci un obiect de inteligență...

Odată cartea încheiată, autorii o trimit ministrului spre aprobare și tipărire. Un raport al lui Eminescu îi subliniază meritele esențiale : „Deosebirea între metoda propusă de această broșură și învățarea rutinară și mecanică precum se profesează ea în genere în școlile noastre este deosebirea dintre învățămîntul viu și intuitiv și mecanismul mort al memorării de lucruri neînțelese de copii ; este deosebirea dintre pedagogie și dresură. Prin metoda veche a silabisării, a memorării mecanice de semne și cuvinte, inteligența copiilor nu era cu mult mai bine tratată decît inteligența unui animal, care se deprinde prin frică și silă la o mulțime de apucături automatice, de care nu-și

poate da seama..." În *Povăţuitoriu*, „nu mai întîlnim pe învăţătorul sever şi ţeapăn cu vergile-n mînă, ci un suflet uman, care se coboară la treapta sufletelor copilăreşti şi le disciplinează, nu le siluieşte". În rezumat : „Oricît de modestă în aparenţă ar fi cartea, ea însemnează începutul unei reforme adînci în instrucţia elementară : ea a rupt-o cu dogmatismul, izvorul metodei propuse este însăşi natura inteligenţei, procesul ei de dezvoltare." [4]

Dar, întocmai ca şi altădată, răsturnări din sfere în a căror înălţime Creangă nici nu privea se întîlnesc cu modestele planuri ale învăţătorului.

Guvernul în care Maiorescu era ministru al învăţămîntului se clătina din ce în ce, sub presiunea propriilor sale orientări conservatoare şi a propriilor sale tranzacţii politicianiste, ca şi sub presiunea opoziţiei întărite prin reunirea diverselor tabere în aşa-numita „Coaliţie de la Mazar-Paşa" care specula nemulţumirile maselor.

La începutul lui 1876, Maiorescu își concentrase atenția în primul rînd asupra reformelor realiste cerute în învățămîntul public și se pregătea să-și susțină în parlament legea pentru organizarea instrucției. Nu era într-o stare de spirit optimistă, supărat de certurile dintre partizanii politici, de puținul sprijin primit de la aceștia pentru reformele urmărite, ca și de drame familiale. Pe la mijlocul lui ianuarie nutrea gînduri disperate de evaziune, concretizate într-un proiect de... emigrare în America unde ar putea găsi eventual un post, într-un institut, ca profesor de limba franceză.

La Iași, junimiștii simțeau planînd asupra lor primejdia unei schimbări guvernamentale și Eminescu îi scria lui Negruzzi, cu un umor care ascundea îngrijorarea reală : „în oraș circulează zgomotul că ministerul ar fi căzut. Acest zgomot neliniștește atît pe mine cît și pe Bodnărescu. Dacă știți ceva pozitiv, vă rog să ne spuneți și nouă, cît și despre vreo nouă combinație de care s-ar fi vorbind. Pompiliu și-a pregătit geamantanele și vrea să fugă la Magyar-Orszag. Panu se plimbă cu neliniște prin Copou deși omătul e pîn-la brîu. Lambrior șede tăcut în cafenea la Max și pe cîți intră în cafenea îi întreabă ce s-aude“. [5]

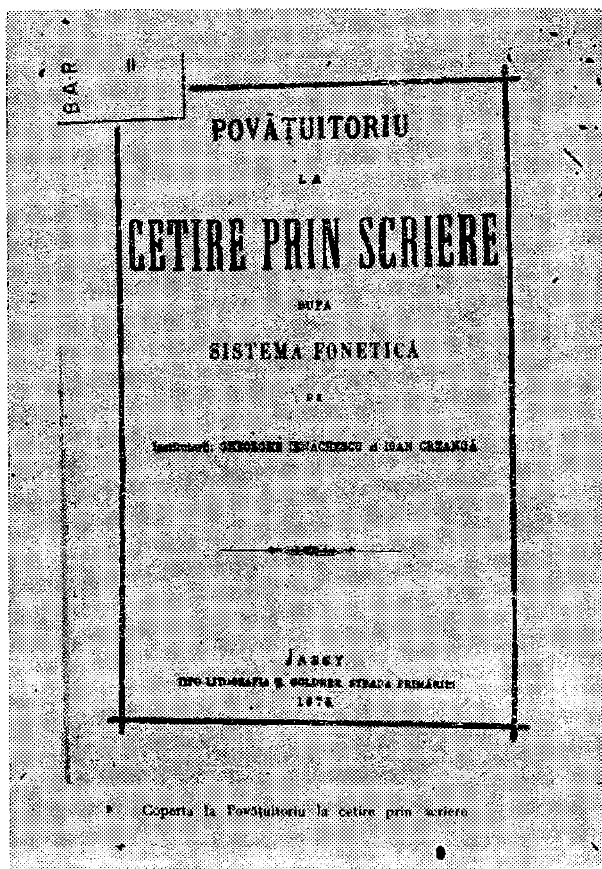
La sfîrșitul lunii, Maiorescu primise, în Senat, un vot de blam pentru „călcarea legii instrucțiunii“ și demisiona. O dată cu el își dădea demisia întregul guvern al lui Lascar Catargi. Peste două zile, șeful alcătuia un nou guvern, cu Carp la instrucție, care se declara continuatorul lui Maiorescu. La începutul lui martie fostul ministru era numit agent diplomatic la Berlin, și pleca din țară cu aceleași gînduri negre care evoluau de la proiectul „emigrării“ la cel de „a-și lua viața“. Între timp noul minister Catargi demisionase și se formase un cabinet de tranziție. Acesta dură numai trei săptămîni, în aprilie, dar „în fostul meu minister al instrucțiunii s-au revocat atît de multe, cît a fost cu putință. Nica, Polizu, destituiți, Slavici îndepărtat din amîndouă locurile ș.a.m.d. Legea mea a instrucțiunii retrasă din dezbaterea Camerei...“ În fine, coaliția opoziției își impunea prima formație guvernamentală. Apoi guvernul coaliției de la Mazar-Pașa, condus efectiv de Ion Brătianu, începe curînd politica răfuielilor și cere punerea

sub acuzare a foştilor miniştri. În iulie, Maiorescu îşi dă demisia, primită „au grand regret“ dar prompt. „Este oare cu putinţă — îşi zicea Maiorescu — să faci ceva de valoare într-o ţară în care poţi fi aşa de extraordinar de nedrept judecat şi calomniat ?“ [6] Întors la Bucureşti, va găsi lipite pe toate zidurile afişe conţinînd decizia de dare în judecată a foştilor miniştri. Un „comitet de acuzare“ îi imputa „prevenitului T. Maiorescu“, pe lîngă alte vini, comune întregului minister demis, şi unele speciale, reunite sub titlul „Răsipă şi deturnare de bani publici“. Aici intrau, printre altele : „Revizorii ce luau cîte 500 lei pe lună în loc de 250 după buget“ (sînt nouă revizori, printre care Eminescu, cu toţii numiţi pe cîte două judeţe); „împrumutul făcut d-lui M. Eminescu şi ajutorul făcut d-lui I. Slavici studenţi la Universitatea din Viena şi Berlin (100 de galbeni primului şi 40 celuilalt, în 1874 !); „sumele luate de d. Maiorescu pentru plata transporturilor în inspecţiunea şcoalelor“ (cînd ministrul ţinuse să însoţească personal cîţiva revizori în drumurile prin sate) etc.

Bineînţeles, Eminescu era destituit, de la 1 iunie, iar Petrino, cu sprijinul lui Vizanti — care curînd avea să fugă din ţară cu o avere furată din vistieria statului — îi intenta un proces de sustragere a unor cărţi din Biblioteca Centrală. Hărţuirea la judecată a poetului avea să dureze pînă toamna tîrziu, fără să i se poată dovedi culpa. Concomitent, proaspătul prefect al judeţului Vaslui îi trimitea o adresă cu imputarea retroactivă că n-a găsit la Prefectură nici un tablou cu şcolile existente !

Tot de la sine înţeles, *Povăţuitorul* nu mai intra în vederile ministerului şi autorii şi-l tipăreau, ca şi pe celelalte cărţi ale lor, la Goldner, inutil de altfel căci nu aveau nici o recomandare oficială pentru răspîndire. În noiembrie, Creangă îi scria lui Maiorescu, făcînd haz de necaz :

„*Povăţuitoriul la cetire prin scriere* ce l-am alcătuit şi l-am tipărit din îndemnul d-voastră, nu ştiu dacă l-aţi văzut. Ce-i drept prostişor lucru am făcut, dar şi-a luat plata, căci înapoiat de onor ministeriu actual, şade la răcoare în pod la părintele Ienăchescu, tovarăş la pagubă. Vro 30—40 de galbeni, nu-s mai mulţi. Un exemplar însă l-am vîndut d-lui Sigara, advocat, care mi-a arătat că are

POVĂŢUITORIU

LA

CETIRE PRIN SCRIERE

SISTEMA FONETICĂ

JASSY

Coperta la Povăţuitoriu la cetire prin scriere

dorinţa a se ocupa şi cu didactica. Cal bătrîn, să înveţe la umblat.

Dar nouă nu ne pasă ; l-am zmomit, de mi-am scos $1^1/_2$ franci şi pace bună. De acum poate să se povăţuiască cu dînsul cum ştie şi la ce ştie".[8]

Se pare, cu acelaşi haz negru Creangă îşi mai difuza din cînd în cînd un exemplar : „Iacă şi broşurica asta — i-o oferea el cîte unuia, cînd s-ar întîmpla să nu mai puteţi dormi, vă rog să luaţi broşurica şi, începînd s-o citiţi, veţi adormi îndată. Asta-i bunătatea ei..."[9]

Altfel, învăţătorul Creangă nu avea de ce să fie mulţumit, dar nici lovit de schimbarea guvernului. Nu mai era de mult amestecat în „electorale". Fusese şi destituit şi reintegrat de conservatori, încît nu se putea simţi legat de aceştia, ci numai de personalitatea lui Maiorescu, ca şi de soarta unor oameni dragi atinşi direct de răsturnare, ca Eminescu în primul rînd.

Încolo, şcoala era şcoală şi profesia profesie. Totul decurge după orar şi, în condica de inspecţie, după examenele semestriale, revizorul Elie Baican mulţumeşte învăţătorului Creangă pentru rezultatele obţinute.[10] La rîndul său, în iunie, Creangă asista ca delegat al primăriei la şcoala de fete nr. 2 din Păcurari şi constata că „doamnele institutoare şi-au făcut datoria conştiincios" [11].

Cînd ajungea acasă, în bojdeuca din Ţicău, îşi ducea aparent mai departe viaţa de locuitor al mahalalei, puţin deosebit de vecinii săi. Locuia de mult împreună cu o femeie, Tinca Vartic, pe care, ca mulţi oameni din această lume semirurală şi ca vecinii înşişi, şi-o socotea nevastă fără cununie. Cine şi cum va fi fost aceasta, nu se prea ştie. Cei ce mai tîrziu vor vorbi despre ea o vor fi cunoscut, de obicei, nu în primii ani ai convieţuirii cu Creangă. De la ei ştim doar că ar fi fost destul de slută la chip, pentru că avea obrazul ciupit de vărsat, dar cu o privire ageră şi, altfel, femeie bine legată, sănătoasă, vioaie şi harnică. Din pricini dezvăluite ulterior, părintele Ienăchescu avea să o declare „foarte mult superioară lui Creangă" [12]. În orice caz nu ştia carte de fel şi, pe vreo petiţie, îşi punea degetul. Era fiica unor Ruxanda şi Andrei Vartic [13], poate şi ei de prin Ţicău, mahalagii după toate probabilităţile. Mama Tincăi, în orice caz, trăieşte pînă tîrziu şi raporturile cu Creangă sînt evident de familie, ca faţă de un ginere destul de bun. Cum soţul ei nu apare în nici un document sau mărturie despre casa din Ţicău, e de presupus că era văduvă, poate după un slujitor de biserică. Peste ani, Ecaterina Vartic avea să prezinte un act după care s-ar fi născut la 15 august 1860, [14] ceea ce ar însemna că, în 1875, ar fi fost în vîrstă de 15 ani. Biografii lui Creangă i-o alătură, de obicei, pe Tinca, încă de prin 1872, dacă nu mai devreme. Dincolo de mărturii şi acte contestabile, găsim însă un document

care confirmă că, cel puţin în 1879, legătura dintre Creangă şi Tinca e veche şi durabilă : „bojdeuca din Ţicău“, pînă acum proprietate a Mariei Ciogolea, e cumpărată de Ecaterina Vertic (zestre adusă bărbatului sau dar din partea acestuia ? sau cumpărare trecută pe alt nume din cine ştie ce pricini juridice ?). Madam Ciogolea, în orice caz, „prin punerea degetului meu în acest act“, alături de cel al Tincăi însăşi, declara că i-o trece acesteia „în de veci vînzare“, „în preţ de 50 adică cincizeci de galbăni austriaci, a treizeci şi şapte de lei vechi galbănul, care bani i-am şi primit deplin la facerea actului... Aşadar dumneaei Ecaterina Vartic de astăzi înainte va fi stăpînă pe acest acaret pentru totdeauna, din neam în neam“, iar „Bezmănul îl va plăti de acum înainte dumneaei, după cum se va împăca cu epitropia Bisericii Bunei-Vestiri“... Actul întreg e scris de mîna lui Creangă, care-l şi subsemnează : *Am fost faţă I. Creangă.* [15]

Ceea ce se poate crede, din confruntarea actului de naştere cu cel de cumpărare e că Tinca, dacă nu era chiar de 19 ani cînd devine proprietăreasă de drept a bojdeucii, era în orice caz foarte tînără, cam cu douăzeci de ani mai mică decît Creangă şi nu cu mult mai mare decît Costache, băiatul acestuia. Se poate presupune că realmente a fost adusă în bojdeucă aproape copilă din vecini, pentru a ajuta la gospodăria bărbatului singur, şi că abia mai încolo îi devine femeie.

Cînd Costache avea 12 ani (1872), Creangă îl băgase la şcoala „fiilor de militari“. [16] Adusese o atestare că este lipsit de mijloace şi un certificat de paupertate, pentru a obţine înscrierea în internat a lui Constantin cu scutire de orice taxe [17]. Creangă îşi iubea feciorul şi şi-l creştea cu asprime pentru „a-l face om“, încît nu e de mirare nici că-l mustra adesea cu băţul. De altfel, cel puţin din 1877, feciorul e la Bucureşti. Tatăl îl vede doar în vacanţe, cînd prinde mai curînd prilejul de a-i da cuvenitele lecţii morale. Într-o vacanţă, probabil în primii ani de şcoală militară, Costache Creangă, în uniforma-i mîndră, se plimba cu tatăl său prin faţa primăriei de Iaşi cînd trece prin faţa lor un sacagiu. O fi fost şi acesta om de prin vecini, oricum cunoscut al lui Creangă, care se opri să stea de vorbă cu el. Costache, jenat de companie, se depărtă pe furiş.

Creangă îl obligă să se întoarcă, să-i dea mîna sacagiului și să i se recomande :

— Așa, Costache ! Să nu-mi umbli huci-marginea și să nu te rușinezi cînd întinzi mîna unui om sărman, cinstit și harnic ! [18]

Elevul-sergent Creangă Constantin e, probabil pe la 15-16 ani, eroul unei întîmplări care dezvăluie că între el și Tinca Vartic, care juca oarecum rolul mamei, nu era într-adevăr mare diferență de vîrstă — și nici de inteligență. Într-o seară, Tinca îl cheamă pe ceardacul din dos, care da în cîmpul dinspre Aroneanu, și-i șoptește misterios :

— Așteaptă aici puțintel ! Ai să vezi cum pîlpîie o vîlvătaie albastră dinaintea noastră...

După știința ei, moștenită, acolo ar fi ascunsă o comoară :

— Hai să săpăm la noapte, c-o să dăm peste borcane și pîrnăi pline cu aur...

Pîndesc amîndoi să adoarmă Creangă și, cu o cazma și un tîrnăcop, se duc să sape. Cine știe ce drumeț întîrziat prin asemenea locuri îi zăresc și, bănuitori, cheamă „vardiștii" care-i duc pe săpători la „Despărțire". Cînd, dimineața, Creangă îi scoate de la arest, îi găsește cu actele făcute de comisarul perspicace care conchisese că viitorul ofițer ajutase pe tînăra femeie să-și îngroape pruncul nou-născut... În asemenea împrejurare, se pare, Creangă nu făcea distincție între păruiala cuvenită „copilului" și cea cuvenită „femeii"... [19]

În rest, raporturile dintre Creangă și Tinca erau cele firești în lumea Țicăului. Fără cununie și fără declarații de amor, uniunea lor e trainică indiscutabil și alcătuiește o familie, integrată în toată rubedenia fiecărei părți. Bojdeuca adăpostește în treacăt sau pe mai mult timp neamurile lui „Ionică" și pe cele ale Tincăi, aflate în ospeție la Iași, și toți se știu reciproc, cel puțin după nume, cum se obișnuiește. Lumea i se adresează Tincăi cu considerația datorată unei femei cumsecade, frații bărbatului, mai mici, îi zic „tățacă" sau „duducă". Peste mulți ani încă, pe plicul scrisorilor, Creangă îi va scrie convențional :

Act de vecinică vînzare

„Domniei Sale
Domnişoarei Tinca Vartic
strada Sărăriei, devale, peste drum de şcoala evrească
lîngă Mustea Casapu
La Iaşi",

dar nu va fi de mirare pentru moşul Gheorghe din Tg. Neamţ să primească de la nepotul său o scrisoare semnată cuviincios *Ecaterina şi Ion Creangă.*

Tinca a fost, fără îndoială, o nevastă credincioasă, care nici nu îndrăznea prea multe în casă, nici nu se şter-

gea ca o umbră pe lîngă pereţi. Era stăpîna bojdeucii cît i se cuvenea unei femei ce ştie că are în bărbat şi un stăpîn. Ea făcea de mîncare, strîngea în casă, spăla, cosea, şi ştia că nu duce viaţa cea mai oropsită între femeile de seama ei.

Creangă se purta cu ea ca tot omul, dar era, altfel, mai mult blajin, nu-i ieşea nici el din vorbă în treburile casei, maică-si îi zicea „Cucoană Ruxandră“ şi „sărumîna“ şi se avea bine cu lumea ei şi a Ţicăului, cu alde Muşniţanu şi Singhel, „prieteni senceri“, ori cu alde Pilescu sau Mihăilescu, Trantomir sau Florea, martori, cînd trebuie, pentru tot felul de atestări, inclusiv în ce priveşte naşterea la Iaşi a fraţilor Creangă din soţii Smaranda şi Ştefan Creangă, trăitori în Iaşi.

Casa lor era gospodărită cum le plăcea amîndurora şi curat îngrijită, lipită frumos cu lut pe jos, cu ograda umbrită de pomi şi plină de orătănii. Omul dormea vara afară, ca la ţară. Femeia îi făcu, după gustul lui, un fel de cămăşi lungi din pînză vărgată în care se putea învîrti prin casă comod. Prînzul, femeia i-l servea pe un fel de prispă, în ceardac, pe o măsuţă cu trei picioare. În podul şindrilit al bojdeucii, gospodina făcea provizii pentru iarnă şi-i pregătea bărbatului bucatele care-i plăceau şi ei, din muşchi afumat de porc şi din slănină, găluşte cu pîsat de mei, găini fripte pe ţiglă şi unse cu mujdei de usturoi, plăcinte moldoveneşti, cu „poalele-n brîu“ ş.am.d.

Însă Creangă acesta care se împăca bine cu Tinca Vartic, cu Ienăchescu şi cu „prietenii senceri“ ai lui şi ai celorlalţi, îşi continua şi cealaltă viaţă, numai aparent paralelă, în ochii celor care nu puteau ghici vasele comunicante între una şi alta. Tîrgovăţul care era un ţăran mutat la mahala, ca atîţia alţii, preoţi, învăţători sau mici slujbaşi, publica în Convorbiri literare *încă în 1875, alte două poveşti :* Punguţa cu doi bani *şi* Dănilă Prepeleac, *iar în anul următor* Povestea porcului. *Tinca vedea cu uimire şi abia ascunsă furie cum parcă intra dracul în omul ei în unele zile. Cocoţat pe prispa lui sau, de era cald, băgat cu picioarele în putina din ceardac şi aşezat pe un scăunel, omul ieşea dintr-o dată din cele ce-l înconjurau şi scria, bolborosind, fără să ostenească, ore şi ore în şir. Nu era chip atunci să te apropii de el, nici măcar să-i stai în*

preajmă cînd se apuca să-şi citească singur vorbele, de zeci de ori oarecum aceleaşi, dar altfel răsucite. Numai după ce isprăvea o chema uneori pe Tinca şi-i citea şi ei cele scrise. Ei nu-i era neplăcut să le asculte că doar erau poveşti şi Creangă le spunea bine, dar i se părea nelalocul lui chinul omului să le pună pe toate neapărat pe hîrtie şi chinul ei în aşteptare. Ba, colac peste pupăză, mai şi trebuia să spună de-i place sau nu şi de ce, încît, pînă la urmă, femeia se obişnui să zică totdeauna la fel, numai să scape de pisălogeală.

Iar Creangă urma să-şi cînte şi să-şi cîntărească singur frazele, ascultîndu-le parcă într-un fel deosebit, cu un auz tainic sau ciulindu-şi urechile să asculte cum vorbesc între ei, într-o realitate fictivă, dar prezentă pentru el, fiinţele pe care tot el le născocea şi le mînuia ca un păpuşar.

Invenţia tematică era pentru el secundară. Avea la îndemînă un fond comun şi anonim, ca acela al zicalelor şi proverbelor, care constituia mijloacele povestirilor sale, nu scopul lor. Aparent, folosea tehnica pildelor universale, în care fabula antropomorfizează universul, dar fabula putea avea pentru el numai sensul desfăşurării parabolice, fără o reprezentare directă a finelui, a „moralei". Aceasta rămînea ambiguă, implicată nedefinit în povestire, ca în orice întîmplare autentică. Scriind, ca şi povestind oral, Creangă întîrzia din ce în ce mai mult încheierea, cu instinctul celui ce nu urmăreşte atîta un deznodămînt, cît însăşi desfăşurarea întîmplărilor posibile în direcţia stabilită. Copiii care ascultă basme ştiu sfîrşitul, dar adoră retrăirea peripeţiilor şi, dincolo de cele spuse, continuă cu imaginaţia o serie de întîmplări abia punctate în naraţiunea fixată. Ascultătorii, ca şi cei extrem de rafinaţi, refac procesul receptării infantile : ei au întreita plăcere de a regăsi ritualul stabilit al structurii epice, de a duce pînă la ultima consecinţă logica aparte a fantasticului şi de a-şi închipui, în acelaşi timp, întreaga lume fantastică prin acţiunea ei drept o lume autentică. Creangă îşi structurează evident, din ce în ce mai desăvîrşit, povestirile pe această triplă delectare a receptorului creator, scriind ceea ce rămîne de regulă nescris în continua creaţie a ascultătorilor de basme. În acest sens, schema dată capătă existenţă unică şi arta lui Creangă e aceea a folosirii elemen-

telor „retardante" din epica tradițională atît pentru a împlini șirul peripețiilor ireale și pasionante, cît și pentru a le vizualiza „realist", scenarizîndu-le pe cele mai incompatibile cu realitatea.

Capra cu trei iezi *era și nu era, deci, aceea auzită de Panu din copilărie (va fi, însă, de la Creangă încoace, aceea auzită în copilăria lor de generațiile ulterioare!). Povestea era cea știută. Absurdă era impresia lui Panu că ar fi știut-o întocmai, cuvînt cu cuvînt. Absurdă, dar explicabilă, pentru că realiza efectiv modelul povestirii duse pînă la ultimele ei consecințe în mintea receptorului dintotdeauna. Creangă ipostazia acest model într-o formă atît de sugestivă, încît putea apărea drept preexistînd realmente. Antropomorfizarea însemna pentru el nu doar fabulistica imaginară a unui dialog de tip uman între necuvîntătoare, ci transferarea integrală a necuvîntătoarei în cadrul relațiilor și moravurilor umane, deși, pe de altă parte, fiecare vietate își păstrează simultan modul propriu de existență. Capra participă la existența speciei ei suficient ca să fie identificată ca atare; la fel lupul. Dar, în rest, capra și lupul sînt personaje tipice ale unei umanități rurale. Că vorbesc, nu e de mirare, pentru că o traducere a comunicării din lumea animalelor în limba oamenilor nu înseamnă încă transferul existenței lor dintr-o lume în alta. Dar capra e pur și simplu o humuleșteancă văduvă, ce trăiește cu copiii ei, care obraznici „de dau prin băț", care harnic și cuminte, într-o casă ca toate casele, cu ușă și cu zăvor, cu ferești, cu prichiciuri și horn ș.a.m.d. Lupul îi e cumătru, după aparențele legilor sătești și creștinești, într-o lume în care se fac nunți și praznice pentru morți. Capra e aprigă ca o femeie lovită ce e, deși evident evlavioasă, iar lupul își păstrează necesarele moravuri de bună-cuviință ca orice ipocrit care știe s-o plesnească și cu cuvinte din scriptură. Mai mult chiar, deși își păstrează caracteristicile speciei, capra și lupul sînt neîndoios din aceeași societate și nu ne mirăm că lupul îi va fi făcut cîndva caprei propuneri firești pentru un vecin stătut unei văduve demne de atenție care mai ales retroactiv se indignează: „Incă se rînjea la mine cîteodată și-mi făcea cu măsaua... Apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el: n-am sărit peste garduri niciodată,*

de cînd sînt...“ În lumea acestei transferări integrale, logica purtărilor fiecărui personaj e natural umană. Lupul taie mai întîi capul iezilor, ca un criminal sadic ce e, unge pereții casei cu sînge etc... Capra face praznicul lumește, cu sarmale, plachie, alivenci, papă cu smîntînă și cu ouă și fel de fel de bucate. Asemenea înscenări realiste pot fi la infinit intercalate în schema prestabilită a unei povești care le implică structural, spunîndu-le mai mult sau mai puțin. Harul și delectarea lui Creangă era tocmai să le spună. Altfel, putea păstra nemodificate esența epică și o putea marca, după plac, prin ritualul spunerii ei tradiționale, cu formulele ei de introducere și încheiere (Era odată... Și-am încălecat pe-o șa etc...) *ca și cu versurile consacrate despre cei* Trei iezi cucuieți... *Mersul progresiv, întrerupt prin digresiuni de natură scenică realistă, e cu virtuozitate prelungit și ceremonios, prin comentariile neutre ale înțelepciunii anonime care nu se însăilează necesar într-o „poveste a vorbelor“, ci răspund, de fiecare dată, nevoii de a subsuma fiecare adaos epic într-o realitate consfințită ; e firesc ca cei trei iezi să nu semene între ei : „Vorba ceea : sînt cinci degete la o mînă și nu seamănă toate unul cu altul“ ; e firesc ca lupul să asculte la ușă : „vorba veche : Păreții au urechi și ferestrele ochi“ ; e firesc ca lupul s-o întîlnească pe capră pe-o tihăraie care nu face parte din drumurile ei : „apoi dă, nu știi d-ta că nevoia te duce pe unde nu ți-i voia ?“*

Cu Punguța cu doi bani, *Creangă se putea amuza în voie născocind tot soiul de întîmplări într-o serie acceptabilă prin logica determinărilor ei. Baba și moșneagul sînt oameni de rînd, cu egoismul bătrîneții strîns în jurul averii lor sărace. Găina e găină și cocoșul-cocoș, cîtă vreme își văd de rosturile lor. Dar un moș care își bate cocoșul și-l trimite, cu vorbe, să învețe a oua, intră de-a dreptul în planul absurdului și de-aici încolo totul devine posibil. Cocoșul găsește o pungută cu doi bani și se bate pe ea cu boierul care înfățișează în același timp rolul bogăției incomensurabile și al zgîrceniei nelimitate. Pentru a-l înfrînge pe cocoș, boierul imaginează tot felul de soluții, afară de aceea de a-l decapita ca pe orice pasăre de curte. Continuitatea ilogicii impune un mod de stranie con-*

știință a boierului că are în față un dușman din altă lume, de o forță supranaturală, care nu poate fi tratat conform cu aparențele speciei de care ține și pe care trebuie pînă la urmă să-l lase să plece cu toată averea lui. Hazul desfășurării epice e intrinsec și fără comunicare cu lumea posibilă, în care biata găină nu poate oua decît cel mult, pe lîngă ouă, și o mărgelușă găsită în drum, ca orice găină. Mai importantă e reprezentarea vizuală a fantasticului cocoș mare cît un elefant, pe care ni-l putem închipui autentic, umplînd ograda moșneagului cu cirezi de vite și cu un munte de aur. Altfel, povestitorul poate începe cu ritualul „A fost odată", dar încheia cu brusca luciditate a celui ce știe că duce de zgardă, spunîndu-i „cuțu-cuțu", doar un pantof. Căci, odată terminată misiunea lui ireală, cocoșul, purtat de moșneag prin lume, cu podoabe de preț, e un spectacol vesel, de vreme ce e acum întors în lumea reală „de ți se părea că-i un irod de cei frumoși, iară nu cucoș de făcut cu borș".

Cu Dănilă Prepeleac *e evident că timiditățile lui Creangă-debutantul sînt depășite. El lasă acum frîu liber povestirii, lucrînd după voie asupra schemei date în care numai formulele ritualice punctau o structură altfel originală, model de scriere crengiană : dialog și inscenare, de un realism maxim, ale unor peripeții ireale și alogice. De data aceasta, cum se va mai întîmpla tot mai des, punctul de plecare este de-a dreptul realist, personajele sînt oameni de toate zilele și satul rămîne în marginile vieții obișnuite. Doi frați, unul bogat, altul sărac, cu raporturile cele mai banale în condițiile date și cu caracterizarea lor tipologică eternă, consacrate de zicale. De cînd lumea, cînd e vorba de fratele bogat „unde punea el mîna, punea și Dumnezeu mila", iar cînd e vorba de cel sărac de multe ori „fugea el de noroc și norocul de dînsul" ș.a.m.d. Există un fel de lege nescrisă a însușirilor și a soartei fiecărui tip în aprecierea populară, după zicala „tot un ban și-o belea". Cel bogat e harnic și strîngător, n-are copii, dar are o nevastă, „pestriță la mațe și foarte zgîrcită" ; cel sărac e „leneș, nechitit la minte și nechibzuit la trebi", dar are „o mulțime de copii". Bogatul se poartă cît poate de bine cu săracul, care-i folosește în pierdere inventarul agricol și-i ridică în cap nevasta. Punerea în scenă perfect realistă face*

loc schemei unei povești universal cunoscute, cu prostul care schimbă o pereche de boi, succesiv, pe un car, o capră, un gînsac și, în cele din urmă, pe o pungă goală. Toată istorisirea e o prelucrare crengiană a poveștii date, cu toate elementele retardative care-i fac valoarea. Noutatea constă, însă, în libera împletire a motivelor aflate în circulație. Dănilă cel prost se transformă în Păcală, fără nici o surpriză pentru cititor pentru că orice Păcală e un aparent prost al satului care îi prostește pe toți cînd se declanșează resortul propriei sale inteligenți, ieșite din comun. Dănilă Prepeleac e prost pentru că e un „netrebnic", adică pentru că e lipsit de calitățile unui gospodar ca lumea : tot ce e pentru acesta normal e pentru el o încercare imposibilă. Calculele lui sînt absurde în schimbul comercial pe care îl întreprinde, pentru că el are în vedere alte foloase ale trocului : comoditatea, liniștea etc... Să taie copacul peste carul cu boii înjugați nu i-ar fi trecut nici unui gospodar prin cap, nici să arunce cu toporul după lișițele de pe baltă. Dănilă nu-i bun de nici o treabă, deci, pentru cei ce fac treburi, nu-i bun de nimic. E suficient ca logica absurdă a lui Dănilă să întîlnească planul ei propriu pentru ca întregul său statut să se schimbe. Numai unul ca el putea să ia de bună ideea batjocoritoare a fratelui bogat că ar trebui să se călugărească și numai unuia ca el putea să-i dea prin gînd să înalțe o mînăstire, hodoronc-tronc, chiar pe malul heleșteului în care zvîrlise toporul. Dar asemenea acțiune necugetată îl mută din lumea normală și, de-aici înainte, Dănilă are a se măsura cu dracii. Că dracii aceștia sînt din cale afară de proști și de neștiutori, încît n-au mai văzut nici om călare, nici iepure, nici urs, n-are importanță. Poporul își închipuie lumea ireală după bunul lui plac și dracii pot fi foarte bine niște ființe înzestrate cu puteri supranaturale, dar în același timp extrem de mărginiți în raport cu omul cît privește cunoașterea și înțelegerea. Dănilă trebuie să-și dea la iveală, în noua împrejurare, ingeniozitatea neînchipuită, ineficientă pe planul treburilor, iar povestitorul ne încîntă cu reprezentarea realistă a isprăvilor sale. După acest episod miraculos, Dănilă Prepeleac poate reintra în lumea reală, în care statutul de om bogat e suficient ca nimeni să nu-l mai supere.

Mai aproape de structura dată a basmului rămîne Povestea porcului, *în care personajele consacrate trebuie doar să se supună forței de reprezentare realistă a povestitorului. Dualitatea* porcului Făt-Frumos *e păstrată cu delectare, povestea subliniind de fiecare dată condiția efectivă a prințului blestemat, care, cînd nu vorbește ca oamenii și nu face minuni ca zeii, grohăie și mușluie prin toate cotloanele. Hotarele între fantastic și real sînt la fel de labile ca acelea dintre lumea împărătească și aceea a satului, într-un univers în care fata împăratului, trimisă acasă la bărbat, „s-a și apucat de gospodărie" ca orice fată de țăran. Și totuși, mai mult decît oriunde, aici Creangă își vădește o dimensiune în plus plăsmuirilor sale din bojdeuca Țicăului; o dimensiune de patos misterios, în care hazul unor peripeții e schimbat pe o gravitate de basm al unui* Făt-Frumos din lacrimă. *Obișnuita acceptare a miraculosului se împletește cu spaima metafizică a aceluia ce descoperă, ca împăratul, că „omul acesta, sau ce-a fi el, are mare putere" : „Și trebuie să fie ceva neînțeles de mintea noastră, de vreme ce a făcut lucruri peste puterea omenească !" Formele ritualice sînt din altă sferă, a unei coliziuni tragice dintre muritor și destin : „Cînd voi pune eu mîna mea cea dreaptă pe mijlocul tău, atunci să plesnească cercul acesta"... „Făt-Frumos ! Făt-Frumos ! Și întinde mîna ta cea dreaptă, peste mijlocul meu, să plesnească cercul și să se nască pruncul tău..." Și, în ciuda cadrului fantastic, povestea are emoția unei confruntări între forța omului ce-și urmărește conștient idealul, chiar cînd ajunge o „nenorocită și zdruncinată ființă", și forța diavolească, incomensurabil mai mare, dar mărginită, pentru că „numai un lucru nu știa hîrca : gîndul omului"...*

Cu închipuirile sale, Creangă trăia printre mahalagiii Țicăului și în același timp era departe de ei, întors de unul singur în lumea fără timp și spațiu a unui univers de care el, primul, din neamul său, crezuse că se poate desface fără să-și piardă natura proprie...

De la o vreme, bojdeuca părea a fi mai des numai a lui „Ionică", și a ciudatei lui omeniri, cu moși și babe, cucoși și boieri, draci și împărați, porci și prințese, care vor-

beau cu toţii ca nişte ţărani adevăraţi, strînşi la o clacă sau puşi pe sfadă.

Iar din vara lui 1876 se mutase în bojdeucă un oaspe nou pe care Tinca de loc nu-l înghiţea, pentru că i se părea un pierde-vară pletos şi picat din nori care, mai ales, i-l răpea cu totul pe „Ionică" al ei. Într-adevăr, Creangă îl adusese, alături de sine, pe Eminescu, cel destituit din revizorat şi hărţuit de urmărirea judiciară, rămas deocamdată pe drumuri şi deprimat. În cerdac, cu vedere spre Aroneanu şi Ciric, cei doi se aflau în afara societăţii şi trăiau mai mult într-o veghe stranie, în care comunicau reciproc prin poezie şi snoavă, prin profeţie blasfematorie la adresa rînduielilor şi basme universal valabile. La scrisoarea prefectului de Vaslui, poetul răspundea cu furia lui gravă, în care ironia subţire abia ţinea seamă de „adrisant" : „În împrejurările acestea, şcoalele din Vaslui sînt cele mai bune posibile, precum lumea lui Leibniz, cu toată mizeria şi nimicnicia ei vădită, este cea mai bună din lumile posibile, căci posibilitatea şi existenţa sînt identice şi ceea ce e posibil există..." Iar Creangă îi va fi insuflat, alături, umorul mai gros şi mai direct al vorbelor bătrîneşti : „Un om nu poate face nimic într-o ţară prost întocmită şi, măcar să tot poruncească, rămîne la vorba aceea ! A poruncit cînelui şi cînele pisicii şi pisica şoarecelui, iar şoarecele şi-a atîrnat porunca de coadă... Iar la făgăduinţele d-lui prefect, vom spune şi noi vorba veche de baştină a moşului Terinte-Barbă-lată, răzeş şi el la Funduri în ţinutul Vasluiului : Tînărul spune cîte face, bătrînul cîte a făcut, nebunul cîte are de gînd să facă..." [20] Creangă îl vrăjea citindu-şi poveştile, nuvele din viaţa satului care se proiectau pe coordonate fantastice şi-şi desfăşurau acţiunea, în sine convenţională, prin luxuriante taifasuri moldoveneşti şi cuvinte din popor.

Lui Eminescu, junimiştii îi găsiră în cele din urmă o slujbă măruntă şi prost plătită : îl puseră redactor-administrativ şi corector la *Curierul de Iaşi,* devenit un fel de buletin al publicaţiilor Curţii de apel. Poetul îşi numea ziarul „foaia vitelor de pripas", dar, ca de obicei, i se consacră grav şi responsabil, alcătuindu-i la cel mai înalt nivel de competenţă o cronică politică, una economică şi

una teatrală. Creangă îi cerea părerea despre fiecare poveste și primea, în esență, același răspuns :

— Tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni !

La Junimea asculta, cuminte, cîte observații i se făceau și-și nota pe marginea manuscrisului totul, cu convingerea că e bine să ții seama de părerile altora. Dar, în fața hîrtiei scrise, Creangă știa că auditoriul de ieri n-a înțeles mai nimic din lectura lui și că, într-adevăr cum îi spusese Eminescu, nu putea fi corectat de nimeni. Fiecare vorbă trebuia să fie la locul ei după cum îi spunea auzul și ce trebuia refăcut asculta tot de auzul acesta sigur care nu lăsa nici o stridență și nici o coborîre. Însă în fața Junimii Creangă se făcea că bate în struna altora, cu subtila umilitate a țăranului care-și rîde în sine de prostia încrezută a boierilor. El putea măsura întocmai suficiența unui Panu care credea că poveștile lui sînt reproduceri din memorie ale celor ascultate de la alții, de vreme ce singur știa cît migălea la fiecare. Dar putea, totodată, să-i răspundă, cu umor ascuns, tocmai cum ar fi vrut Panu să-i răspundă, ca la o lecție :

— Apoi cum să nu le știu pe de rost dacă de la cinci ani, de cînd am început a înțelege, pînă cînd am venit la seminar, în fiecare seară aproape, am auzit de sute de ori poveștile pe care vi le povestesc și eu...[21] ș.a.m.d.

De fapt, el era în sine uimit de cît de puțin pricepeau cei din jur, oameni cu carte înaltă, din lucrarea lui. El nu le dădea o poveste, căci basmul lui nu păstra din folclor decît tocmai șirul faptelor închipuite, care ar fi putut fi spuse de-a dreptul, cum le va fi spus servitoarea lui Panu cîndva. Basmul lui era adus pe pămînt și văzut în viața de toate zilele, cu „aerul" satului și, mai ales cu vorbirea adevărată a oamenilor. Lui îi plăcea mai cu seamă hazul acela al zicerilor la tot pasul care-i făcea pe dumnezei și pe draci, pe împărați și pe sfinți să vorbească precum muma și tata. Va aduce la Junimea „Povestea lui Stan Pățitul". Vor gusta junimiștii hazul înțelesului dublu al drăcușorului care vorbește ca un flăcăuaș isteț și al omului care-i vorbește ca unui flăcăuaș, deși îl atinge mereu pe dracul ? „Măi parpalecule, nu cumva ești botezat de sfîntul Chirică Șchiopu, care ține dracii de păr ?" „Al dracului băiet ! Parcă ești cel de pe comoară, măi, de știi

toate cele". „Poate că tu îi bărăni atunci să-mi iei sufletul din mine ori mai știu ce dracul ți-a veni în cap să ceri ?" ; „măi, ciotul dracului" ; „Dracul știe ce avem să facem !" „mi se pare că noi avem să dăm peste dracul !" ș.a.m.d.

Cu zicerile lui pline de subînțelesuri și echivoce prin plasarea în context, Creangă-anecdotistul îi cucerise pe junimiști fără să-i facă a înțelege că arta lui trebuie tot pe acolo căutată cam cum, pesemne, făcea Pogor. De aceea, cînd venea la adunare și era întrebat :

— Creangă, ce ne-ai adus pentru astă-seară? el știa că nu-i va mîhni răspunzîndu-le :

— N-am adus nimic, dar, dacă voiți, vă spun o anecdotă.

La aplauzele aprobatoare ale adunării, urma numai a întreba, după tipic :

— Pe ulița mare sau pe ulița mică ? și să înceapă a improviza, ca un actor din Comedia dell'arte, însă jovial și batjocoritor. Anecdota, ca și povestea, putea fi luată de oriunde și știută de toți. Hazul era al spunerii lui, și într-un caz și în celălalt. Numai că zicerea „pe ulița mică" era mai artistică decît cealaltă care, poate, era mai savuroasă. Căci arta era mai ales a subînțelesurilor, a aluziilor, a păstrării povestirii pe marginea indecenței cu maxima aparență a decenței. Lucrate în scris, nu alcătuite după voia vorbirii, anecdotele „pe ulița mare" ale lui Creangă ascultau însă și ele de toate regulile artei sale. „Povestea... poveștilor" sau „Ionică cel prost", lăsate în manuscris, sînt, în felul lor, capodopere crengiene tipice. Dramatizarea unor întîmplări fantastice cu cea mai mare pregnanță realistă scoate asemenea scrieri din orice sferă inavuabilă, în ciuda vocabularului folosit cu delectare de personaj ca și de povestitor, cu tot dinadinsul pentru „epatarea burghezului" (a „cucoanei" din Poveste, ca și a „duducăi din Vaslui"). Iar Ionică cel prost e un Păcală, mai necruțător decît oricare altul cu prostia celor ce-l prostesc, așa după cum, în Poveste, Creangă însuși e mai necruțător decît oriunde cu toate „boaitele fățarnice" care l-au persecutat cînd îl aveau în lumea lor, spiritual lăsată în urmă.

În sfera anecdotelor intra curînd participarea lui Creangă la banchetele Junimii.

Banchetul pătrunsese în tradiția societății, încă de prin 1867 și era închinat, anual, aniversării ei, stabilite, convențional, între 20 octombrie și 20 noiembrie. În ziua aniversării se ținea mai întîi „o Junime obișnuită", adică adunarea literară, pînă la 11 seara. Apoi cei de față treceau în sala de mese, unde se petrecea pînă pe la 2 noaptea. Tradiția era a desfășurării hazlii pentru întreaga sărbătoare, începînd încă de la redactarea invitațiilor. Un anumit protocol antiprotocolar era obligatoriu. La masă nu existau locuri de onoare sau rezervate — nici chiar cînd participa Alecsandri, — nu se făcea nici o deosebire între capii Junimii, „caracuda" și „cei nouă", „junimiști de baștină", mai noi sau „invitați". Pogor care, ca și Maiorescu, nu bea de loc, se înveselea, de regulă, primul, și începea veselia generală. Cînd se aducea șampania, Negruzzi, „secretarul perpetuu", trebuia să-și rostească etern același discurs despre „originea Junimii" care „se pierde în noaptea timpurilor", după care-i preciza data și locul. Imediat urma la cuvînt Pogor care trebuia să demonstreze că expunerea celuilalt era falsă. De fapt, era parodiat sistemul controverselor pseudo-științifice dintre istoricii improvizați ai zilei. Urmau toasturile — în onoarea „Convorbirilor", a „Celor nouă", a „Caracudei" și a oricui, cu singura condiție de a nu fi luate în serios. În fine, le venea rîndul „povestirilor hazlii" și al anecdotelor, din care cîteva deveniseră tradiționale și se repetau an de an.

Banchetul din toamna lui 1876 avu loc în plin doliu junimist, după trecerea în opoziție, darea în judecată și demiterea din funcție a atîtor membri. Tocmai de aceea, „poate nici unul — cum va spune Negruzzi [22] — n-a fost așa de nebun ca acel din anul 1876". Junimiștii aveau realmente spirit și știau să facă haz de necaz. Invitația, din partea secretarului perpetuu, era :

Pentru 24 octombrie 1876
Deși paraponisiți
Și din buget izgoniți,
Junimiștii numeroși
Se adună tot voioși
Pentru-a 13-a oară
La a lor aniversară.

Vin, amice, așadar
Să ne treac-acest pahar
Eară pofta ți-o trimit
Tot eu
        Cel obișnuit...

Negruzzi nu avea mare înzestrare pentru glumele acestea rimate, dar exprima, perfect, starea de spirit a tuturor. Rolul lui era să născocească fabule, toasturi la ordinea zilei și, reușite sau nu, cele din 1876 aveau darul să descrețească o clipă frunțile, rîzînd tocmai de ceea ce-l durea pe fiecare.

Rîndul lui Creangă veni, bineînțeles, abia la capitolul „anecdotelor" și „poveștilor vesele". Istoria lui intra definitiv în tradiția *banchetului:* e aceea, des citată, cu „burlăcăritul". Creangă o scosese din anii politicalelor sale de pe la 1866—67. Într-o adunare publică, cineva făcuse propunerea de a se cere o lege pentru impunerea burlacilor, care ar fi „funești statului". La această adunare cel ce protestă fusese profesorul universitar Suciu. Creangă reproducea în felul său argumentarea protestatarului, imitîndu-i vorba cu accent ardelenesc, fraza pedantă și ticurile verbale de tipul „bunăoară", „firește", „mai la vale", „de pildă", „după aceasta" ș.a.m.d. Hazul, repetat, anual la banchete, dar și cu diverse alte prilejuri era stîrnit de discursul lui Suciu în gura lui Creangă, care suna cam așa :

„Onorabilul cetățean cere bunăoară ca noi, burlacii, să plătim de pildă sau de exemplu firește o dare specială. Nu mă opun, să înțălege, la aceasta, dar dacă într-o noapte onorabilul cetățean mă va găsi de pildă în vizită după aceea în casa sa bunăoară, pe lîngă onorabila sa consoartă, firește, și va voi să sară la mine mai la vale, în cazul acesta, am să-l opresc, zicîndu-i bunăoară, căci iată chitanța care dovedește că eu plătesc taxa pe burlăcărit firește"...

De fapt, Creangă, cu anecdotele sale „pe ulița mare" sau pe cea „mică", fie că pornea de la un fapt autentic, fie că nu, născocea, pentru delectarea adunării, un personaj, creație proprie. Suciu din istoria lui era și nu mai era cel din întrunirea evocată. Dar, mai cu seamă, Creangă își

crea, pentru istoriile sale, personaje care semănau cu el însuşi şi care monologau cu orice pretext pentru a-şi revărsa „măscările".

Un asemenea personaj pare a fi fost, inițial, cel numit Moş Nichifor Coţcariul, *pe care-l punea să acţioneze doar atît cît să aibă prilejul de a vorbi. Putem presupune că, de la un moment dat, îi era de ajuns lui Creangă să zică, mucalit. „Într-o dimineaţă, moş Nichifor"... şi junimiştii ştiau că va urma o întîmplare fără însemnătate în sine, dar grozav de hazlie prin vorbele cu care o va petrece eroul. Bineînţeles, mai nimeni, la Junimea, nu credea că asemenea istorisiri ar fi publicabile. Deşi sub influenţa lui Pogor, junimiştii rîdeau de o simbolică „duducă de la Vaslui", exponentă a cititoarei romanţioase, nici nu se gîndeau să-i sfideze gustul într-un chip brutal. Maiorescu însuşi avea oroare de ceea ce, în literatură, i se părea „vulgar" pentru că nu era „distins" şi era dispus, vorba lui Pogor, „să castreze literatura"...*

După ce dăduse „Convorbirilor" un număr destul de însemnat de poveşti, Creangă aduse la Junimea o lucrare de un fel deosebit: o „povestire glumeaţă" — spunea el, prefăcîndu-se că realmente nu e decît aşternerea pe hîrtie a unei anecdote, „pe uliţa mică". Era Moş Nichifor Coţcariul, *scris şi, evident, menit publicării. Succesul, cel puţin în privinţa hazului, fuse deplin.* Maiorescu, de la Bucureşti, ceru manuscrisul. Creangă, cu autoumilirea prefăcută a ţăranului sigur de lucrarea lui, îi trimise povestirea :

„D-voastră cred că veţi fi rîs şi de mine şi de dînsa, şi cu drept cuvînt : pentru că este o copilărie, scrisă de un om mai mult bătrîn, decît tînăr ; da bine, da rău, Dumnezeu ştie. Eu atît ştiu numai că am scris lung pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris şi cum am scris, am scris"...[23]

La Bucureşti, Maiorescu trecea succesiv prin deznădejdi şi înseninări, apăsat mereu de prelungita punere sub acuzare. Revenise la advocatură şi, uneori, îşi făcea planuri de viitor, politice, gîndindu-se la „importanta falangă pentru mai tîrziu" de care ar dispune. Întocmise astfel o listă de vreo 50 de persoane demne de încredere, notate cu scurte caracterizări. La numărul de ordine 27 îl trecuse şi pe „Creangă, bun institutor şi scriitor popular" [24]. Avea

cîte o adunare politică, dar, vineri seara, începea să se-ntemeieze tradiția *Junimii* bucureștene. În seara de 26 noiembrie putea nota că aceasta, „în genere, merge neîntrerupt bunul ei mers". Atunci se citise în adunare și „istoria lui Creangă" care stîrnise „cel mai mare haz". În zilele următoare îi scria lui Negruzzi : „Fă bine înapoiește d-lui Creangă alăturatul manuscript *Moș Nichifor* și spune-i din parte-mi mulțumiri și pentru trimitere și pentru scrisoarea hazlie de acum cîteva zile". [25] De fapt, nu era convins că *Moș Nichifor* poate fi publicat. Avea rezerve în privința cîtorva fraze de la început, pe care le vedea sub influența lui Slavici : „Însă Creangă este însuși original și nu are trebuință de a imita pe Slavici". Reala rezervă era, totuși, alta : „Ca tot ce scrie Creangă, și povestea lui Moș Nichifor este foarte interesantă în felul ei și adevărat românească", dar în privința publicării folosea dubitativul cînd își trimitea redacției, prin intermediul lui Gane, recomandările critice : „Dacă s-ar întîmpla să o tipărească „Convorbirile" (ceea ce eu însă n-aș face, fiindcă istoria prea este din Borta... Caldă, și atunci ce ar zice „duduca de la Vaslui", care știe poate numai de Borta Rece)"... Însă, *Moș Nichifor* apăru în „Convorbiri", și fără modificări. Creangă se smerise, își numise capodopera „copilărie", se căinase, ca Madame de Sévigné, că scrisese lung pentru că nu avusese timp să scrie scurt, dar știa că, de fapt, odată scrisă, lucrarea lui, nici prea lungă nici prea scurtă, nu poate rămîne decît așa cum o scrisese. Maiorescu nu-și dăduse avizul negativ destul de net și-l justificase glumeț, nu înțelesese limpede valoarea bucății, dar intuise că e, în orice caz, nu numai „cu adevărat românească, ci și „foarte interesantă". Negruzzi, poate sub presiunea lui Eminescu de o parte și Pogor de alta, îi dăduse drumul la tipar. Se ivea astfel, fără ca mulți contemporani să-și dea seama, o mare nuvelă, în care epicul, ca și în basmele lui Creangă, e un pretext pentru înfățișarea unei figuri populare prin monolog și atmosferă.

Printre junimiști, Creangă își redobîndise conștiința valorii specifice de țăran. Maiorescu i-o stimulase lucid, dar fără să o evalueze, estetic, destul de exact. Ceilalți, ca Pogor îndeosebi, i-o stimulase pentru ineditul aportului ei la Junimea. Eminescu i-o proiectase pe coordonate ideale.

Am umblat el, terma-
nul, după ales înţelepciune
Dar n'a avut unde-o pune
I Creangă

În raporturile dintre Eminescu şi Creangă poetul îşi găsise în povestitor o imagine a rădăcinilor sale milenare şi eterne, povestitorul în poet o imagine eterată a propriei sale substanţe ; raportul era pămînt-cer. Icar îl căuta pe Anteu, Anteu descoperise că există un Icar.

Autorul poveştilor şi al lui Moş Nichifor *era, cum va fi şi de-acum înainte, ţăranul clasic. Dar dacă n-ar fi fost tîrgoveţ, Creangă-ţăranul nici n-ar fi existat în literatură sau ar fi devenit, eventual, o sursă în plus pentru culegătorii de folclor care l-ar fi descoperit în satul său de munte. Ca scriitor, el e în acelaşi timp confundat şi distanţat în raport cu sursa inspiraţiei sale.*

Cîtă vreme e una cu natura însăşi, omul e dominat de ea, ca în simbolismul primitiv. Cînd o descoperă dinafară, i se închină ca unei forţe absolute a libertăţii încă necuprinse de legile ordonării şi-i descoperă valorile pure în opoziţie cu cele impuse de civilizaţie. Aşa se întîmplă cu romanticii şi, în genere, cu evazioniştii. Creangă, de pe la

1877, nu e nici țăranul însuși, nici tîrgovețul care-l descoperă. Nu e nici producătorul folcloric, nici folcloristul, cum nu e nici romanticul refugiat în vechimea rurală. E țăranul care, tocmai pentru că s-a distanțat de obîrșie și a trecut prin meschinăria tîrgului, devenind „orășean", măsoară statornicia civilizației sale cu zbuciumul civilizației burgheze și-și privește satul cum privise, cîndva, clasicismul, natura însăși. Îl privește deci în universalitatea lui, îi descifrează armonia legică și, conformîndu-i-se, îl „perfectează", adică îi dă nu o imagine particulară, ci imaginea tipică. Nu țăranul însuși, care fusese Creangă, e țăranul clasic ce povestește acum. Ci țăranul care, dezrădăcinat la oraș, se întoarce nu în sat, ci la amintirea baștinii sale spirituale precum umanistul Renașterii se întorsese la propria-i baștină, cînd redescoperea antichitatea. Și pentru unul și pentru celălalt, vechimea nu e o realitate istorică revolută, ci o permanență a omului și a naturii, scoasă din timp. Nu, însă, și din spațiu. Pentru Creangă acesta e, puternic, spațiul românesc, poate chiar mai strict delimitat, cum se va spune, ca spațiu moldovenesc și, în cadrul acestuia, moldovenesc de munte. Sensul universal se dezvăluie, pentru el, în ipostaze tipice pentru poporul român de la sat, și vii, adică diferențiate ca întruchipări morale în anumite împrejurări autentice prin realismul lor esențial.

În mijlocul aristocraților prea rigizi sau prea libertini, Creangă reintrase în posesia tipului său. În fruntea și răsfățul junimiștilor, el „prostea lumea cu țărăniile sale", adică îmbrăca o umilință aparentă și copilărească pentru a-și bate joc de superficialitatea altora. Le făcea concesii pentru că știa că-i joacă pe degete. Putea după voia lui să transforme intelectuala adunare într-o Halima, sigur că harul lui îi subjugă pe toți. Și cu aerul că nu face decît să repovestească ceva de mult știut, el crea, mereu, în cadre date.

Moș Nichifor esențializa originalitatea lui Creangă...

X

VREMEA AMINTIRILOR

Dar și de aici înainte, în viața de fiecare zi a lui Creangă apărea mai departe tîrgovețul, dascăl bun, om cu chef, hazliu la adunările breslei ca și ale Junimii și supus vremurilor ca orice simplu muritor.

Țicăul întîmpinase noul an 1877 cu evenimentele-i obișnuite din preajma sărbătorilor de iarnă și cu unele mai senzaționale, deși, și ele, obișnuite. În toiul petrecerilor de Crăciun se răspîndi prin mahala vestea că un țicăuan, Iordache Onu, fusese jefuit și schingiuit de moarte. Încă nu începuse nici gerul, nici zăpada, dar semne de spaimă păreau să cuprindă, uneori, cartierul mărginaș. Într-o dimineață de după Crăciun cetățenii pașnici și veseli au văzut un lup plimbîndu-se pe ulițî, mulțimea se luă după el și cine știe ce se mai întîmpla dacă un domn Iorgu Mălăncescu nu l-ar fi culcat la pămînt, cu vitejie, dintr-o singură lovitură de pușcă [1].

Creangă va fi participat la asemenea evenimente ca toți ai lui din viața de mahala. Chiar de începuse a dobîndi, pentru vecini, mai mult preț decît alții, era, indiscutabil, de-al lor, niciodată un intrus. Oamenii se împăcau ori se certau, dar alcătuiau oarecum o familie și nimeni nu se întreba dacă acel Creangă din bojdeucă ar fi de neam deosebit pentru că scrie pe la reviste boierești. Nici nu era, de altfel, singurul Creangă din despărtire. Un anume Neculai Creangă care plătea și el o „patentă de 24 lei pe an" apărea, prin 1875, ca „suplicant"

ca să fie înscris pentru alegerile colegiului III [2]. Peste mulți ani, același apărea ca inculpat „pentru distrugere". [3] Un alt Creangă, Grigore, e alegător în colegiul IV [4] și e, poate, din Erbiceni-Botoșeni, căci Ion Creangă găsea, în 1875, printre elevii fostei lui școlițe din Sărărie, pe un băiat, Ștefan Creangă, „malad", pe al cărui tată îl chema Grigorie.[5] Încă un Creangă, Vasile, e și el alegător în colegiul IV. [6]

În ceardacul lui închis, povestitorul împărtășea cu poetul indignarea căreia îi dădeau glas articolele din *Curierul de Iași*, în vreme ce un alt ziar local, *Curierul*, îl injuria pe Eminescu și-i scotea „brevet de pastramagiu", pentru că, fiind din Botoșani, „nu-i bun decît pentru pastramă". Învățătorul se adresă noului minister cu cererea de a i se acorda prima gradație de vechime și, la începutul lui februarie, comisia de expertiză raporta „cu deosebită mulțumire" că „despre institutorul dl. Creangă am obținut informațiunile cele mai plăcute atît în privința aptitudinei cît și a zelului de învățător". [7]

Vremea era schimbătoare, noul an începuse cu cîteva săptămîni de frig, dar, pe la sfîrșitul lui ianuarie, ieșenii se treziseră parcă în „zi de primăvară", „ca în mai". Poate, împins de Eminescu, să fi participat Creangă, acum, la prelegerile populare care-și reluau cursul la jumătatea lui februarie, cu Pogor și Conta. Cu un an înainte își ținuse și Eminescu prelegerea intitulată *Influența austriacă asupra Românilor din Principate* și, atunci, desigur se va fi dus și Creangă.

Pe la începutul lui martie 1877, *Curierul* protesta că funcționarilor statului nu li s-a plătit nici pe decembrie 1876, și oamenii vorbeau prin oraș de încurcăturile bugetare ale guvernului liberal. Creangă discuta, probabil, toate problemele zilei și cu Eminescu și cu tovarășii săi de petrecere și de dăscălie, deși nu mai făcea politică militantă. Totuși, legat acum de junimiștii aflați în opoziție, nu se dădu în lături să-și pună practica electorală în slujba alegerii unuia dintre ei în consiliile locale. Umbla deci printre „belferi" și-i convingea să-și dea votul cutăruia și nu cutăruia, apoi își comunica isprava cu haz conspirativ.

„Stimate d-le Negruzzi,

Fost-am și la p. rail... și la rop, rop... și s-au prins că întru un cuget vor mărturisi pentru chir, fiind rasasiați pînă-n gît de frac... Și, că pentru chir. huludețe sunt informați și din partea altora în bine.

Însă n-ar fi rău să mai bateți ferul pînă-i cald că știți cum e lumea la noi..." [8]

Rop. rop e, evident, învățătorul Ropală; „p. Rail" poate fi numele unui alt învățător, poate preot-părintele Răileanu; chir e junimistul, frac e Fracțiunea...

Între timp, însă, începea asupra Iașului să apese amenințarea războiului, încă depărtat dar sigur. Izbucnise conflictul ruso-turc, trupele rusești treceau prin Moldova spre Dunăre, și, fără a intra încă în război, armata română participa la acțiunile de protejare a trecerii rusești împotriva turcilor. La mijlocul lui aprilie ieșenii se mai căinau de „inundațiile fără precedent" ale Bahluiului, care totuși aveau loc o dată la cîțiva ani. Dar, pe la sfîrșitul aceleiași luni, subiectul conversațiilor era altul. Turcii bombardaseră Calafatul, parlamentul lua act de începerea ostilităților efective din partea Turciei și, la 9 mai 1877 cu unanimitate de voturi, proclama independența absolută a României. Greutățile aduse de război se succed, toate „obiectele de hrană" se scumpesc, inclusiv „verdețurile", se spune că apa de la cele trei cișmele publice ale Iașului, de la Buna-Vestire, Sf. Haralambie și Sf. Niculai cel sărac, e tulbure, ba are și viermi... Se înființează prompt Comitetul Doamnelor din Iași pentru ajutorarea răniților. [9] Dar entuziasmul nu e mai mic decît nevoile, căci Războiul Independenței e un act istoric peste care nimeni nu trece indiferent.

Creangă, totuși, cu scepticismul unui Ion Roată, salută în sinea sa Independența fără să-și facă iluzii despre schimbarea vieții și respingînd eroismul de paradă al demagogilor. Închis în bojdeucă, trudește la cel mai frumos basm al său, *Harap-Alb*, și nu ia parte la agitația mulțimii care-l întîmpină, în seara de 24 mai, pe țarul Rusiei, cînd acesta sosea la Iași, în drum spre Plevna. [10] Nevoile sale erau cele cotidiene, ca ale oamenilor simpli care sufereau de lipsuri și se temeau pentru viața fiilor plecați pe fronturile de luptă de dincolo de Dunăre. Con-

stantin, elevul, prins de entuziasm, se înscrisese voluntar pentru front, deşi n-avea decît 17 ani şi, mai mult decît orice, Creangă se arăta acum tatăl care nu vrea să-şi dea fiul [11]. Interveni cu stăruinţă la capii Junimii şi tînărul ce se visa erou fu demobilizat prin dispoziţiile celor mai înalţi conducători ai ţării, căci P. P. Carp, în opoziţie, era totuşi cumnatul lui Dimitrie Sturza, şef liberal, şi în bune relaţii cu însuşi Ion Brătianu, primul ministru.

Vara trecu greu, cu călduri mari (30° R la umbră) şi cu o lună mîncată de vîrcolaci pe la mijlocul lui august. Dar spre iarnă războiul aproape trecuse şi vitejia trupelor române la Plevna înălţase spiritele tuturor.

Lui Creangă îi apăruse, între timp, în august şi septembrie, Harap-Alb, *urmat de* Fata babei şi fata moşneagului. *Ultima era încă o poveste în care o schemă veche era „crengizată", variantă parabolică a* Punguţei cu doi bani. *Însă* Harap-Alb *era cea mai înaltă, de pînă acum, plăsmuire fantastică a lui Creangă — şi în acelaşi timp poate cea mai apropiată de momentul întoarcerii la universul humuleştean. În ciuda formulelor ritualice, povestirea e spusă de un om care parcă şi-ar aminti şi ar împărtăşi unui auditoriu proiecţiile minţii sale în cine ştie ce timpuri imemorabile: „Amu, cică era odată..." Digresiunea apare mai repede, ca în amintiri, intercalînd un prezent al povestirii într-un trecut indefinit al întîmplărilor povestite: „Şi apoi pe vremile acele, mai toate ţările erau bîntuite de războaie grozave, drumurile pe ape şi pe uscat erau puţin cunoscute şi foarte încurcate şi de aceea nu se putea călători aşa de uşor şi fără primejdii, ca în ziua de astăzi. Şi cine apuca a se duce pe atunci într-o parte a lumii, adeseori dus rămînea pînă la moarte... Dar ia, să nu ne depănăm cu vorba şi să încep a depăna firul poveştii"...*

Ce depănase printr-o astfel de digresiune Creangă, nu era atîta fixarea unui reper într-un timp indeterminabil, cît o stare de spirit. „Şi cine apuca a se duce într-o parte a lumii, adeseori dus rămînea pînă la moarte..." Toate depărtările sînt relative şi, dintr-un punct de vedere, ţara Humuleştilor „era tocmai la o margine a pămîntului", „iar ţara Ieşilor la altă margine", precum crăiile celor

doi împărați din poveste. Drumul din țara craiului spre aceea a fratelui său Verde-împărat începe cu un pod la doi pași de casă, iar mezinul cel viteaz pornește călare pe un cal care zboară pînă în soare, dar care altfel își duce stăpînul pregătit parcă să ajungă pînă nu departe cu „merinde și bani de ajuns, schimburi în desagă și o ploscă plină cu apă". Locurile prin care trece sînt „șugubețe" pentru că e vorba de codri, în care și un Nichifor Coțcariul poate avea peripeții, mai ales dacă „de la un loc se închide calea și încep a i se încurca cărările", ca în orice codru. Cele „o zi, și două și patruzeci și nouă" țin atîta încît nici măcar apa din plosca luată de acasă nu apucă să se isprăvească și în drum iesă o fîntînă ca toate fîntînile, „cu ghizdele de stejar și cu capac deschis în lături". De-aici încolo începe tărîmul basmului, al vicleniei spînului și al robirii lui Harap-Alb. Deci orice coordonate dispar în indeterminata precizare ritualică „peste nouă mări, peste nouă țări și peste nouă ape mari și într-o tîrzie vreme ajung la împărăție". În asemenea timpuri și spații indeterminate se succed întîmplările vitejești ale lui Harap-Alb, „de-a curmezișul pămîntului" pentru sălățile din grădina Ursului. Apoi iar în înaltul ceriului și de-a curmeziș „printre lună și luceferi" pîn' în pădurea Cerbului pentru pietrele scumpe ș.a.m.d. Cît va fi durat drumul înapoi în vreme ce „mulți crai și împărați ieșeau înaintea lui Harap-Alb" pînă să ajungă din nou la curtea lui Verde-împărat unde prea multe seri nu vor fi trecut pentru ca toate să fi rămas la locul lor, ca de pe o zi pe alta? Peripețiile sînt dramatice și „șugubețe" în același timp pentru că toate virtuțiile lui Harap-Alb sînt puse la încercare într-o serie total alogică, precum se cere în basme, cu o inconsecvență fermecătoare. „Calul care zboară pînă în soare" coexistă cu momentul de încurcătură cînd Harap-Alb trebuie să treacă pe un pod străbătut de o nuntă a furnicilor. „Ce să facă Harap-Alb?... : să trec peste dînsele... să dau prin apă, mă tem că m-oi îneca cu cal cu tot..." Jocul de-a basmul e sensul însuși al basmului, iar întîlnirile lui Harap-Alb cu tot felul de ființe ciudate sînt și surprinzătoare și firești, pentru că totul e, de fapt, prevăzut și identificat cu umor: Gerilă, Flămînzilă și Setilă, ca și mai straniul Ochilă „care vede

toate și pe toți altfel de cum vede lumea cealaltă" și care amintește, la fel de straniu, demonstrația subiectivismului din Sărmanul Dionis, *căci pentru el toate lucrurile sînt „străvezii ca apa cea limpede", deasupra lui se văd „o mulțime nenumărată de văzute și nevăzute"... Ce i se intîmplă oastei lui Harap-Alb care arată ca „oastea lui Papuc Hogea Hogegarul", la curtea lui Roșu-împărat, e o hiperbolă a fantasticei aventuri a cocoșului din* Punguța cu doi bani. *Și pînă la urmă, basmu-i basm și lumea-i lume : se face nuntă împărătească și „Cine se duce acolo bea și mănîncă. Iar pe la noi, cine are bani bea și mănîncă, iară cine nu, — se uită și rabdă"...*

Născocitorul atîtor detalii fanteziste era în fond apăsat de o tristeță a dezrădăcinării și deșertăciunii. Căci „cine apuca a se duce..."

Trebuia să vadă curînd îndepărtîndu-se cea mai dragă tovărășie a noii și adevăratei lui existențe. Eminescu avusese un conflict de principii cu directorul tipografiei la care-și scotea ziarul și-și dăduse demisia. Maiorescu îl chemase mai demult la București, căci din ianuarie pînă-n primăvară redacta el însuși *Timpul*, ziarul pe care-l scoseseră conservatorii cu un an înainte, dar pe care abia acum îl cîștigase aripa junimistă. Îl luase, de atunci, din Iași, pe Slavici și-i dăduse lui pe mînă ziarul, dar avea nevoie de mîna energică și talentată a publicistului Eminescu. Acesta, prin octombrie, n-avea „cu ce veni" ; „din ce dracu să plec", îi scrisese lui Slavici : „Am și bagaje, cărți, manuscripte, ciubote vechi, lăzi cu șoarici și molii, populate la încheieturi cu deosebite naționalități de ploșnițe. Cu ce să transport aceste roiuri de avere mobilă în sens larg al cuvîntului ?" [12] Cel puțin o parte din aceste lăzi se aflase, spre supărarea Tincăi, dar spre bucuria lui Creangă, în bojdeuca din Țicău. În sfîrșit, trimițîndu-i-se, pesemne, banii de drum, poetul părăsea Iașul...

În ianuarie 1878 pacea revenise și vremurile păreau să se întoarcă la normal.

Învățătorul bătea zilnic drumul din Sărărie în Păcurari. De la Sfîntul Ion, era mereu „viscol și moloșag", cum se spunea în ziare. „Ninsoarea pică necontenit, stradele sînt nămolite de omăt", birjarii fac grevă. Creangă, însă,

în cerdacul bojdeucii, se bucură de zăpadă și tînjește după Eminescu, cel plecat în iadul capitalei :

„La Eși ninge frumos de ast-noapte, încît s-a făcut drum de sanie.
Ciricul parcă e mai frumos acum.
Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sînt străin." [12]

Într-adevăr, rămăsese puțin din bucuria lui Creangă, cea nouă, în „Eșul nostru cel oropsit"... Junimea însăși lîncezea, căci unii se mutaseră la București, alții erau prinși mai mult în vîrtejul politicii, cîțiva, speriați de stabilitatea guvernului lui Brătianu, începuseră să treacă dincolo. Nici măcar iarna, cu Ciricul frumos înzăpezit, nu dura. La mijlocul lui ianuarie, străzile erau inundate, zilele erau potopite de zloată. În zorii zilei de 20 avu loc un cutremur destul de puternic. Spre sfîrșitul lunii se porni dezghețul și Bahluiul amenința iar să se reverse. Peste cîteva zile se întoarse gerul cumplit, și ziarele scriau că „sărăcimea suferă mult". La 16 februarie, în zori, un nou cutremur.

Învățătorul Creangă își ținea clasele, cu elevi săraci în cea mai mare parte, cum putea. Își păstra el însuși căciula pe cap și-i îndemna pe copii să facă la fel :

— Care vi-i frig, puneți și voi căciulile pe cap, le spunea el simplu și firesc. [13]

Cu vechii săi tovarăși, dar și mai mult de unul singur, își revizuia manualele : apăreau, în acest an, ediția a XII-a din *Metoda Nouă* și a V-a din *Învățătorul copiilor*. Era autor didactic recunoscut și temerile din alți ani în privința carierei erau uitate. Ministerul, sărbătorind Independența, acorda un mare număr de Bene-Merenti. Era și Creangă decorat, cu clasa a II-a, pentru merite didactice. [14]

Spre primăvară, Junimea își relua adunările și prelegerile, dar fără Maiorescu, fără Eminescu, fără Slavici, adesea și fără Negruzzi, Gane sau alții mai des plecați la București. Prelegerile începeau cu Xenopol. La adunări, mai mult se discuta decît se citea și un ziar local relata, fără umor, că la „întrunirea așa-numitei societăți Junimea" s-a luat în dezbatere întrebarea : „Există sau

nu Dumnezeu ?". „Chestiunea a fost pusă la vot" — afirma ziarul, fiind rezolvată cu trei voturi contra existenței și restul pentru. „Nu vom spune în casele cărui membru din această ilustră societate"[15] s-a discutat asemenea gravă chestiune — își acoperea „delațiunea", cu falsă discreție, ziarul insipid. Creangă își citise *Ivan Turbinca*, poveste ale cărei cadre epice le preluase din folclorul rusesc, adus în circulație cu prilejul războiului. Era, acolo, sufletul țăranului rus, altfel decît al eroilor de pînă acum ai lui Creangă, dar atît de asemănător cu cel al lui Moș Nichifor, și al mai recentului Stan Pățitul pe care-l închipuise înainte. Altfel, dialogul și psihologia rămîneau cele autentic populare și umbletul lui Dumnezeu, însoțit de Sf. Petru, e al unor moși de prin părțile noastre.

— Doamne (îi zice Sf. Petru lui Dumnezeu, „spăriet" cînd se întîlnesc cu soldatul), ori hai să ne grăbim, ori să ne dăm într-o parte : nu cumva ostașul cela să aibă harțag și să ne găsim beleaua cu dînsul. Știu c-am mai mîncat eu o dată de la unul ca acesta o chelfăneală.

Povestea cea nouă se publicase, ca și celelalte — și avusese succes, dar mai că toată Junimea rămăsese la caracudă, în vreme ce la București, în saloanele lui Maiorescu, putea fi, măcar din cînd în cînd, cîte „o seară splendidă", cu „frumoase poezii de Eminescu, o baladă de Gane, poezii drăguțe de Șerbănescu, frumoase traduceri din Horațiu de Ollănescu și, la urmă, interesanta «causerie» a lui Alecsandri". Acolo apăreau oameni noi, de care poate avem să auzim cîndva, ca un anume Ronetti Roman, care scrisese poema *Radu*, lăudată de conu Petrache Carp, sau altul, Caragiale, „bun traducător al *Romei învinse* de Parodi", cum spunea Maiorescu.[16] Ambii erau redactori la *Timpul*, lucrau cu Eminescu.

Creangă, în Iași, cu resturile Junimii, își istorisea întîmplarea cu „burlăcăritul" sau pățaniile lui Moș Nichifor, dar mai mult îi distra pe alții decît petrecea el. „Străin" — așa se simțea într-adevăr din ce în ce mai des. Cei fugiți sau chemați în capitală nu se mai arătau parcă de fel ieșenilor. Maiorescu fusese, odată, peste vară, cînd avusese un proces la Dorohoi. Dar trăsese, cu trăsura lui Iosif birjarul, seara tîrziu, direct la Emilia Humpel, soră-sa, și plecase apoi chiar în zori. Peste o vreme,

mai venise o dată în acelaşi chip.[17] Nu-l văzuse nimeni. În sfîrşit, în toamnă trebuia să aibă loc banchetul celei de a 15-a aniversări, şi, poate, se vor reîntîlni prietenii, căci, pe lîngă Maiorescu, trebuie să vină, măcar cu aşa prilej, şi Eminescu.

Într-adevăr, în seara zilei de 11 noiembrie, Maiorescu sosi şi-i aduse, bineînţeles pe socoteala sa, pe Eminescu, Slavici şi pe noul venit Caragiale, la banchet. Mai sosiră Nica şi bucureşteanul Ollănescu, care-şi zicea Ascanio.[18] La adunarea literară, surpriza mare a zilei fu *O noapte furtunoasă*, piesa lui Caragiale; „ne-am tăvălit cu toţii de rîs" — va povesti Negruzzi.[19] Se mai citi o „humorescă", a unui tînăr Beldiman. Slavici îşi aduse cu sine şi-şi prezentă *Gura satului*. În genere se petrecu, dar parcă nu era totul ca altădată. Eminescu nu citi nimic şi păru absent. Întîlnirea lui Creangă cu Eminescu mai că nu avusese loc.

Ceva parcă se rupsese între prezentul imediat şi trecutul abia trăit. Creangă tînjea după fierbintea prietenie dinainte.

Sărbătorile sfîrşitului de an 1878 erau, probabil, amărîte pentru el.

Crăciunul şi-l petrecu în familie, cu prietenii „senceri". Ceilalţi junimişti — în lumea lor. În anul care începea, Creangă intra mereu străin printre oamenii ce-l înconjurau, deşi bojdeuca lui primea, din cînd în cînd, oaspeţi dragi, ca Lambrior, cel mai aproape dintre toţi junimiştii, şi ca Vasile Conta, care începuse şi-şi încheiase trecerea scurtă pe la Junimea.

Fiul lui Ştefan a Petrei, aşezat în Iaşi şi ajuns, se simţea bolnav şi era într-adevăr. La şcoală îşi vedea de treabă cu drag, dar, din primăvară, începu să lipsească. Revizorul Chiriţă, la 13 aprilie, raportă că-l aflase „absent din cauză de boală, după cum sînt informat de către dl. director" şi „dacă absentarea va continua mai mult, dl. director va lua măsurile necesare pentru suplinire spre a nu suferi clasa".[20] În mai, învăţătorul era la post şi un alt revizor îşi exprima „viele sale mulţumiri dlui Creangă", pentru că răspunsurile elevilor săi le găsise „după dorinţă".[21]

În acest an, cu Răceanu și Ienăchescu, scoase o nouă carte didactică : *Geografia Județului Iași.* Ministerul o aproba la începutul lui martie, pentru clasa a II-a primară urbană și a III-a primară rurală, de ambe sexe. O edită în tipografia lui D. Gheorghiu. Ideea inovării era prezentă și aici, autorii avînd dorința mai ales „de a ieși din hăugașul cel vechi și vicios" prin predarea după principiul trecerii „de la cunoscut spre necunoscut, fără a împovăra memoria copiilor".

Viața politică, mereu agitată, nu pare să-l recîștige pe învățător, deși nu-l ocolește. Guvernul lui Brătianu se menținea la putere. În mai organiza noi alegeri. Datorită lor, Maiorescu, iar candidat, veni de cîteva ori la Iași. În martie ținuse o conferință despre „diferențele adevărului". Pe la mijlocul lui aprilie, însă, își ținu de-a dreptul cuvîntarea de alegeri. În zilele de 3 și 4 mai fu ales, la colegiul I, cu 65 de voturi contra 39 obținute de... Vasile Alecsandri. „Mare uimire, ai mei bucuroși, mie aproape indiferent", nota el în jurnalul intim. La 8 mai era din nou la Iași, pentru a vota la colegiul III, unde urmau să se aleagă patru deputați. E ales și Iacob Negruzzi, ca și Vasile Conta, acesta, însă, în afara *Junimii.* Creangă, alegător în acest colegiu, nu se știe pentru cine votează, căci la Conta ținea mult, iar de Negruzzi era legat ca junimist. Ciudat e că, prin jocul uneori hazliu al alegerii secrete, se alege și el cu un vot. [22] Altfel, Creangă pare să se considere înafara partidelor, realmente, și se declară „alegător naționalist" [23], ceea ce ar vrea să spună că nu votează decît cu cei care servesc interesele naționale atît de controversate în parlamentul din toamna lui 1879. Discursul din parlament al lui Conta, din 4—5 septembrie, în problema revizuirii constituției după recomandările Congresului de la Berlin, i se pare a-i exprima propria atitudine. Conștiința aceasta îl readuce o clipă la politicalele „belferești", departe de *Junimea.*

Iubite prietene,

îi scrie el, imediat, lui Conta :

„Nu știi cît ne-am bucurat noi ieșenii de succesul ce l-ai avut în Cameră.

Eu, după cum mă cunoști, parcă înnebunisem de entuziasm și de, prost oi fi, dar inimă mare am. M-am apucat de-am ținut o șezătoare acasă, cu Răceanu, Ienăchescu, Mișu Necșoi și te-am proclamat cel mai mare orator al nostru ; să trăiești căci tu faci cinstire Eșului nostru oropsit și blestemat de Dumnezeu și de oameni" [24]...

Cu șezători la care participă alde Necșoi, comisarul, bojdeuca din Țicău era parcă, din nou, a tîrgovețului și prea puțin a artistului ce se întrunise, în același loc, cu cel mai mare poet al românilor. De fapt însă Creangă era adînc apăsat de amărăciune și-și căuta sprijin, din cînd în cînd, într-o acțiune ce-i putea părea constructivă. Agitația naționalistă specula în chip diversionist dureri reale și Creangă pe acestea le resimțea din plin, „ca fiu din popor" — cum îi scria lui Slavici. Plăcerea de a se exprima cu jovialitate hăzoasă și erudită se transforma în izbucnire a mîniei țărănești :

„Dar oamenii noștri de stat !... Ochi au și nu văd ; urechi au și nu aud, căci totdeauna au luat cărbunele cu mîna sărmanului țăran care la urma urmelor tot el a plătit gloaba. Vorba ceea : «capra b... și oaea trage rușine».

— De-ar ști boii din cireadă ce mînă bicisnică îi duce la tăietoare ! — Dar nu știe sărmanul dobitoc și de aceea tace și rabdă ; duce în spate toate sarcinile și hrănește pe netrebnicii care își rîd de dînsul ! Păstori nu-s și cîinii lipsesc. Ș-apoi știi că într-un sat fără cîni se preumblă mișeii fără băț..." [25]

Și pentru că în năduful lui cultiva, ca și în momentele de exuberanță ale anecdotelor, vorba tare, voit grosolană, îl va informa pe Gane despre mersul aristocraticei Junimi ieșene cu expresii de acestea, împungător glumețe :

„Altfel sîntem sănătoși, numai caracuda, urgisită de soartă, aleargă și ea după nevoile ei, mai ca tăunul cu paiul în c...." [26]

Creangă însuși nu mai citise nimic la adunările Junimii încă din vara lui 1878 și va fi absent din „Convorbiri" în tot cursul lui 1879, cum va fi și pînă spre sfîrșitul anului următor.

Și acest an părea să se înscrie pe drumul monotoniei care se întorsese de la o vreme în viața lui. În ianuarie,

după vacanţa de iarnă, Braşoveanu, directorul şcolii din Păcurari — care de fapt funcţiona din 1879 în casele bisericii evanghelice — căuta un nou local, căci proprietarii îi anunţaseră rezilierea contractului, la 23 aprilie. Vacanţa de primăvară, şcoala şi-o luă cu de la sine putere, „cu cîteva zile mai nainte de 12 curent" — cum era sezisată primăria şi directorul explică, în raportul său, că suspendase cursurile pentru... împărtăşanie.[27] În realitate, îşi pregătea bagajele pentru mutarea în casele unei doamne Adela Ponset din strada Săulescu nr. 12. Creangă, de cîţiva ani învăţător numai la clasa a II-a, îşi lua astfel în primire, după vacanţă, o cameră care fusese pînă de curînd locuinţă particulară. Inventarul îi arată „păreţii şi bagdadia tapetaţi", dar „jupiţi la tapete în mai multe locuri şi pătaţi şi crăpaţi", iar „duşumeaua în cinci locuri puţin spartă". Una din uşile sălii de clasă dădea „spre salon". În afara camerelor ocupate de şcoală, se mai aflau „şi alţi chiriaşi" în casele doamnei Ponset, inclusiv o „doamnă Agarici cu patru copii cari în orele de prelegere ţipă, răcnesc, cîntă şi zguduiesc uşile".[28]

Zilele, săptămînile şi lunile se scurgeau, după toate aparenţele, într-o monotonie agasantă. Frecventa Junimea, probabil cu regularitate de program, cum mergea şi la şcoală. George Panu, întors de la studiile sale în Occident, era intrigat că-l găseşte „avînd o importanţă pe care nu o avusese înainte... Acum se lăfăia într-un fotoliu şi întreţinea Junimea cu glumele, anecdotele şi poveştile lui".[29] De fapt, cum constata nu fără dreptate Panu, „nu mai era la Junimea acea omogenitate de gîndire şi de simţire" pe care o ştiuse altădată. „Toate ideile, toate şcolile" erau reprezentate şi îşi aveau partizanii. De fapt, politicianismul crease animozităţi între vechii membri mai mult mutaţi în capitală sau aflaţi adesea acolo, iar la Iaşi se resimţeau coliziunile de acolo. Despre discursul lui Conta, care-l entuziasmase pe Creangă, ca şi pe Eminescu fără îndoială, Carp ar fi spus că e „o movilă de noroi aruncată în incinta camerei"[30], în vreme ce Maiorescu în esenţă îl aprobase. Şi Creangă venea la Junimea lui Negruzzi sau a lui Pogor fără să se considere angajat politic de partea junimiştilor de vreme ce aderase la cauza lui Conta, acum liberal. Scrierile din „Convorbiri"

îl făcuseră oarecum cunoscut și se vedea ispitit, chiar literar, să-și afirme independența. V. A. Ureche scotea, la București, *Albumul Macedo-Român*. Era înalt funcționar al Ministerului școlilor și solicita învățătorilor colaborarea. *Creangă se puse să scrie „o anecdotă", dar, sub acest titlu, asemănător cu cel al „povestirii glumețe" care-i cuprindea toată activitatea la* Junimea, *dădea altceva decît un nou Moș Nichifor. Bucata se chema* Moș Ion Roată, *era cerută cu prilejul celei de-a douăzecea aniversări a Unirii și trebuia să vădească atitudinea învățătorului, dar, în fond, era o snoavă cu tîlc care pornea de la o figură în același timp autentică și învăluită în legendă. Ion Roată fusese reprezentant al țărănimii în Divanul ad-hoc și sprijinise Unirea, încît evocarea lui nu putea pune la îndoială însemnătatea populară a evenimentului istoric. Creangă, însă, scotea la lumină modul țărănesc de a judeca vorbele și faptele domnilor, iar între „anecdota" lui și sentimentele pe care și le exprima în scrisori de felul celei adresate lui Slavici era o perfectă concordanță. Tîlcul snoavei denunța, în spiritul criticismului maiorescian, faptul că vorbirea demagogică nu schimba nimic din esența așezărilor sociale ale ultimelor decenii. Discursul către țărani al boierului din anecdotă suna, în 1880, ca o parodie batjocoritoare a pălăvrăgelilor liberale dintotdeauna: „s-a trecut vremea aceea pe cînd numai boierii făceau totul în țara aceasta ș-o storceau după plac. Astăzi toți, de la vlădică pînă la opincă, trebuie să luăm parte la nevoile și la fericirea țării. Muncă și cîștig, datorii și drepturi pentru toți deopotrivă". Ion Roată își execută artistic rolul de țăran „greu de cap", care nu izbutește a pricepe cum ar veni „unirea" tuturor și-l atrage pe boier în demonstrația clasică a puterii care crește cînd lucrează mai mulți laolaltă: bolovanul uriaș pe care un țăran singur nu izbutește să-l urnească din loc poate fi ridicat lesne cînd pun mîna deodată toți. Replica greoiului Ion Roată constituia un rechizitoriu: „Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare, dar de la vorbă și pînă la faptă este mare deosebire... Dumneavoastră, ca fiecare boier, numai ne-ați poruncit să aducem bolovanul, dar n-ați pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneați adinioarea, că*

de-acum toți au să ieie parte la sarcini, de la vlădică pînă la opincă. Bine-ar fi dac-ar fi așa, cucoane, căci la război înapoi și la pomană năvală, parcă nu prea vine la socoteală... Iar de la bolovanul dumneavoastră... am înțeles așa : că pînă acum noi țăranii am dus fiecare cîte o piatră mai mare sau mai mică pe umere, însă acum sîntem chemați a purta împreună, tot noi, opinca, *o stîncă pe umerele noastre... Să dea domnul, cucoane, să fie altfel, că mie unuia nu mi-ar părea rău...*

Noua bucată a lui Creangă apăru în *Almanahul* lui Urechea la 4 mai. La 29 mai, participă, probabil, cu hazul lui fără de veste mușcător, la Junimea ce avu loc, în casa lui Negruzzi, cînd veni și Maiorescu pentru o seară la Iași și se simți stimulat, cine știe de ce, să traducă un număr de „Quadrinhas braziliene și afară de asta chiuituri tiroleze“ [31].

Autorul lui *Moș Nichifor* și al lui *Moș Ion Roată* era, vădit, mai retras de la o vreme, spre dezamăgirea „Convorbirilor“ secătuite și lăsate mai mult pe seama lui Miron Pompiliu, șeful „caracudei“. „Mare nădejde — îi scria acesta lui Maiorescu, la 14 iulie — îmi pusesem în Creangă, dar să-l mănînce Valea Țicăului unde s-a înfundat! Creanga pare că a început să se usuce. Întîi mi-a dat a înțelege să aștept, pe urmă numai ce-mi spune că-i lehamite : să fac ce știu...“ [32]

La 20 iulie era numit ministru al Instrucțiunii și Cultelor în guvernul mereu remaniat al lui Ion Brătianu, Vasile Conta, prieten și idol politic. La 18 august, cînd începea noul an școlar, Creangă era prezent la post. Dar la 10 septembrie inspecția îl găsea „absent de la clasă, fiind delegat în Consiliul General al Instrucțiunii Publice“ [33], la București.

Membrii Consiliului general al instrucțiunii se numeau pe cîte trei ani, de către minister, dintre reprezentanții aleși în fiecare regiune școlară. Creangă era numit din partea învățămîntului primar. Lucrările Consiliului începuseră încă de la 1 septembrie, în prezența lui Conta însuși, care le deschisese.

În Consiliu, Creangă pare hotărît să-și joace, ca la Junimea, rolul de țăran. După cum povestește Slavici,

„unii dintre fruntașii dăscălimii stăruiau să fie introdusă limba latină și în școlile secundare de fete, iar el era de părere că femeile pot fi bune soții și bune mame fără a fi învățat limba lui Cicerone. Ba, rîdea dînsul, teamă mi-e ca nu cumva să se smintească învățînd-o". [34]

În orice caz, în ședințele din toamna lui 1880 se discută într-adevăr programa școlilor de fete, în cadrul dezbaterii generale privind revizuirea programelor pentru licee și gimnazii. Creangă nu luă cuvîntul în legătură cu aceasta, dar votă, împreună cu majoritatea, împotriva propunerii ca programa școlilor de fete să nu difere de aceea a băieților. Era deci efectiv de partea acelora care voia ca școala să o pregătească pe femeie „mai mult în a fi bună mamă și doamnă de casă" și susținea, alături de V. A. Urechia, introducerea în școlile de fete a „economiei casnice", nu a latinii și nici a gimnasticii.[35]

După recent cercetatele procese-verbale ale ședințelor, Creangă fu prezent la toate lucrările Consiliului, cu excepția adunării de închidere.

În capitală își luase pesemne o cameră cu chirie și încerca să se vadă cît mai des cu cei cîțiva oameni dragi care părăsiseră Iașul. Pe fiul său nu-l putea vedea : ieșise de curînd sublocotenent de marină și era, prin cine știe ce aranjamente, plecat la Triest. Creangă se văzu cu Eminescu, care locuia la Slavici. În unele seri, cei doi redactori bucureșteni veneau la el. S-ar părea că nici unul dintre prietenii de altădată nu-și regăsea inalterată înfățișarea celuilalt. Eminescu era obosit și nervos, Creangă mai mușcător decît de obicei. *Budulea Taichii* a lui Slavici fusese unanim apreciată de junimiști și autorul, care mai dăduse între timp și *Moara cu noroc*, era, probabil, sigur de sine. Creangă se arătă, cu prilejul întîlnirilor în trei, de umoare acră cînd se vorbi despre noul stadiu al creației lui Slavici.

— De ! își dădu el cu părerea printr-o parabolă. Îmi place și mie, dar cică era odată un flăcău care se-ndrăgostise rău de tot de o fată. Frumoasă, însă, fata s-a măritat la oraș după altul mai bogat, care putea să-i facă toate voile și bietul flăcău a rămas cu inima friptă și plină de amar. Peste cîtva timp, însurățeii s-au întors în sat și flăcăul, întîlnind-o, a stat buimac în fața ei. Era gătită, spelcuită și sulemenită, de nu mai știai cum să te uiți la ea.[36]

În această perioadă, saloanele lui Maiorescu găzduiau *Miercurile literare* ale distinsei Junimi bucureștene. Se citeau aforisme sceptice, ale lui Maiorescu ca și ale lui Caragiale, din cînd în cînd „cîteva poezii nouă ale lui Eminescu, foarte frumoase" și noile nuvele ale lui Slavici, dar mai ales se discuta multă filozofie. Zizin Cantacuzène își aducea cu regularitate traducerile din Schopenhauer în franceză, Maiorescu dezbătea pasionat problemele filozofice privind „somnul și visul" cu referiri la Gabriel Gustav Valentin, pe care-l numea „Valentin cel Mare", la Huxley, Claude Bernard, Fechner și mulți alții... Cînd Creangă poposea în București, participau la Miercurile literare oameni noi, ca savantul doctor M. Gaster, de curînd sosit de la Breslau, și oaspeți de seamă, ca Napoleon Caix, profesor de limbi romanice și filologie la Institutul de înalte studii din Florența. Creangă fu „prezent de două ori".[37] Într-una din dăți, veni cu mare întîrziere, de-a dreptul de la ședința Consiliului General. Maiorescu l-ar fi întîmpinat cu :

— Se poate, domnule Creangă, faci ca atîta lume să te aștepte ?

La care el ar fi răspuns țărănește, în doi peri :

— Ce să zic ? D-voastră ca d-voastră ! Neavînd, se vede, altă treabă, ați așteptat în cea mai bună societate și așteptarea nu v-a fost zadarnică. Iată-mă-s : sînt aici. Iară eu, care umblu-n treburi mari, voi fi așteptat poate mai puțin. Dar vorba românului : Degeaba vii, degeaba te duci ![38]

Însă, după toate probabilitățile, în acea miercuri Creangă își citi prima parte a scrierii sale inedite, *Amintiri din copilărie*.

Manuscrisul se încheia cu data : București, 1880 septembrie. *Era însă muncit, cu rînduri scrise și șterse pe toate dimensiunile foii. Se vedea limpede că asupra lui se lucrase timp îndelungat, în izolarea bojdeucii pe care o blestema Miron Pompiliu cînd își închipuia că începuse „creanga" să se usuce. În puțina lui operă Creangă își încerca mereu uneltele și ceea ce adusese acum era altceva decît poveștile și altceva decît snoavele. Pentru mulți dintre vechii junimiști și pentru mai toată lumea abia acum începea să fie un „scriitor". „Convorbirile" îi*

publicară îndată noua scriere. Maiorescu, care nu-i considerase Moș Nichifor, îl trecea acum în rîndul reprezentanților de seamă ai curentului pe care socotea că-l deosebește în literatura epocii și pe care-l numea al realismului poporan. *„Amintirile din copilărie de neprețuitul Creangă" vor fi pentru el alăturate acelor lecturi recente din Kotzebue, Heyse, George Sand, Flaubert, Turgheniev, Bret-Harte, Alarcon, Dickens, Reuter și Slavici ce-l întăreau în convingerea că „se poate formula de-a dreptul un nou principiu estetic în privința romanului modern...*[39]

Dar, înainte de a fi o capodoperă literară, noua scriere a lui Creangă era rodul singurătății lui, al dezrădăcinării celui ce se simțea, cum îi scrisese lui Eminescu, străin *în lumea lui de toate zilele. Acest* străin *se întoarce în vremea copilăriei pentru a se regăsi și a reconstitui, în același timp, nu un univers particular, supus vremurilor și împrejurărilor schimbătoare, ci unul etern, al copilului dintotdeauna și de pretutindeni, oricît ar fi petrecerea lui colorată local și istoric. În bojdeuca din Țicău, pe cînd Miron Pompiliu îl urmărea cu cererea lui de manuscrise, Costache cu stăruitoarele lui cereri de bani, Tinca Vartic cu opacitatea ei fără vină și alde Ienăchescu cu stupidele lui insinuări invidioase că poveștile lui ar fi luate de la Tinca sau copiate dintr-un caiet al bătrînului agent electoral Costache Butâ, pe cînd, deci, toate păreau în jurul lui meschine și pieritoare, el* sta și-și aducea aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre pe cînd începuse și el, drăguliță Doamne, a se ridica băiețaș la casa părinților săi, în satul Humulești...

În contrast cu prezentul, căpăta ființă o lume dispărută față de care putea exclama : „Și, Doamne, frumos era pe atunci !" *în primul rînd pentru că era o realitate abstrasă din timp și necondiționată, o realitate a iresponsabilității infantile cînd „era toată lumea a mea !" iar „vremea trecea cu amăgele".*

În lumina aceasta, Humuleștiul cel adevărat, așezare săracă din „statisticeasca știință" a vremii, devenea „sat vechiu rezășăsc" „cu gospodari tot unul și unul". O veselă școlire își începea istoria legendară, într-o atem-

poralitate aproape tot atît de absolută ca aceea a basmelor.

Apoi, reluînd iar lucrurile de la cap, într-o altă înșirare a Amintirilor, *se întorcea la cea mai îndepărtată copilărie a anilor cînd abia începuse „a merge copilul" și cînd mama „era plină de minunății". În partea a doua a* Amintirilor, *nici măcar despre școală și învățătură nu mai e vorba, pentru ca „vrîsta cea fericită" să fie pură de orice determinare exterioară. O memorie a nostalgiei aduce în prezent „cîte nu făcea cu vîrf și îndesate" ; întîmplarea cu uratul, cea cu cireșile, cea cu pupăza ș.a.m.d., fără suită cronologică, de la cel de-o șchioapă pînă la cel „coșcogemete coblizan" care a simțit cîndva* mai multă mustrare în cugetul său decît oricînd *cînd îl luase mama cu binișorul.*

Creangă făcea artă *scriindu-și* Amintirile, *probabil „rîdea și plîngea singur, sufla greu, se mișca neîncetat și se umplea de sudori" „ștergea și scanda frazele ca un Flaubert al Humuleștilor"* [40], *dar în același timp, el* evada *sufletește din apăsarea în care se afla. Scria și se veselea de zburdălniciile fără sens ale lui Nică de altădată, căci se știa la tot pasul, în traiul cotidian, „omul care se ia de gînduri" și simte cum „te trage apa la adînc și te duce în uricioasa întristare".*

„Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă și nevinovată ! Și drept vorbind, acesta-i adevărul !"

Scria, înlănțuind după o știință fără logică întîmplări ale unei realități revolute și, cînd se pregătea să citească la Junimea partea a doua a Amintirilor, *încheia cu vorbe dinainte pregătite și ale nimănui, pentru a ascunde tristețea nelămurită ce emana din zglobiile istorisiri ale lui Nică cel de demult :*

„In sfîrșit, ce mai atîta vorbă pentru nimica toată ? Ia am fost și eu, în lumea asta, un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită, din Humulești, care nici frumos pînă la douăzeci de ani, nici cuminte pînă la treizeci și nici bogat pînă la patruzeci nu m-am făcut. Dar și sărac așa ca în anul acesta, ca în anul trecut și ca de cînd sînt, niciodată n-am fost !"

Omul care abia trecuse de 40 era, cînd se întorcea la Iași, în toamna lui 1880, bolnav și la suflet și la trup. Avea ceea ce în limbajul popular se numea „pedepsie“ și încă pe cînd lucra la *Harap-Alb* simțise că-l pîndește răul cu „fum pe nas“.[41] La școală se simțea, ca nealtădată, ostenit și lipsit de răbdare, gata să izbucnească violent și să-i înspăimînte pe copii. Nu puțin îl vor fi zgîndărit și „casele“ cele noi ale școlii despre care și directorul, care le închiriase, va ajunge la convingerea că „nu corespund pe deplin“. „Foasta soție a dlui Agarici (acum devorsată de d-lui)“ — cum va raporta în cele din urmă Brașoveanu, trecuse la mizerii mărunte față de corpul învățătorilor, făcea scandaluri zilnice și băga „pîri falșe...“ [42] La Junimea, toate lîncezeau, și veselia pe care el însuși, Creangă, o mai aducea adesea, suna nu o dată dogit.

La 25 octombrie, banchetul *Junimii* nu se ilustră prin nimic deosebit în anul acela, cu toată prezența lui Maiorescu care, sporadic, se simțea „sufletește mai proaspăt“. Fără să-și dea seama, mentorul societății își nota în jurnal observații a căror profundă forță de generalizare i-ar fi ajutat să-l înțeleagă mai bine și pe învățătorul și scriitorul „poporal“ Ion Creangă :

„Un om este o sumă de stări sufletești înșirate una după alta pe firul timpului. Firește, cu trecerea vremei e hotărîtor elementul înnăscut, cel mai tare. Numai că elementele sufletești sînt în fiecare foarte felurite și multe dintre ele ajung în mod necesar la lumină în manifestarea de fiecare dată. La fiecare atare manifestare trebuie să distingi ceea ce e slab și trecător de ceea ce e tare și revine mereu ca ceva esențial. Deci : (omul e) produs al evoluției și din cauza aceasta necesitatea de a privi un spațiu de timp al vieții mai întins, sintetizîndu-l spre a avea o imagine exactă despre cineva.“[43]

Despre Creangă, de regulă pus pe glume și rar izbucnind doar în clasă sau acasă, nimeni, probabil, nu avea o „imagine exactă“. Primul trimestru al anului școlar 1880-1881 îi era, fără să se cunoască încă, însemnat de boală. Ceruse concediu și, la 10 decembrie, directorul școlii primea o adresă a ministerului care-i făcea cunoscut că „nu se poate acorda concediul cerut institutorului Creangă, cazul de boală arătat de dvs. prin raportul

nr. 83 nefiind justificat prin act medical". La 13 decembrie, directorul punea rezoluția : „Dl. Ion Creangă va face prin d-nii doctori care-l curează actul medical cerut de dl. Ministru..." La 18 ale aceleiași luni inspectorul care nu-l găsește pe Creangă la școală știe că el „absentează din cauză de boală", dar abia la 12 ianuarie 1881 i se acordă „concediu de-o lună", „cu condițiunea propusă de suplinire".[44]

Doctorul care-l „curează" e un anume medic Botez și Creangă, speriat de întețirea crizelor, caută sfaturi mai competente. Sublocotenentul de marină Costache se întorsese de la Triest și-i scrisese că se simte schimbat în bine sub influența climei italiene. Creangă îl pune să-i întrebe pe unii doctori bucureșteni „dacă are sau nu leac" boala lui, și fiul îl sfătuiește să se „prezerve", „să-și schimbe traiul" și „să se silească a asculta sfaturile doctorilor de acolo cari pentru asemenea boale sînt tot atît de savanți ca și aceștia de aci". Totuși îi transmite și instrucțiunile unui dr. Pop pentru luarea natriului bromat. Costache avea propriile-i frămîntări și, de la începutul lui octombrie, îi tot descria viitorul în culori trandafirii care atîrnau însă de rezolvarea unor cereri bănești. [45]. Urma să fie trimis iar în străinătate, la Brest, după care urma să se căsătorească, „bine", cu o domnișoară Natalia Cristodulo-Alexandri... Peste puțină vreme nu mai vorbea de Brest, ci de trecerea la trupele de geniu... Fiul avea conștiința procesului de ascensiune al familiei Creangă nu a geniului tatălui său. El se credea menit să continue acel proces prin sine și vorbea de numele familiei pe care el vroia „să-l mărească și mai mult, lucru ce se poate trăind s-ajung și general".

Creangă, bolnav și obsedat de boală, trăia evident într-o pasivitate socială care nu-l caracterizase pînă atunci. Devenise om cunoscut, dar nu se mai bucura, parcă, de nimic. Era, oricum, știut de oameni mari ca un bun cunoscător de folclor și de datini. Alecsandri îi trimitea să transcrie o poveste. [46] Părintele Simion Fl. Marian i se adresase cu rugămintea de a-l ajuta „în privința *Ornitologiei poporului român*" cu informații despre „datine, credințe, legende etc., etc. asupra unor păsări ca ***pescariul, vespariul, mulge-capre, capintortura*** ș.a." Fie că nu

cunoştea, fie că nici nu se interesa de această rugăminte, Creangă nu răspunse nimic şi, la 2 ianuarie, părintele folclorist se plînse, prin scrisoare de la Siret, lui Iacob Negruzzi. „D-acestea dacă mi-ar scrie macar cît de puţin, m-ar ajuta foarte mult şi mai ales dacă mi-ar pute scrie cît mai curînd"... [47] Creangă, se pare, nu răspunse nici de astă dată. Poate nici nu mai mergea cu regularitate la Junimea şi zăcea în casă, liniştit măcar că avea, de la 12 ianuarie, concediu legal...

Între timp, cei mai însemnaţi membrii ai Junimii se ocupau de sesiunea Academiei, unde se discuta noul proiect ortografic, antilatinist. Maiorescu fu activ şi avu satisfacţia să-şi vadă în genere aprobate punctele de vedere, „ce-i drept cu *ŭ* şi *é*, *ó* în loc de *ea* şi *oa*", cum propusese el mai just. „Totuşi — nota el — s-a făcut ruptoarea şi un progres." [48] În aceeaşi sesiune era ales academician şi Iacob Negruzzi.

La adunarea de sîmbătă seară, din 28 martie, la Pogor, Junimea se aduna în prezenţa lui Maiorescu, care venise la Iaşi să ţină, a doua zi, o conferinţă pentru „Societatea de binefacere a doamnelor". Adusese cu sine, şi o citise el însuşi, *Scrisoarea a III-a* a lui Eminescu şi adunarea din acea seară fu teatrul unui scandal încă neobişnuit la Junimea. Lectura produsese „un adevărat entuziasm", cînd deodată Panu, din colţul unde şedea, îşi ridică glasul :

— *Aceasta nu mai e satiră, este o murdărie* — strigă el, dînd la iveală divergenţele dintre ideile politice ale Junimii şi cele ale sale, căci intrase în politica liberalilor, redacta un ziar guvernamental şi, numit prim-procuror în Iaşi, era un om de încredere al lui C. A. Rosetti. În acest chip, Panu părăsi bătăios Junimea şi, peste cîteva luni, era şef de cabinet al lui Rosetti, pe atunci ministru de interne. Dintre cei prezenţi la adunarea din acea seară, nimeni nu i se alătura, ba, se pare, cel care-i ripostă fu Nicu Gane, el însuşi nu departe de a trece în tabăra partidului la putere [49]. Despre ce va fi gîndit atunci Creangă, nu ştim nimic, dar nu ne putem îndoi că fusese furios auzind nu o idee politică antijunimistă, ci o injurie absurdă la adresa poeziei lui Eminescu.

Adunarea Junimii din ultima săptămînă a lui mai se ţinu iar la Pogor, fără Negruzzi şi fără Gane care erau în

excursie, cu Maiorescu, pe Valea Prahovei și se pregăteau să-și petreacă Rusaliile la Bran. Creangă trăia mai mult printre țicăuani și în vechea „societate". La 11 iunie îi solicita lui Maiorescu un ajutor pentru un diacon bolnav de la „Buna Vestire".[50] Pe toamnă, cumpără, împreună cu alți opt institutori și cu tipograful I. S. Ionescu, Tipografia Națională de la Junimea.[51] Tot pe atunci se afla iar la București, pentru Consiliu. Acum era ministru V. A. Urechea și acesta deschise lucrările, la 3 septembrie. Urma să se discute iar programa pentru licee și gimnazii. Creangă absentă la cele mai multe ședințe, de data aceasta.[52] Se hotărîse, profitînd de stagiul bucureștean, să intre în spitalul Brîncovenesc pentru tratare. Aici cunoscu o țărancă, Mama Bălașa, și se văzu, pentru întîia dată, în postură de folclorist, notîndu-și în caiet cîteva poezii auzite de la ea : *Cînd eram în floarea mea, Mielușica, Bratu, Lina Cătălina.* Avea, în această vreme, înfățișarea de uriaș umflat care începea să intre în legendă iar un medic, la vizită, îl întrebă pe un coleg, în franțuzește, „cine-i hipopotamul ăsta". Creangă înțelese și-i răspunse prompt și cu mînie :

— D-voastră trebuie să fiți șeful vreunei menajerii de cunoașteți așa de bine specia hipopotamilor.[53]

La spital își revăzu sau încheie a treia parte a *Amintirilor* care începea cu un parabolic dialog dintre cuget și el însuși :

— Nu mi-ar fi ciudă încaltea — îi zice cugetul — cînd ai fi și tu ceva și de te miri unde, dar așa, un boț cu ochi ce te găsești, o bucată de humă însuflețită din sat de la noi și nu te lasă inima să taci, asurzești lumea cu țărăniile tale !

Riposta e a orgoliului humuleștean. Apoi urmau amintirile de la școala din Tg. Neamț, cu popa Duhu, și de la Fălticeni.

Aici istoria „școlirii" lui Creangă intră în tărîmul legendelor, cu intervertiri de date și de personaje după placul povestirii unui univers revolut, în care cronologia și reperele n-au ce căuta : arhimandritul Isaia Teodorescu își deschide școala îndată după așezarea pietrei de temelie, în 1852 ; Nică Oșlobanu, pe atunci la Fălticeni, e adus retroactiv la Neamț să se certe cu dascălul ; cam la fel, toți tovarășii de ghidușii din anul următor, puși să-l pără-

sească unul după altul și pe dascăl și pe el, Nică a lui Ștefan a Petrei; la Fălticeni îl aduce și pe Trăsnea, cel care abia de va fi fost puțină vreme coleg cu el ș.a.m.d., pînă la închipuitul „vuiet printre dascăli despre desființarea catiheților" ca explicare a trecerii la Seminaria Socolei.

De va fi citit și partea a II-a a *Amintirilor* în Junimea bucureșteană nu avem de unde ști. Însemnările lui Maiorescu nu-i amintesc prezența, dar nici de vreo *Miercure literară* în toată luna septembrie 1881. Mai curînd e de crezut că nimănui încă nu-i citise Creangă această parte, pe care, deși o datase în încheiere, n-o dădea nici spre publicare. La întoarcerea în Iași, se pare că-și citi, fără să entuziasmeze, poeziile „auzite de la Mama Bălașa", căci Miron Pompiliu i se plîngea lui Negruzzi, mereu plecat în Capitală :

„Greu de tot merge treaba cu numărul *Convorbirilor* de la 1 ianuarie". N-are cu ce să umple colile. „Cu Lina Chiralina lui Creangă ?" [54]

De fapt, cînd sosise în Iași, Creangă nu fu întîmpinat cu vești prea bune. Din iulie apărea aici o revistă nouă, *Contemporanul*, scoasă de frații Nădejde, profesori socialiști știuți de toată lumea. Cu primele numere, revista începuse a denunța „monstruozități științifice" din manualele didactice și înghețase inima în autori. Tocmai în numărul din 15 septembrie, deci la deschiderea școlilor, cînd se face marea cumpărătură de cărți școlare, apărea critica necruțătoare a lui Ion Nădejde la *Învățătoriul copiilor*. Redactorul ataca, propriu-zis, numai partea științifică, pe care o făcea praf și pulbere, exceptînd de la critică partea literară, pe care o lăuda cu vădită reverențiozitate pentru Creangă. Mai mult, concluzia lui era net discriminatoare pentru a nu lăsa îndoială asupra aprecierii : „Într-un cuvînt, partea științifică este peste măsură de rea și face urîtă mutră alături de bucăți literare ca *Pîcală, Inul și cămeșa, Acul și barosul, Jupînul Greieruș*..."

Creangă era incontestabil stimat în lumea școlii, nu avea de ce să fie împotriva fraților Nădejde, nici aceștia de ce să fie împotriva lui. În numele său personal, el, cel exceptat de la critică, scrise o *Întîmpinare la critica dom-*

nului I. Nădejde asupra părţii ştiinţifice din cartea de cetire Învăţătoriul copiilor şi Nădejde i-o publică, în nr. 8 al *Contemporanului,* din 16 octombrie. Creangă respingea, în fond, disocierea lui de coautori şi se solidariza cu aceştia. Cu umor „felicita“ „voinţa în bine a domnului I. Nădejde“, dar îi arăta că atacul lui e ca „toată furia ursului îndreptată asupra cîtorva albine“. Apărarea lui avea în vedere „o valoare relativă distinctă“ ce ar fi solicitat „o menajare cel puţin relativă“ a eforturilor dacă s-ar fi avut în vedere comparaţia cu „cărţile ce figurau şi poate mai figurează încă în uzul învăţămîntului primar“. Creangă se exprima cu falsa modestie cu care i se adresase şi lui Maiorescu cînd îi trimisese *Moş Nichifor:* „Ce am putut scrie de la noi, am scris“ ; restul a fost luat de unde s-a putut şi „bucăţile ştiinţifice de care ne inculpaţi“ au fost extrase „din cărţi româneşti în uzul şcoalelor secundare“. Urma o „vorba ceea“ cu o mulţumire lui Dumnezeu, care, „dacă nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea vedea greşelile unii altora“.

Nădejde îşi publica în acelaşi număr un *Respuns la întîmpinarea d-lui Creangă,* respingînd orice idee de „menajare“ a colaboratorilor ştiinţifici încurcaţi în „ruginituri“. Creangă, socotea el, „s-a amestecat în societate cu oameni fără ştiinţă şi în acelaşi timp plini de pretenţii“ — ceea ce nu era tocmai inexact. El făcea apel la calitatea de junimist a lui Creangă pentru a-i trezi exigenţa : „cum socotea el, Creangă, cînd cere indulgenţă pentru o carte didactică, d-sa care face parte din *Junimea* şi din colaboratorii la *Convorbiri literare ?* A uitat d-sa loviturile înspăimîntătoare şi fără de milă dată de această grupă producerilor monstruoase ?“

Junimistul Creangă nu părea să se sinchisească atît de mult de asemenea argumente şi nu se considera, pe cît ne putem da seama, un exponent al Junimii. Inexplicabil rămîne faptul că nu-şi dăduse „Convorbirilor“ partea a treia a *Amintirilor* decît după ce îşi adusese spre lectură o altă bucată, *Popa Duhu,* un fel de portret-evocare a arhimandritului Isaia Teodorescu, de care se ocupase şi în *Amintiri.* Poate tocmai în această toamnă eroul „şi-a dat duhul“ sau aflase Creangă abia atunci că-şi luase „casă de

veci“ la „ţintirimul Eternitatea“. În orice caz, bucata apăru în „Convorbiri“, la 1 noiembrie.

Între timp avusese loc banchetul Junimii. Maiorescu venise singur, din Bucureşti, trecînd prin Brăila, la un proces, şi în seara de vineri 13 noiembrie avusese un „ceai la dna Negruzzi“. [55] Pentru aniversarea de a doua zi, Iacob Negruzzi trimisese invitaţii în stil latinizant în amintirea ultimelor bătălii academice [56] :

„Banchetul“ „va găsi locu Sambata în 14 Brumariu an. cur. cu acea indigetare cumca fie-care va solvi cu propriele sale spesi consumarea solida şi liquida“. Petrecerea ţinu pînă la miezul nopţii, cu participanţi „mai numeroşi ca oricînd“, inclusiv Vasile Alecsandri. [57] Creangă va fi fost ? Probabil da, însă nu cu siguranţă.

În orice caz avea relaţii mai multe decît ni le putem reconstitui prin documente şi îşi făcea mereu altele, mai ales în legătură cu activitatea didactică. Nădejde în numărul din 1 noiembrie al *Contemporanului* îşi completa răspunsul din numărul trecut cu o notă despre *Generozitatea dlui Creangă,* insistînd asupra disocierii acestuia de colegii săi. Creangă li s-ar fi alăturat, în respingerea criticii, numai din generozitate. „Fie, dle Creangă, cum zici dta, numai de n-ar fi cum ştim noi.“ O asemenea polemică e de-a dreptul curtenitoare şi Creangă nu respinge avansurile revistei ce se răspîndea tot mai mult în şcoală. Lăsă „Convorbirilor“ numai *Lina Cătălina* (care apăru, cum se temea Pompiliu, în numărul de Anul nou) — din poeziile mamei Bălaşa, şi le dădu pe celelalte *Contemporanului* care-i publică cele lirice la 16 decembrie, iar *Bratu* la 1 ianuarie. *Amintirile III* apărură în „Convorbiri“ abia în martie. Maiorescu le citea în seara de luni 29 martie, înainte de a se fi pus în pat, în loc să se ducă la serbarea din Cişmigiu „pentru incendiaţii de la Neamţ“... [58]

XI

ÎNTOARCEREA

La Neamţ fusese într-adevăr un mare incendiu, nu departe de casele părintelui Creangă care scăpase, însă, cu bine. Nepotul de la Iaşi primea înştiinţare despre aceasta de la un „sencer amic", anume, anume V. Bordeianu, care-i scria de la Cristeşti-Suceava tocmai în ziua de Buna-Vestire, după ce fusese în trecere pe la Neamţ, se văzuse cu părintele şi-i „află sănătoşi cu toţii". [1]

Acest Bordeianu pare să facă parte din cotidiana societate a ţicăuanului Ion Creangă şi scrisoarea lui aduce oarecari lumini asupra acesteia. El îi doreşte lui Creangă ca „acest mic bilet să vă întîmpine în momentile de fericire şi sănătoşi de-a pururi cu toată familia Dv." Cît despre sine, e sănătos, dar nevastă-sa, Elencu, „se află bolnavă şi se curariseşte cu doftorul în oraşul Romanul", unde i-a „închiriat gazdă", căci „va sta vro lună sau mai mult"... Amicul îl roagă pe „cuconul Ionică" să „arate" din parte-i sărutări de mîini persoanelor feminine apropiate amîndurora : cucoanei Tincăi, soacrei lui Creangă, soacrei lui însuşi şi „madamii Zahiea" ceea ce ar indica, oarecum, că întreaga societate se afla într-un fel de rudenie sau cel puţin în strînsă legătură de familie. „Mii de complimente" erau trimise de asemeni dlui Zahiea şi dlui Moşniţanu, acesta din urmă părînd nelipsit în preajma familiei, ca şi fratele însuşi. Alte „mii de complimente" era Creangă rugat să le primească la rîndu-i din partea altor familiari, şi altădată pomeniţi în scrisori, şi anume din

partea Zamfiriţei şi a soţului d-sale, un Singhel de care se mai vorbeşte şi aiurea.

Viaţa „junimistă" a lui Creangă nu pare, acum, să ocupe un loc însemnat. Dintre prietenii care îl vizitau în bojdeucă, junimişti nu rămăsese mai nici unul. Vasile Conta murise în aprilie. Eminescu era departe şi chinuit. Teodor Nica, de care se apropiase, era şi el plecat la Bucureşti. Lambrior, bolnav, n-avea s-o mai ducă mult. Numai şcoala pare să-şi continue, pentru Creangă, menirea pozitivă. La începutul lui martie, inspectorul găsise „totul în ordine", după ce asistase, în clasa lui, „la examinarea elevilor din aritmetică, geometrie, geografie şi dreptul administrativ" şi rămăsese „prea satisfăcut cu metoda simultană întrebuinţată de dl învăţător Creangă, răspunzînd băieţii destul de bine". [2]

Omului care avea cel mult 45 de ani i se spune, în şcoală, „Moş Creangă". Avea mereu iniţiative pedagogice la lecţii, încercînd să le învioreze. Îi punea pe copii să-l întrebe pe el ce-i întrebase mai adineauri pe ei, la gramatică. Făcea din orele de lectură un fel de înscenări folclorice, cînd i se nimerea prilejul — ca de pildă la cetirea pluguşorului. El era urătorul şi cînd zicea „Mînaţi, flăcăi" toată clasa se pornea să strige „hă...i ! — hăi !... Avea leacuri bune oricînd „pentru disciplină şi atenţie". în clasă „era mare curăţenie şi multă rînduială" şi băieţii lui „nu se amestecau cu ai celorlalte clase"... Un grup de vreo 5—6 normalişti asistau la lecţii, în „practică pedagogică", cum luau parte, prin tradiţie, „la prelegerile institutorilor vestiţi din oraş". [3]

Încolo, lunile anului 1882 se scurg monoton, cu drumurile la şcoală, corespondenţa cu Constantin, reuniunile societăţii din Ţicău şi ale dascălilor de şcoală, din cînd în cînd cele ale Junimii, văduvite cel mai des de personalităţi. În februarie, lipseau din Iaşi Pogor şi Th. Rosetti, delegaţi de moşierii moldoveni să discute cu regele legea tocmelilor agricole. Gane se afla tot în capitală pe atunci. Pe la mijlocul lunii — şi Jacques Negruzzi. Pe la sfîrşitul lunii, Maiorescu venise la Iaşi să ţină o conferinţă. Stătea la Hotel Binder, cina la Pogor, seara o petrecea cu Gane, a doua zi lua prînzul la Emilia, aranja treburile cu Buicliu, avea o întîlnire la Pogor, cu Costică

Suţu, Alecu Balş, Lambrior şi Missir. Pentru adunarea literară nu era timp într-o astfel de vizită scurtă şi încărcată de treburi — pentru Creangă nici vorbă. La sfîrşitul lui februarie, Negruzzi era la şedinţele Academiei, continuate şi în prima săptămînă a lui martie. Acum sosea în capitală şi Burghele. Junimea ieşeană lîncezea, în vreme ce serile literare bucureştene, la Maiorescu, cunoşteau o clipă de înflorire, cu participarea, uneori, a 26 de persoane, dintre care foştii ieşeni destul de numeroşi: Negruzzi, Th. Rosetti, Carp, Eminescu, Slavici, Cerchez, Burghelea, Baican, Nica etc.... se părea că Junimea bucureşteană depăşise limitele de grup şi devenea un centru al literaturii naţionale, cu cei mai venerabili dintre bătrînii în frunte cu Alecsandri, Hasdeu şi Bariţ, ca şi cu tinerii veniţi, măcar în treacăt, de la direcţii adverse, ca Laurian, Anghel Demetrescu şi însuşi Macedonski. Peste o săptămînă Maiorescu nota o nouă şedinţă „extrem de plicticoasă", la care, cu excepţia lui Slavici, Negruzzi, Gane şi Anghel Demetrescu, participa doar o altă „caracudă" semiieşeană, semibucureşteană. Oricum, la Iaşi nu rămînea mai nimeni decît sporadic.

Pe la mijlocul lui august, cînd lumea bună era în vacanţă, pe la munte, Maiorescu sosea la Iaşi pentru un proces şi, în prima seară, se vedea cu puţină lume, dinafara literaturii. Abia a doua seară petrecea cu Pogor şi Gane, dar se culca devreme în ciuda conversaţiei încîntătoare. A treia zi pleda la tribunal, seara era în vizită la principesa Cuza şi avea o seară plăcută, cu lectura scrisorilor din Italia ale lui Slavici. A patra zi se simţea „peste măsură de obosit", pleda încă o dată pînă seara şi noaptea îşi scria rezumatul pledoariei, iar în zorii celei de-a şasea zi pleca. De miercuri pînă sîmbătă, nici o adunare a Junimii ieşene care, în mod vădit, nu-şi mai ţinea şedinţele cu regularitatea tradiţională [4].

La începutul lui septembrie, Creangă sosea şi el în capitală, pentru lucrările celui de-al treilea an al Consiliului general al Instrucţiunii [5]. Dacă nu-l vedea pe Maiorescu cînd acesta vizita Iaşul, îl vedea în orice caz de îndată ce pleca el la Bucureşti, căci curtoazia îi cerea ceea ce oricum corespundea, evident, şi interesului. Că, odată, se va fi întîmplat, cum spune legenda [6], să fi sunat

la ușa lui Maiorescu și să fi fost respins de fecior, deși barbișonul cuconului s-ar fi zărit pe fereastră, e posibil. Eticheta presupunea anunțarea și programarea vizitelor și dacă vreodată Creangă o va fi călcat, nu era Maiorescu omul care să i-o fi acceptat, mai ales că orarul fiecărei zile, cît cu treburi, cît cu obligații mondene, era încărcat. La 2 septembrie Maiorescu își însemna „cîtva timp liniștit, în București“ pe o vreme cu „zile foarte calde“, „uscăciune“ și „mult soare“. Avusese înainte de prînz vizita a doi profesori din Botoșani, veniți să i se plîngă că prefectul îi urmărește pe cei ce nu vor să facă politică. Pe Creangă, fără îndoială, anunțat de mai înainte, îl invita la masă. Aici, învățătorul întreținu familia povestind „cu haz multe despre Moțul Chietraru“, apoi strecură, bineînțeles cu umor, dar și cu intenția de a obține sprijin, cîte ceva „despre o invenție de măsurat apa a fiului său“. Seara, cînd erau oaspeți Theodor Nica și d-na Lecca cu fetița ei, Maiorescu se retrase și se culcă devreme. [7]

Creangă se văzu, desigur, cu Eminescu și cu ceilalți vechi prieteni din vremurile bune ale Iașului și rămase în capitală destul pentru a participa și el la cîte o seară literară. Participau Eminescu, Slavici, Th. Rosetti, Burghelea, Mandrea, Chibici, Nica și un anume Făgărășanu, care se pregătea să plece în Belgia pentru o comandă de șine ferate. Era de față și dr. Joh. Fastenrath, un „omuleț ca un iepure“ de vreo 40 de ani, care scria în limba patriei sale romane și balade spaniole. S-a citit deci mai mult în nemțește, căci, după Fastenrath, a urmat Mite Kremnitz care și-a citit noua nuvelă spre încîntarea lui Eminescu, Burghelea și Slavici, dar spre nemulțumirea lui Rosetti privitoare la falsitatea fabulei, a ceea ce el numea „la donnée morale“. Maiorescu găsea „seara reușită — durează pînă la miezul nopții“. Cît despre Creangă, neîndoielnic, nu se va fi simțit aici ca acasă, cum se obișnuise în Junimea ieșeană.

Peste trei săptămîni, era din nou la o întrunire literară a lui Maiorescu. De astă dată se aflau 16 persoane, dar nu dintre cele mai ilustre, nici dintre cele mai dragi. Seara era dominată de un Jipescu, oarecum echivalentul lui Creangă pentru cine nu înțelegea deosebirea : el îi amuza pe junimiștii bucureșteni „în cel mai înalt grad“, cu „imi-

tările lui", vorbind, „ca țăranii". În aceeași seară, Mozes Gaster își citea prima parte din cartea sa *Literatura poporană*, remarcabil moment în istoria folcloristicii românești.

Prelungita ședere a lui Creangă în capitală se datora încărcatului program al Consiliului din acel an, de sub conducerea noului ministru, P. S. Aurelian. De data aceasta învățătorul de la Iași fusese prezent și activ. Susținu propunerea lui Hasdeu de a se introduce și în școlile reale predarea limbilor moderne. Ceru prelungirea practicii pedagogice și măsuri restrictive privind școlile particulare. Fu ales în Comisia specială pentru programele seminariilor teologice — el, răspopitul — alături de doi episcopi. Propuse alcătuirea comisiilor pentru manuale didactice numai din „oameni speciali", adică din specialiști, și fu el însuși ales în comisia imediat constituită. Cu sprijinul lui Hasdeu, se împotrivi ca viitoarele comisii permanente să fie alcătuite din profesori universitari, căci aceștia „se poate întîmpla să nu poată revizui o carte didactică din clasele primare" — și, la vot, i se dădu dreptate. Pe baza propriei sale experiențe, solicită asigurarea ca manualele și comisiile pentru cercetarea lor să fie protejate față de „fluctuațiile schimbării miniștrilor." [8]

Învățătorul Creangă era sigur de el și de situația lui. Ministerul liberal nu-i era răuvoitor și sprijinul lui Maiorescu îi era nedezmințit favorabil în această perioadă cînd cîțiva șefi junimiști erau gata să iasă din partida conservatoare și să conlucreze cu Brătianu ca grup independent, dinafara „opoziției unite", pe care începeau să o formeze liderii conservatori cu liberalii kogălniceniști, cu „fracția liberă" și cu diverse grupări dividente ale ambelor partide de guvernămînt. Creangă era acum un om cunoscut în sfere înalte, Mite Kremnitz îi tradusese două povești și, la recomandarea lui Maiorescu, societatea *România Jună* a studenților de la Viena îi ceruse colaborarea pentru almanahul festiv, cum îi ceruse și lui Eminescu.

Creangă, însă, nu era în cele mai bune dispoziții creatoare de la o vreme. Pentru a răspunde studenților, el reia *Anecdota* dată mai de mult *Almanahului* lui V. A. Urechea, cu gîndul de a o definitiva prin revedere și amplificare. Textul trebuia să fie trimis prin Maiorescu, care-l îndemna

să se grăbească, căci strîngea materialul cu multă grijă pentru a-l face reprezentativ ca pe o ilustrare a literaturii Junimii. La sfîrşitul lui octombrie 1882 avea, de la Eminescu, *Luceafărul* şi-l trimitea la Viena. Creangă, la 2 noiembrie, abia îl anunţa printr-o telegramă: „Trimit astăzi[9]", dar manuscrisul nu urma de loc. La 6 noiembrie Maiorescu pleca spre Iaşi, cu Rosetti şi Gane, pentru a 19-a aniversare a Junimii. Banchetul de a doua zi dură pînă aproape de miezul nopţii, după tradiţie, dar Creangă nu fu de faţă. Maiorescu îşi explica absenţa lui Creangă, ca şi a lui Miron Pompiliu, prin costul ridicat al participării. [10] Nu se văzu cu povestitorul nici a doua zi, cînd îl vizită, acasă, pe Lambrior, rău bolnav, iar luni seara plecă. Creangă lipsise din cauza presupusă de Maiorescu? Se ascundea, poate, de teama că încă nu-şi predase manuscrisul pentru *România Jună?* În orice caz, abia după o săptămînă îi scrie lui Maiorescu, motivîndu-se destul de ciudat şi autoumilîndu-se cu umor negru:

„Iaca chiar acum la 6 ore dimineaţă am gătit de scris anecdota pentru *România Jună* şi o trimit cu poşta de astăzi.

Tare am avut dorinţa să vă văd cînd aţi fost de aniversarea *Junimii* însă nu mi-a fost tocmai bine şi nici nu puteam să scriu ceea ce începusem a scrie pentru *România Jună,* de-mi venea să innebunesc de necaz. Ferească Dumnezeu de omul tîmp, cînd începe să facă ceva, că el singur nu ştie ce face, decît numai întîmplarea poate să-l scoată din încurcături. Iaca aşa sînt eu, şi în asemenea încurcătură mă aflam de aniversară, faţă cu făgăduinţa ce vă dădusem că voi trimite ceva la Viena. Tocmai în ziua de aniversară mi-au venit şi mie cîteva idei şi, ca să nu le scap, am fost nevoit să las cea mai veselă petrecere, aniversarea..." De aceea nu-l putuse vedea nici pe... „cel mai drăgălaş profesor şi cel mai bun voitor" ce-l avusese în viaţa lui şi-i cerea iertare asigurîndu-l „că cu mintea şi inima mea totdeauna vă văd şi vă doresc". Fusese pe la Lambrior care-i „comunicase ce i-a spus Maiorescu". Probabil ceva în legătură cu Constantin, căci îi mulţumeşte din suflet pentru „interesul arătat copilului" şi „de credeţi că poate ieşi dintr-însul ceva, vă rog să nu-i refuzaţi sfatul şi protecţia Dvs". Abia într-un post-scriptum se întoarce

cu gîndul la prietenul bolnav : „Bietul Lambrior, oare nu a călcat pe urma lui Conta ? Tare-mi pare rău, sărmanul ! Iaca și munca peste măsură la ce duce !" [11]

Însă a doua zi după scrisoare, o nouă telegramă :

„Anecdota (Moș Ion Roată), trimite-voi, însă puțină zăbavă — Creangă." [12]

Și, în fine, bucata e expediată și apare în *Almanah*, în anul următor, astfel cum e înregistrată în edițiile definitive.

În decembrie 1882, *România Jună* îl înștiința că-l alesese „membru de onoare" și Creangă își alcătuiește cu solemnitate răspunsul emoționat :

„Mișcat sufletește — scrie el — mulțumesc onorabilei societăți academice *România Jună* pentru distinsa onoare ce mi-a făcut de a mă numi „membru de onoare" al ei și vă rog, dle președinte, a comunica onorabilei Societăți, din parte-mi, că sînt mîndru de această numire neașteptată". [13]

Altfel, *scriitorul*, nu dascălul țicăuan, e singur și legăturile sale cu prietenii junimiști fără înălțări. T. Nica, la București, „punea pe picioare" bursa, dar, prin Creangă, se pare că punea la cale o afacere matrimonială. Creangă îi scrisese încă de pe la sfîrșitul lui noiembrie despre o „persoană" recomandată probabil de un „prieten" drept partidă convenabilă. Nica își văzuse mai întîi de Bursă, apoi răcise „grozav" și „picase buștean la pat", așa încît îi răspundea abia după vreo două săptămîni, de îndată ce se sculase din așternut și deși se simțea „slab ca o curcă". Nu putea veni la Iași imediat, cum îi spusese Creangă că ar fi mai bine. Amicul intermediar, îi explica Nica, trebuie să fie dus cu vorba pînă la vacanța de Crăciun, cînd va fi posibil să vină. Între timp, Creangă avea de împlinit o grămadă de treburi. „Amicul" să fie îndemnat a strînge informații despre Nica, de oriunde, chiar de la Nicolae Ionescu, șeful Fracției, pentru că „rău nu-i poate spune nimeni, afară dacă va vrea să zădărnicească pentru interese personale". Paralel, Creangă avea să se facă „luntre și punte" pentru a-i procura lui Nica „un portret al persoanei" — fără ca aceasta să bănuie — și, de asemenea, pentru a afla „unde a fost la pension" persoana, „cum stă cu muzica", „ce vîrstă are", dacă „îi plac artele"

şi dacă „are dispoziţie". În schimb, Creangă primea şi el ştire că „băiatul", adică sublocotenentul Constantin, „este sănătos" şi că a fost pe la Nica. [14]

Creangă, între timp, era, în fond, apăsat de singurătate şi neputinţă. Nu mai scrisese de mult nimic nou şi pentru *România Jună* se chinuise doar să reia vechea „anecdotă". Crăciunul trebuie să fi fost, ca de obicei, vesel şi îmbelşugat, cu ţicăuanii puşi pe chef, dar găunos. Va fi venit Nica şi vor fi umblat împreună pe la „amicul" cu „vederea"... După sărbători, fie pentru a se convinge pe sine, fie pentru a răspunde cererilor lui Iacob Negruzzi, se apucă să scrie o snoavă nouă, bună pentru *Învăţătorul copiilor,* dar poate şi pentru „Convorbiri". O intitulă *Cinci pîini* şi, cînd o isprăvi, o dată, cum începuse a face de la *Amintiri* încoace : Iaşi, 22 ianuarie 1883. O dădu *Junimii* şi o văzu apărută în numărul din 1 martie al „Convorbirilor".

După toate probabilităţile, junimiştilor nu le ardea prea mult, în aceste luni, de revistă, pentru care trebuia să fie, însă, asigurată materia număr de număr. Erau iar într-un moment de fierbere politică. Guvernul Brătianu dura ca nici unul altul, redus în ultimă instanţă la persoana omnipotentă a premierului său, iar opoziţia conservatoare nu avea decît să pîndească an de an fricţiunile partidului inamic pentru a reintra, cîndva, în acţiune. În decembrie se ridicase în parlament problema revizuirii Constituţiei şi, de-aici înainte, toată agitaţia politică, pentru destulă vreme, avea să se învîrtă în jurul acesteia. În martie 1883 se încheia legislatura în curs şi se hotărau alegerile pentru parlamentul „revizionist", ce urmau să aibă loc la sfîrşitul lui aprilie. Liderii conservatori se aliau cu dizidenţele liberale de toate nuanţele, cu Kogălniceanu ca şi cu fracţioniştii, şi alcătuiau „Comitetele Unite ale opoziţiunii". Maiorescu, însă, candida ca deputat independent, acceptat de opoziţie ca şi de guvern, în orice caz fără să fie combătut de nici o parte. În seara de sîmbătă 9 aprilie sosea la Iaşi „pe o ploaie torenţială", ancora la hotel Glantz, apoi se înfăţişa „imediat" la Iacob Negruzzi, unde găsi o Junime „cam lîncedă" care se prelungi, totuşi, pînă după miezul nopţii. A doua zi, după vizita la Emilia şi la Pogor, şi o întrevedere, la hotel, cu Kogălniceanu şi alţi fruntaşi

politici ai opoziției, pleca, într-o trăsură cu patru cai, la Vaslui, centrul său electoral. Peste încă o zi se întorcea la Iași, din nou pe o ploaie torențială, și petrecea, în treburi politice, la Negruzzi, pînă după 12 noaptea. Miercuri, în zori, pleca la București, în preajma Paștelui. La 21 aprilie, în București, era înștiințat că fusese ales la Vaslui. Dintre junimiști intrau în noua cameră 4 deputați. În toată această vreme, nici o seară literară la București și de vor fi fost la Iași e greu de crezut că nu vor fi fost mai mult reuniuni politice.

Creangă nu pare să ia parte la întreaga agitație. Nici măcar nu-i găsim cererea pentru eliberarea cărții de alegător la col. III, în aprilie, alături de acelea ale lui Ienăchescu, Climescu și ale altor vechi reprezentanți ai opiniei publice dăscălești.[15] N-avea de nicăieri vești înviorătoare și rar se vedea cu lume nouă în Iașul învechit. Ca și el însuși, Eminescu nu mai dăduse, de mult, nimic „Convorbirilor" și, de departe, veneau știri îngrijorătoare privind oboseala sufletească a marelui prieten care, în ianuarie, se afla în spital.

Pe la mijlocul lui mai avură loc, în „corpul institutorilor din Iași", alegerile pentru Consiliul general. Erau aleși trei delegați din care numai unul urma să rămînă în Consiliu, „după voința ministrului". Creangă fu ales, împreună cu Ropală și Hrisoscoleu. Despre cel de al doilea, Creangă n-avea nimic bun de spus : „m-a sfredelit mult, împreună cu Săvescu și alți cîțiva..." Ropală, „grecușor, dar bun băiat altfel". Însă trebuia să-l concureze, ca să poată ajunge el la București. Încît, la 25 mai, își întocmea cuvenita scrisoare către Maiorescu cu : „cutez a vă ruga să puneți un cuvînt pe lîngă cine se cuvine..." Întreaga rugăminte se sprijinea pe argumente semiglumețe, semiserioase. În primul rînd „avînd încredere în mine că în rîndul trecut să nu fi adus vreo nemulțumire prin pacinica mea dormitare în sînul acestui consiliu". Apoi era vorba „să-mi văd băiatul" și „cîteva persoane stimate și iubite care mă atrag". Mai departe, „cu ocaziunea aceasta poate să-mi tipăresc puținele mele scrieri la Socec, făcînd eu însumi corectura". Asemenea argumente trebuiau să dovedească, în felul lor, că „străduința mea de a vedea Bucureștii nu e nici din ambiție, nici pentru niscaiva interese

particulare". În fine: „cred, în prostia mea, că cel ce cunoaște cît de puțin firul oarecăror lucrări, tot mai de folos poate fi decît cel ce poftește a face experiență din nou, dacă are plăcerea să o facă și nu este altceva la mijloc". [16]

Însă prezența lui Creangă în București, în acest an, e improbabilă. Constantin îl informa, și mai departe, prin scrisori, despre iluziile și deziluziile sale. Pe cît se pare, era, începînd din vară, locotenent și spera să fie trimis la Politehnica din Paris. În iulie se pregătea pentru un examen în vederea trimiterii la Paris și în august, pesemne, cădea la probe.

La Socec, Creangă nu-și văzu niciodată tipărite scrierile. Iar cele „cîteva persoane iubite și stimate" care-l atrăgeau spre București din cînd în cînd intraseră ei înșiși într-o zonă tulbure a vieții, din care Creangă era exclus cel puțin pentru o vreme. Pe cînd primea scrisoarea povestitorului de la Iași, Maiorescu tocmai își amîna o proiectată vizită acolo, pentru a-și ține cuvîntarea la Cameră. La 30 mai nota în jurnal că observase la Eminescu un „început de alienație mintală" și, în genere, era solicitat intens de propriile-i frămîntări, între soția sa de care se departa, Mite Kremnitz care-i stătea în preajmă și Anette Rosetti, viitoarea soție. Luni 6 iunie pleca din București și, după două zile la Pașcani și Agapia, trecea prin Iași pe cîteva ore, cît să-și amîne procesul la Curtea de apel. Evident, nu era cazul să se poată întîlni în răstimp cu Creangă. După o săptămînă era din nou la Iași, pe două zile, împărțindu-și orele între tribunal, Emilia și familia Negruzzi la care lua, sîmbăta, masa. Nici vorbă de Junimea și seara literară tradițională.

Ceva mai devreme și curînd după însemnarea din jurnal care-l privea direct, Eminescu sosise și el în Iași, la începutul lui iunie, în calitate de corespondent al *Timpului* pentru festivitatea dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, în fața Palatului Administrativ. Marele prieten trase în gazdă, pe cîteva zile, la Creangă, în bojdeucă, și vechea întîlnire părea să retrăiască o clipă. Cei doi, singuri, sau cu Miron Pompiliu și alții, hoinăriră din nou prin locurile știute de altădată. Într-o reuniune improvizată la Iacob Negruzzi, desigur și în prezența lui Creangă, Eminescu își

citi pentru prima oară *Doina*, închinată lui Ştefan cel Mare.

Dar la 5 iunie, cînd festivitatea avu loc, poetul absentă. Fugise de oameni şi se împărtăşea de unul singur, la Bolta Rece, cu ulcica de Cotnari. Începuse să fie obsedat de temeri şi evitase să-şi citească în public poezia ca să nu se facă de rîs. Seara, în bojdeucă, Creangă văzu, cu spaimă de om simplu în faţa unei dereglări, cum prietenul său cel înţelept îşi punea pe măsuţă un revolver pentru că se aştepta să vină asupra-i cine ştie ce ucigaş. [17]

Creangă îşi încheia anul şcolar ca în toţi anii. În condica de inspecţii, la 9 iunie, revizorul se arătase, ca de obicei, „foarte mulţumit de modul său de predare, cît şi de răspunsurile bine cugetate ale elevilor". [18]

Spre sfîrşitul lunii, într-o seară în care avea la masă pe Th. Rosetti cu doamna, pe tînărul Al. Beldiman şi pe Eminescu, Maiorescu reflecta că alienarea poetului e „din ce în ce" mai evidentă. Peste cîteva zile îl găsea însă „moleşit", ceea ce însemna oarecum o liniştire, deşi implica, probabil, amînarea unei proiectate vizite la Botoşani. Dar peste alte cîteva zile, la 28 iunie, aranjă internarea la sanatoriu a poetului şi reflectă cu amărăciune că intră în vacanţa de vară cu o scenă de alienaţie, întocmai ca anul trecut cînd înnebunise o anume doamnă Hermann, clientă din Iaşi. Caragiale, care aparent rîdea de toate, izbucni în lacrimi cînd, venit la masă, la Maiorescu, auzi vestea despre Eminescu. Creangă, cînd află, se prăbuşi de durere, cu conştiinţa că ceva din el însuşi a pierdut definitiv. Apăsat de presimţirea unor fatalităţi, fugi, peste vară, la Tg. Neamţ [19], în ţinutul *Amintirilor* din vremea în care „toată lumea era a lui". Fireşte, va fi stat la părintele Gheorghe Creangă, unchiul şi prietenul, căruia îi spunea ba „Moşule dragă", ba „bădiţă Gheorghe", ca unui frate mai mare.

Întors acasă, înainte de începerea şcolii, se va fi simţit, în Iaşi, mai singur decît oricînd. Cît putu, i se „umplu sufletul de bucurie" cînd auzi că Elenuţa, sora cea mai mică, pe care o ţinuse la el atîta vreme, se măritase şi-şi întemeiase gospodăric, în satul Galu, din Neamţ. Omul Elenuţei era un anume Gheorghe a Chiţei şi poate nu era de prin partea locului, căci, trimiţîndu-şi scrisoare către soră,

Creangă indica o adresă ramificată, dînd şi numele preotului din sat şi fostul nume al nevestei pentru o mai lesnicioasă identificare :

„Domniei Sale
Doamnei Elena Gheorghe a Chiţei (Chiţei) sau preotului Vasile Tifescu pentru Elena fostă Creangă, în comuna Galu, din Judeţul Neamţ, plasa sau plaiul Muntele (prin poşta rurală)
În satul Galu, Grabnic.

„Dorim — îi scria el surorii, în numele lui şi al Tincăi — să fii sănătoasă şi fericită, în unire cu cumnatul nostru, soţul ce ţi l-a dat Dumnezeu !" Ca în orice familie ţărănească, fiecare căsătorie punea problema împărţirii micii proprietăţi părinteşti şi Elenuţa îi ceruse părerea în această privinţă. În bătrîna căsuţă a lui Ştefan a Petrei locuia acum Catrina, sora căreia i se zicea familiar Tinca şi care era măritată cu un Mihalache Vasiliu zis Cărăşină, în condiţii nu prea înstărite pe cît se pare. „Să nu crezi — îi scrie Creangă Elenuţei — că ţi-a răpi cineva dreptul, cît vom trăi noi. Mihalache şi Tinca nu pot să aibă mai mult decît li se cuvin. Dar lasă-i să ţie casa în bună stare şi să se folosească de venitul ei, decît a şede pustie şi s-ar folosi străinii". „Cred — mai spunea, că nu aveţi gîndul să vă mutaţi acolo." Dar căsnicia surorii mezine nu ţinu mult şi, peste cîţiva ani, Elenuţa se trăgea singură înapoi la casa părintească, unde avea să se mute şi Maria, pe care cîndva Nică o legănase în albie. Acum, la sfîrşitul lui august 1883, orăşanul Ion Creangă visa să-şi facă „o manta pentru iarnă din suman de noaten" şi o ruga pe Elenuţa să-i facă rost de „vreo 20 de coţi" pentru care ar plăti „cît de scump". [20]

Îşi reîncepea anul şcolar cu boala în suflet ca şi în trup, lovindu-se zilnic şi de meschinele necazuri ale vieţii. Proprietăreasa localului de şcoală, acum recăsătorită, îşi pusese la dispoziţie ograda pentru nişte lucrări de construcţie, încît copiii se împiedicau la tot pasul de lemne şi grinzi, iar în timpul lecţiilor erau asurziţi, laolaltă cu profesorul lor, de teslarii care „pocneau cu topoarele şi bărzile", după vorba domnului Braşoveanu, directorul. [21] La 7 septembrie, acesta lipsea şi Creangă semna în nu-

mele lui că a luat cunoştinţă de adresa prin care i se cerea să raporteze numărul elevilor pe clase. [22] Dar, la 29 octombrie revizorul găsea clasa lui Creangă fără dascăl, „nesuplinită“ şi „în cea mai mare dezordine“. [23] Învăţătorul începea să se simtă înfrînt de boală şi absenta mereu. Trebui să ceară concediu, care i se acordă, la 7 noiembrie, pe trei luni, „cu condiţiunea de a fi suplinit de institutorul clasei I-a.“ Pe lîngă toate, avea necontenit grijă de Constantin care nu putea înainta un pas fără intervenţiile sale la toate mărimile. În acelaşi noiembrie izbuti să-l facă primit de P. P. Carp, care, la rîndu-i, îl trimise la Dimitrie Sturdza, cumnat şi şef direct, căci era, atunci, ministru de externe (iar Carp ambasador la Viena). Sturza îl cam ia peste picior pe locotenentul inventator, dar, probabil tot prin Carp, se documentează asupra condiţiilor de admitere în şcoala vieneză de aplicaţie pentru geniu şi artilerie, unde se gîndeşte să-l trimită pe fiul lui Creangă. [24]

În ajunul Crăciunului, apăreau în volum poeziile lui Eminescu, editate de Maiorescu. Creangă nu le putea avea, însă, decît ceva mai tîrziu, căci primele exemplare editorul le trimisese doar cîtorva persoane şi, la Iaşi, numai Emiliei. [25]

Maiorescu se afla la Viena de la Crăciun. Îşi petrecuse „cea din urmă oră a anului 1883“ în camera de hotel, „aproape trist“. În prima zi a noului an fusese în vizită la Eminescu, în sanatoriul doctorului Leidesdorf, în afara Vienei. La 2 ianuarie pleca din capitala Austriei şi, prin Cracovia, Lemberg şi Iţcani, ajungea în seara lui 4 ianuarie la Iaşi, aşteptat în gară de Humpel şi Bodnărescu. Trase la hotel Binder şi îşi luă ceaiul pînă la miezul nopţii în casa Humpel. Venise pentru aniversarea Junimii, sărbătorită de astă dată, împotriva tradiţiei, şi la începutul anului. În dimineaţa de joi 5 ianuarie, Maiorescu rămase închis în casă pentru a-şi compune, din zori şi pînă la ora 7... o farsă festivă — *Monumente arheologice!* Seara avu loc reuniunea literară a Junimii, la

Binder. Se citi „masiv — poemul (cochon) al lui Boghian din Viena, alcătuit din versuri din Convorbiri“. Banchetul avu loc vineri, în 6 ianuarie, de la orele 6 și jumătate după-amiază, tot la Binder. Participară vreo 47 de persoane și se citiră mai ales „cochoneries“ și farse la adresa „Convorbirilor“. Maiorescu își găsi propria farsă „reușită“ și socoti „foarte bune, din vremea veche, poemul *Asmodeu* al lui Naum, *„Direcția nouă* a lui Jacques și cochoneria lui Pogor despre *Convorbiri*“. „Ceilalți — nimic.“ Creangă rămase cu toții pînă la 12 noaptea, dar era bolnav. [26]

Exact în ajunul banchetului, Eminescu, la Viena, avu prima zi a întoarcerii sale la lume, cînd îi scrise prietenului său Chibici-Rîvneanu o lucidă și îndurerată scrisoare. Fusese bolnav deci, după socotelile lui Maiorescu, „vreo 6 luni și opt zile“.

Creangă, la Iași, se simțea din ce în ce mai rău, cînd Maiorescu îi propuse, spre primăvară, să-l primească în gazdă pe Eminescu, întors atunci după călătoria în Italia și oarecum convalescent. Acum s-ar părea că ar fi momentul în care humuleșteanul se va fi hotărît să „se pună în salce“, adică să recurgă la un tratament băbesc de loc ușor, pe care-l încercase și A. D. Xenopol. Însemna să se închidă 4 pînă la 6 săptămîni într-o odaie încălzită la cca 30 grade și să se nutrească aproape numai cu ceaiuri și zeamă de salce („rădăcini de sarsaparilă“). Medicul acestei cure fu o „mamă Marie“, o babă evident din Țicău, cîrnă și fîrnîită, care-l ținu din scurt. După unii, Creangă ar fi părăsit „salcea“ după numai cinci zile, răzbit de foame, și ar fi consumat dintr-o dată, înspăimîntînd-o pe doftoroaie, o pîine întreagă, o găină în mujdei, un castron cu sarmale, 7—8 plăcintioare și o oca de vin de la Bolta-Rece. [27] Iacob Negruzzi rămase însă cu amintirea unui Creangă care a ieșit din salce chiar după șase săptămîni, cu sănătatea pentru totdeauna șubrezită. [28] În orice caz, se pare că prin mai avu, în clasă, un atac grav, spre spaima copiilor care-l crezură mort. Fu un fel de letargie care dură, încît în unele ziare apăru, laconică,

ştirea decesului lui Creangă. Înviat, acesta îşi citi singur necrologul, cu rîs gros, şi comentă echivoc :

„Dacă atîta era să-mi fie toată jălania, după moarte, îmi pare bine că n-am murit încă, şi deie Dumnezeu să mor cînd s-or găsi oameni cărora să le pese ceva mai puţin de unul ca mine !“ [29]

De la 6 aprilie se afla la Iaşi Eminescu, aparent însănătoşit, dar doborît sufleteşte, închis în sine şi fugind de oameni. Locuia într-o odăiţă la Miron Pompiliu, apoi se mută la Burlă. Singurele ieşiri ale poetului erau întoarcerile pe drumurile vechi, prin împrejurimile Iaşului şi la Bolta-Rece. Creangă, bolnav, nu-i mai era însoţitorul permanent, dar celălalt urca adesea în bojdeucă şi-şi împărţeau amîndoi, fără cuvinte, amărăciunea şi deznădejdea.

Creangă începuse să aibă atacuri în somn şi, în desperarea lui, se delăsase parcă de toate. Constantin, obişnuit să se răsfeţe în corespondenţă, nu mai primea răspunsurile cu regularitatea ştiută şi, spre sfîrşitul lui mai, îi cerea ştiri grabnice „bădiţei Zahei“. La 30 mai, învăţătorul obţinea, după cerere, un nou concediu de două luni [30], apoi îşi puse în mişcare relaţiile pentru a căpăta un bilet gratuit la băile din Slănicul Moldovei. Plecă din Iaşi miercuri 13 iunie şi ajunse seara la Tg. Ocna, unde rămase peste noapte, iar a doua zi, pe la 2 după-amiază, era la Slănic. Pe drum, avusese „ameţeli“ şi, la fel, primele zile la băi. Începu imediat „a bè apele hotărîte de doctor“. Constata că hrana este scumpă aici şi se găseşte cam cu greu ce-ţi trebuie. Sîmbătă, 16 iunie, îi scria Tincăi cu nădejdea că ameţelile „cu timpul vor începe a dispărea“. Trimitea „complimente lui Muşniţianu şi la toţi prietenii“ şi aştepta să i se hotărască băile necesare. [31] Dar în noaptea spre duminică i-a fost din nou „foarte rău“ — „pierdusem chiar cunoştinţa“ — cum îi va scrie el lui Zahei [32], peste o săptămînă, după ce primise de la acesta două scrisori şi-i trimisese şi el o carte poştală care... „se vede că s-a rătăcit“... Doctorul chemat în grabă, un anume Aronovici, îl readusese în fire şi-l opri apoi de la cura de ape minerale pe toată săptămîna. În schimb

făcu în acest răstimp trei băi calde, se simţea mai bine şi nu mai avea de cîteva zile ameţelile de altădată. În largul său nu părea să fie totuşi, mai cu seamă că vremea se stricase, plouase tare şi fusese „un puhoi grozav care a făcut mare stricăciune băilor şi stinghereală nouă tuturor." Se mîngîie, poate, cu scrisorile primite, dar nu avea chef de scris răspunsuri. Muşniţanu îi scrisese la 29 iunie cu chipul de a fi hăzos, cerîndu-i să se întoarcă şi cu „vreo anecdotă ştiţi cole... ca pentru Slănic, care mănîncă bani şi varsă sănătate". [33]. Constantin, la rîndu-i, se credea dator să-i dea sfaturi inutile („sfîrşeşte o serie de băi bune şi sănătoase"... etc.), şi să-l mîngiie. „N-ai nevoie de cîrjă şi de poslujnici"... Dar în noaptea spre miercuri 3 iulie îi fusese iar foarte rău şi chemase doctorul. Tuturor corespondenţilor binevoitori le răspunse după o nouă scrisoare a Tincăi care-i dădea felurite veşti. [34] Veniseră la Iaşi Tinca din Humuleşti cu Mihalache al ei, Zamfiriţa era bolnavă ş.a.m.d.

Tincă,

îi scrie Creangă, la 12 iulie, „domnişoarei Vartic",

„Pe aici plouă necontenit, potop nu altceva. Nu prea pot be nici apele, nici face băile în regulă. Doctorul chiar mă întrerupe din cînd în cînd". Totuşi „acum sînt mai bine". Trimitea salutări lui Muşniţanu, „îmbrăţişeri frăţeşti" lui Zahei şi soţilor Vasiliu, sărutări de mîini soacrei etc... „Eu dac-aş pute sta măcar pînă la finele lunei aceştia"...

Cam atîta va fi stat într-adevăr, căci în august era acasă şi Constantin îi adresa aici noile sfaturi inutile privind păzirea sănătăţii. Regăsea un Eminescu mai înviorat, cum părea el însuşi, încît viaţa îşi relua cursul, pentru o vreme, aşezată. În septembrie, învăţătorul îşi începea şcoala, cu 48 de elevi în clasă. Depunea mărturie, alături de Braşoveanu, împotriva proprietăresei care fu silită să închirieze şcolii şi cele „trei camere de sus" pentru mai firească rînduială a lucrurilor. [35] Îşi ţinea, ca altădată, catalogul în ordine, dar nu-i mai umplea rubrica de ob-

servații și dădea note cu zgîrcenie, între 5 și 7, rar un 8.[36] Elevul Botez Eugeniu (Jean Bart) care-l are învățător în acest an și capătă 7 la toate materiile afară de geografie (6) și caligrafie (5) va rămîne cu impresia că a cunoscut un Creangă „în pragul bătrîneții", deși omul avea cel mult 47 de ani. Altfel, îl găsea contrastînd, prin „figura blîndă și jovială" cu „atîția dascăli severi și înăcriți". „Patima lui — își va aminti fostul elev — era gramatica și punctuația". „Uneori, afară, privea la jocurile noastre și ne învăța cum trebuie să batem mingea"... „Într-o zi, s-a urcat în sanie cu copiii ca să ne învețe el pe noi, mucoșii, cum trebuie cîrmită sania cu piciorul la cotitură." Dacă asemenea amintiri sînt adevărate, bolnavul se afla, spre sfîrșitul lui 1884, într-o evidentă ameliorare.

Strădaniile pentru trimiterea lui Constantin la Viena izbutiseră și ele între timp. Locotenentul urma secția construcțiilor hidraulice. Fiul se interesase și de boala tatălui, la un doctor vienez. Îi scrisese lui Creangă, de asemenea, că l-a citit „pe Moș Ion Roată în plin public, nu o dată, dar poate de zece ori, atîta de mult ai reușit să-i desemnezi și pe unii și pe alții". *Amintirile din copilărie*, spune el, de asemenea „deseară le voi citi dacă se va putea și de 3 ori" și, în genere, fiul își convingea tatăl de stima cercurilor literare din capitala Austriei, unde e „venerat de toți românii". Fiul avea gata și un nou proiect de căsătorie, cu fata unui mare angrosist din Brăila, milionar, dispus la o zestre de 25 000 galbeni.

La 21 octombrie avu loc un banchet la hotelul Traian, cu prilejul centenarului răscoalei lui Horia. Creangă era de față, cu Eminescu. Se închinară multe pahare, cu toasturi patriotice. În toiul petrecerii, Creangă se sui pe o masă și-și ținu propriul toast mustrător : „D-apoi bine, domnilor — zise el — s-a băut în sănătatea cutăruia... și cutăruia... Să-mi dați voie să vă amintesc că numai în sănătatea aceluia care a scris *Doina* nu s-a băut... Beau deci în sănătatea lui Mihail Eminescu"... Auditoriul aplaudă furtunos și se auziră strigăte : „Trăiască Eminescu, Eminescu să vorbească". Dar poetul reacționă vag,

şi cînd, în cele din urmă se ridică, bău „pentru ţărănimea românească"...[37]

Peste cîteva zile avu loc al doilea banchet al Junimii, ca şi cum aniversarea ei, în 1884, ar fi de două ori sărbătorită. Maiorescu sosi în Iaşi la 25 octombrie, cu Th. Rosetti, Delavrancea, Chibici şi Caragiale, acesta din urmă avînd cu sine *Scrisoarea pierdută*. De la Mirceşti se adăugase grupului şi Alecsandri. Banchetul avu loc în aceeaşi seară, cu „foarte mulţi".[38] Eminescu veni în orice caz, probabil şi Creangă, dar fără participare memorabilă. Petrecerea dură pînă la 1 noaptea şi fu „foarte vesel". De altfel, ca şi în alţi ani din urmă, banchetul junimist preceda o nouă campanie electorală şi Maiorescu pleca a doua zi dimineaţa la Vaslui, unde-şi pusese iar candidatura.

La 5 octombrie, Creangă îşi ceru dreptul la a patra gradaţie, socotind că are vechime de 20 de ani în învăţămînt : 1864—1884.[39] Însă nu i se recunoşteau cei doi ani de suspendare din învăţămînt, aşa încît avansarea urma să fie amînată. Constantin, de la Viena, îi plîngea „bătrîneţele nevîrsnice" şi-l povăţuia să se ţină de „compresorile cele reci", Crăciunul fu trist, căci la 28 decembrie Creangă îi dădea fiului său numai veşti îngrijorătoare despre sine. Dar la 1 ianuarie se considera dintr-o dată „deplin restabilit" şi gata de noi povestiri hazlii...

Constantin putea fi încîntat din toate punctele de vedere de scrisoarea primită de la tatăl său : „E şi frumos scrisă, bată-l sănătatea şi zilele cele lungi şi senine pe cel care a scris-o, că mult m-a înveselit şi mult mă împuternicesc la lucru asemine cuvinte mîngîietoare". Aşa scria fiul, la 8 ianuarie, împărtăşind ca un ecou starea optimistă a lui Creangă. Lumea Ţicăului putea fi închipuită ca un paradis cînd, de Anul nou, Constantin visa „un chef pe masa cea şchioapă a cucoanei Ruxandei" cu menuuri alese „din chişte, din cîrnaţi şi din turte".

Iluzie ! Prin februarie Creangă avu un nou atac, în clasă şi, de aici înainte, stările de doborîre sufletească şi cele de optimism alternează deznădăjduit.

O scrisoare către Iacob Negruzzi, din 22 februarie [40], e pur şi simplu comercială. În 18—20 martie avu loc un Congres Didactic la care Creangă va fi participat, căci începea să se simtă mai bine. [41] La sfîrşitul lui aprilie, I. Beiu îl anunţa că fusese trecut în buget tot cu trei gradaţii şi că n-are a se aştepta deocamdată la avansare. „Să faci o cerire nouă" — îi scrie el — „şi cînd vei trimite-o, spune-mi şi mie cînd ai trimis-o, ca s-o urmăresc". [42]

Mai curînd se putea bucura oarecum că are „o coadă şi pe la Viena". Constantin îi dădea ştiri vesele. De la începutul lui aprilie se afla în concediu, pe data de 9 se logodea, la Brăila, cu rîvnita Olga Petrea, fata angrosistului, şi în mai era din nou în capitala Austriei.

Viaţa lui Creangă, în Iaşi, era singuratică şi întoarsă parcă din drumul ei mai nou de cînd Junimea însăşi lîncezea. Iacob Negruzzi, sufletul ei, se muta şi el la Bucureşti, pregătind şi mutarea „Convorbirilor" care de la 1 aprilie părăseau definitiv Iaşul. Societatea ieşană îl avea acum în frunte pe Nicu Gane, şeful „celor nouă", Drăgănescul... La 3 mai acesta îi scria lui Negruzzi plin de amărăciune, prevăzînd ofilirea „Convorbirilor". Căci, argumenta el, „un copac care a stat 20 de ani într-un pămînt ce i-a priit, nu poate fi transplantat aiurea fără să tînjească ; de aceea era natural să vezi că i se usucă cîte o creangă..." Şi se referea direct la Creangă „şi alte crengi". [43]

E drept că, în calitate de gazdă, acum, a reuniunilor literare, Gane încearcă repede să se mîngîie cu o Junime foarte numeroasă „peste 25 membri", apoi chiar cu „o Junime splendidă la mine", cu vreo 26 de membri. Dar se citesc versuri doar din Naum, Volenti şi Gane însuşi. [44] „Uscarea" lui Creangă nu e uşor compensată şi Negruzzi, de la Bucureşti, insistă mereu să-i trimită ceva nou.

Stimate şi multiubite Domnule Negruzzi,

îi răspundea Creangă, la 15 mai, cu imensă descurajare, justificîndu-se cît să nu se dea bătut în faţa lui însuşi :

„Văzînd cele cuprinse în scrisoarea d-voastră din 12 ale curentei m-am pus pe gînduri!

Pisemne d-voastră nu mă credeți că sînt bolnav și aproape dacă nu de tot, idiot. Apoi, ocupat 30 de ore pe săptămînă cu școala primară, plus dusul și întorsul de 2 ori pe zi, cine știe de unde, prin ploaie și noroi, ger sau arșiță, cum se întîmplă, nu e lucru tocmai ușor pentru omul vîrstnic și greoi. Se mai apropie încă și examenul cu multișoare formalități de îndeplinit.

Cu toate acestea, încurajat de d-voastră, voi mai încerca a scrie cîte ceva. Timpul însă, pe cînd voi ave ceva gata, nu vi-l pot hotărî; căci știți dvoastră tare bine că aceasta e treabă de gust, nu de silință..." [45]

Dar, nici de aici înainte, *Convorbirile* nu mai capătă nimic de la Creangă, care părea definitiv sfîrșit.

Vara plecă din nou la Slănic, însoțit de fostul său elev N. A. Bogdan care făcea de o vreme un fel de gazetărie. [46] La Tg. Ocna coborîră amîndoi să ia masa în birtul gării și legenda unui Creangă „mîncăcios și hulpav" e, acum, larg răspîndită de tovarășul său de drum. În vreme ce Bogdan comandă „un bulion și o friptură", Creangă ceru să i se aducă „toată lista", adică „șase feluri" și „să fie porțiile cum se cade". Ar fi mîncat, astfel, dintr-o dată, „un bulion, un borș de pui, un *eingemacht*, costițe cu mazăre, friptură la tigaie, friptură la frigare", toate cu „ceva mai puțin de-o jumătate de oca de vin alb vechișor." După-masă plecară cu trăsura mai departe și, pe drum, Creangă bău o cofiță plină cu apă rece. Pentru ochii holbați ai lui Bogdan, ar fi răspuns că „așa mănîncă și așa bea românașul adevărat, cel născut și crescut la coarnele plugului, nu ca fîrlifușii de pe la tîrguri" etc... Să se fi numit Creangă „românaș născut și crescut la coarnele plugului" e, însă, greu de crezut...

La Slănic cei doi locuiesc împreună, se trezesc în zori și merg să bea apă minerală, iar seara fac băi calde. Bogdan, corespondent al *Liberalului* din Iași, ține în curent opinia publică asupra orarului lui Creangă, într-un chip

de anecdotică stupidă, comunicînd greutatea celui pe care-l numește „Părintele Smîntînă“ și povestind că sub apăsarea acestuia trosnește podețul de peste pîrîul Slănic. Creangă se afla aici înapoiat în vechea lui lume de belferi, cei mai mulți liberali și fracționiști, de calitatea spirituală a lui N. A. Bogdan. Cu 27 dintre aceștia se și fotografiază într-o zi. O altă fotografie de la Slănic e făcută cu Creangă între N. A. Bogdan și A. C. Cuza, acesta din urmă tînăr nu de mult venit la „Convorbiri“ de la *Contemporanul*. Văzînd poza pe tinichea între cei doi, Creangă glumi mai tare decît epigramistul : se vedea, cică, drept ca Hristos răstignit între doi tîlhari...

Într-o zi, se aranjează o excursie spre munți și spre graniță, în care Creangă pare să se simtă acasă. Se așeza în iarbă și mînca țărănește, bea lapte proaspăt de capră și se pornea pe snoave, povești și versuri populare.

Toamna, întors la Iași, își relua traiul fără bucurie, în societatea dascălilor și a țicăuanilor, prea puțin în contact cu lumea literelor. Din vechii prieteni junimiști, după moartea lui Lambrior, rămăseseră doar Pompiliu, om fără prea mult haz, și un Eminescu istovit care rătăcea mai mult de unul singur pe străzile Iașului. Anul școlar 1885—1886 începu, pentru Creangă, cu un lung concediu de șase luni, de la 15 septembrie, acordat, legal, abia la 20 octombrie. Pînă la 15 martie, deci, avea să fie suplinit. [47]

În această vreme, Junimea ieșană, în totală decădere, trăia din amintiri. Maiorescu, în vizită la Iași, în septembrie, se întîlni cu Pogor și cu Alecu Balș. Îi adusese de asemenea lui Eminescu, care se afla la Liman, lîngă Odesa, un avans asupra ediției a doua din *Poezii*. [48] La 26 octombrie, veni din nou, cu Negruzzi, la banchetul Junimii. „Citațiunea“ o redactase „noul secretar tot perpetuu“, N. Gane, care aviza, în P.S., că „Spiritul nu este de rigoare“, dar ținea să și-l arate :

„Membrii tuturor triburilor Societății Junimea : fondatori, lipoveni, caracudă și cei nouă — vestea el — sînt citați ca în ziua de 26 octombrie curent să se afle la scau-

nul societății din Iași, unde se va da cu mult chef și cu puține parale, în Otelul Binder, oarele 6 sara, al 22-lea praznic tradițional. Mîncarea va fi fudulie, ear băutura temelie". [49] Îndată după sosirea la Binder, Maiorescu primi vizita vechilor junimiști, printre care și Creangă, alături de Carp, Pogor, Naum, Dem. Rosetti, Miron Pompiliu și alții. [50] Banchetul fu „foarte cu haz" și participarea largă, inclusiv a lui Ureche, dușmanul de altădată. „Păpuși de Vicleim, poezie pornografică de Pogor, bune depeși plăsmuite"... Creangă, prezent, nu-și marchează numele nici la acest banchet. Eminescu, notează Maiorescu — „decăzut"...

Era ultima întîlnire tradițională, cu o veselie ce încerca să ignore pierderile. Spre iarnă, Junimea ieșană se zbătea zadarnic să-și mai supraviețuiască. Reuniunile s-au mai convocat, o vreme cu regularitate, alternînd acum salonul lui Gane cu cel al lui Volenti. Acesta din urmă, în decembrie, îi scria însă lui Negruzzi despre o „Junime săcetoasă ca o nemernică întreprindere". „Ne adunăm cînd ne adunăm — spunea el — cîte doi, trei, pînă la patru, cinci, de o bucată de vreme, și nici nu se citește nimic, nici nu se spune nimic. Oh ! Doamne ! Nici chiar nu se mai rîde !" „Credincioșii se pot număra pe degete" [51]. Sînt, afară de gazdele înseși, mai nimeni. Credincios e acum, de pildă, un anume Zaharia poreclit Turcu. „Nu scrie, dar tace." Altul se numește Gh. Marcu, are vreo 35 de ani și abia venise la Junimea. „Bietul Marcu, autorul refuzat", îl prezenta Volenti. Din vechea gardă : „Pogor nu știu pe unde-i strălucesc ochii, Caragiani, Vîrgolici, Creangă, Xenopol, Ianov și c.l. nici nu se știe dacă vor mai fi existînd pentru biata Junime"...

Mulți se risipiseră. Creangă rămase locului, dar fără vlagă, ca și Eminescu, întors în Iași, și pe care Volenti nici măcar nu-l mai amintește. La începutul lui noiembrie, Creangă scrisese cuiva : „Cu Pompiliu și cu Eminescu m-am întîlnit și ne-am probozit". Putea glumi, după felul lui, așteptînd „să fim sănătoși" și să facem „un bairam ca acela, de s-a duce vestea". Dar, la întrebarea „Ce mai

faci", „răspund că nu mai pot face acum nimănui nimica!... Cu ce mă îndeletnicesc? Mai mult cu șezutul, vorba unei duduci de modă nouă..." [52]

Înspre Crăciun, la Iași era „omăt, frig, pîclă, iarnă, într-un cuvînt, așa cum de mult nu s-a mai văzut"... [53]

Creangă stătea, se pare, mai mult în bojdeucă, între multele pisici pe care, de la un timp, începuse să le adune pe lîngă casă, firește spre supărarea Tincăi. Avea, se spune, vreo duzină și le hrănea el singur din belșug, le mîngîia, le rîzgîia și le asculta torsul. Le dăduse nume ciudate, omenești — Vasilică, Todirică, ba chiar, unui motan, îi spusese Titu. Cînd le striga, dădeau buluc toate și se azvîrleau drept în brațele lui Creangă, sau pe umeri „așa că în scurt nu-l mai vedea dintre mîți". Cică un motan „deschidea ușa ca și un om". Cam în această priveliște îl găsise, în vizita ei, Smărăndița, fata popii din Humulești, care prin acești ani venise să-l vadă la Iași. „Nu știa, bietul om, ce să-mi dea și cum să-mi intre în voie, așa bucurie mare ce i-am făcut" — avea ea să povestească. [54]

Almanahul comercial pe anul 1886 reproduse, printre altele, „Moș Ion Roată de d-nu I. Creangă". Singura prezență literară pentru anul ce începea. La 20 martie i se prelungea concediul, la școală, cu încă trei luni, deci pînă la sfîrșitul cursurilor. [55] La 2 aprilie primea un nou răspuns de la minister precum că „Repetatele cereri ale d-lui Creangă, institutorul clasei II, nu se pot satisface deoarece nu are dreptul la gradația IV decît de la 1 aprilie 1887..." [56] Necazuri avea și autorul didactic. Un anume N. Gorjan scotea Geografia Județului Iași, cu pasaje întregi copiate după cartea lui Creangă și a colaboratorilor săi. Scriitorul căzut în inerție se deșteaptă, ca polemist. Fără îndoială, el e autorul broșurii *O întrebare dlui N. Gorjan, autorul mai multor cărți de geografie*, Iași, Tip. Națională, 1886. „În cărticica D-voastră de 38 de pagini, după cum v-am arătat — conchidea broșura — n-a fost o singură pagină unde să nu fi fost bucățile copiate din cartea noastră, stilul stricat și unde cele adause de la D-voastră să nu fi fost greșite și neadevărate. Atunci, stimabile domn, ce mai rămîne din cartea d-voastră?..."

În mai, Maiorescu, la Iași, îl găsește pe Eminescu din nou în stare gravă. Peste vară, poetul e la băile Repedea, din apropiere. Creangă, închis în lumea lui, așteaptă vești plăcute doar de la Constantin. Acesta face, în iunie, nunta, la Brăila și Creangă pleacă într-acolo să fie de față la însemnatul eveniment. Se zice că, la masă, în sînul noii familii, ar fi cerut să i se facă un crap sărat și usturoiat, cu mămăligă pripită, pe care l-ar fi mîncat singur, refuzînd să se înfrupte din celelalte bunătăți.

— Mîncările boierești sînt pentru dvs. — ar fi spus el...[57]

Călătoria de nuntă a lui Constantin începu de a doua zi urmînd să se încheie cu luna de miere la Viena.

În drum spre Lemberg, însurățeii treceau pe la Iași. Deci făcură prima etapă a călătoriei împreună cu Creangă și se opriră, oaspeți, la bojdeucă, să se prezinte și Tincăi. În iulie, Creangă merse iar la Slănic și de acolo îl îndemna pe Constantin să se intereseze la medicii vienezi de leacuri mai bune pentru boala lui fără îndreptare.

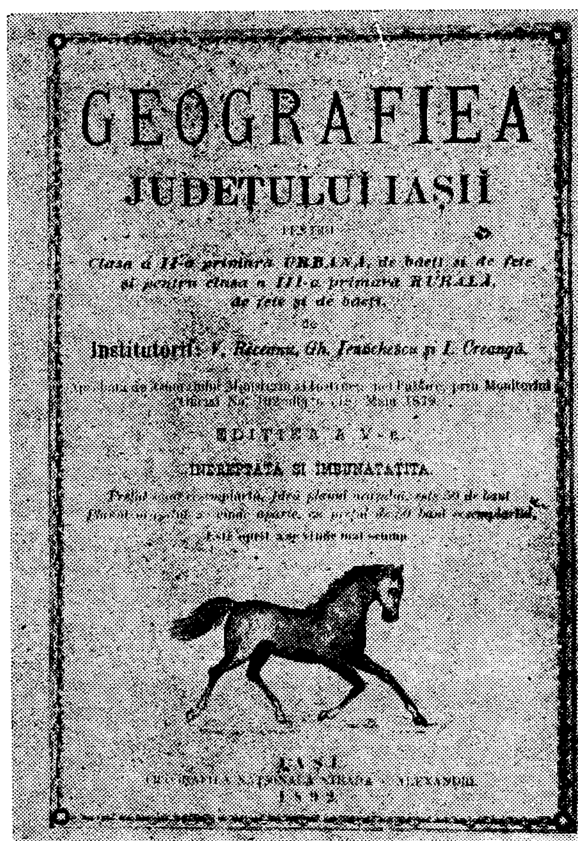
La întoarcerea din toamnă își prelungi concediul, la școală, cu încă 6 luni.[58] De fapt, din toamna trecută și pînă la sfîrșitul vieții concediul va fi neîntrerupt... Toamna 1886 fu poate mai tristă decît oricare alta. Umbra marelui prieten Eminescu se depărta și ea, pentru totdeauna, căci în noiembrie poetul, din nou în stare gravă, fu internat la Mînăstirea Neamțului, de unde nu va ieși decît în primăvara următoare, fără a se întoarce la Iași. Banchetul Junimii, pentru cea de-a 23-a aniversare, avu loc la 7 noiembrie[59], fără urme în însemnările participanților.

La începutul lui februarie 1887, Creangă se lăsă dus de tînărul prieten V. G. Morțun, liderul socialist și redactorul părții literare a *Contemporanului,* la Mînăstirea Neamțului, să-l vadă pe Eminescu.[60] Socialiștii erau în plină ascensiune a influenței lor asupra Corpului Didactic și Miron Pompiliu îi va scrie alarmat, peste cîteva luni, lui Iacob Negruzzi, într-un P. S. : „Luptă înverșunată pe la noi cu socialiștii la Societatea pentru învățătura poporului

român." [61] Creangă, departe acum de agitațiile politice, se afla însă evident în grupul celor înrîuriți de socialiști. Printre aceștia, de altfel, își va regăsi oarecum societatea literară compensatoare pentru declinul Junimii ieșene și mai aproape de spiritul învățătoresc, ca și de vechea atracție către „fracția liberă". Întîlnirea cu Eminescu, reîntîlnirea celor doi prieteni pîndiți de moarte, constituie o încercare sufletească excepțională pentru cel mai puțin năruit dintre ei. În zori, din arhondaricul mînăstirii, Creangă privi un curcubeu înălțat dintr-o dată pe bolta cerească și vru să vadă în el un semn magic, de încheiere a suferințelor. [62]

Poate că de prin februarie Creangă rămînea, prin preajma locurilor natale. Poate s-a întors în Iași și a pornit-o din nou spre munți abia peste vară. În orice caz, îl trăgeau *Amintirile* spre baștină și anul 1887 e plin de plaiurile muntene. Numai fiul plecat departe reprezenta prezența lumii celeilalte, a unei lumi necunoscute și poate mai bune decît aceea a tîrgului ce fusese cîndva „capitalia," Constantin și Olga îi scriau acum din Bruxelles, orașul despre care Creangă știa poate cîte ceva de la Morțun, căci acesta acolo își făcuse studiile, printre tineri români cîștigați de mișcarea socialistă occidentală.

De pe la mijlocul lui mai, cîteva zile la rînd, ziarul *Liberalul* începu o campanie de defăimare a *Metodei Noi,* cea mai scumpă dintre operele didactice ale lui Creangă. Acuzatorul era I. P. Florantin, profesor de filozofie, adus cîndva la Iași de Junimea însăși și curînd un dușman al ei, pentru că era veșnic nemulțumit, veșnic denunțător, și, bineînțeles, veșnic creator de scrieri greu publicabile : romane și versuri, eseuri și studii, stranii și pretențioase. La începutul lui iulie, sub inițiala Z., Florantin relua atacurile în *Lupta* lui Gh. Panu, de data aceasta învinuind *Metoda Nouă* de „plagiatură". Peste două săptămîni, semnînd F. dădea *Luptei* un nou articol : *O neomenoasă speculă cu cărți didactice.* Astfel, autorii *Metodei Noi* erau pentru prima oară sistematic loviți, mai întîi ca retrograzi în metodică, apoi ca plagiatori, în fine ca speculanți. La Congresul didactic din 1887 Aron Densusianu, universitarul care

GEOGRAFIEA
JUDEȚULUI IAȘII
Clasa a II-a primară URBANĂ, de băeți și de fete
și pentru clasa a III-a primară RURALĂ,
de fete și de băeți.
Institutorii: V. Răceanu, Gh. Ienăchescu și I. Creangă.
EDIȚIEA A V-a.
IAȘI

căuta cu lumînarea o ceartă cu Junimea și care îl urmărea veninos pe Eminescu, se ralie lui Florantin în demascarea „plagiatului“ pe care l-ar fi reprezentat *Metoda Nouă*. Ziarul lui Panu refuză să publice răspunsul autorilor încriminați. Îl publică *Liberalul*, la 22 august.

Creangă se simțea, fără îndoială, profund atins și urmărea o ripostă polemică mai tare decît cea pentru Gorjan. Cu Ienăchescu, Grigorescu dar mai ales cu Răceanu, bun cunoscător al istoricului metodicii, așternu, cu verva lui nimicitoare, textul broșurii intitulate *Răspuns la criticile ne-*

drepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către Domnul Ioan Pop Florantin etc... Era inclusă, bineînțeles, și o săgeată pentru „mintosiul filosof".

De la Iași, sau mai curînd de la Neamț, Creangă izbuti să mai găsească un semn bun de la Dumnezeu cînd, la 2 septembrie, după o vară uscată, zări pe cer un nou curcubeu alinător. [63] E de crezut că-și petrecuse vara tot la Slănic și că, de acolo, se îndrepta spre Tg. Neamț, simțind că sfîrșitul nu-i departe și dorind să-și refacă pelerinajul pe la neamuri. Se duse deci la părintele Gheorghe, unchiul și prietenul. Vizită Școala Domnească din Tîrg, unde învățase cîndva la Popa Duhu și lăsă bibliotecii un exemplar din *Povățuitoriul*, pe care scrise o dedicație. [64] Cu părintele Gheorghe plecă la Humulești, unde se aflau cîteva surori întoarse la casa lor. Împreună, unchiul și nepotul, merseră și la preotul Teofil Focșa, succesorul Humulescului de pe vremuri. Cum preotul nu era acasă și oaspeții fură poftiți să-l aștepte, Creangă, așezîndu-se, luă la întîmplare o carte din poliță și o deschise. Era prohodul diaconilor și Creangă îl citi „cu glas tare, tot într-un plîns și suspin". Găsea, din întîmplare, un semn fatal :

— Ia, a fost, moșule, scris să mi-l citesc eu singur... [65]

Se gîndea adesea la moarte și la morți, încît o scrisoare către Maiorescu, întocmită acum, abia de izbutește a îneca tristețea în sfătoșenie :

„În bojdeuca unde locuiesc eu, dorm afară și pe vremea asta, în 18 spre 19 septembrie. De veți avea răbdare, că bunătate totdeauna ați avut, veți întreba poate unde e bojdeuca mea ? Vă voi răspunde respectuos : în mahalaua Țicăului, ce-i mai zice și Valea Plîngerii, strada Țicău de Sus nr. 4 (dacă se mai poate numi stradă o hudicioară dosnică, plină de noroi pînă în genunchi, cînd sînt ploi mari și îndelungate, zise și putrede, și la secetă geme colbul pe dînsa). Bojdeuca de căsuță în care locuiesc eu de vreo 18 ani e de vălătuci și povîrnită spre cădere pe zi ce merge, de n-ar fi rezemată în vreo 24 de furci de stejar și acelea putrede. Iarna dorm într-o odăiță toată hrențuită, iar vara

într-un cerdăcel din dos, începînd de pe la mai și sfîrșind pe la octombrie, cînd este vremea bună, cum îi acum. Așa m-am deprins. Răposatul Conta și Lambrior știau căsuța mea. Pompiliu, dl. Nica și mai ales bietul Eminescu, de asemenea. În sfîrșit vinerea trecută 18 spre 19 m-am culcat iarăși afară după obicei și pe la cîte ore voi fi adormit nu știu, dar știu că am dormit, gîndindu-mă cu jale la societatea Junimea și ce mai este ea acum! la Gheorghe Scheliti, Lambrior, Conta și unde mai sînt ei acum!..." [66]

Necazuri se nimeri să aibă de altfel și gospodarul din Țicău, la întoarcerea acasă. Cine știe de ce, pentru o „reparație la zaplazul casei", „cu scînduri nouă și vechi pe hotarul existent [67], autorizația de la primărie o ceruse, spre finele lui iulie, pe numele lui Costache Creangă. Obținuse aprobarea în zilele următoare și lucrarea era probabil gata cînd vecinul din mahala, Vasile Coca, se apucă și el de reparații, vrînd să-și lărgească tavanul casei. Pare-se, cum va și constata inginerul primăriei, era vorba de încălcarea spațiului ce era proprietatea bojdeucii. Cererea lui Coca merse curînd însoțită de reclamația lui Creangă și fu respinsă, deocamdată. Dar, firește, Creangă avu, pînă în noiembrie, pricini de enervare și din această parte, mai cu seamă că, întors la Iași, trăia îndeosebi în societatea țicăuanilor, cu care puteai să te înțelegi, dar, cînd te certai, ți se aprindea lumea în cap. Societatea junimiștilor pare să-l fi uitat cu totul. Maiorescu nu-l vedea cînd venea la Iași și, în septembrie, cînd se căsătorea cu Anne Rosetti, trimise la Iași un mare număr de „faire-part"-uri : pentru Buicliu și Bodnărescu, Ianov și Nicu Gane, pentru Negruzzești și Mavrocordați, Pogor și Carp, Melik și Culianu, Vîrgolici și Paicu, Tassu și Racoviță, Burghelea și Cerchez, familiilor Ceaur-Aslan și Lățescu cu care se aflase în luptă la 1866, lui Volenti și lui Naum etc... Nu și lui Ion Creangă...[68]

Acesta părea să se închidă în bojdeucă și să dialogheze cu sine, cu sfîrșitul, cu Amintirile și cu părintele Gheorghe din Tg. Neamț, reprezentantul lumii părăsite :

„Bădiță Gheorghe dragă și prea iubite verișoare Anetă și Elenuță" — scrie el unchiului și fiicelor acestuia —

„mă aflu acum puţin mai binişor, dar tot îmi tremură carnea pe mine şi sînt trist şi descurajat din această pricină“.[69] Avusese, prin februarie şi mai 1888 noi atacuri grele.

În vara acestui an nu se mai duse la Slănic, nici nu ceruse de loc de la Epitropie, ca pînă acum. La începutul lui iulie primi o scrisoare de la părintele Gheorghe care se pregătea să plece el la Slănic pentru prima oară şi Creangă regretă că tocmai în anul acesta îşi întrerupse cura, în care oricum nu mai credea. Pe moşul însă îl încuraja : „Drum bun ! Şi nu te îndoi cîtuşi de puţin că ai să capeţi sănătate şi ai să vii de acolo voinic şi zdravăn, cum îi tunul. Apele sînt foarte bune, locurile foarte frumoase şi îngrijirea cît se poate de bună ; doftori o mulţime care şi ei vin la izvorul tămăduirilor, ca şi ceilalţi muritori ; ai să ai cu cine te consulta. Eu nu pot să merg în anul acesta ; dacă ştiam dinainte că mergi şi Sf-ta, ceream şi eu un loc mai demult...“[70]

În ciuda izolării sale, Creangă era totuşi de mult un om ştiut şi stimat. Relaţiile sale, dezlegate de grupări politice angajate, erau extinse, probabil, la marile personalităţi ale vremii, în măsura în care un contact era posibil. Bătrînul Mihail Kogălniceanu îl va fi, astfel, cunoscut în aceşti din urmă ani, cînd era mereu în opoziţie, dar puternic legat de corpul didactic în care găsise sprijin altădată. Din primăvara lui 1888 căzuse în sfîrşit îndelungata guvernare a lui I. Brătianu şi venise la putere un guvern de tranziţie conservatoare, format din junimişti, cu Th. Rosetti premier, Carp la Externe şi Maiorescu la Culte. În alegerile din septembrie-octombrie Kogălniceanu rămînea deputat al opoziţiei. Cam după epuizarea agitaţiei electorale îi va fi cerut Kogălniceanu, prin scris sau cu prilejul unei întîlniri, lui Creangă, anumite informaţii privind biblioteca Mănăstirii Neamţului sau ceva asemănător. Creangă îi răspunde cu întîrziere, folosind ocazia onomasticii lui Kogălniceanu, la 8 noiembrie, cînd îl felicită în stil sfătos, familiar deşi cu deferenţă :

„Multrespectabile Coconule Mihalache,

Mai întîi şi-întîi, respectuos Vă felicitez de ziua numelui

dorindu-vă de la Dzeu sănătate „că-i mai bună decît toate“. Iar pre Sf. Voevozi Mihail şi Gravil rugîndu-i să vă fie întru-ajutoriu mulţi încă mulţi ani şi buni, pentru mîndria şi fericirea scumpei noastre ţări.

Al doilea, cu respect Vă trămit atît scrisoarea moşu-meu, părintele Gheorghe Creangă, cît şi lista de cărţi a părintelui Stariţul şi doresc din suflet ca această scrisoare să Vă găsească sănătos şi voios.

Al D-voastră întru tot supus
Ion Creangă

N.B. Vă rog, iertaţi de întîrziere că am fost şi eu bolnav de boala mea...[71]

Pe de altă parte, în Iaşul părăsit de Junime, tineretul intelectual încerca să restaureze tradiţia cercurilor literare, într-un spirit mai larg. În jurul casei lui Nădejde din Sărărie, cercul *Contemporanului* întrunea de cîţiva ani o mare parte a profesorilor şi constituia un focar magnetic pentru studenţi şi liceeni. În jurul tragediei lui Eminescu, Morţun şi Mille mobilizaseră cercul socialist, făcînd din marile valori contemporane un bun al tineretului militant. În preajma lui Beldiceanu, poet din generaţia lui Eminescu, fost convorbirist şi de curînd legat de *Contemporanul*, se forma un alt cerc literar, vădit apropiat de socialişti, dar legat şi de mişcarea literară mai recentă în genere. Grupul nou alcătuit nici nu avea o revistă proprie şi se constituia din tineri cu veleităţi literare, dintre care unii, ca Artur Stavri (Coresi) debuta în presa socialistă, alţii, ca juristul Grigore I. Alexandrescu, încă nu dăduse nimic, iar alţii ca Artur Gorovei abia îşi făceau intrarea într-un cerc scriitoricesc. Spiritul rector al grupului devine Eduard Gruber, întors de la studii de curînd, minte vioaie şi curioasă de noutăţi ştiinţifice, de tipul lui Gherea. Omul scria şi poezii, din păcate de o calitate îndoielnică, nu sub nivelul epigonismului eminescian care începea să domine epoca. Îi publicase cîte ceva *Contemporanul*. În 1887, Gruber intrase şi în Juni-

mea bucureşteană. Maiorescu îl poftise la masă şi-l însemna în caiet „simpaticul Eduard Gruber". Neofitul îşi citise, într-o sîmbătă junimistă, o schiţă psihologică, rămasă fără comentarii pentru jurnalul lui Maiorescu, dar cînd prezintă versuri criticul îl înregistrează „cam prosticelul Gruber", căci poeziile i se par de o „desperare" „obicinuită, fără valoare". Cînd însă nu face literatură, Gruber e fără îndoială interesant. El pregăteşte un studiu mai amplu despre *stil şi gîndire*, care, raportat la nivelul contemporanilor, e remarcabil. După cum Gherea introdusese în cultura noastră cultul lui Taine, Gruber îl introduce pe acela al „şcolii de la Paris" în psihologie, studiindu-i, mai puţin autodidact ca primul, pe Ribot, Charcot, Paulhan şi alţii. Ideea lui era că „ştiinţifizarea" criticii literare s-ar putea face prin transformarea ei în „psihologie literară", adică prin reconstituirea psihologiei artistului, atît prin operă cît şi prin anchetă directă. Desigur, cercetarea se face cu destulă naivitate, urmărindu-se aplicarea la literatură a celor patru „tipuri" („vizual, auditiv, motor şi indiferent") stabilite de psihologie, pe atunci. Dar se pun în discuţie teorii recente şi se stimulează problematica; se vorbeşte despre „limbajul interior" (după Gilbert Ballet, care-l cercetează în 1886, pentru a-l raporta la fenomenele de afazie, şi după Paulhan, care-l reportează la gîndire), despre psihologia raţionamentului (după Binet, în cercetările experimentale prin hipnotism) etc... Maiorescu însuşi se interesa, în acest timp, de noile perspective psihologice, atras de cercetările lui Charcot, de hipnotism etc... Gruber încearcă să-şi aplice teoriile la studiul unor scriitori români şi, în 1888, lucrarea lui nu e de fel banală pentru simplul motiv că nu are precedent. El întreprinde întîia dată un fel de „artă a scriitorilor români", o cercetare a stilului la Heliade, Bălcescu, Negruzzi, Odobescu, ca şi a unor mari contemporani încă aproape de loc studiaţi, cum e însuşi Eminescu, despre care singurul articol mai amplu fusese cel al lui Gherea din 1887.

Creangă, „nepreţuitul Creangă", nu constituise pînă

acum obiectul nici unui articol, al nimănui. Prestigiul pe care și-l cîștigase încă nu-l impusese ca „scriitor“ decît printr-un fel de convenție tacită, prin nimic consemnată în scris. Cercul tinerilor intelectuali ieșeni, strînși în jurul *Contemporanului*, al lui Beldiceanu și al lui Gruber, e cel dintîi care îl glorifică, printre scriitorii clasici ai generației, alăturîndu-i-l lui Eminescu. Morțun, care se pregătea să scoată o ediție Eminescu, îi propune și lui Creangă o ediție de *Opere* și începea efectiv să lucreze la ea. Creangă, bolnav și singuratic, se vedea acum din nou înconjurat, cu o nouă stimă, și era mobilizat de entuziasmul celor mai tineri. El pornește la revederea textelor cu aceeași migală cu care își revedea edițiile din cărțile didactice, pentru a-și scoate, prima oară în volum, creația literară. În același timp, Gruber îl ia ca obiect de cercetare, îl „anchetează“ după metodele psihologiei experimentale și-l stimulează să se reașeze la masa de scris, obținînd astfel ceea ce nu izbutise să obțină Iacob Negruzzi, de mult, prin energicele sale apeluri. Omul care știa că scrisul e „chestie de gust nu de silință“ își reia *Amintirile* și acceptă să-și elaboreze textul chiar în prezența lui Gruber, observatorul. Rezultatul e dublu : la distanță de ani capătă viață partea a IV-a a *Amintirilor*, încărcată de gravitatea despărțirii de universul copilăriei ; în același timp, pentru prima oară apare un studiu despre Creangă. Citite peste jumătate de veac, rîndurile lui Gruber par o înșiruire de locuri comune. În 1889, cînd iese de sub tipar *Stil și gîndire*, se spun de fapt cele dintîi lucruri fundamentale despre Creangă, „un foarte puternic talent și cu totul original în literatura noastră“, autorul care „împreună cu Odobescu stă în fruntea stiliștilor români“. „Creangă — spune Gruber, cum nu spusese nimeni pînă atunci — e o vastă sinteză etnică a poporului român“. Aprecierile ca și rezervele cu care-l caracterizează pot fi discutabile, dar nu neglijabile în istoria criticii crengiene pe care el o deschide : „inteligență aleasă, prezență de spirit, umor, ironie fină, sarcasmul cel mai mușcător,

mai presus de toate caracter sentimental și entuziast, avînd totdeauna la îndemînă un fond nesecat din înțeleapta filozofie a poporului român și posedînd în cel mai înalt grad puterea de a ne surprinde — el are același defect ca și țăranul nostru : guraliv, ades se pierde în amănunțimile descripției slăbind firul logic" etc... Bibliografia Creangă începe și ea acum, Gruber reconstituind-o, evident cu ajutorul scriitorului însuși, astfel încît cercetătorii ulteriori pot identifica lucrări neștiute, ca de pildă, „trei articole în *Curierul* d-lui Scipione Bădescu pe la 1872" și unul reprodus de Hasdeu în *Columna lui Traian*. În același sens e înregistrată existența în manuscris a părții a IV-a din *Amintiri* care nu va apărea decît postum. Observațiile pe viu ale psihologului sînt uneori de-a dreptul puerile, dar de la el rămîn, totuși, elementele de care se folosește în genere reconstituirea procesului de creație a lui Creangă. Că e „un puternic tip sensual și auditiv", nu spune prea mult. Dar de la Gruber, mai mult decît din amintirile coautorilor de manuale, aflăm cum scrie Creangă, că e, atunci, „foarte emoționat, acum rîde singur, acum îi vin lăcrămile în ochi, face mișcări involuntare, transpiră neîncetat și respiră greoi ca și cum ar merge repede. Cînd scrie, parcă aude fraza că i-o repetă cineva la urechi, apoi șterge, și iar șterge, pînă ce fixează cuvintele și înțelesul frazei".

În primăvara lui 1888 Creangă își citi partea a IV-a a *Amintirilor* în cercul literar al lui Beldiceanu și, de atunci, cel puțin în cîteva rînduri participă la adunările lui literare. Bineînțeles, tinerii îl priveau cu evlavie și-i sorbeau cuvintele. Se interesa de poezia nouă și, punîndu-i pe tineri să-i arate cîte ceva din Vlahuță, de curînd idolatrizat, se strîmba destul de dezaprobator în ce privește forma :

— Cum zice el acolea ? Asta nu-i pe românește. Ia mai citește o dată.

Cînd se citesc versuri ale tinerilor din cerc, Creangă își dă cu părerea, parabolic, mimînd seriozitatea și dîndu-și drumul, în fond, batjocurii.

— Cum ţi se pare, d-le Creangă? întreabă un poet al cercului, după ce-şi desfăşurase întreaga artă, scrisă şi orală.

— Bună, foarte bună — un sfîrîiac — răspunde Creangă, introducînd istoria cu ţiganul care neştiind să facă potcoave reduce în cele din urmă bucata de fier înroşită în foc, bătută pe nicovală şi stinsă în apă, la un nimic sfîrîitor.[72]

Mai înviorat, Creangă primea acum în bojdeucă oaspeţi numeroşi, dintre noii prieteni, care-i ziceau „Moş Creangă" şi-l aclamau cu un *Uraa* nesfîrşit de cum pătrundeau în ceardac. Pentru întrebările emoţionate şi afectuoase ale tinerilor nerăbdători să ştie „ce mai face" şi „ce mai scrie", avea răspunsurile gata, ale scriitorului ce cochetează cu propria-i artă :

— „Dă, ce să fac — spunea el — iar m-au apucat hachiţele de scris ţărănii de-a mele".

sau :

— „Dar bine, mult mai am să năucesc lumea cu ţărăniile mele ?"

sau :

— „Stăi oleacă, măi băiete, cu trenchea flenchea, trei lei părechea, nu se face treabă în lumea asta"...[73]

Înaintea Crăciunului, în decembrie 1888, Creangă îşi ia inima în dinţi şi întreprinde o călătorie în capitală, la îndemnul lui I.S. Ionescu, coasociatul său la tipografie.[74] O ia cu dînsul şi pe Tinca, probabil pentru prima oară în vizită la Bucureşti. În tren e plin de voie bună, îşi răstoarnă sacul cu snoave, cîntă popeşte pe nas de trezeşte vagonul, mănîncă şi bea cu poftă. Pînă la Bacău isprăvise de zis utreniile, toaca 1 şi slujba de dimineaţă şi era gata să continue cu cîntările de la toaca 2-a, leturghia, deniile, botezurile şi nunţile... La Bucureşti se văzu probabil cu destulă lume şi primea de la Zahei şi o scrisoare prin care „bădiţa Ioan" şi „duduca Tinca" erau rugaţi să intervină pentru un Hristea ce fusese „recomandat la Direcţiunea Generală a Poştelor spre avansare". Toate neamurile îl

știau om mare și îl credeau atotputernic în intervențiile sale. Tinca, sora din Humulești, avea să-l roage, de pildă, cu un respectuos „Sărut mîinile, bădiță Ion și tătacă Tincă", să vorbească, pentru o transferare a cuiva, cu generalul Racoviță...[75]

Anul nou 1889 nu aducea, însă, pe cît se pare, nici o bucurie. Nici o urmă nu mai lasă povestitorul de-acum înainte, decît acelea reanimate de prietenii ce-l înconjoară, aflîndu-l oricînd cu o snoavă zisă vesel pentru a ascunde tristețea, cu o zicală glumeață pentru a înfrumuseța o conștiință tragică. Cel ce-și citise singur prohodul simte apropierea sfîrșitului și nu știe dacă mai crede ori ba în cele sfinte, pe care cîndva le renegase nu în fondul lor, ci în forma lor fățarnică.

„Mare-i bunătatea lui Dumnezeu — face el odată oarecum haz — vezi, la bătrînețe îți ia din vederi, din puteri, din auz, dar nu te lasă păgubaș ; îți dă în schimb tusă zdravănă sau o durere de șale..."

„Mulțumesc — le răspunde el tinerilor ce-l întreabă acum de sănătate — tot mai bine, stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții..."

Un rămas bun al lui Creangă e acum o vorbă echivocă, în care aluziile la o îndoielnică înviere a morților maschează umoristic o adîncă întrebare asupra condiției umane :

— „Cu bine și sănătate, și de acum într-o mie de ani băjenie !" — zice el. Se întrebase mai de mult unde „mai sînt ei acum" — cei dispăruți din lumea asta, Schelitti, Lambrior, Conta și atîția alții. Acum se gîndea la el însuși ca la ceilalți, pîndindu-și, viu încă, viața de apoi și neliniștindu-se pentru necredință. La începutul lui iulie 1889 îi scria „moșului drag", părintele de Tg. Neamț :

„Toți ai noștri sînt sănătoși, afară de mine." Și : „Oare nu e păcat de dumnezeu să nu ne mai vedem noi, așa din cînd în cînd ? Dacă nu ne-om mai vedea cît mai trăim... apoi... morți... Dumnezeu știe ! Ce zici, adevărat să fie sau nu ?" [76]

Cîteva zile mai tîrziu se răspîndi vestea morții lui Eminescu. Creangă plînse în hohote și adormi cu *Poeziile* la căpătîi. Unde mai e oare acum Eminescu ? Unde va fi el însuși peste puțin ? Adevărat să fie sau nu ?

— De-acu — răspundea el întrebărilor obișnuite — *nu-i mult pînă departe !*

Și, bineînțeles, glumea cu moartea în suflet.

În ultima zi a lui 1889 ieși din bojdeucă, străbătu ulițele prin zloată și, cînd intră în tutungeria lui Zahei, se prăbuși într-un ultim atac. [77]

XII

VIAŢA DE APOI

Ştirea morţii lui Ion Creangă nu se răspîndi repede. Erau zile de sărbătoare şi oamenii petreceau. Zahei alergă pe la cine putu şi chemă în ajutor pe cine găsi. Miron Pompiliu, tipograful Ionescu, cîte un învăţător coautor de manuale îngrijiră de înmormîntare. Fireşte, membrii „Cercului literar" se agitară şi ei. Vasile Pogor, primar, dădu locul la cimitir. [1] Restul Junimii se afla departe de Creangă, în zilele acelea. Maiorescu, de la Abbazia, trimitea felicitări de Anul nou familiei regale, mitropolitului primat şi mamei-soacre. Se va întoarce în Bucureşti abia după Bobotează şi poate nici nu va afla de îndată că a murit Creangă [2]... Abia atunci *Era Nouă*, junimistă, avea să publice necrologul, căinînd familia celui dispărut că grăbise înmormîntarea. [3]

De fapt se făcuse după datinele mediocre ale lumii în care Creangă păruse un om între alţii. Fusese îngropat un dascăl din Ţicău. Corpul fusese depus la cimitir încă din ajun şi înhumarea avu loc „marţi 2 ianuarie ora 1 precis", cum anunţase „faire-part"-ul în care se spunea că :

„Ioan Creangă, profesor în vîrstă de 52 ani, după o lungă suferinţă a încetat din viaţă. Fii, frate şi surori roagă pe toţi amicii, colegii şi cunoscuţii a asista la înmormîntare"... [4]

Fu de faţă puţină lume. Iarna era grea, cu schimbări bruşte, zăpada se topise, apucase să plouă, apoi totul în-

gheţă dintr-o dată şi poleiul ţinea oamenii în casă. Se aflau, la groapă, mai ales învăţători, foşti elevi şi tineri entuziaşti ai *Cercului literar*. Coroane se adunară totuşi, trimise prin servitori. Una era şi din partea lui Nicu Gane. Luă cuvîntul mai întîi învăţătorul Toma Săvescu, cel care, altădată, îl „sfredelise mult" pe învăţătorul Ion Creangă. Apoi vorbi Gruber, despre „acest fruntaş al literaturii române" : „Cu inima zdrobită şi cugetarea înourată în faţa muţeniei şi a neclintirei în care el zace, muţenie şi neclintire care ne face să ne îngrozim şi să ne podidească lacrimile, pentru că nu mult şi nu neclintit a fost Creangă în viaţa lui". [5]

„...am adormit gîndindu-mă cu jale... la Gheorghe Scheliti, Lambrior, Cont şi unde mai sînt ei acum!... La Eminescu şi Creangă şi unde mai sînt ei acum..."

Sub movila de pămînt de la „Eternitatea", Creangă a zăcut o vreme fără monument. În bojdeucă, Tinca a făcut în sfîrşit ordine gospodărească, după socotelile ei, şi a azvîrlit hîrţoagele. Prietenii pioşi din *Cercul literar* au început să se îngrijească de editarea postumă a operei, adunînd cu grijă fiecare foaie păstrată, cu corecturile celui dispărut. Apoi a început gloria. Grigore I. Alexandrescu, tînărul editor, Elie Baican, învăţătorul şi revizorul, N. A. Bogdan, elevul şi jurnalistul, Artur Stavri, poetul „Cercului", George Cosmovici, învăţătorul din Tg. Neamţ, Artur Gorovei, debutantul din anii „Cercului", colegii de la manuale, tipograful Ionescu, Mihai Lupescu, folcloristul, care i-a fost elev, ba chiar şi Elenuţa, fiica preotului Gheorghe Creangă şi Smărăndiţa popei Ioan Humulescu începură să-şi povestească amintirile despre cel pe care, în viaţă, îl ştiuseră tot atît de bine cum se ştiau şi pe ei înşişi. Revistele avură mereu pagini cu „de-ale lui Creangă", cu „Potcapul lui Creangă", şi cu „Creangă la Slănic", cu „Poveşti şi bazaconii", spuse de Creangă, cu „Sfîrîiacul", şi cu „Calicul din Talpalari" şi multe altele. [6] În ograda bojdeucii s-a ridicat un monument „cu îngriji-

rea prietenului său I.S. Ionescu". Mărunt, monumentul înregistra acest amănunt pe lîngă inscripţia „Ion Creangă, părintele literaturii populare" ! Tinca se căsătorea la vreo jumătate de an după moartea „bădiţei Ioan" şi bojdeuca devenea proprietatea soţilor Deliu. [7] Peste mai bine de un sfert de veac, domnul Deliu, văduv, avea să se tocmească dîrz cu primăria asupra despăgubirii ce ar putea-o primi pentru cedarea proprietăţii ruinate. [8]

Constantin Creangă, avansat căpitan din 1889, avea să părăsească repede armata în favoarea celor mai diverse invenţii în care numele tatălui putea fi de folos. El va fabrica hîrtia de ţigară „Creangă", pe care o va răspîndi prin reclamă gălăgioasă, în gări, pieţe şi prăvălii :

Ori fumaţi hîrtia „Creangă",
Ori daţi dracului tutunul !...

În pacheţelele cu foi de ţigară va ataşa pagini „din operele clasicilor români"...

Cînd A. D. Xenopol va iniţia strîngerea unui fond pentru un monument al lui Creangă, se va ivi, dintr-un fel de mocirlă a refulărilor, invidia ascunsă a părintelui Gh. Ienăchescu, cel mai vechi dintre prietenii lui Creangă de la „intrarea în societate". „Pentru nişte aseminea — avea să spună Ienăchescu, refuzînd invitaţia lui Xenopol — trebuie a se rîdica Busturi ori Statui ?" El nu se poate „preta la aşa ceva". Creangă, după opinia lui, nu merita decît dispreţ. El ar fi copiat „caietul manuscris cu poveşti" al unui Costache Bută, agent electoral. Ar fi luat poveştile şi de la Tinca Vartic „ce era de o deşteptăciune foarte cu mult superioară lui Ion Creangă". Mai mult chiar, el, Ienăchescu, şi alţii cînd „venea şi ne toca capul Ion Creangă cu cele ce urzea ori copia, ci-i îndreptam îi indicam, îi ajutam fără a avea pretenţii, aşa că pînă se ducea el să citească în Junimea, era sucite şi resucite de noi, smeriţii, tot ce se vede scris de Ion Creangă". [9] Ş.a.m.d.

Curînd după moartea scriitorului apăru singurul studiu de amploare asupra operei sale, pentru patru decenii

de aici înainte. Era „Încercare de critică științifică" a tînărului Nicolae Iorga, în nr. 3 al „Convorbirilor literare" din 1890. Abia în 1930 avea să apară cea dintîi carte de cercetare și analiză monografică : la Paris, a francezului Jean Boutière. [10] Formal masivul *Ion Creangă* în două volume (I — Viața ; II — Opera) al lui Lucian Predescu [11] e un produs minor și contestabil documentar, ca și așa-zisa „monografie" a lui N. Țimiraș [12], de fapt complicație de fapte diverse despre biografia lui Creangă, agrementată cu puerile comentarii despre operă. Ambele sînt din 1932, cînd bibliografia crengiană înregistrează și studiul interesant al italianului Luigi Salvini. [13] În rest, se înșiră „articolele de gazetă, comemorative, patetice sau strict informative." [14] Istoriografia românească își va da prima ei contribuție fundamentală abia în 1938, cu capodopera lui G. Călinescu. Pe urmele acesteia, viața de apoi a lui Creangă intră în făgașul autenticei glorii literare. [15]

Astfel, valorificarea estetică a creației marelui humuleștean a rămas sarcina posterității tîrzii. Contemporanii l-au gustat adesea pe Creangă, într-un fel sau altul, dar nu l-au știut decît prea puțin prețui.

Cînd, în 1875, la numai cîteva luni după apariția nuvelei *Popa Tanda* a lui Slavici, „Convorbirile" publicau și cea dintîi poveste a lui Creangă, cîți dintre contemporani vor fi înțeles ivirea succesivă a doi întemeietori de proză românească ? Slavici fusese înregistrat de Maiorescu, la 1872, în *Direcția Nouă,* ca autor de proză științifică, între economistul Start și ideologul Rosetti. Creangă era cunoscut oarecum, și doar în Iași, ca învățător răspopit... După 1875, Slavici, mai tîrziu subapreciat chiar de Junimea, produce în orice caz o impresie aparte și e introdus repede în culegerea de schițe traduse în germană de Mite Kremnitz (1877 și 1880). Creangă pare, și mai departe, ignorat ca scriitor și considerat un fel de Ispirescu moldovean. Nici apariția lui *Moș Nichifor Coțcariul* nu schimbă în chip evident recepția contemporanilor. Numai la 1882, pentru a-și formula principiul „romanului modern" ca expresie a unui realism popular, Maiorescu va aminti și *Amintirile*

din copilărie ale nepreţuitului Creangă alături de titlurile considerate capodopere reprezentative ale literaturii universale. Totuşi, numai perspectiva istorică poate dezvălui, cu patetică luciditate, dimensiunile saltului realizat de literatura română doar în spaţiul cîtorva ani, cînd înregistrează *Moş Nichifor* şi *Amintirile* cum înregistrează *Scrisorile* şi *Luceafărul*, *O noapte furtunoasă* şi *O scrisoare pierdută*, *Budulea Taichii* şi *Moara cu noroc*.

Literatura română trăise, cu cîteva decenii mai devreme, epoca Renaşterii ei. O Renaştere sui-generis, desigur, într-o epocă de luptă naţională şi socială ce ţine de sec. XIX şi care o făcuse romantică şi contemporană, desfăşurată în cultul „modernilor", nu al antichităţii, umanitaristă mai mult decît umanistă. Clasicizarea urma nu prin clasicism, sau nu în primul rînd prin clasicism, ci prin introducerea criteriului estetic şi prin fundamentarea unei literaturi naţionale în spirit şi în obiect. Clasicii noştri n-au fost produsul unui iluzoriu echilibru social şi al unei iluzorii unităţi naţionale, cum n-au fost ei înşişi tipuri echilibrate şi disciplinate, conformiste şi bine crescute în codul manierelor elegante sau al artei poetice. Eminescu, Caragiale, Slavici şi Creangă, raportaţi la Maiorescu, spiritus rector, dau imaginea unui Legislator al Parnasului *care a trebuit să se înconjoare de romantici, de libertini şi de critici, de vizionari, de militanţi sociali şi de răzvrătiţi sau de rezistenţi, de minţi nonconformiste, ce-şi păstrează independenţa şi încalcă regulile convenite chiar în cadrele care-i angajează. Maiorescu e un Boileau care, în împrejurările realităţii naţionale contemporane, a înţeles să accepte nu numai un Molière, ci şi un Hugo sau un Vigny, ba chiar un Byron, alături de un Balzac rural care e şi puţin un Eugène Sue, şi alături de un alt rural, de un tip cu totul aparte, care ar fi oarecum un La Bruyère, dar folcloric, sau un La Fontaine realist, colorat şi pitoresc, dacă n-ar fi în primul rînd un Rabelais din popor ce-şi bate joc de orice scolastică şi priveşte cu şiretenie sceptică autorităţile date. Marii clasici români sînt clasici mai ales prin*

conştiinţa lor artistică şi prin valoarea fundamentală a creaţiei lor pentru literatura naţională. Nici unul dintre ei nu e al Curţii şi al saloanelor. Provin „de jos" şi nu se simt acasă în înalta societate care-i pofteşte uneori în sînul ei. Aspiră la universalitate nu prin abstragerea din istoric şi particular, în orice caz prin naţional. Cel mai realist şi mai lucid dintre ei e un satiric al societăţii, al momentului şi al străzii, denunţînd „fără voie de la poliţie" formele goale ale democraţiei burgheze. Cel mai cuminte şi mai eticist dintre ei e un observator minuţios al proceselor particulare din societatea contemporană în prefacere. Poetul e un uriaş vizionar care caută unitatea existenţială a istoriei poporului său. Critica socială extremă e o coordonată a scrisului lor şi Ibrăileanu nu va greşi alăturîndu-i, din acest punct de vedere, pe Eminescu şi Caragiale socialiştilor, în vreme ce Slavici li se va alătura, în cele din urmă, direct. Pentru toţi, poporul, înţeles în acelaşi timp ca o categorie socială şi ca una naţională, devine singura realitate efectivă. Pentru unii — atemporală. Pentru alţii — în transformare istorică. Dar pentru toţi, păstrîndu-şi formele proprii unui fond originar. Poporul înseamnă realitatea ce se opune ipocriziei claselor dominante, realitatea ce-şi afirmă valorile trainice împotriva unor valori perisabile, trăirile autentice împotriva unor existenţe convenţionale. Calitatea acestei realităţi poate fi diferit înţeleasă : singura naturală în visările romantice ale poetului, singura curată în demonstraţiile aşezate ale moralistului, singura dramatică în comedia sarcastică a dramaturgului.

Pentru Creangă e singura umană, universal umană, şi în acelaşi timp, singura a lui, *pentru că e el însuşi în permanenţele sale.*

Direcţia Nouă, *ca direcţie a clasicităţii noastre, naţională prin definiţie datorită epocii în care se manifestă, a intuit care poate fi adevărata tradiţie al cărui cult e menit să înlocuiască, la noi, cultul antichităţii elino-latine : cultul poporului şi al creaţiei sale. Principial, acest cult nu era cel romantic, al* Daciei literare. *El oferea, prin folclor, un*

izvor echivalent cu cel al umanităţilor, adică un criteriu total şi unitar, codificat prin vechime, pentru frumos şi pentru bine. În condiţiile concrete ale momentului, îndeosebi un izvor pentru desăvîrşirea limbii literare şi pentru exprimarea unor înţelepciuni statornice, scoase din conjunctura prezentului imediat. Numai aparent în continuarea orientării paşoptiste spre folclor şi numai aparent pregătind orientarea sămănătoristă sau poporanistă, cultul pentru marea carte nescrisă a poporului, ca şi cel pentru cărţile antichităţii în ansamblu considerate ca o mare carte verificată de timp, era, pentru Direcţia Nouă, *cheia clasicismului românesc.*

Dar pentru Eminescu era o carte a miturilor.

Pentru Caragiale nu era de fel o carte, ci o existenţă social-psihologică reală, opusă „miticismului".

Pentru Slavici, un inventar balzacian al satului.

Numai Creangă e clasicul *Direcţiei Noi, din acest punct de vedere.*

Feciorul lui Ştefan a Petrei din Humuleşti şi al Smarandei lui David Creangă din Pipirig a ajuns scriitor — şi clasic — pe cînd, de mult plecat din sat, se afla dascăl de şcoală la oraş, în fosta „capitalie" a Moldovei. Nici un eveniment nu-i marcase copilăria care i se petrecuse *normal*, ca a tuturor celor de-o seamă din acelaşi sat şi, oarecum, de pretutindeni. Ceea ce o deosebeşte, relativ, în raport cu generaţiile trecute, e doar „şcolarizarea", proprie momentului istoric şi locului. Cu plecarea la Fălticeni, la „şcoala de popi", o anume alterare a „normalităţii" începe să se producă, schimbînd destinul secular. Părăsirea definitivă a satului, după absolvirea Seminarului Central de la Iaşi, încheie, de fapt, continuitatea. De-aici încolo, Ion Creangă intră nu numai în altă lume, dar şi în alt timp istoric. El se găseşte în Iaşi tocmai în preajma *Unirii*, intră în cler şi în învăţămînt tocmai în anii de afirmare a democraţiei burgheze. E, prin cariera sa, un „om al zilei", unul dintre cei chemaţi, încă înainte de 1859, să exprime „opinia publică", să facă politică de partid şi, mai ales, agitaţie electorală. Întrucît prin nimic evident nu se face legătura dintre mo-

dul de viață humuleștean, așezat în albia lui, și modul de viață al Iașului în necontenită frămîntare, tînărul de sorginte rurală pare să-și șteargă trecutul și să se confunde în prezentul din multe puncte de vedere ispititor. Cum mai toți preoții și învățătorii se află la prima generație în cariera intelectuală, sînt mai toți rurali și alcătuiesc o societate oarecum omogenă a orașului, ei constituie principala clientelă a unei fracțiuni liberale — și Creangă e printre ei, tot atît de firesc cum, în sat, s-ar fi aflat acolo unde i-ar fi fost locul prestabilit. Numai că, la oraș, nu e nimic previzibil în virtutea unor rînduieli și automatisme strămoșești. De aceea orașul e plin de „evenimente" și mișcarea ta, care s-ar fi cerut comandată de mult, îți aparține, îți pune la tot pasul problema optărilor și a inițiativelor, îți amintește mereu că nimic nu e dinainte rînduit cum se cuvine. De la absolvirea Seminariei, Creangă e neîncetat *activ*, pentru că trebuie să meargă pe drumuri pe care nimeni dintre ai lui nu i le-a deschis. Între două profesii, nu alege nici una și încearcă să le exercite pe ambele odată : e și diacon și învățător. Diaconia merge prost, pentru că humuleșteanul venit la oraș e liberal mai mult decît i se cădea să fie. El ia în serios declarațiile înscrise în *Drepturile Omului* și, proaspăt în hainele preoțești pe care *nu le prețuise niciodată, el devine un veșnic protestatar*. Nici o urmă de conformism — țărănesc și clasic — nu pare să fie menținută. Diaconul încălca ostentativ îngrădirile clericale, încît istoria lui face obiectul unui cazier al Dicasteriei și se termină cu excluderea din cler. Cealaltă carieră îi apare, dimpotrivă, tocmai nimerită pentru noua lui stare socială. Prima întîlnire decisivă a tînărului intelectual de primă generație fusese a lui Maiorescu. Devenise, pentru cel prin excelență *profesor*, elevul ideal și învățătorul ideal pentru reorganizarea școlii primare. Tot ce concepuse Maiorescu în intenția de a traduce, pe înțelesul discipolilor, învățăturile fundamentale, Creangă receptase perfect și creator. El va *aplica* pedagogia profesorului și va întocmi el însuși manuale școlare după o metodă nouă, mai lesnicioasă, mai realistă și mai eficientă decît toate cele în uz.

Aici apare conștiința că fiecare text scris trebuie să fie înainte de toate limpede, armonios în desfășurarea lui logică și atractiv prin eufonie. Dar manualele scoase de Creangă sînt încă departe de a fi, chiar prin bucățile lor de lectură, lucrări literare. Creangă însuși alcătuiește texte antologice alături de platitudini versificate. El e, încă, un autor semicult, fără discernămînt, dar cu conștiința datoriei sale. Își lucrează fiecare bucată în zeci de variante, spre enervarea colegilor, dar rezultatul nu e neapărat cel mai bun în cea din urmă variantă. Autorul didactic șovăie între simțul înnăscut al limbii vorbite și veleitatea limbajului care i se pare intelectual. Nu mai era țăran, ci orășean cu ambiții, în rîndul „belferilor". După încheierea Școlii preparandale, relațiile dintre el și Maiorescu par să se încheie pentru că fiecare își reocupă locul : unul, aristocratic, la polul junimismului ; celălalt, mic burghez, la polul frazeologiei radicale. Cînd însăși cariera didactică pare zdrobită pentru că cea preoțească fusese înlăturată, Creangă își găsește sprijin numai printre ai lui, la *Societatea pentru învățătura poporului român*. Cînd numirea lui Maiorescu ministru înseamnă pentru Creangă reintegrarea în învățămînt, raporturile dintre cei doi nu sînt altele : profesorul, lucid și obiectiv, a reparat nedreptatea făcută fostului elev, și atît.

Maiorescu îl selectase pe Creangă învățătorul, chiar pe Creangă autorul didactic, dar nu bănuia în el pe scriitor. Ca profesor era un autentic liberal și lucra cu „belferii" fără prejudecăți. Ca mentor literar era mai reticent și acorda ușor credit doar tinerilor aristocrați. Nu și celorlalți, pe care însă îi primea cu brațele deschise după ce îi descoperea, cum îi primise pe Eminescu și Slavici. Nu-și dădea seama că tocmai în țărănosul elev de la școala preparandală, pe care-l formase ca pe un fiu din popor bun să instruiască poporul, zăcea *clasicul* cel mai apropiat de propriul său *clasicism*.

Întîlnirea revelatoare a trebuit deci să fie a lui Eminescu, poetul care îl îndemnase să *scrie*, cum îl îndem-

nase, înainte cu cîțiva ani, și pe Slavici. Gîndul lui era să mobilizeze *talentele* ieșite din popor, provocîndu-le cel puțin la redactarea unor povestiri folclorice. „Autorul poporal" era astfel o treaptă în formarea unui eventual scriitor provenit din popor. Așa era în concepția lui Eminescu și o asemenea concepție, urmărită practic, fructifica o intenție care era și a lui Maiorescu însuși. Că noul junimist Ion Creangă, încă de la prima sa povestire, nu era pur și simplu la treapta repovestirii folclorice nu s-a observat pentru că însăși originalitatea lui artistică se dezvăluia în cadrele creației anonime.

Creangă cucerea Junimea mai ales cu „corozivele" sale, spuse, după cerere, „pe ulița mare" sau „pe ulița mică". Dar „subiectul" anecdotelor sale era indiferent, putea fi folcloric sau mahalagesc, cunoscut de toți sau abia descoperit. Fără să-și dea seama, junimiștii apreciau nu anecdotica, ci modul unic în care povestea Creangă și-l făceau să repete mereu o istorie a cărei poantă nu mai era o surpriză pentru nimeni. Totuși, poate nimeni nu și-a dat seama de valoarea estetică, de caracterul creator al povestirii lui Creangă, orale sau scrise, nici după *Moș Nichifor* care, dacă nu mai era o bucată folclorică, nu era, pentru junimiști, decît o „coroziva" cenzurată pentru publicul larg și pe care ei o cunoscuseră, mai întîi, în forma ei de „pe ulița mare". Nici Maiorescu nu-l prețuiește ca *scriitor*, decît după *Amintiri*. Cu atît mai puțin îl prețuiau colegii de breaslă didactică, în mijlocul cărora Creangă își ducea mai departe cealaltă existență și care nu-și dădeau seama de distanța ce-i despărțea. Pentru ei era unul care povestea cu oarecare haz ceea ce știau și ei, ba chiar care le fura „subiectele", lor, țatei Tinca sau lui moș Bută.

De fapt, tîrgovățul, în fața hîrtiei, ca și în fața Junimii, se dedubla și devenea țăranul universal, adică omul unei civilizații milenare și relativ statornice în izolarea ei de lume cu succesivele ei schimbări. Statornicia înseamnă perpetuarea formelor fixe ce închid experiențele repetabile, condensarea înțelepciunii continui și colective în

imagini prestabilite, în parabole și ziceri. Etosul și umanismul popular se exprimă într-un limbaj bătrîn, cu înțelesuri multiple disimulate sub automatisme. Pe o schemă dată (subiect, compoziție stereotipă, cu formule inițiale, mediane și finale) Creangă creează *de la început și pînă la sfîrșit, prin interpretare orală. Narațiunea devine pretext pentru interpretul producător de gesturi și vorbe expresive. În cadrul preexistent, el improvizează imitînd viața și amplificînd-o prin valorile limbajului. Între povestiri, basme,* Amintiri *și* Moș Nichifor *nu e nici o deosebire a substanței artistice, deși în unele materia e folclorică, deci împrumutată dintr-un fond comun, în altă parte e autobiografică, iar aiurea e rezultatul ficțiunii nuvelistice. Opera cea mai aparent individuală,* Amintirile, *nu are mai multă individualizare a unghiului de vedere și a împrejurărilor decît* Harap Alb. *Creangă și-a oprit autobiografia, ca și povestirile, la sfîrșitul copilăriei care echivalează cu sfîrșitul universului țărănesc. De-aici încolo ar fi urmat localizarea de tip realist a unor caractere și a unor împrejurări precis definite. În fond, basmele se desfășoară în universul* Amintirilor. *Lumea animalelor e antropomorfizată nu fabulistic, ci în spiritul arhetipizării clasiciste (Lupul, Spînul și Oșlobanu sînt intersubstituibili). Dumnezeu, Sf. Petru, Dracul, Moartea, personajele fantastice din Harap Alb și altele sînt, dincolo de rolul jucat, arhetipuri ale figurilor din sat și de la școala de catiheți. Curțile împărătești sînt mari sate. O petrecere la palat e amplificarea celor de la hramul bisericii din Humulești. Fetele de împărat sînt Smărăndițe cu incuri și viitoare gospodine la casa lor. Monografia satului, în ritualitatea muncilor și sărbătorilor, e unitar restituită în cadrul fantastic, ca și în cel aparent documentar. Într-un fel, basmele reliefează realismul chiar mai mult decît* Amintirile *care-l hiperbolizează în însuși cadrul autentic (cuptorul cu alivenci consumat de mumă, carul cu lemne luat în cîrcă de Oșlobanu sau însăși absolutizarea iresponsabilității infantile).*

Creangă e clasicul Junimii. Clasicismul său nu e un academism, însă, ci o răzvrătire sui-generis, o sfidare a

gustului consacrat şi o reacţie populară faţă de livrescul păturii culte tocmai pentru că aduce, cu întreaga erudiţie necesară unui umanist, cartea originală *a înţelepciunii şi expresiei populare, împotriva imitaţiilor trase după ea.*

Dar acest Creangă, clasicul, trăieşte abia azi. Posteritatea e adevărata lui viaţă.

Bucureşti, decembrie 1964.

NOTE

Sursa documentară frecvent citată este :

Gh. Ungureanu, ***Din viața lui Ion Creangă,*** Fund. p. lit. și artă, 1940 ; ed. nouă și completată : *Ion Creangă — Documente,* E.P.L., 1964.

O vom cita prin sigla **U.**

Excelentului și pasionatului cercetător Gh. Ungureanu îi datorăm și documentele încă inedite pe care, cu o generozitate rar întîlnită, ni le-a pus la dispoziție înainte de noua ediție a lucrării d-sale, în calitate de director al *Arhivelor Statului-Iași.*

Le vom indica izvorul prin sigla **A.I.**

Celelalte titluri mai des citate vor fi indicate prin siglele următoare :

Anuarul Institutului Vasile Lupu pe anul școlar 1863—1864, Iași, Berman, 1864 = **AVL.**

Gr. I. Alexandrescu, *Biografia lui I. Creangă,* în *Ion Creangă. Opere complete,* Buc., B.p.T. = **G.A.**

Bianca Bratu, ***Învățătorul Ion Creangă,*** Buc., E.D.P., 1959 = **B.B.**

G. Călinescu, ***Viața lui Ion Creangă,*** Buc., Fund. pt. lit. și artă, 1938, ed. E.P.L., 1964 = **G.C.**

D. Furtună, ***Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă,*** Buc., Alcalay (1915) = **D.F.**

N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători,* Buc., Ed. Casei Şcoalelor = N.I.
T. Maiorescu, *Însemnări zilnice* = T.M.
Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea,* Buc., Viaţa Românească, 1921 = I.N.
George Panu, *Amintiri de la Junimea din Iaşi,* Buc., Ed. Cioflec = G.P.
I. Slavici, *Amintiri,* Buc., Cultura Naţională, 1924 = I.S.
I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare* =I.E.T.
N. Ţimiraş, *Ion Creangă,* Buc., Ed. Bucovina, 1941. =N.Ţ.
Pentru citatele din scrierile literare ale lui Creangă nu s-au făcut trimiteri.

I

1. U, X ; 2. U XIV ; 3. U, X ; 4. U (1940), *6 ;* 5. U, XV ; 6. ibid. ; 7. U (1940), *6 ;* 8. U. (1940), *15 ;* 9. U, *18—19 ;* 10. U, *58—60 ;* 11. cf. B.B., *25—26 ;* 12. U (1940) ; *7—10 ;* 13. U, XVI—XIX ; 14. U. (1940), *12 ;* (1964), XV ; 15. U, VII ; 16. U, XVI—XIX ; (1940) — *10—16 ;* 17. U, *65—74 ;* 18 cf. G.C. (1938), *28—34 ;* U, XVIII.

II

1. În legătură cu data naşterii lui Ion Creangă, cititorul e îndemnat să urmărească principalele discuţii în : U, XIX—XXIII şi G.C. (1964), *37—39 ;* in biografia noastră, toate referirile la vîrsta lui Creangă se fac, intenţionat, cu o aproximaţie de doi ani *(1837* sau *1839) ;*

2. U (1940), *17 ;* 3. ibid., *18 ;* 4. ibid. anexa XVIII, pp. *117—118 ;* 5. ibid, pp. *19—21 ;* 6. cf. B.B., *7—8 ;* 7. U (1940), *16 ;* 8. U, *65—74 ;* 83 ;

9. *Şcoala acum 50 de ani ;* 10. cf. B.B., 13 ; *11.* Ion Ghica, op. cit. ; 12. B.B., *27 ; 31 ;* 13. U (1940) anexele XXV. XXX, pp. *123—127 ;* 14. G.A. Cosmovici, *Note* în rev. *Ion Creangă,* an. II, 1909, 12, p. *331 ;*

15. *Predicatorul moralului evangelicu sau alu Umanitației*, Iassi, 32 de numere, de la 8 oct. 1864 la 8 iunie 1865 ; 16. A.I., dosar 10/1846, f. 118 (cf. B.B., 41) ; 17. B.B., *30* ; 18. U (1940), pp. *38—39* și anexa XXXVII, pp. *134—135*.

III

1. U, *49* ; *52* ; 2. U (1940), pp. *38—39* și anexa XXXVII, pp. *134—135* ;

3. Wilhelm de Kotzebue, *Din Moldova*, pp. *83* și urm., Iași, ed. Viața Românească, 1920. 4. cf. notei 2 ; v. și U, *90* ; 5. U (1940), *42—43* ;

6. ibid., *43* ; 7. ibid., *40—41* ; 8. Kotzebue, op. cit., pp. *99—100* ;

9. U (1940), *41—42* ; Vasile Grigorescu, *Amintiri*, Păstorul Tutovei, Bîrlad, 1941 ; G. Ursu, *Un profesor al lui Ion Creangă la Fălticeni*, în *Convorbiri literare*, nr. 5—6 din 1942. 10. U (1940), *45*, nota *1* ;

11. M. Sadoveanu, *Ulița Rădășenilor*, în *Evocări*, E.S.P.L.A., 1954, pp. *114—118* ;

12. M. Sadoveanu, *Pe o pagină a „Amintirilor"*, ibid. pp. *119—124* ;

13. M. Sadoveanu, *Ulița Rădășenilor*, ibid., *117* ;

14. cf. notei 2 ; 15 U (1940), *44* ;

16. V. A. Urechia, *Opere complete, Didactice*, vol. I, seria D., Buc. 1883.

17. U, *93—100* ;

18. Edouard Grenier, *Eu Moldavie 1855—1856*, Besançon, 1894, pp. *23—24*.

19. N. I., IV, *111*, 20. I. V. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, vol. III, pp. *101—102* ;

21. U (1940), anexa XXXI, p. *127* ; 22. U, XLIII ; 23. v. istoricul școlii și bibliografia în B.B., *52—54* ; 24. G. Erbiceanu, *Istoricul seminarului Veniamin din Mănăstirea Socola*, Iași, 1855 pp. *27* și *36* ; 25. U, *104* ; 26. ibid., XLIII ;

27. Gh. Teodorescu-Kirileanu, *Asupra vieții lui Ioan Creangă*, în *Șezătoarea*, anul XI, vol. VIII, nr. 10—11 din 1903—1904, pp. *162—163* ;

28. U, *108*.

IV

1. U, XLIII ;
2. A.I. dos. 186/166 ; cf. şi C. Grigoriu, *I. Creangă şi Gh. Ienăchescu preot* în revista *Ion Creangă*, an. II, nr. 12 din dec. 1909 ;
3. *Steaua Dunării*, nr. 8 din oct. 1855, pag. *32 ;*
4. Doze, apud N.I., pag. *111 ;* 5. ibid ; 6. *Steaua Dunării*, oct.-dec. 1855 ;
7. Prinţul Demidor, apud. N.I., III, p. *216 ;* 8. apud. N.I. *271 ;*
9. *Doze*, loc cit. ; 10. *Unsere Welt*, apud. N.I., IV ; *p. 75 ;* 11. *Steaua Dunării* nr. 2 din oct. 1855 ;
12. Kirileanu, art. cit. ; 13. U. XLIII—XLIV ; 14. *ibid ;*
15. V. Petrovanu, *Istoricul şcoalei normale Vasile Lupu* în *Anuarul şcoalei normale Vasile Lupu pe 1926—1927 ;*
16. U, XLIV ; 17. A.I., dos. 553/83 R. ; 18. U, XLIV ; 19. N.T., *104—106 ;* 20. ibid. cu facsimil, la pag. *56 ;* 21. ibid, cu facsimil la pag. 65 ; pentru toate celelalte surse privind cărţile lui Creangă, vezi ibid ; cf. şi B.B., pp. *58—67 ;* 22. toate datele din acest capitol, cu privire la căsnicia şi la stagiul de diacon ale lui Creangă — cînd nu se fac alte trimiteri — sînt cf. U (1940), şi anexele corespunzătoare. 23. N.Ţ., pp. *221—223 ;* 24. A.I., dos. 593/65, 553/66 şi 553/67.

V

1. A.V.L. ; 2. apud. B.B., pp. *74—75 ;* 3. cf. E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Buc., 1940, vol. I, cap .VIII ; 4. ibid., p. *107*, 5. *Lumina*, nr. 10 din 1863, *p. 69 ;* 6. A.V.L. prefaţa lui T. Maiorescu, p. *24 ;* 7. Pentru programa, orarul şi corpul didactic al şcolii, v. B.B., pp. *71—82* şi sursele indicate acolo ;

8. cf. B.B., p. *83* şi sursele indicate acolo ;

9. Gh. Polcovnicu, *Ion Creangă preparand la Institutul Vasile Lupu*, în *Revista Critică*, nr. 2 din 1928, *p. 116 ;* 10. *Hronica*, semnată de T. Maiorescu, în A.V.L., p. *65 ;* lista premianţilor, iscălită de Maiorescu, se află la A.I. dos. P. 553/1 ; cf. şi B.B., p. *82 ;*

11. U. LV ; 12. U LXVI şi *135* ; 13. cf. B.B., p. *80 ;* 14. cf. E. Lovinescu, op. cit. cap. XII, pp. *133—146 ;* 15. cf. B.B., p. *82* şi sursele indicate acolo ;

16. cf. cap. I al cărţii noastre ;

17. U (1940), p. *15* ; 18. Lucian Predescu, *Cîţiva membri ai familiei Creangă* în *Revista Arhivelor,* vol. III, 1930—1931 ; 19. U, LV ; 20. U, LXIV ; 21. U, LVI ;

22. T.M., I, p. *123 ;* 23. De-aici înainte, cînd nu se fac alte trimiteri, relatarea evenimentelor de la Iaşi, în 1866, se face după *Vocea naţională,* Iaşi, 5 aprilie-11 mai 1866, 8 numere bisăptămînale, redactor N. Culianu, tip. Buciumului Român, apoi tip. Societăţii *Junimea ;* 24. G.A., p. *19 ;* 25. *ibid. ;*

26. I.N., pp. *209—210 ;*

27. A.I., dos. 1868/151 *(Electorale) ;* 28. *ibid,* proces-verbal din 22 august 1868 ; 29. *ibid.,* dos. 1868/160 *(Electorale)* 30. *ibid. ;* 31. *Secolul XIX* din 22 martie 1869 ; 32. N. Iorga, *Oameni care au fost,* vol. I, 1934, p. *395 ;* 33. A.I. dos. 553/29. Cataloagele şcolii pe 1864—1865 ; 34. A.I. dos. 1868/116 (Relaţii despre vechimea şi salariul lui C. Grigorescu) ; 35. ibid. (adresa Ministrului din *20 oct. 1860) ;* 36. apud. B.B., p. *88 ;* 37. p. *87 ;* 38. N.A. Bogdan, *Oraşul Iaşi,* ed. II (1913—15), p. *256 ;* 40. BB., p. *89* şi urm. ; 41. I. Creangă, *Domniei Sale D-lui Ministru Instrucţiunii Publice,* în *Noul Curier Român,* nr. *112* din *23 sept. 1872 ;* 42. B.B., p. *89 ;* 43. *Noul Curier Român* nr. *1* din *1 ian. 1872 ;* 44. N.Ţ., pp. *104—105 ;* 45. A.I., dos. 553/46, 553/47, 553/48, 553/15 şi 553/16.

VI

1. A.I., dos. 1868/116 ;

2. V. Receanu, Gh. Ienăchescu, C. Grigorescu şi I. Creangă, *Răspuns la criticele nedrepte şi calomniile înverşunate, îndreptate contra cărţilor noastre de către Domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filosofie la Liceul Naţional din Iaşi,* Iaşi, Tip. Naţională, 1888, p. *5.*

3. A.I., fond nr. 165 ; *Acta lucrărilor Societăţii pentru învăţătura poporului român,* dos. *3,* f. *8 ;*

4. C. Grigoriu, art. cit. ;

5. V. Receanu, *Observaţiuni asupra metodelor cărţilor de scriere şi citire,* Iaşi, Tip. Naţionala, 1891 ; 6. C. Grigoriu, art. cit. ; 7. *Răspuns la criticile nedrepte,* op. cit., p. 6 ; 8. A.I., fond nr. 165, dos. 4, f. *181—182 ;* 9. *Convenţiunea,* 26 februarie 1868 ;

10. Arhiva Direcției Mitropoliei, dos. nr. 1795 din 1863 *(Mergerea la teatru a preoților)*. 11. *ibid*, dos. nr. 3082 din 1868 *(Acta relei purtări a diaconului Ioan Creangă)*. 12. G.A., p. 6 ; 13. *Curierul de Iassi*, nr. 6, din mai 1868 ;

14. Pentru dosarul de diacon ; v. D.F., cap. *Creangă ca diacon*, idem, *Creangă și mergerea la teatru a clasicilor* în *Făt-Frumos*, Suceava, II, 1927, pp. *69—71* și *134—142* ;

15. A.I. dos. 553/14 *(1870 iulie în 5)*; 16. A.I., dos. 553/830 ; 17. U, LXVIII ; 18. *ibid* ; 19. *ibid* ; 20. *ibid* ; 21. *ibid* ; 22. A. I. dos. 553/83 E (v. și B.B. p. *135—136)* ;

23. T.M., II, p. *127* ; III, p. *133* ; 24. U. p. 211 ; 25. *Curierul de Iassi* din 29 dec. 1871 ; A.I., fond nr. *165*, dos. 8, fila *332* ; 26. G.C., p. *123* ; 27. *Curierul de Iassi* din *29 dec. 1871* ;

28. T.M., I, pp. *162—164* ; 29. T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. *34* ; 30. T.M., I, pp. *174, 178—179* ; 31. T.M., ibid., p. *185* ; 32. B.B., p. *146* ; 33. Th. D. Speranția, *Amintiri despre Ion Creangă*, Iași, 1927, p. *13* ; 34. T.M., I, p. *134* ; 35. G.C., p. *131* ; 36. D. Furtună, *Creangă inedit* în *Făt-Frumos*, Suceava, II, 1927, pp. *33—37* ; 37. A.I. dos. nr. 7253, fila 1 ; v. facsimil în J. Boutière, *La vie et l'oeuvre de Ion Creangă*, Paris, 1930, p. 208 ; 38. U, LXXXI—LXXXII ; 39. *Noul Curier Român* din joi 28 sept. 1872 ; 40. v. nota *37* ; 41. G.C., p. *138*.

VII

1. A.I., fond nr. 165, dos. *11*, filele *139, 161, 176* ;

2. Artur Gorovei, *Amintiri despre Ion Creangă* în *Șezătoarea*, nr. 12 din dec. 1899, p. *195* ; 3. A.I., fond. nr. *165*, dos. *13*, filele *52, 55* ;

4. C. Grigoriu, *art. cit.* ; 5. A.I. dos. 1874/105 *(Electorale)* ;

6. U, p. *233—235* ; 7. U, *237* ; 8. C. Grigoriu, *art. cit.* ; 9. U., *243—245* ;

10. apud B.B., p. *164* ; 11. *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică* de institutorii Gh. Ienăchescu și Ioan Creangă, Iassy, Tipo-Litografia H. Goldner, 1876, p. *5* ; 12. U, LXXVIII ; 13. U, p. *250* ; 14. B.B., *156* ; 15. cf. M. Ștefan, *Mihai Eminescu, revizor școlar*, E.D.P., 1956, p. *205* ;

16. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. IV, 1964, p. *196* ;

17. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, ed. I. Scurtu, 1905, vol. I, p. *246* ;

18. B.B., p. *160* ; 19. G.C., p. 191 ; 20. Eminescu, *Proză literară*, ed. E. Simion, E.P.L., 1964, pp. *286—287* ; 21. D. Furtună, *Creangă inedit*, art. cit. ;

22. Th. D. Speranția, op. cit., pp. *43—44* ; 23. C. Grigoriu, art. cit., p. *318*.

VIII

1. T. Maiorescu, *Istoria contemporană*, op. cit., p. *38* și urm. ; 2. N.Ț., p. *177* ; 3. I. A. Basarabescu, *Cine a îndemnat pe Creangă să scrie* în *Convorbiri literare* din februarie 1930, pp. *3—5* ; *4*. G.P. I, pp. *66—69* ;

5. I.N., p. *181* ; 6. G.P. I, pp. *87—93* ; 7. I.N., pp. *205—206* ; 8. *ibid.*, p. *211* ; 9. *ibid.*, p. *209* ; 10. G.P. I, p. *141* ; 11. Martorul obscur este Victor Castano al cărui nume nu apare niciodată printre colaboratorii *Convorbirilor literare* ; portretul îi figurează însă în medalionul *Membrii societății literare Junimea* (în primul rînd de sus, între Beldiceanu, Bodnărescu, Nica, Roiu, Cristodulo și M. Gheorghiu), publ. de N. A. Bogdan în *Orașul Iași*, op. cit., p. *489* ; povestirea lui despre purtarea lui Creangă printre junimiști se află în : V. A. Gheorghiță, *Cum a fost introdus Creangă la „Junimea“*, în rev. *Tudor Pamfilie*, IV, 1926, p. *5—6* ; 12. G.P., I, p. *141* ; 13. I.N., p. *212* ; 14. G.C., p. *187* ; 15. G.P. I., *141—143* ; II, *96—99* ; *90* ; 16. p. *53* ; 17. T. Maiorescu, *Istoria contemporană*, op. cit., p. *40* ; 13 I.N., 188.

IX

1. *Răspuns la criticile nedrepte*, op. cit., p. *12* ; 2. B.B., p. *202* ; 3. v. nota *1* ; 4. M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, op. cit., p. *216* ; 5. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, op. cit., p. 216 ; 6. T.M. I, p. 256 și urm. 8. I.E.T., V, pp. *40—41* ; 9. G. Grigoriu, art. cit., p. *322* ; 10. U, *250* ;

11. B.B., p. 166 ;

12. G. Ienăchescu, *Bustul lui I. Creangă* în *Evenimentul*, Iaşi, nr. 29 şi 30 din 6 şi 7 martie 1902 ; 13. U (1940), p. *187* ; 14. *ibid.* ; 15. U, p. *255* ; 16. G.C., p. *218* ; 17. U, *216—219* ; 18. Jean Bart, *Ion Creangă* în *Ad. lit. şi art.*, nr. 489 din 1930 ; 19. N.Ţ., p. *234* ; 20. M. Eminescu, *Scrieri pol. şi lit.*, op. cit., p. *270* ; 21. G.P., p. *91* ; 22. I.N., p. *222* şi pp. *236—241* ; 23. *Trei scrisori de la Ion Creangă* în *Conv. lit.*, 1906, pp. 272—274 ;

24. T.M., *I*, p. *263* ; 25. I.E.T., I, p. 5.

X

1. *Curierul*, anul V, dec. 1876, *Cronica locală* ; 2. A.I., dos. 1874/115 *(Electorale)* ; 3. *Gazeta de Iassi*, nr. 66 din 12 iunie 1883 ; 4. A.I., dos. 1874/105 *(Electorale)* ; 5. A.I., dos. 553/53, catalogul cl. I—II, Şcoala primară de băieţi nr. 2 din Sărărie ; 6. A.I. dos. 1878/114 *(Electorale)* ;

7. B.B., p. *170* ; 8. I.E.T., I, p. *307* ; 9. *Curierul*, anul VI, aprilie 1877 ;

10. Ibid., *Tarul în Iaşi*, 24 mai/iunie 1877 ; G. I. Alexandrescu, *Amintiri despre Ioan Creangă* în *Conv. lit.* nr. 12 din 15 dec. 1899, pp. 1073—1084 ; Ioan S. Ionescu, *Poveşti anecdote, impresii de călătorie, diverse*, Iaşi, 1915 ; 11. N.Ţ., p. *216* ; 12. G.C., *282* ; 13. Th. Speranţia, pp. *18—20* ; 14. B.B., p. *172* ; 15. *Ştafeta* din 5 martie 1878, *Cronica locală* : *Există sau nu Dumnezeu ?* 16. T.M., I, p. 294 ; 17. T.M., I, 296 şi 304 ; 18. T.M., p. 318 :

19. I.N., p. 236 ; 20. *Anuarul Institutului Vasile Lupu*, 1938—39, p. 149 ;

21. *ibid.*, p. *150* ; 22. A. I. dos. 1879/143 *(Electorale)* ; 23. G.C., p. *209* ; 24. N.Ţ., p. *158* ; 25. I. Negruzzi, *O scrisoare*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, pp. *312—314* ; 26. I.E.T., III, p. *213* ; 27. A.I., dos. 1880/66 *(Corespondenţa cu profesorii)*, 13 şi 14 aprilie 1880 ; 28. *ibid.* dos. 1881/99 *(Dosarul închirierei localului pentru Şcoala de băieţi nr. 2 din Păcurari de la Dna Adela Ponset.)* ; 29. G.P., II, *355* ; 30. G.P. II, *356* ; 31. T.M., I, p. *335* ; 32. I.E.T., V., p. *59* ; 33. *Anuarul*, op. cit., p. *150* ; 34. I.S. p. *236* ; 35. D. Vatamaniuc, *Călătoriile lui Creangă la Bucureşti* în *Gazeta literară* nr. 51 din 17 dec. 1964 ; 36. I.S., p. *237* ; 37. T.M., I, *338—339* ;

38. I.S., p. *238* ; 39. T. Maiorescu, *Literatura română şi străinătatea*, în *Critice*, III ; 40. G.C., p. *209* ; 41. G.A., p. *31* ; 42. A.I. dos.

1881/99 ; 43. T.M., I, pp. *341—342 ;* 44. U, pp. *257—258 ;* 45. Corespondenţele lui Constantin Creangă, apud G.C. şi D.F. ; 46. G.C. p. *214 ;* 47. I.E.T., I, pp. *277—278 ;* 48. T.M., II. p. *11 ;* 49. G.P. p. *357 ;* I.N., p. *229 ;* 50. I.E.T., V, pp. 41 şi 42—43 ; 51. I. S. Ionescu, *art. cit. ;* 52. D. Vatamaniuc, *art. cit. ;*
53. I. S. Ionescu, *art. cit. ;* 54. I.E.T., I, p. *148 ;* 55. T.M., II, p. 24 ; 56. I.N., p. 223 ; 57. T.M., II, p. 24 ; 58. T.M., p. 54.

XI

1. D.F. *(Scrisori către Creangă de la prieteni de-ai săi)*, pp. *29—30 ;*
2. *Anuarul*, op. cit., p. 151 ;
3. Mihai Lupescu, *Amintiri despre Ion Creangă*, în rev. *Ion Creangă* nr. 12 din 1909, pp. *332—335 ;* 4. T.M. II ; 5. D. Vatamaniuc, *art. cit. ;* 6. A. Gorovei, *Amintiri despre Ion Creangă* în *Viaţa Românească* nr. 3 din 1921 ; 7. T.M. II, *114 ;* 8. D. Vatamaniuc, *art. cit. ;* 9. N.T., p. 184 ; 10. T.M., II, 135 ; 11. I.E.T., V, pp. *43—44 ;* 12. N.T., p. *184 ;* 13. N.T., p. *181 ;* 14. D.F., pp. *31—32 ;* 15. A.I., dos. 1882/194 (cereri din aprilie 1883, pentru eliberarea cărţii de alegător) ; 16. I.E.T., V., pp. 44—45 ; 17. Emilgar, *Ion Creangă şi Mihai Eminescu*, în *Făt-Frumos*, Bîrlad, 1904. pp. *82—86 ;*
18. *Anuarul*, op. cit., p. *151 ;* 19. G.C., p. *238 ;* 20. D.F., pp. *24—25 ;* 21. A.I. dos. 1881/99 ; 22. A.I. dos. 1883/66 ; 23. *Anuarul*, op. cit., p. *151 ;* 24. G.C., p. *232 ;* 25. T.M., II, *219—220 ;* 26. T.M. II, pp. *221—223 ;* 27. C. Grigoriu *art. cit. ;* M. Lupescu, *art. cit. ;* 28. I.N., p. *212 ;* 29. N. A. Bogdan, *Poveşti şi anecdote din popor*, ed. II, Iaşi (1897) ; 30. U, p. *260 ;* 31. D.F., p. *82 ;* 32. D.F. pp. *82—83 ;* 33. D.F. pp. *83—84 ;* 34. D.F., pp. *84—85 ;* 35. A.I., dos. 1881/99 *(adrese din oct. 1884) ;* 36. A.I. dos. 553/27 *(Catalogul sem. I 1884—1885) ;* 37. G. Călinescu, *Viaţa lui M. Eminescu*, op. cit., p. *317 ;* 38. T.M., II, pp. *268—269 ;* 39. B.B., p. *182 ;* 40. I.E.T., I, pp. *307—308 ;* 41. G.C., p. *274 ;* 42. D.F., pp. *33—34 ;* 43. I.E.T., I, pp. *127—128 ;* 44. I.E.T., I, p. *129 ;* 45. I.E.T., I, pp. *308—309 ;* 46. N. A. Bogdan, *Poveşti şi anecdote*, op. cit. ; *Liberalul*, nr. 140 din 4/16 iunie 1885, coresp. *Băile de la Slănic*, semnată Dan ; G. A. Cosmovici, *Note*, în *Ion Creangă* nr. 12 din dec. 1909 ; 47. U, p. *260 ;* 48. T.M., II, p. *307 ;* 49. ibid. v. facsimile ; 50. T.M., II, p. 315 ; 51. I.E.T., I, pp. 291—292 ; 52. Augustin Z.N. Pop, *Două scrisori inedite de la Ion Creangă*, în *Iaşul literar* nr. 3 din 1960, p. 51 ; 53. I.E.T., I, p. 291 ; 54. N.T., pp. *243—244 ;* 55. U,

p. *261* ; 56. U, p. *262* ; 57. N.T., p. *240* ; 58. U, p. *262* ; ultimul concediu va fi acordat pe un an de zile cu începere de la 16 aug. 1888 ; 59. T.M., II, p. 365 ; 60. Gh. Teodorescu-Kirileanu, *Notiță asupra manuscriptelor lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, nr. 12 din dec. 1899 ; 61. I.E.T., I, p. 149 ; 62. Kirileanu, *art. cit.* ; 63. *ibid.* ; 64. G. A. Cosmovici, *art. cit.* ; 65. N.T., p. 247 ; 66. G.A., p. *25* ; 67. U, p. *267* ; 68. T.M., III, pp. *40—48* ; 69. G.C., p. *283* ; 70. N.T., p. *246* ; 71. A.Z.N. Pop, *art. cit.*, pp. *49—50* ; 72. Coresi (Artur Stavri), *Sfîrîiacul*, în *Șezătoarea* nr. 12, din dec. 1899 ; 73. G.A., p. 25 ; 74. I. S. Ionescu, *art. cit.* ; 75. D.F., pp. *35—36* și nota 1 de la p. *36* ; *76*. N.T. pp. *246—247* ; 77. G.C., p. 290.

XII

1. G.C., pp. *290—291* ; 2. T.M., III, pp. *194—198* ; 3. *Necrolog I. Creangă* în *Era Nouă* din ianuarie 1890 ; 4. G.C., p. *290* ; 5. *Înmormîntarea lui Ion Creangă*, în *Lupta* din 10 ianuarie 1890 ;
6. Amintiri mai mult sau mai puțin autentice au publicat astfel : Grig. I. Alexandrescu (cf. G.A.) și *Amintiri*, art. cit. ; E. Baican, în *Făt-Frumos*, Bîrlad, dec. 1904—ian. 1905 ; Jean Bart, *art. cit.* ; N. A. Bogdan, în *Familia* 1890 ; *Era Nouă*, 1891, *Lupta pentru viață*, 1904 etc. ... etc. ... ; A. Stavri, *art. cit.* ; A. C. Cuza, în *Făt-Frumos*, Suceava, 1930, V. Dorin, în *Ion Creangă*, 1911 ; Emil Gîrleanu în *Făt-Frumos*, Bîrlad, 1904 ; P. Gheorgheasa și Eugenia N. Posa în *Ion Creangă* nr. 2 din febr. 1920 (cu amintiri ale rudelor și ale Smărăndiței, fata preotului Ion Humulescu) ; A. Gorovei, în *Viața Românească*, 1921 *(art. cit.)* și *Conv. lit.*, 1931 ; C. Grigoriu (Grigorescu), *art. cit.*, ; I. S. Ionescu, *op. cit.*, M. Lupescu, *art. cit.* și altele în *Șezătoarea* 1889, *Făt-Frumos*, Bîrlad, 1904—1905, *Ion Creangă*, 1909, 1912, 1919 etc. ...
7. U *doc. cit.* ; 8. U, p. *274* ; 9. G. Ienăchescu, *art. cit.* ; 10. *La vie et l'oeuvre de Ion Creangă*, Paris, 1930 ; 11. Lucian Predescu, *Ioan Creangă*, Buc., Bucovina, 1932 ; 12. cf. N.Ț., în notele noastre ; 13. Luigi Salvini, *Ion Creangă, una pagina di storia della letteratura romena*, Roma, 1932 ; 14. v. *Bibliografia* în G.C. ;
15. O discuție asupra metodologiei călinesciene v. în articolul nostru *Biograful* din *Viața Românească* nr. 6, iunie 1965, pp. *140—145* ;

documentar, cercetarea biografiei lui Creangă intră într-o fază calitativ nouă abia cu fundamentalele comunicări ale lui G. Ungureanu (cf. U în notele noastre); pentru datele cu privire la cariera didactică a lui Creangă, cf. B.B., în notele noastre; în ce priveşte opera, în afara studiilor introductive ale ediţiilor şi a diverselor articole din istoriile literare sau cu caracter comemorativ, v. *I. Creangă* de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, E.P.L. 1963.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

picturi ale Iaşului la mijlocul secolului trecut (repr. după N.A.B.).

Diaconul Creangă (sursa : *Luceafărul* 1910, nr. 1, după care se face şi reproducerea).

Constantin I. Creangă la 6 ani (fotografie şi însemnări pe verso ale lui Creangă, repr. după N.T.).

Casa din biserica 40 de Sfinţi (repr. după U.)

Bojdeuca din Ţicău (foto Ana *Amănăloaie)*

Bojdeuca din Ţicău văzută de D. Stoica (desen în peniţă, pus la dispoziţie de C. Mitru).

Maiorescu (după *Însemnări zilnice*, vol. II, ed. I. Rădulescu-Pogoneanu).

Eminescu în 1879—80 (după G. Călinescu — *Viaţa lui Eminescu.*

Creangă şi Eminescu, pictură de O. Băncilă (după U.)

Negruzzi în 1873 (după G. Călinescu, *Ist. lit. rom.)*

Negruzzi şi Gane (după C. Săteanu, *Figuri din Junimea*, ed. Bucovina, Bucureşti).

Xenopol, Bodnărescu, P. P. Carp în 1873 (după G. Călinescu, op. cit.)

Anastase Fătu (după N.A.B.)

Xenopol, Culianu, Miron Pompiliu (după G. Călinescu, op. cit.)

Jean Bart (după acelaşi).

Creangă cu colaboratorii, colegii, prietenii şi comentatorii săi (după C. Săteanu, op. cit., cu corectarea erorilor tipografice care duceau la imposibilitatea identificării numelor).

Creangă în 1877 ; Creangă în ultimii ani de viaţă (după U).

Medalionul Junimii (sursa : *Biblioteca Academiei R.S.R. Cabinetul de stampe ;* identificarea — după N.Ţ.)

Mormîntul lui Creangă (foto Ana Amănăloaie)

În text :

Actul de naştere al lui Creangă (după U) (p. 22).

Invitaţie, anunţ, en-tête junimist (după C. Săteanu, op. cit.) (p. 217 şi 220).

Raportul lui Eminescu despre Povăţuitoriu (după acelaşi) (p. 228).

Act pentru cumpărarea bojdeucii (după U.) (p. 235).

Cîteva cuvinte polemice scrise şi iscălite de Creangă (după N.Ţ.) (p. 250).

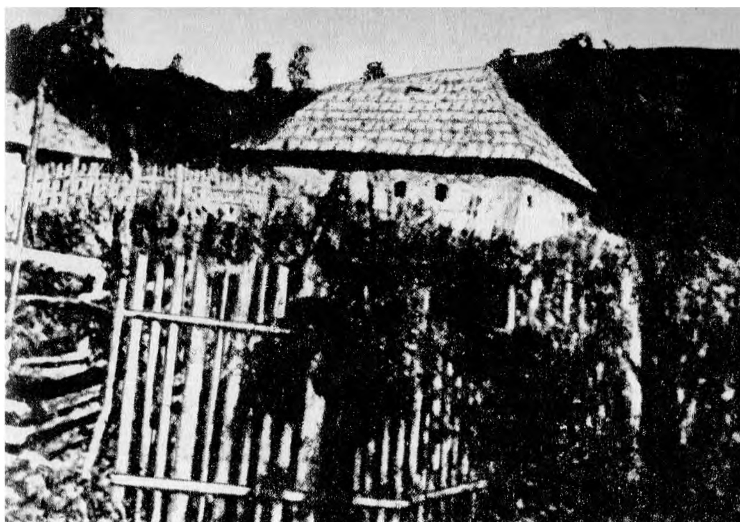
Manualele lui Creangă (după B.B.) (pp. 189, 225, 231, 302).

CUPRINS

Redactor : DOMNICA STOICESCU
Tehnoredactor : GHEORGHE CHIRU

Dat la cules 30.03.1968. Bun de tipar 23.XI.1968. Apărut 1968. Comanda 5249. Tiraj 30 180. Broșate 27 100 + legate. 3080. Hîrtie tipar înalt B de 63 g/m². 540×840/16. Coli editoriale 18,25. Coli tipar 20. Planșe 12. A. 20 675. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—31.

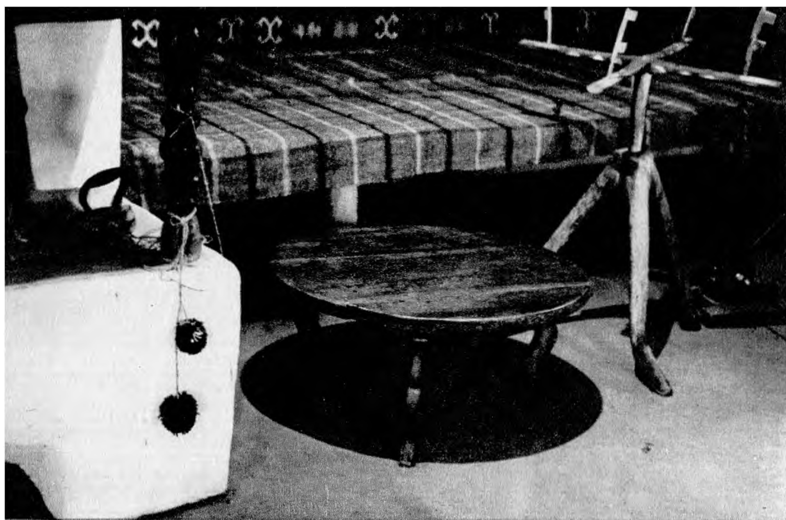
Tiparul executat sub comanda nr. 80 284 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

Casa lui David Creangă din Pipirig

Casa din Humulești

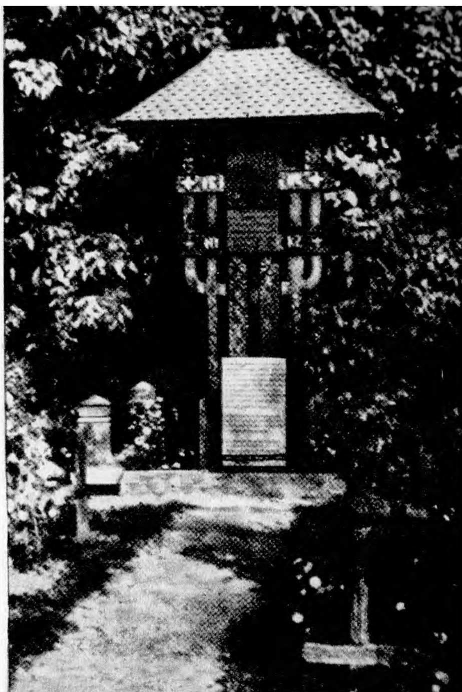

În interiorul casei din Humulești

Valea Ozanei

Cimitirul din Humulești: mormîntul Smarandei

Ileana, sora îmbrăcată, la un moment dat, după ultima modă ieșeană.

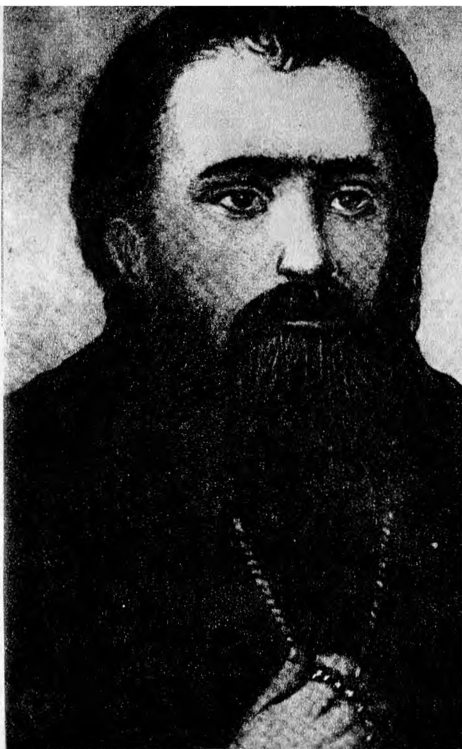

Pe drumuri bătute: unchiul Gh. Creangă, preotul, cu soția sa.

Școala domnească de la Tg. Neamț

Un profesor: **popa Duhu**

Un coleg: **Vasile Conta**

Casa din Fălticeni, str. Rădășeni nr. 40, în care a locuit Ion Creangă

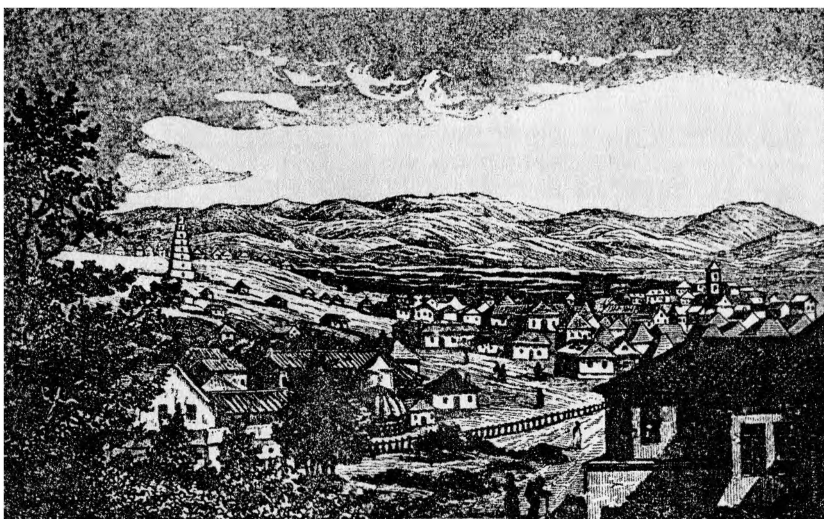
Pe scările din spate ale aceleiași case, cel ce o va locui peste jumătate de veac: **Mihail Sadoveanu,** cu soția.

Un profesor de la Fălticeni: **catihetul Vasile Grigorescu**

Un profesor de la seminarul Socolei: **Arhimandritul Neofit Scriban**

Vedere generală a Iașului pe la 1850

Curtea domnească

Ulița mare, cu Turnul Trisfetitelor

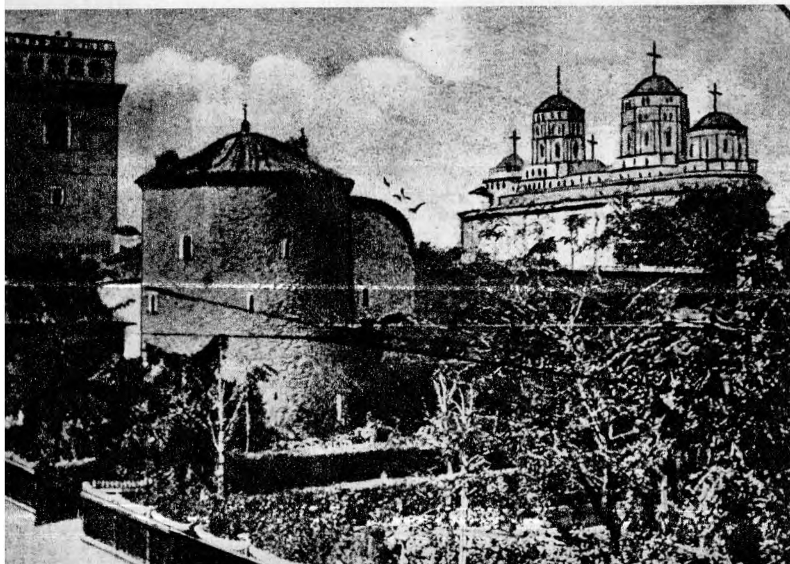
Mînăstirea Trei-Ierarhi

Mitropolia
văzută din ulița Sf. Andrei

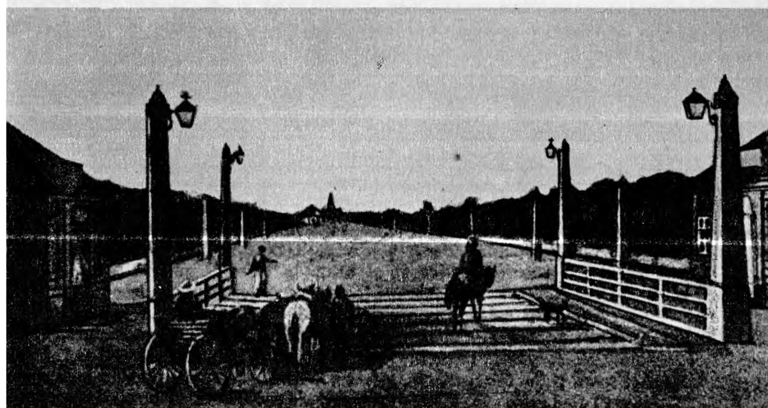
Mînăstirea Golia, cu Turnul Goliei

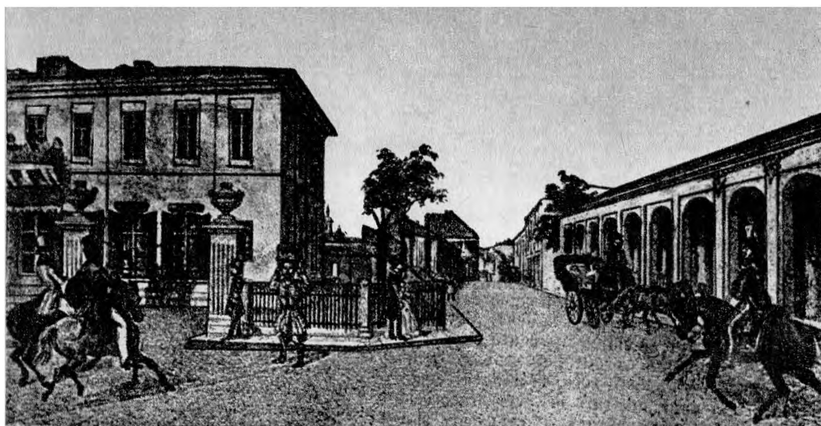

Biserica Bărboi

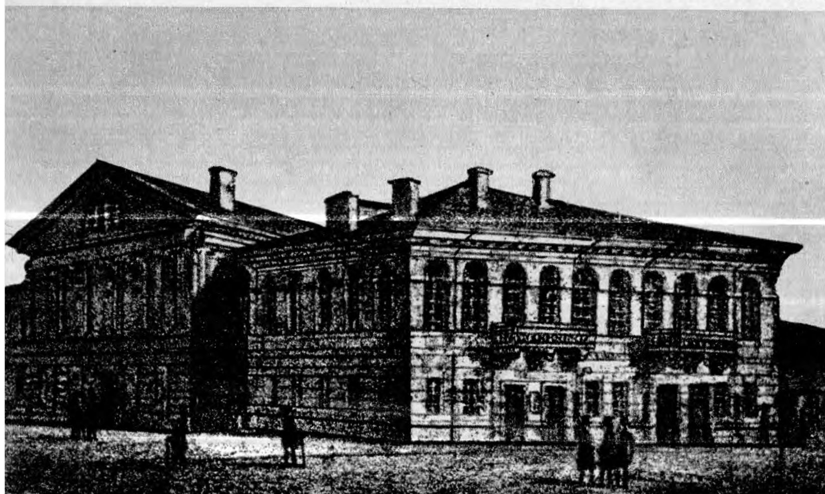
Bariera Podul Verde

Ulița pavelei de lemn.
Dughenile lui Miculi și ale Pașcanului.

Teatrul de la Copou
(inaugurat în 1846, distrus în incendiul din 1888)

Diaconul Creangă

În această casă din curtea bisericii **40 de Sfinți** a locuit diaconul.

Fotografia fiului lui Creanga și însemnările pe verso: **C. I. Creangă,** născut la 1860 noiembrie în 20. I. Creangă. Pozază aici la 1866, de cînd a început a învăța în școala primară și acasă limba germană.

C. I. Créangă nă-
scut la 1860 no-
emvrie în 20.
I. Creangă
A. CZAYKOWSKI
JASSY
Pozaz aici la
1866, de când
a început a în-
văța în școala
primară și aca-
limba germana

Aceasta este casa aleasă de Ion Creangă: **Bojdeuca din Ţicău.**

Bojdeuca din Ţicău — desen în peniţă de D. Stoica

Titu Maiorescu
(prin 1888—1890)

M. Eminescu
(1879—80)

Creangă şi Eminescu
tablou de Octav Băncilă

Iacob Negruzzi
în epoca «Electoralelor»

Gazdele Junimii în anii junimismului lui Creangă: I. Negruzzi și N. Gane

A.D. Xenopol — referent la manualele lui Creangă.

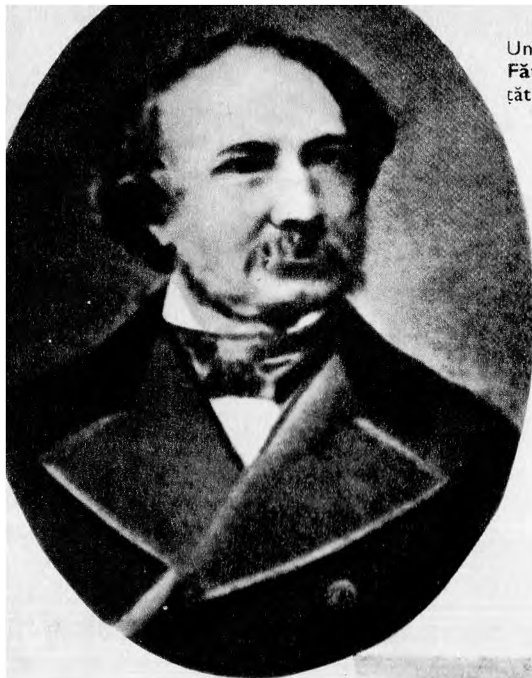

Samson Bodnărescu — director al Şcolii Normale din Iaşi.

Un tînăr politician de mare viitor: **P.P. Carp**

Un lider al partidei profesorilor: **Anastase Fătu,** președintele Societății pentru Învățătura Poporului Român

Profesorii la Junimea:

os: **A.D. Xenopol** și **Papa Culianu**; sus, în dreptul lui Culianu **Miron Pompiliu**

Un elev al învățătorului I. Creangă: **Jean Bart**.

Foto-montaj alcătuit de N.A. Bogdan și D. Furtună

r. 1: Maiorescu, Gr.I. Alexandrescu, V.G. Morțun, Mitropolitul Calinic, Xenopol, Eminescu, Negruzzi;
r.2: Gorovei, Kirileanu, Gh. Panu, Țimiraș, D. Furtună, Lecca Morariu;
r. 3: Dr N. Leon, Cuza, Ed. Gruber, Conta, Meissner, N.A. Bogdan;
r. 4: I.A. Darzeu, I.S. Ionescu, Gh. Bosu, L. Predescu, T. Pamfile, C. Grigorescu;
r. 5: N. Climescu, Elefterie Ropală, Al. Naum, J. Boutiere, V. Receanu, I. Mardare, G. Ienăchescu.

Creangă
(1877)

Creangă în ultimii ani de viață.

Medalionul Junimii

R.1: *N. Beldiceanu, S. Bodnărescu, T. Nica, G. Roiu, N. Cristodulo, Victor Castano, M. Gheorghiu;*
r.2: *C. Meissner, I. Dospinescu, A.G. Sutzu, St. Vîrgolici, V. Burlă, A. Naum, G. Racoviță, I. Buicliu, A. Buicliu;*
r.3: *T. Burada, C. Leonardescu, G. Bengescu-Dabija, Th. Rossetti, Maiorescu, Carp, I. Melik, Eminescu, Olănescu-Ascanio;*
r.4: *N. Gabrielescu, Caragiale, Al. Farra, V. Pogor, Alecsandri, Negruzzi, Dr. E. Max, G. Bejan, Slavici;*
r.5: *Caraiani, Gral. Cerkez, Nicu Mandrea, N. Gane, N. Culianu, I. Ianov, G. Buicliu, N. Burghelea;*
r.6: *C.P. Constantiniu, L. Negruzzi, G. Capsa, D. Rosetti, St. Nei, Paicu, Creangă, N. Mihalcea;*
r.7: I. Cristodulo, I. Nenițescu, *Miron Pompiliu, A. Lambrior,* C. Lapedatu, V. Tasu, G. Schelitti, T. Șerbănescu;
r.8: T. Buicliu, A.D. Xenopol, P. Missir A. Peridi, A. Beldiman, V. Cuciureanu G. Zaharia;
r.9: X. Gheorghiu, V. Ursian, G. Negruzzi, Al. Philippide, C. Dumitrescu, S. Văleanu;
r.10: N. Volenti, V. Bossie, T. Ciupercescu.

Mormîntul lui Creangă la cimitirul Eternității din Iași.

Lei 9

EDITURA TINERETULUI